

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૦ મું.

કાર્તિક, સંવત ૧૯૩૮.

અંક ૧ લો.

॥ યતોધર્મસ્તતોજયઃ ॥

ગીતિ.

ઉપદરણંચિમવાનાં સંદરણંસકલદુરિતાતમ્ય ।

ઉદ્ધરણંસંસારપરણ વઃશ્રેયસોદ્ધતુવિશ્વતેઃ ॥

(ભાવાર્થ.)

સંપત્તિ આપનારે, સર્વ પાપનો વિનાશ કરનારે,
લગભગ ટાળનારે, મરણનું પદ આપનું કરો સારું.

ઈશ્વરમસાદયી અને વેદધર્મસલાના સલાસદોના મેમપૂર્વક ઉ-
ત્સાહથી આ હું આર્યધર્મપ્રકાશને હમું વરં ઉતરી દશમું વરં બેઠું છે,
અને વાંચનાર સદૃહસ્થોને પણ નવા વર્ષનો આરંભ, જિટલામાટે
આદિમાં ઈશ્વરમ્ભરણુપૂર્વક આશીર્વાદ આપવો આ સ્થળે ઉચિત
લેખીને પ્રાચીન પવિત્ર આશીર્વાદ આપું છું કે 'ઘણા વૈલવને મે-
ળવી આપનાર, સર્વ પાપમાત્રનો સંહાર કરનાર અને સંસારથી ઉ-
દ્ધાર કરનાર વિશ્વપતિ પરમેશ્વરનું ચરણાવિદ તમારા કલ્યાણ
માટે થાઓ.'

આશીર્વચન આપતાં યથેનું ઈશ્વરમ્ભરણુ મારે કલ્યાણ કરનાર
છે, તે શિવાય વિશેષ હું આર્પણનો કલ્યાણ થાય એજ મારે ક-
લ્યાણ લેખું છું. મારા કલ્યાણનો આશ્રય આર્પણસદૃહસ્થોના ક-
લ્યાણના આશ્રયે છે.

સહજ સૂચવન.

ગણ ૧૯૩૭ ના વર્ષમાં આ ચોપાનિયાનું ૬ મું વર્ષ ચાલતું
હતું તે ઈશ્વરની સહાયતાથી પૂર્ણ થયું છે. એ વર્ષમાં સદગત મળીને

૩૮ વિષયો આવેલા છે. એ વિષયોમાં સાત વિષયો વિસ્તારવાળા આવ્યા છે. એ સાતમાં આર્યશાસ્ત્રવિષે કેટલાક વિચાર, વિદુરનીતિ અને વિપત્તિવિષેના એક સંસ્કૃતપત્રનું ભાષાંતર, એ ત્રણ વિષયો એ વર્ષમાં પૂર્ણ થયા નથી, બાકી પ્રત્યેકચંદ્રોદય નાટક, રાજોપદેશ, સ્વામીનારાયણના સંપ્રદાયસંબંધી વિચાર અને સેવ્યસેવકધર્મ, એ ચાર વિષયો પૂર્ણ થયા છે. જેવી જાહેર એ તેવી નહિ તો પણ યથાશક્તિ સેવા બજાવવાને આ પત્રે પ્રયત્ન કરવામાં કસર રાખી નથી. વેદધર્મસલાના સભાસદો (મેંબરો)ની સહાયતાથી, અને કેટલાક વિદ્વાનોની સહાયતાથી આ ચોપાનિયું એ સેવા બજાવવાને શક્તિવાનું થયું છે, અને હવે પછી પણ થવાની આશા રાખે છે. એ વર્ષમાં શીઘ્ર કવિ શંકરલાલ મહેશ્વર તથા શ્રી. રા. મનઃસુખરામ સૂર્યરામ, અચ્ચાનો પૂર્ણ આશ્રય મળવાથી ધારિયે છિયે કે સદ્ગ્રાહકોનાં મન સંતુષ્ટ થયાં હશે.

હવે ૧૯૩૮ ના કાર્તિકમાસથી આ ચોપાનિયાને ૧૦ મા વર્ષનો આરંભ થયો છે. આટલાં વર્ષ જેમ નિર્વિક્ષપણે ગયાં તેમ આ વર્ષ પણ તેવીજ રીતે જશે એવી આશા છે. અધુરા રહેલા વિષયો આ વર્ષમાં પ્રસંગપ્રમાણે પૂર્ણ કરવાનું પ્રયત્ન થશે અને ખીજા નવીન વિષયો પણ પ્રસંગપ્રમાણે દાખલ થશે. ઉત્કંઠા અંતરમાં ઘણી હોય પણ તે આગળથી જાણાવી દેવાથી પૂર્ણ થતી નથી, કેમકે કાળની ગતિની કાંઈ ખબર પડતી નથી. મારું જેમ થતું આવશે તેમ સદ્ગ્રાહકોના જાણવામાં આવ્યાદગર રહેશે નહિ. કસાચેલી કલમવાળા વિદ્વાન પંડિતો અને સદ્ગુરુઓએ જેમ આગળ આશ્રય આપી આ ચોપાનિયાને તેના ધારેલા વિચારમાં પાર પાડવાને યોગ્ય કહ્યું છે, તેમજ આ વર્ષમાં પણ આશ્રય આપી તેના ધારેલા વિચારમાં પાર પાડવાને યોગ્ય કરશે એવી આશા છે. આ ચોપાનિયાના શરીરમાં, રૂપમાં અને ગુણમાં વૃદ્ધિ કરવાની ઉત્કંઠા કેટલાક હિતૈષિયો સૂચવે છે, અને અમે પણ પ્રતિદિવસ એજ ધૃષ્ટિયે છિયે; પરંતુ હાલ તરત તેમાં કેટલી વૃદ્ધિ થઈ શકશે અ-

થવા થઈ શકવાને સંભવ છે, તે દર્શાવી શકતા નથી. એ ધારણા પૂર્ણ થવાને માટે તો ઇશ્વરપાસે એટલીજ પ્રાર્થના કરિયે છિયે, કે 'હે જગન્નિયંતા જગદીશ્વર! આપ અંતર્યામીની સત્તાથી સર્વ જગત્ સત્તાવાન્ છે, માટે આપનું કંઈ અબાણ્યું નથી, તોપણ સ્મરણ-રૂપે વિનવિયે છિયે કે આ પત્રને દીર્ઘાયુષ્ય કરી તેનાં શરીરમાં, રૂપમાં અને ગુણમાં વૃદ્ધિ કરી તેનાં ધારેલાં લક્ષમાં પાર પાડજો અને આર્યજનો તથા આપના આભારી થજો.' તથાસ્તુ.

અનાદિ ઇશ્વરપ્રત્યે પ્રણામ.

(ઉપજાતિમાં.)

અનાદિ ને અંત વિહીન જે છે, આ વિશ્વમાં વ્યાપિ સદા રહે છે;
આ વિશ્વનું તેમજ એક પામ, પ્રેમે કરું એ પ્રભુને પ્રણામ.
સદાય જે પૂર્ણ સ્વરૂપકાશ, જેને નથી જન્મ અને ન નાશ;
અકામ છે તોપણ પૂર્ણકામ, પ્રેમે કરું એ પ્રભુને પ્રણામ.
પોષે ન જેને મન બુદ્ધિ વાળી, શક્તે ન પૂરા કવિયો વલાળી;
જેના વિના ઠાલુ ન કોઈ ઠામ, પ્રેમે કરું એ પ્રભુને પ્રણામ.
સદૈવ આનંદ તળા નિધાન, સદૈવ જે વ્યાપક વિદ્યમાન;
કેવાય જે નિત્ય અનંતનામ, પ્રેમે કરું એ પ્રભુને પ્રણામ.
અરૂપ છે તૌય અનંતરૂપ, આનંદના કંદ અને અનૂપ;
જેને કરે આપણની લગામ, પ્રેમે કરું એ પ્રભુને પ્રણામ.
અનેક સિદ્ધો મુનિયો નરેન્દ્રો, અનેક યોગેશ્વર ને સુરેન્દ્રો;
જેનાવિષે પામિ ગયા વિરામ, પ્રેમે કરું એ પ્રભુને પ્રણામ.
જે ઇન્દ્રિયાતીત સદૈવ સત્ય, જે જાણવાની જનને અગત્ય;
સમાન જેને મનુજો તમામ, પ્રેમે કરું એ પ્રભુને પ્રણામ.

ચાર સાધનોથી ત્રિલોકીના તિલક થવાય.

(ઉપજાતિ.)

દાનાયલક્ષ્મી: સુકૃતાય વિદ્યા ચિતાપરબ્રહ્મવિનિશ્ચિતાય ।

પરોપકારાય વચાંસિયસ્ય વંદ્યહિલોકીતિલકઃ સદૈવ ॥

જેની લક્ષ્મી દાન દેવા માટે ઉપયોગમાં આવે, જેની વિદ્યા સુકૃત કરવા માટે ઉપયોગમાં આવે, જેની ચિંતા (વિચાર) પરબ્રહ્મનો નિશ્ચય કરવા માટે ઉપયોગમાં આવે અને જેનાં વચનો પરોપકાર માટે ઉપયોગમાં આવે, તેજ પુરુષ ત્રિલોકીમાં તિલકરૂપ અને નમન કરવા યોગ્ય છે.

અંતરદૃષ્ટિ કરી વિચાર કરિયે છિયે ત્યારે એવા પુરુષના શતાંશમાં પણ ઉભી શકે એવો પુરુષ આ અવનીતલઉપર દેખવામાં આવતો નથી. આખી પૃથ્વીમાં એવું રત્ન નથીજ એમ નિશ્ચય ફેરવાતું નથી, કેમકે એ નિશ્ચય થવો એ શક્તિઉપરાંત છે. તોપણ એટલું તો અવશ્ય છે કે કલિકાલના પ્રતાપથી અથવા તો કાળના ફરફારથી અને તેમ નહિ તો કોઈ અનિર્વચનીય યોગથી તેવા લોકની સંખ્યા ભાગ્યેજ જોવામાં આવે છે.

રાજાથી તે રંકપર્યંત આ મનુષ્યદેહ કઈ રીતે આવ્યો હશે અને તે મેળવીને શું કર્તવ્ય કરવાનું છે, તે અવશ્ય વિચારવું જોઈએ. પોતપોતાની સ્થિતિ અને ચોગ્યતાપ્રમાણે ‘હું કોણુ અને મારે શું કરવું જોઈએ’ એમ જે વિચારે છે તેને કદીપણ પશ્ચાત્તાપ કરવો પડતો નથી. ‘અસુક કાર્ય કરીશ તો શું થશે અને અસુક કાર્ય નહિ કરું તો શું થશે’ એમ વિચારી શ્રેય કરનાર કામ કરનાર શ્રેય-નેજ જોગવે છે. અમે અંતઃકરણથી એમજ ઇચ્છિયે છિયે કે સઘળી પ્રજા એવીજ થાય, પણ એ ઇચ્છા પૂર્ણ નહિ થવાથી સમયાનુસાર લખવા કે ખોલવાનો ખોધકજનોને સમય જોઈ શ્રમ લેવો પડે છે.

ક્યાં કર્મથી કે ક્યાં પુણ્યથી પ્રાપ્ત થાય છે એ નિશ્ચય થઈ શકતો

નથી, પરંતુ ઘણાખરા પુરુષોને તેવી ચોગ્ગતાના ચોગે લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે. કોઈ કોઈ ગર્ભશ્રીમંત હોય છે અને કોઈ પેહેલાં કંગાલ સ્થિતિમાં હોય ને પછી લક્ષ્મીવાન્ થાય છે. લક્ષ્મીની લેહર લાગી કે કોઈ કોઈ તેના નિશાથી છતે કાંને બેહરા બની જાય છે, છતી આંખે આંધળા બની જાય છે, વિવેકને વિસરી જાય છે, બુદ્ધિના ખારદાન બની જાય છે અને અભિમાનની મૂર્તિ થઈ જાય છે. કદી મૂળથીજ મૂર્ખ હોય તોપણ લક્ષ્મીના પ્રતાપથી તેના સઘળા દુર્ગુણને માણસે ગુણરૂપ ગણે છે. લક્ષ્મીવાને પોતાની લક્ષ્મીને ઉપચોગ ક્રમ કરવો તે વાત સ્વપ્ને પણ આવતી નથી. ઘણા સનેહવાળી અને ઘણા પરિચયવાળી લક્ષ્મી જ્યારે તિરસ્કાર કરી વિજળીની પેઠે અચાનક ચાલી જાય છે ત્યારે પછી મહાશોક સાગરમાં પડવું પડે છે. પેહેલાંથી વિજળીના જેવી ચચલ લક્ષ્મી ફાણવારમાં નારા થઈ જશે તે વિચારમાંજ આવતું નથી. એ સમયે તો જાણે ખાપદાની માથે છાપ મારેલી હોય નહિ, તેમ સદાપકાળ અચળ રહેશે એમ અંતરમાં સમજાય છે. આ વિષયમાં લક્ષ્મીવાન્ લોકો ઘણી ભૂલ કરે છે, તે પોતાના કલ્યાણને માટે ન કરવી જોઈએ. લક્ષ્મીની લેહરમાં લપટાઈ જઈ ચિત્તને ચળાવી દેવાથી જે હાનિ થાય છે તે ઘણીજ મોટી છે. લક્ષ્મીને સારા ઉપચોગમાં લેવાનું પાત્ર મનુષ્યદેહ છે, તે જો એમનેએમ નિષ્ફળ ગયો તો પછી વારંવાર તેવો તાકડો આવવો સુરકેલ છે. ઇશ્વરે-ચંદ્રથી લક્ષ્મી મળે ત્યારે તેનો સદુપચોગ કરવો જોઈએ, અને જેમ બને તેમ નમ્ર થવું જોઈએ. નાચરગમાં, નાતવરામાં ને નાટક આદિમાં નકામાં નાણાં વાવરી નાંખવાં, ખાઈ પીને પેટપર હાથ ફરવી ‘આઈયાં’ કરી કુછ રેહવું, સારાં વસ્ત્રઅલંકાર, આદિ આદી પહેરી મોજ શોખ મારવી, અને બે ઘોડાની કે એક ઘોડાની ગાડીમાં એરી બાગબગીચામાં ફાકટ વખત ગુમાવવો કે પાનાં, પાટલી કે ચોપાટમાં સમય રોકવો એજ ધનવાનોનું કામ સમજાય તો મોટી ભૂલ ગણાય. ધનવાન્ થયા હોય તે તેમ કરવામાં વળગી જાય છે,

પણ તેનું કર્તવ્ય કાંઈ તે નથી. નિર્ધન કારીગરોને આશ્રય આપવામાં, નિર્ધન અને અભણ લોકોને ભણાવવામાં, વાવ કેવા ઝાઘાવવા આદિ લોકોપયોગી કામમાં, દુકાળથી પીડાતાં પ્રાણીઓનું રક્ષણ કરવામાં અને પોતાની લાજ મર્યાદા પ્રમાણે વ્યવહાર ચલાવવામાં ધન વાપરવું; સદાચરણે ચાલવું, પાત્રપ્રમાણે યથાશક્તિ દાન કર્યા કરવું, અતિથીનો સત્કાર કરવો, નષ્ટ થવું, સહુણી ને સદાચારી થવું, અજપ્રાણીનાં સદાજત ખંધિવા, ઈત્યાદિ ધનવાનના ઘણા ધર્મ છે. આગળના ધનવાન રાજાઓ અને ખીજા જે થઈ ગયા છે, તેઓ તેવેજ માર્ગે પોતાનું મેળવેલું દ્રવ્ય ખર્ચીને પોતાનું કલ્યાણ કરી કીર્તિ સંપાદન કરી ગયા છે. આને તેમ તો ખતરું કંઈ છે પરંતુ માત્ર દશાંશ કે શતાંશ પણ એવાં કાર્યમાં દ્રવ્ય વાપરતા હોય કે મન ચાલવું કંઈ થઈ પડતું જણાય છે. નકામા કુરોશો કરી વફીલ ખારીદરોને હુલોડો રૂપે આપી દેવાતા હશે, નાચરંગમાં કે નાતવરામાં કે ખીજાં નીચકૃત્યોમાં ધોમધોકાર ધન ઉડતું હશે અને તેમાં દશાંશ કે શતાંશ તો શું પણ ચતુર્થાંશનો પણ નિયમ નહિ રહેતા હોય, પણ સારે માર્ગે વાપરવામાં સહજાંશ પણ ભાગ્યેજ આવતું હશે. આ અનાર્થ રીતિમાંથી પ્રીતિ એવી લઈ ઈશ્વરે લક્ષ્મી આપી હોય તેનો ફેટલાંક ખતાવેલાં સત્કાર્યપ્રમાણે સારો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. ઈશ્વરેચ્છાથી લક્ષ્મીનો લોપ થાય તો પછી તે કાંઈ થવાનું જ નથી. 'સત્પાત્રે દાન આપવું એજ લક્ષ્મીનું સાદુલ્ય છે' એમ લક્ષ્મી હોય ત્યારે સમન્તથ તોજ સફળ છે, લક્ષ્મી ગયા પછી સમન્તથ તો તે શા કામનું ?'

વિદ્યા ઘણાં પ્રયત્ને ફેટલાકને દુઃસાધ્ય હોય છે અને ફેટલાકને થોડે પ્રયત્ને સુસાધ્ય હોય છે, તથા વિદ્યાનું સુલભપણું કે દુર્લભપણું નિશ્ચય થઈ શકતું નથી. ફેટલાક વિદ્વાનોનો એવો મત છે કે પૂર્વજન્મમાં વિદ્યાનું ઉપાર્જન કરેલું હોય તો આ જન્મમાં તે સુલભ થાય છે અને પૂર્વે ઉપાર્જન ન થયું હોય તો આ જન્મમાં સુલભ થતી નથી. આ વાત ફેટલાંક પ્રમાણેથી વિચારિયે છિયે ત્યારે

મળતી આવે છે તેનું પ્રમાણુ એ, કે એકજ ગુરુપાસે શીખેલા એ પુરુષ હોય તેમાં એક કવિરાજનું પદ ધરાવે અને બીજો તેવોનેતવા રહે આ કૃત્તાણે કેટલાક વિદ્વાનો બુદ્ધિની તીક્ષ્ણતારૂપ કારણુ તેમ થવાનું બતાવે છે, તો તેપણુ માન્ય કરી શકાય છે, અને છેવટ એવનું પરિણામ એકજ ઉતરે છે. કેટલાક એમ અભિપ્રાય આપે છે કે 'વિદ્યાસદમ્યાસવશાત્સુલભ્યા' (વિદ્યા સારા અભ્યાસથી સુલભ છે અર્થાત્ સાગે અભ્યાસ કર્યો કર્યો હોય તો વિદ્યા કાંઈ દુર્લભ નથી.) પૂર્વના સંસ્કારની પ્રબળતા હોય, તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ હોય અને તેમાં સારી રીતે અભ્યાસ થાય તો તે વિદ્યા યોગ સમયમાં પ્રકાશ પામે છે. આ પ્રકારમાંથી કોઈપણ પ્રકારના પ્રતાપે માણુસને વિદ્યા પ્રાપ્ત થાય તેનો સારો ઉપયોગ કરવો જોઈએ વિદ્યા મેળવી એટલે વિદ્વાન્ થઈ ચૂકા, ગુણુવાન્ થઈ ચૂકા, મહાન્ થઈ ચૂકા કે મતિભાવાન્ થઈ ચૂકા એમ સમજવું એ અતિ ઉતાવળ ભરેલો વિચાર છે. કેમકે વિદ્વાન્, ગુણુવાન્, મહાન્ કે મતિભાવાન્પણુ દર્શાવનારા ગુણો કોઈ જુદાજ પ્રકારના છે, અને તે ગુણો જ્યારે ગ્રહણ થાય ત્યારેજ વિદ્વાનું વિદ્યાપણું લેખાય છે. વિદ્યા આવીને વિનય ન આલ્યો તો તે વિદ્યા અવિદ્યા સરખીજ સમજવી. વિદ્યા શીખીને વિવાદ માત્રજ તેનું કૃણ થાય તો તેને વિદ્યા એવું નામ વિદ્વાનો આપી શકતા નથી. વિદ્યા બાણીને તેનો સારાં કર્મ કરવામાં ઉપયોગ નથી થતો તો વિચારવાનું પ્રયોગ તે વિદ્યાને ધિક્કારે છે. આટલા હેતુથી ઇશ્વરકૃપાવડે વિદ્યા પ્રાપ્ત થાય તો તેથી બને તેટલાં સુકૃત કરવાં, સદાચરણને દર્શાવનારાં, સદ્ધર્મને દર્શાવનારાં ને સદ્વિચારને દર્શાવનારાં પ્રગ્ભવતાં લખવાં, ભાષણો કરવાં અને તેવાં આચરણો રાખવાં, તથા જગત્માં ચાલતા અનાચારો, વેદુમી વિચારો, દુરાચરણો, આદિનો નાશ કરવા મથત્ર કરવું, ઇત્યાદિ વિદ્યાવાનનાં કાર્ય છે. 'સમાનશીલવ્યસનેચમૈત્રી' (સ્વભાવ અને દેવ સરખાં હોય તેની સાથે મિત્રાઈ થાય છે.) આ નિયમપ્રમાણુ ઘણુએ પરસ્પર જેહવાનું અને પ્રીતિવાનું થાય છે. સરખાં મુખમાં, સરખાં દુઃખમાં,

સરખા અભ્યાસમાં કે સરખા ધંધામાં પણ એમજ માણસોને અંતરના કેટલાક ગુણો મળતા આવે તો સ્નેહ બંધાઈ જાય છે, પણ કેટલેક ઠેકાણે એથી ઉલટું જોવામાં આવે છે. ધંધામાં, સ્વભાવમાં, સુખમાં, કે સંપત્તિમાં, અન્યની ઉપર ઇર્ષ્યા ઉત્પન્ન થાય છે, તેમજ વિદ્યાની સમતામાં પણ ઇર્ષ્યા ઉત્પન્ન થાય છે. આમાં કોઈ એક બીજાના સ્વાભાવિક દોષથી તેમ થાય છે એમ કેટલાક કહે છે. આમ થવાથી વિદ્યાથી જે સુખસંપાદન કરવું જોઈએ અને જગત્તે લાભ આપવો જોઈએ તે બનતું નથી. જ્યારે એમ થાય ત્યારે એથી બીજું કંઈ ખેદકારક નથી. અરે એટલો તો વિચાર મનમાં લાવવો જોઈએ, કે વિદ્યા આવીને સદ્વિચાર ન આવ્યો તો પછી વિદ્યાનો ઉપયોગ શો? કંઈ તે ખાવાનો પદાર્થ નથી કે તેથી પેટ ભરાય. દુઃખની સમતાવિના બાકી ઘણુંખરી જાતિની સમતામાં દોષભાવ ભરાય છે એમાં તેમ કરનારાં માણસની ભૂલ છે, અથવા તેમ નહિ તો કાળનીજ તે કૃતિ છે; પરંતુ તેને પણ ખરી વિકૃત્તા સંપાદન કરનારોએ જીતવાને પ્રયત્નવાન રહેવું જોઈએ. અને તેમ થયેથીજ સુકૃત કરવામાં વિદ્યાનો સદુપયોગ થવાનો સંભવ છે.

આજકાલ ચિંતવન જોઈએ તો શાનું થાય છે? નાના પ્રકારના વિષયોનુંજ, કે જે ક્ષણિક સુખ સંપાદન થવાના હેતુ જાણાય છે. કોઈ શબ્દને ચિંતવે છે, કોઈ સ્પર્શને ચિંતવે છે, કોઈ રૂપને ચિંતવે છે, કોઈ રસને ચિંતવે છે અને કોઈ ગંધને ચિંતવે છે. રંકથી તે રાય. સુધીમાં એ ચિંતવનવિષે સહુ સરખા ઉતરે છે. તે શિવાય પણ ઘણાં ચિંતવનો કરવામાં આવે છે. કેટલાંક વ્યવહારને ઉપયોગી ચિંતવન છે, તે વ્યવહારમાં રહેવું એટલે ઉપયોગી અને ધર્મકર્મમાં સહાયભૂત થાય તેવાં છે, પણ તે શિવાય જે અર્થમય અથવા અન્યાયમય ચિંતવન કરવામાં આવે છે તે ધર્મનો નાશ કરનારાં છે.* વિષયોનું ચિંતવન પણ વ્યવહારને અનુકૂલ અને કલ્યાણનાં સાધનને અનુકૂલ પણ થઈ શકે છે, પણ માત્ર તેમાં વિવેક

* તે ચિંતવનનું વિવેચન અહીં બંધ રાખ્યું છે.

બુદ્ધિની આવશ્યકતા છે. શું ઈશ્વરનાં નામ અને મહિમાવાળાં મોઢા મોઢા વિદ્વાનોનાં રચેલાં પુસ્તકો, ધર્મશાસ્ત્રો, સદ્ગોષ્ઠો અને શ્રુતિ-સ્મૃતિયો સાંભળવાને નથી? શું સત્પુરુષો અને ગુરુજનઆદિ સેવ-જનોનાં ચરણારવિદ તથા પરમેશ્વરની નિર્મળ અંતઃકરણ થવાને નિર્માણ થયેલો પવિત્ર પ્રતિમાઓ સ્પર્શ કરવાને (સેવવાને) નથી? શું અનેક વેદ શાસ્ત્ર પુરાણો અને ઈશ્વરની અપૂર્વ રચના, સદ્ગુણી સત્પુરુષો અને દૃષ્ટિને સ્થિર કરનારી પરમેશ્વરની પ્રતિમાઓ અવલોકન કરવાને નથી? શું સાત્ત્વિક ભાવનાં ભક્તિ, ભોજ્ય યોગ્ય અને લેણ, અતિથિ અને પવિત્ર બ્રાહ્મણાદિકના નિમિત્તથી કે પરમેશ્વરના નિમિત્તથી તૈયાર થયેલાં પવિત્ર અને પોષણકારક અન્ન નથી? શું એવીજ રીતે ઈશ્વરનાં અર્ચનમાં તથા ગુરુજન કે સત્પુરુષોનાં આરાધનમાં અર્પણ કરેલા અને પ્રસાદી થયેલા ગંધો નથી? જ્યારે સઘળું સુલભ છે ત્યારે અવળે માર્ગે ચઢવાનાં ચિત્તવનને મેલોને તેવાં ચિત્તવનમાં ચિત્તને લગાડવું જોઈએ. આ ચિત્તવન પણ ચિત્તને નિર્મળ થવાને માટે છે, પરંતુ છેવટે એક પરમાત્મા સર્વવ્યાપક ઈશ્વરને નિશ્ચય કરવામાં (ઓળખવામાં)જ જે ચિત્તવન થાય તે ઉત્તમ છે. એ શિવાય સઘળાં ચિત્તવન અનર્થને ઉત્પન્ન કરનારાં છે. ઈશ્વરને ઓળખવામાં અને સન્માર્ગે ચાલવાને માટે તો નિશ્ચય કરવામાં ચિત્તવન જે થાય નહિ તો પછી આપણને મળેલાં ચિત્તની ચતુરાઈ શા કામની અને તેનું સફળપણું પણ શું?

આપણને સ્પષ્ટ વાણી જોણી આપી છે તોનો ફેટલો ઉપકાર માનવો જોઈએ? હજારો કાલાઓખડા વિશ્વમાં વસે છે, તોના જેવી દશા આપણી થઈ હોત તો આપણે શું કરત અને આપણું શું થાત? આ વાત અંતરમાં ઉતારી જો ઈશ્વરે બોલવાની શક્તિ કે વાણી આપી છે તો જેમાં બીજાનું હિત થતું હોય, જેમાં કોઈને કલેશ કે અહિત ન થતું હોય અને જેમાં સંપત્તિ અમૃત હલકી રહે

હોય તેવું જ યોગ્ય છે. જો તેવું યોગ્ય નહિ અથવા યોગ્યતાને ખરા અંતઃકરણથી શીખિયે નહિ તો પશુ કરતાં પણ આપણી વાણી નેષ્ટ છે. (મનુષ્યજાતિ અને તે સાથે જ્ઞાન વિશેષ છે માટે.) પશુની વાણી જેમ ગુણ નથી કરતી તેમ અવગુણ પણ નથી કરતી, પણ મનુષ્યની વાણી તો ગુણને બદલે અવગુણ કરે છે. એ અવગુણ કરનારી કે કલેશ ઉપજાવનારી વાણી વાપરવામાં અજાજનો મોટાઈ માનતા હોય તો તેની તાની નહિ પણ મોટી ભૂલ છે. એમાં કશી મોટાઈ નહિ પણ નર્કના દેવુની પ્રાપ્તિ છે એમ નિશ્ચય થાય છે. જન્મ ધરીને જેની વાણિયે અન્યનાં અંતઃકરણને બાળ્યાં, અન્યનો ઉપકાર ન કર્યો, ઈશ્વરના આરાધનમાં કે શુદ્ધ જ્ઞાન આદિકના માનમાં યોગ્ય રીતે વપરાણી નહિ, તેના જન્મને અને તેની વાણીને ધિઃકાર છે; પણ જેની વાણિયે અન્યનાં અંતઃકરણને શુદ્ધ અંતઃકરણથી સંતોષ કરાવ્યો, શુદ્ધ જ્ઞાન આદિને માન આપ્યું, અવળે રહે તે જનારને સારો યોગ આપ્યો, ઈશ્વરનું ભજન કર્યું, અને અન્યનો ઉપકાર કર્યો, તેનો જન્મ અને તેની વાણી સફળ છે. અર્થાત્ વાણીની યોગ્યતા સઘળી યોગ્યતા સાથે પરોપકારમાં વપરાય તો જ છે.

આ સર્વ ઉપરથી આર એ લેવાનો છે કે લક્ષ્મીને દાનના ઉપયોગમાં લાવનાર, વિદ્યાને સુકૃત કરવાના ઉપયોગમાં લાવનાર, ચિંતવનને પરમેશ્વરના સર્વ રૂપના નિશ્ચયના ઉપયોગમાં લાવનાર, અને વાણીને પરોપકાર આદિના ઉપયોગમાં લાવનાર સર્વ રીતે લોકમાં વંદવાયોગ્ય થાય છે, અને જે સર્વ રીતે વંદવાયોગ્ય થાય છે, તેનો જ જન્મ સફળ ગણાય છે અને જેનો જન્મ સફળ ગણાય છે તે જ ત્રિલોકીના તિલકરૂપ થાય છે અને જે ત્રિલોકીનાં તિલકરૂપ થાય છે, એ જ ઐહિક આનુષ્ઠિક સુખને સહજમાં સંપાદન કરી પશ્ચિમાર્થે અનિર્વાચ્ય પદને પામનાર આર્ય છે. ઈશ્વર પાસે અમારી એ જ પ્રાર્થના છે કે એવા ત્રિલોકીના તિલકરૂપ આર્યોનો પ્રતિદિવસ ઉદય થયે તો રહે. (તથાશ્વતુ.)

સંગવલ્લ તથા તદાશ્રિત ઉદ્યોગફલ.

(AN ESSAY ON COMPANY AND ITS EFFECTS)

પ્રકરણ ૧.

સંગ એ શબ્દનો યથાસ્થિત માર્મિક અર્થ તે શબ્દની વ્યુત્પત્તિ-
માંજ રહેલ છે. સમ્ એટલે સરલપણે અને ગમ્ એટલે ગતિ કરવી:-
એટલે કે જે સરલ રીતે આપણી સાથે ગતિ કરે છે તે. અર્થાત્
આપણી સંગાતે જન્મપર્યંત જેનું બળ સર્વ કાળ ચાલુ રહે છે તે.
આટલાજ ઉપરથી સહજ જણાશે કે સંગનું બળ આપણીઉપર
સર્વકાળ એકસરખી રીતે લાગુ પડે છે, અને તેથીજ મનુષ્યમાત્રના
ઉત્તમ, મધ્યમ, તથા અધમ વર્ગ બંધાય છે.

એકજ માઆપયકી ઉત્પત્તિ યથા છતાં સંગબેદે ભિન્ન ગુણ તથા
ભિન્ન પ્રકૃતિ જોવામાં આવે છે. આ વાત ગ્રંથાંતરે એક પોપટનાં
બે બચ્ચાંની દૃષ્ટાંતિક વાર્તાથી સિદ્ધ કરવામાં આવી છે. એક
પાશધિ એક માળામાંથી પોપટનાં બે બચ્ચાં લાવ્યો, તેમાંનું
એક તેણે ઋષિને ત્યાં વેચ્યું અને બીજું હિસકને ત્યાં વેચ્યું.
પહેલુ આદર સત્કાર અને વિનયવાગ્દય ઉચ્ચારતાં શીખ્યું અને
બીજું સંગબેદે નહારા શબ્દો બોલતાં શીખ્યું. આ પ્રમાણે સંગ-
બેદે મનુષ્યના ગુણની પણ વિકૃતિ થાય છે. એવિધે પ્રખ્યાત કવિ
અને વિદ્વાન્ બર્નૅહરિ કહે છે કે:—

“સંતસાયસિસથિતસ્પયસોનામાપિનજાયતે ।

મુક્તાકારતપાતદેવનલિનીપત્રાસ્પતંરાજતે ॥

સ્વાસાસાગરશુક્તિમધ્યપતિતંસમ્બૌકિકંજાયતે ।

પ્રાયેણાધમમધ્યમોત્તમમુળઃસંવાસતોજાયતે” ॥

અર્થ:—તપાવેશ્વાં લોઢાંઉપર પાણીનું ટીપું પડ્યું હોય તો તે પા-
ણીનું નામ માત્ર એલાણ પણ રહેતું નથી, તેજ બિદુ કમળપત્રપર
પડવાથી મોતી જેવું દેખાય છે અને તેજ જો સ્વાતિનક્ષત્રનેવિષે જી-

પના મોઢામાં પડે છે તો તેનું ઉત્તમ મોતી બંધાય છે. માટે (મનુ-
બ્યવિષે પણ) અધમ, મધ્યમ, તથા ઉત્તમ ગુણ એ વિશેષે કરીને
સંગબળથીજ પ્રાપ્ત થાય છે.

ઉપરના શ્લોકઉપરથી તેમજ સ્વાનુભવવડે સિદ્ધ થાય છે, કે
આ સૃષ્ટિમાં પ્રાણીમાત્રની સ્થિતિ, નીતિ, વિવેક, બુદ્ધિ, અને સારાં
માઠાં કામની વૃત્તિનો આધાર કેવળ સંગબળ ઉપરજ રહેલો છે.
સુસંગવડે માત્ર મનુબ્યજ નહિ પરંતુ પશુપક્ષ્યાદિ મૂઢ પ્રાણી પણ
સુલક્ષણ શીખે છે. જેમકે સુમ્મ પંડિતની હિતશિક્ષાથી ગુણીપણું
અને સુમ્મપણું મનુબ્યને પ્રાપ્ત થાય છે; કુશળ અશ્વનાયકથી ઘોડો
સારું ચાલતાં તથા નાચતાં શીખે છે; તેમજ શુકપાળકના પ્રયાસથી
પોપટ જેવું પક્ષી મધુર વાણી ઉચ્ચારતાં શીખે છે. આ બધાનું
મૂળ કારણ જેઇશું તો સંગબળજ છે. જ્યારે સંગબળ આટલું
બળિષ્ઠ છે ત્યારે તેની ઉત્તમ અધમ જાતિ પારખી ઉત્તમનું ગ્રહણ
કરવું અને અધમનો ત્યાગ કરવો એજ મનુબ્યજાતિની ઇશ્વરદત્ત
વિવેકબુદ્ધિનું સાદૃશ્ય છે. એમાંજ મનુબ્યમાત્રનું ભૂપણ, ભવિષ્યની
ચઢતિ તથા ઇશ્વર કૃપાને પાત્ર થવાપણું રહેલ છે.

ઇંગ્રેજીમાં પણ કહેવત છે કે—

“A man is known by the Company he keep as.”

“મનુબ્ય જેવી મંડળી પેઢારે છે તેવો તે જાણખાય છે.” અર્થાત્
સારી મંડળીના સંગથી સારો અને માઠી મંડળીના સંગથી માઠો.
આ વાતની સ્થાપનાને અર્થે એક વિદ્વાન્ અને ધર્મશીલ ઇંગ્રેજ
કવિ જ્યોર્જ હર્બર્ટની માતા પોતાના પુત્રોના બોધને અર્થે નીચેનું
વાક્ય કહેતી કે—

“That as our bodies take a nourishment suitable
“to the meat on which we feed, so do our Souls as
“insensibly take in virtue or vice by the example or
“conversation of good or bad Company.”

“જેવી રીતે આપણા શરીરને આપણે જે પદાર્થ ખાઈએ છિયે

તે પદ્ધતિના રસના ગુણમુખ્યે પુષ્ટિ મળે છે; તેવી રીતે આપણે જેવી સારી અથવા માઠી મંડળીનું ઉદાહરણ લેઈએ છિયે અથવા તેની સાથે સંભાષણ કરિયે છિયે તેવી મંડળીના જેવા સદ્ગુણ અથવા દુર્ગુણ પણ આપણા અંતઃકરણમાં અનાયામે પ્રવેશ કરે છે.”

આ અમૂલ્ય વાક્યરત બહુજ ગંભીર વિચારયુક્ત ઉચ્ચારેલું લાગે છે. ધન્ય છે એવી માતાને. જુઓ, સંગમ્યજનો પ્રતાપ આ માતાના વચનથીજ સિદ્ધ થયેલો તેના પુત્રમાં આપણે જોઈએ છીએ. બાળકપણથી નિરતર આવો ઉત્તમ જોધ પોતાની માતાદ્વારા પામી જ્યોર્જહર્બર્ટ આગળ કેવો સાધુ તથા ધર્મશીલ થયો! પોતે પ્રથમ વિદ્યાલયમાં ઉત્તમ શ્રમ લેઈ પૂર્ણ વિદ્યાગુણ સંપાદન કરી અંતે સાધુતાનાંજ કામ કરવાસારે સ્વાર્થી અને વ્યવહારિક પ્રપંચો છોડી દઈ ધર્મસર્વધનાં કામ સાથે જોડાયો. ત્યાં પોતે પૂર્ણ ધર્મ તથા નીતિશીલપણું જળજી બીજાઓને જોધ આપવાસારે:—

“The Temple of Sacred Poems and Ejaculations.”

એટલે “દેવમંદિર અથવા પવિત્ર પદો અને પ્રાર્થના” એ નામનું પુસ્તક પોતાની આળીશ વર્ષની વયે કેમ્બ્રીજમાં ઇ. સ. ૧૬૩૩ માં પ્રસિદ્ધ કર્યું. તે એટલું તો જોધક અને સત્યસાર લોકોને ભાગ્યુ, કે તેની ઇ. સ. ૧૮૦૫માં પંદરમી આવૃત્તિ લંડનમાં છપાણી હતી. એ વિના તોણે ગદ્યાત્મક ધર્મનાં પુસ્તકો તથા કહેવતોના ગ્રંથો લખી લોકોને ઉત્તમ જોધ મળવાનાં અનેક સાધનો આપેલાં છે. પોતાની માતાના સદ્જોધની દૃઢ છાપ પોતાના હૃદયમાં સજડ બેસવાથી પોતે એ જોધનો લાભ લેઈ તેજ જાતિનો જોધ બીજાઓને આપવા સારે એવાજ સારવાણ મહાવાક્ય લખી ગયેલ છે કે:—

“Keep good Company; and you shall be of the number.”

“સારી મંડળીની સગતિ રાખો; અને તમે તે મંડળી બહિવા ગણાશે.” શું બાલ્યાવસ્થાના શુભ જોધનો અમલકાર છે! જુવો, નાનપણથીજ તેની માતા ખંતી રહી એને દુષ્ટ મંડળીમાં ફરવાને

અટકાવતી હતી, અને સારો પ્રોધ આપતી હતી, તો પોતે તેવી મંડળીથી દૂર રહેવાનું શીખ્યો, અને તેથી થતી હાનિ અને તેવા સંગથી પ્રાપ્ત થતા દુર્ગુણ આ પુરુષમાં આવી શક્યાજ નહિ. આ પ્રમાણે જ્યારે સર્વ કોઈ પોતાનાં બાળકોને બાળકપણથીજ નહારાં છોકરાંની સાથે રમવાને તથા વપવધનાના પ્રમાણમાં, હલકા લોકોની સંગતિમાં રહેવાને અટકાવે અને ખરાબ મંડળીથી ઈરતાં રહેવાનું નાનપણથીજ તેના હૃદયમાં ઇસાવી દે, તો એ નિઃસંદેહ છે કે મોટપણે જતાં તેઓ ઘણાંજ સફળી અને પ્રમાણિક નીકળવાનાં; તેઓ સત્ય તથા પ્રતિષ્ઠિત મનુષ્યના વર્ગમાં ગણાવાનાં; અને હમણા જેવી રીતે નહારી સંગતિથી તેઓ જેવાં નહારાં તથા દુર્ગુણી નિવડે છે, અને ભયંકર તથા દુઃખદ પરિણામો જેવામાં આવે છે, તે ઉપર પ્રમાણે ચોક્કસી રાખવાથી થવાનુંજ નહિ. કારણ કે સંગની લાજ જેવી કુમળી વયમાં લાગે છે તેવી પાકી વયમાં લાગતી નથી. માટે બાલ્યાવસ્થાથીજ સારી સંગતિમાં વસવાને અભ્યાસ એ ભવિષ્યનાં સારાં અને સ્તુત્ય સુખનો પાછો પાયા જાણવો. આવીજ રીતે પ્રાચીનકાળમાં આપણી આર્યમાતાઓ પણ પોતાનાં બાળકોને સુપ્રોધ આપતી હતી. જુવો, ઓખાને જ્યારે પરણાવી સાસરે વળાવી તે સમયનાં તેની માતાનાં વચન.

“સ્ત્રીણાંહિવ્રત્તંપતિરેવદેવતા । શુશ્રૂષણંપુત્રિતદાનુકૂલતા ॥

તદ્વાધવેષુપરમોહિમાવો । તદ્વ્રત્તમેત્તત્પરિતોહિપારણ” ॥

“હે પુત્રિ ! પતિ એજ દેવ છે એમ જાણવું, તેની સેવા કરવી, તેને સર્વ રીતે અનુકૂળ રહેવું, તેનાં સગાંસંબંધીવિષે પણ સારો ભાવ રાખવો, એ સ્ત્રીઓનો નિશ્ચય ધર્મ છે માટે તે ધર્મને પૂરિપૂર્ણ રીતે ધારણ કરવો.” તેમજ અન્ય માતા ઉપદેશ કરે છે કે,—

અમૃત્યાનમુપાગતેગૃહપતૌતદ્વાષણેનમ્રતા ।

તત્પાદાર્પિતઢષ્ટિરાસનવિધૌતત્પાદપૂજાસ્વયમ્ ॥

સુષેતવશયીતતત્ત્વમતોજઘ્નાચ્ચશાપ્પાવુનઃ ।

સ્ત્રીણાપુત્રિનિવેદિતાઃકુલવપૂસસર્ગધમાદમે” ॥

“હે પુત્રિ ! જ્યારે પતિ બાહુરથી ઘેર આવે ત્યારે ઉભાં થઈ
“માન આપવું, તે જે કહે તેમાં નમ્રતા રાખવી, તેનાં ચરણમાં
દષ્ટિ રાખવી, તે ખેસે ઐઠલે પોતે તેનાં ચરણની સેવા કરવી, તે
સુતા પછી સુવું, તેના જગ્યા પેહેલાં રાધ્યાનો ત્યાગ કરવો, (જાગવું)
એ જે કહ્યા તે, હે પુત્રિ ! કળવાન સ્ત્રિયોના સહવાસથી પ્રાપ્ત થનારા
ધર્મો છે.”

સારાંશ એ કે દુષ્ટ સ્ત્રિયોની સંગતિથી દૂર રહી કળવાન સ્ત્રિ-
યોનો સંગ રાખવો.

આવાં વાક્યો જ્યારે આપણી નજરે પડે છે, ત્યારે આપણને
દૃઢહું સાનંદાશ્ચર્ય લાગે છે. અહો ! જે કાળે ઐવી માતાઓ હતી તે
કાળે સ્ત્રિયો કેવી નીતિવાળી અને સુશીળ હતી! તે સમયનો સ્ત્રીપુર-
ધનો ગૃહન્યાશ્રમ કેવો સુખદ અને સંતોષકારક હતો! આ બધું સંગતા
સુખોદધને લેઈનેજ હતું. સાંપ્રતકાળે આપણે જોઈશું તો તેવા ખોદધ
જેમ જેમ અદૃશ્ય થતો ગયો, તેમ તેમ એથી વિરુદ્ધ કેવાં માઠાં પરિ-
ણામ નિપજવા લાગ્યાં !! સ્ત્રીપુરધનું ખરું સુખ જોવામાં આવતુજ
નથી ! તેઓમાં પરસ્પર ધર્મનો લેશ તો ડપાંઈ પણ દેખાતો
નથી ! સાચું આજ પ્રથમના ઉત્તમ ખોદધને સાટે સ્ત્રીનાં માખાપ
તેને દુર્ખોદધ આપી દંપતીમાં વેર કરાવે છે; સાસુસસરાદિ ગુરજનની
સેવાનો લોપ કરાવે છે; અને સત્ય ખોલોએ તો સર્વ સસારસુખ
ધૂળધાણી કરી નાખે છે !!! આ બધાનું મૂળ તાત્પર્ય જોઈશું તો
સંગખોદધજ છે. અરે ઇશ્વર ! એવો દિવસ પાછો ડ્યારે આવે કે
આર્યમાતાઓ પાછી પોતાની મજ્જને આગળના પ્રભોણે નીતિનો
ખોદધ આપવા શીખે, અને પાછો આપણો આર્યાવર્ત પ્રથમની ઉંચી
સ્થિતિએ પોહોએ. એ નિઃસંશય વાત છે, કે આપણે જેઓનો સંગ
કરશું તેઓના ગુણોનો પટ આપણી વર્તણૂકને લાગશેજ લાગશે,
અને તેમનાણે તહિ ધાપ એ અસંલગિત છે, કેમકે સ્વભાવેજ મનુ-

બ્યજતિમાં એક બીજાની એષ્ટા કરવાનો ગુણ રહેલો છે; અને તે એષ્ટા નિરંતર અભ્યાસથી આપણી આત્મ વર્તણૂકનો એક રૂઢ માર્ગ થઈ પડે છે. આપણા સહચારીની વાણી, રીતભાત, આજ્ઞા, અને તેમની સારા માઠા વિચાર કરવાની રહેણ આપણા ઉપર વધારે અથવા ઘોડી પણ અસર કર્યો વિના રહેતી નથી. આપણે જેઓની સંગતિમાં રહેતા હશું તેઓ ને સદ્ગુણી, નમ્ર સ્વભાવના અને બીજાને આદરસત્કાર કરે તેવા હશે તો આપણામાં પણ તેવા સદ્ગુણ, નમ્ર સ્વભાવ અને બીજાને માન આપવાનો રીતિ-સંહજ આવશે. તેઓ ને ન્યાયશીળ એકલવેણા, અને પરોપકારી હશે તો આપણામાં ન્યાયશીળપણું, એકલવેણાપણું, અને પરોપકાર કરવાની બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થશે. તેઓ ને ઉદ્યોગી, સારાં કળાકૌશલ્યના ઉત્સુક, અને સદાગૃહી હશે તો આપણને પણ તેવા ઉદ્યોગી થવાનું તેમજ કળાકૌશલ્યનો લાભ લેવાનું તથા સારાં કાર્યનો આગ્રહ રાખવાનું સુજશે. તેમજ કદી તેઓ ને અભિમાની, દુષ્ટ વિચારના, ઉદ્દત, ઇર્ષ્યાવાનું, પારકાનું શુભ નેષ્ટ બળાપો કરનારા, અને અપકારવાળી બુદ્ધિના હશે તો આપણમાં પણ તેમના અતિ પરિચયથી તેમની જેવાજ તે તે સર્વ દુષ્ટ ગુણો પ્રવેશ કરશે. અતિ ગાઢ પ્રસંગથી તેઓ જેવી રીત ઊંસતા હશે, ખોલતા હશે, હાથ, પગ, આંખ ઇત્યાદિના આજ્ઞા ખોલવા ચાલવામાં કરતા હશે, તથા જેવા ડોળથી ફરતા હશે તે પ્રમાણે આપણે પણ કરતાં શીખશું. આ પ્રમાણે અહુણાં આપણુ કેટલાએક સારા શુભ અંતઃકર્ણવેળા દાંભિકોનું નેષ્ટ એ ધીએ. તેઓ દેખાદેખીથી અંગ્રેજોના જેવાં ઉત્તરનાં પાટલુન, ડગલા, બુટ, મોજાં, આંખને વ્યાધિ નહિ છતાં ચરમા ઇત્યાદિનો સર્વ નતુમાં એકસરખી રીતિએ સ્વીકાર કરી, નાણે આપણા દેશને ચોગ્ય ઘોષિયાં, અંગરખાં, પાઘડી તથા ઉપવસ્ત્રથી લજવાતા હોય તેવી રીતિએ સર્વ દેશી વસ્ત્રાદિનો ત્યાગ કરી નાણે એક ખરેખરા ઇંગ્રેજ ડ્રેસની, તેવા આકારમાં મોટા દમથી વર્તે છે. આનો મર્મ મૂળ શું છે? તેનો તેઓના સમજવામાં લાગ્યેજ હશે.

(અપૂર્ણ.)

(માધણ ગદ્યા વર્ષને જાને ૨૮૦ થી.)

ચડાવનાર દોષ છોકરાને મિત્ર ગણે છે, પણ તેથી તે બાળક ઠપકાને પાત્ર નથી; ઠપકાનું પાત્ર તેનું બાળકપણું છે તેજ પ્રમાણે આપણે હિતમાં છતાં રાજ્યોને અહિત લાગિયે તો તેમાં રાજ્યનો દોષ લેવાનો નહિ, પણ તે તેની અવસ્થાનો દોષ ગણવો જોઈએ. કૃત્યાકૃત્ય,* હિતાહિત,† અને હેયોપાદેયવિષે‡ ઇશ્વરકૃપાવિના, શાસ્ત્રસંગવિના અને સત્સંગવિના ચોકો ઘણીવાર ભૂલ ખાઈ જાય છે. કેમકે જેને એક માણસ કૃત્ય ગણે છે તેને બીજો અકૃત્ય ગણે છે, જેને એક હિત ગણે છે તેને બીજો અહિત ગણે છે, અને જેને એક હેય ગણે છે તેને બીજો ઉપાદેય ગણે છે. એમ થવાનું કારણ પણ શાસ્ત્રસંગની ન્યનતા છે. માટે આપણે તો ખરો એજ ધર્મ છે કે પગમાં ખેડી, હાથમાં ડસકલા, અને ડોકમાં તોક રાજ તરફથી પડેય છે અને વળી બીજી જે આપત્તિનો અનુભવ તેણે કરાવેલો હોય તે કરાવે તોપણ આપણે ‘ઇશ્વર આપણા રાજનું કલ્યાણ કરો, ઇશ્વર તેને સદ્બુદ્ધિ આપો, અને ઇશ્વર તેની પ્રતિદિવસ ચડતી આમાદી કરો.’ ઇત્યાદિ સદ્વિચારો કરવા; એટલુંજ નહિ પણ પોતાના કુટુંબને, પોતાના પુત્રોને, અને પોતાના મિત્રોને પણ તેજ પ્રકારની ભડિત રાખતા ઉપદેશ કરવો. રાજ્ય તરફથી યથેચા વિપત્તિરૂપ મહાસાગરને તરવાનું એજ સાધન છે. મિત્રો! હું ખાત્રીથી કહું છું કે ઉપરપ્રમાણે વિચાર કરનાર માણસ કદી પણ દુઃખી થતો નથી. પણ આવો વિચાર શાસ્ત્રસંગવિના આવવો કઠણ છે, માટે રાજદાર-યકી થતી વિપત્તિવિષે પણ શાસ્ત્રમગ અને સત્સંગની જરૂર છે.

મિત્રો! માતા, પિતા, ભાઈ, જમાઈ, બેન, દીકરી, સખી, બધું કે બાંધવો; મિત્રપુત્ર, પવિત્રમિત્ર, કુલીનસ્ત્રી, શત્રુ સરદાર, કે દયાળુ સદ્ગુરુ, દેવયોગથી મરણ પામે ત્યાં તો મોટાના મોટી આપત્તિ છે. તે સમયે ગું કર્તવ્ય છે તે અવશ્ય વિચારવાનું છે.*

* કરવાનું અને ન કરવાનું. † ચાર અને નગ્ન. ‡ શુદ્ધ કરાવવાનું અને મેલી દોષોગ્ય

ધણા લોકો એવે સમયે દુઃખથી ખાવરા ખની જઈ, આંખોમાંથી
 ચોધારી આંસુની ધારાઓ વર્ષવતા છાતી કુટે છે, માથા કુટે છે અને
 દુઃખના આવેશથી પૃથ્વીઉપર પછડાય છે. શું રેણું, છાતી કુટવી,
 માથું કુટવું અને પછડાટીયો ખાવી, એ મરનાર માણસને કાંઈ
 સંતોષ ઉપજવે છે? શું તેમ કરવું તે મરનાર માણસને મળવાનું
 સાધન છે? શું તેમ કરવાથી મરનાર માણસના આપણે અનુભૂતા
 (ગુણના ઓર્શીગણ) થઈએ છિયે? શું તેમ કરવું એ મરનાર મા-
 ãણસનું પારોક્ષ્ય સૌહૃદ ગણાય છે? કે શું તેમ કરવું તે મરનાર
 માણસના વિરહથી આપણને થતી વ્યથાનું ઔષધરૂપ થાય છે?
 કાંઈજ નહિ. તેમ કરવાથી માત્ર પોતાનું બુદ્ધિબળ, શરીરબળ,
 હૃદયબળ, મનોબળ અને આયુષ્યબળ નાશ થાય છે. એ શિવાય
 બીજું કાંઈ પણ ફળ દેખાતું નથી. મૂર્ખતાની આપત્તિ, શરી-
 રની આપત્તિ, ધનની આપત્તિ, શત્રુઓથી થયેલી આપત્તિ, કે
 રાજથી થયેલી આપત્તિ, મનુષ્યરૂપ રતની હાનિથી થતી વિપત્તિની
 ખરોખરી કરી શકતી નથી. મોટામાં મોટી, કઠણમાં કઠણ અને
 અસહ્યમાં અસહ્ય વિપત્તિ જો ગણિયે તો એજ છે કે મનુષ્યરતની
 હાનિ. એનું કારણ એ છે કે મૂર્ખતાથી થયેલી વિપત્તિ વિદ્વત્તા
 મેળવ્યાથી દૂર થાય છે, શરીરમાં થયેલી વિપત્તિ સદૈર્ઘ્યનાં સારાં
 ઔષધોનું સેવન કરવાથી શમી જાય છે, ધનસંબંધી વિપત્તિ સારે
 ઉદ્યોગ કરી ધન સંપાદન કરવાથી મટી જાય છે, શત્રુથી થયેલી
 વિપત્તિ સન્નિભોની સહાયતાથી અને પોતાનો અનુકૂળ સમય
 આવવાથી શાંત પડે છે, રાજથી થયેલી વિપત્તિ નિષ્કપટ યનાવચન-
 કર્મવડે રાજભક્તિ કરવાથી ભાગી જાય છે, પણ મનુષ્યરતની હાનિ
 થવાથી પડતી મહાવિપત્તિને મટાડે એવું કંઈ સાધન છે? મનુષ્ય-
 રત ને જ્યારે આપણાં મંદભાગ્યના બળથી, આપણી નબળી દશાના

સેરથી અને આપણા પ્રતિકૂળ કાળના પ્રતાપથી પ્રબળ પરાક્રમી
 ગરૂષ હંટારો બલાકારથી હંટી લે છે, ત્યારે તે રતની હાનિથી
 આવેલી ખોટને દૂર કરવાને અખૂટ બળનાઓ કામ આવતા નથી

પવિત્ર મિત્રોની સહાયતા કામે લાગતી નથી અને પ્રબળ પરાક્રમ પણ ઉપયોગિ થતું નથી. એવી રીતે જો કે મનુષ્યરૂપ રત્નની હાનિથી આવી પડેલી આપત્તિ અપ્રતિક્રિય એટલે ઉપાયવગરની છે. તોપણ એ આવવાથી ગભરાઈ જઈ ઘેઝાં થઈ જવું, દૂર દેશ જતું રહેવું, કે માણુ ત્યાગ કરવો એ આપણનું કૃત્ય નથી. તેમજ વિજ્ઞાપ કરીને રોતું, છાતી અને માથુ કુટવું કે પછડાટીયો ખાવી, એ પણ આપણનું કૃત્ય નથી. તેમ કરવાથી નથી મરનારને લાલ કે નથી આપણને લાલ. માત્ર તમાંથી અનેક પ્રકારની હાનિજ આપણને થવાની. માટે જો તમે મરનાર માણુસનું હિતેષીપણું ધરાવતા હો, જો તમે મરનાર માણુસ તરફથી તમારી તરફ થયેલા અપાર ઉપકારના ભારને ઉતારવા ધારતા હો, જો તમે મરનાર માણુસનું પારોક્ષ્ય સૌહાર્દ કરવા ઇચ્છતા હો, જો તમે મરનાર તરફનો તમારો ધર્મ બજાવવા ચાહતા હો અને જો તમે મરનાર માણુસનુજ મન વચન કર્મથી ઐહિક અને આમુલિક એટલે આ લોકનુ અને પરલોકનું કલ્યાણ કરવા ઉત્કંઠા રાખતા હો, તો મરનારનાં માતાપિતાને તીર્થરૂપ ગણીને તેની સેવા કરો, મરનારની ધર્મપત્રીપ્રત્યે માનુષ્યુદ્ધિ બાંધો, મરનારનો બેનોને પોતાની સગી બેનો બરોબર ગણો, મરનારના જ્યેષ્ઠબંધુબેનોને પોતાના જ્યેષ્ઠબંધુરૂપ જાણો, મરનારના કનિષ્ઠબંધુપ્રત્યે પોતાના કનિષ્ઠબંધુ બરોબર વહાલપ વધારો, મરનારના મિત્રો સાથે મિત્રાઈ બાંધો, મરનારના સ્નેહિયોસાથે સ્નેહ સાંધો અને મરનારના હેતુને હેતુ તથા દુરમનને દુરમન જાણો. તેની અતસમયની આજ્ઞા અમલમાં આણો, તેના અંતસમયના શીખામણના અક્ષરોને અમૂલ્ય રત્ન જાણો અને તેની છેલ્લી ભલામણોમાં ભૂલ ન આણો. તેના નામથી પવિત્ર પાઠ-શાળાઓ સ્થાપો, તેનાં નામથી વિશાળ પ્રસ્તકાલય કરાવો, તેનાં નામથી ઉત્તમ ઓપધ્યાલય ઉઘડાવો, તેનાં નામથી કન્યાશાળા બંધાવો, સ્ત્રીશાળા બંધાવો કે ઉચ્ચગણના બંધાવો, તેનાં નામથી સુદર દેવાલયો બંધાવો, તેનાં નામથી હયા કીર્તિસ્તંભ કરાવો, તેના

નામથી અપંગ, અનાથ અને દીન લોકોને અન્નવસ્ત્ર અપાવે, તેનાં નામથી તીર્થાટન કરે, અને દુકામાં આપણાં ધર્મશાસ્ત્રોમાં જે જે ધર્મકૃત્ય લખ્યાં છે તથા જે જે મરનારનાં હિતકૃત્યો કહ્યાં છે, તે તે વિધિપૂર્વક શ્રદ્ધાવડે કરે અને પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વરપાસે પ્રાર્થના કરી માગે, કે 'આ સર્વ સત્કૃત્યોનું ઉત્તમ ફળ તે મરનાર માણસને આપ બક્ષીસ કરજો.' મહાકવિઓપાસે ઇશ્વરસંબંધી સદ્બોધકારક કાવ્યો, કથાઓ, કથાનકો, ચંપૂઓ, આખ્યાનો, આખ્યાયિકાઓ, નાટકો કે નાટિકાઓ, સરસ, સરલ અને ઉત્તમોત્તમ કવિતાથી રચાવી તેમાં તે મરનારનું પવિત્ર નામ જોડાવે, તે તે પુસ્તકોઉપર તે મરનારનું વિચિત્ર છાયાચિત્ર તેનાં ગુણનાં સંક્ષિપ્ત વર્ણનસાથે બંધાવે; ઉત્તમોત્તમ કવિની કસાચેલી કલમથી તેનું પવિત્ર જન્મચરિત્ર લખાવી તેની નકલો પ્રત્યેક દેશ, શહેર અને ગામડાંઓની નિશાળોમાં, કન્યાશાળાઓમાં, સ્ત્રીશાળાઓમાં, પાઠશાળાઓમાં અને પુસ્તકાલયોમાં ભેંકાવે, અને આપણે રચાવેલી કથાઓ, કથાનકો, ચંપૂઓ અને નાટકો વાંચવાથી, વાક્યમત્કારથી, અર્થમત્કારથી, રસમત્કારથી કે અલંકારમત્કારથી વાંચનારાઓને, વિચારનારાઓને અને ભણનારાઓને જે કાંઈ અનિર્વચનીય અનુપમ આનંદ આવે તેથી, તથા તે તે ગ્રંથો વાંચી તેમાં લખેલા સદુપદેશપ્રમાણે વાંચનાર, વિચારનાર અને ભણનાર સારે માર્ગે ચાલે, તેથી થતું અસંખ્ય પુણ્ય તે મરનારને અર્પણ કરે. અમૂલ્ય મનુષ્ય જ્યારે આપણે જોઈ બેસીએ ત્યારપછી આપણું કૃત્ય એટલું જ છે. પણ આ દુકાણે આપણને એટલી શંકા થવા પગર નહિ રહે કે, સર્વ વાત ધનવાનથી થઈ શકે તેમ છે ત્યારે નિર્ધન માણસે શું કરવું? આના ઉત્તરમાં મારું કહેવું એટલું જ છે, કે નિર્ધન પણ માણસ વિદ્યાધનથી જે કરે છે તે ધનવાનથી થઈ શકતું નથી. વિદ્યાધનવાળો ઉત્તમ ગ્રંથોથી જેવું મરનારનું નામ જાગર અને અમર કરી શકે છે તેવું ધનવાન કરી શકતો નથી. કારણ કે ધનવાને બંધાવેલાં શિવાલયો, ભગવન્મંદિરો, કીર્તિસ્તંભો,

પાઠશાળાઓ, પુસ્તકશાળાઓ, ઔષધશાળાઓ અને ધર્મશાળાઓ કાળેકરીને લુણ્ણી, વાયુથી, વરસાદથી, તાડથી અને તડકાથી ઘસાઈ ઘસાઈને જાણુ થઈ ખરી પડીને પાયમાલ થયેલ છે, થાય છે અને થવાની; પણ વિદ્યાધનવાળાઓ બાંધેલી ગ્રંથરૂપ ઈમારત કદીપણુ પાયમાલ થઈ નથી, થતી નથી અને થવાની નથી. કુશલ કારીગરોએ કરોડો પૈસા ખાઈને કરેલી શ્રીરામચંદ્રજી અને યુધિષ્ઠિરની ઈમારતોનો પાથો કે પાણો પણ નિયધાનગરીમાં, અયોધ્યામાં કે હસ્તનાપુરમાં દેખાવામાં આવતો નથી; પણ વિદ્યાધનવાળા કુશલ કારીગરે કરેલા તેના કીર્તિસ્થંભો અદ્યાપિ તેવાને તેવાજ ઝળકતા જ્વેલામાં આવે છે. માટે વિદ્યાધનવાળો નિર્દેન હોય તોપણ તેવાં કામમાં ધનવાળા કરતાં પાછો પડતો નથી. પણ જોઈએ ધનથી અને વિદ્યાધનથી હીનભાગ્ય રહ્યા હોય તેવાએ શું કરવું, એમ કદી શંકા કરો, તોપણ હું કહું છું કે ઇશ્વરાર્થેન, શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસ, શમ, દમ, સત્ય, શાસ્ત્રસંગ અને સત્સંગ, વિગેરે સારાં સાધનો કરવામાં કાંઈ ધનનું કામ પડતું નથી. તેવાં તેવાં ઉત્તમ સાધનો કરી તે મરનારને તેનું રૂળ અર્પણ કરી આપણે તેના અનૂણી થવું. 'આ પ્રમાણે આપણો ધર્મ છે માટે આપણે આમ કરવું જોઈએ,' એમ સમજવું એ પણ શાસ્ત્રસંગ અને સત્સંગવિના બનતું નથી, માટે મનુષ્યની હાનિથી પડતી વિપત્તિમાં પણ શાસ્ત્રસંગ અને સત્સંગની જરૂર છેજ. એટલુંજ નહિ પણ મરનારની પછવાડે પોતાનું કર્તવ્ય શું છે તે સમજવું, તે મમાણે કરવું, અને તેનું ઐહિક અને આમુષ્મિક હિત કરવું એતો ઉપરનાં સાધનોથી થઈ શકે છે; પણ મરનારનાં વિરહદુઃખની શાંતિ એ સર્વપ્રકારોએ કરિયે છિયે તોપણ જ્યારે થતી નથી, ત્યારે શાસ્ત્રસંગ અને સત્સંગવિના બીજે ઉપાય નથી. માટે માણસનો હાનિરૂપ વિપત્તિ જ્યારે આવે ત્યારે રેવાંને દૂર કરીને, વિલાપોને વેગળા મૂકીને, મારું છાતી કુટવાની અને પછડાટિયા ખાવી વગેરે દુઃખદ રીતિઓને તોડી નાંખીને તરત પોતાનું ખરૂં કરવાનું કામ છે તે વિચારી જેમ

અને તેમ તરત મરનારનું નામ અન્નર ને અમર કરવા, તેનું ઐ-
હિકામુષ્મિક હિત કરવા અને પોતાનો તપત્યેનો ધર્મ બળવવા,
જેવી પોતાની શક્તિ, જેવી પોતાની છુદ્ધિ અને જેવી પોતાની
ચાગ્યતા તે પ્રમાણે મન વચન કર્મથી કમ્મર કશીને પ્રયત્ન કરવાં
અને પછીથી શાસ્ત્રસંગ અને સત્સંગરૂપ સાગરથી નીકળેલ ઉત્તમ
ઉપદેશરૂપ અમૃતના ઝરામાં મગ્ન રહી, મરનાર મનુષ્યરત્નના
વિરહના તાપને દૂર કરવો, એજ તે સમયનું ખરું કર્તવ્ય છે, એજ
તે સમયનો ખરો ધર્મ છે અને એજ મરનાર અને મરનારના
સેહિયાનું આ લોકનું અને પરલોકનું ખરું હિત છે. આમ માત્ર
મારોજ નહિ પણ પ્રત્યેક પ્રાચીન અને અર્ધાચીન પ્રૌઢ પંડિતાના,
ઉત્તમોત્તમ તત્ત્વવેત્તાઓનો અને પ્રખ્યાત મહાકવિઓનો સિદ્ધાંત છે.
જ્યારે ઇશ્વરકૃપાથી ખરું તત્ત્વ જાણાય છે ત્યારે તો વિપત્તિ શું છે, તે
કાંઈ જાણવામાં આવતુંજ નથી, પણ જ્યાંસુધી તેમ નથી થયું ત્યાંસુધી
દુનિયાં આખી વિપત્તિરૂપજ દેખવામાં આવે છે. તેમાં કુટલીક ક્ષુદ્ર
વિપત્તિઓ, કુટલીક મધ્યસ્થિતિની વિપત્તિઓ અને કુટલીક મહાવિ-
પત્તિઓ; તેમજ કુટલીક દૈહિક વિપત્તિઓ, કુટલીક માનસિક વિપ-
ત્તિઓ, અને કુટલીક આગંતુક વિપત્તિઓ હોય છે, તે સર્વ વિપત્તિ-
ઓથી આપણો પરાભવ ન થાય તેવી વર્તણૂંક રાખવી. પ્રત્યેક
વિપત્તિને રોકવાનાં સાધનો પરમકૃપાળુ પરમેશ્વરે નિર્માણ કરી
રાખેલાં છે, તે તે સાધનો તેવી તેવી વિપત્તિ જ્યારે આવી પડે
ત્યારે ઉપયોગમાં લેવાં. પણ સર્વ વિપત્તિને રોકવાનાં સાધનરૂપ
શાસ્ત્રસંગ અને સત્સંગનો પરિચય તો દિવસે દિવસે, પહોરે પહોરે,
ઘડિયે ઘડિયે અને ક્ષણે ક્ષણે રાખવો જોઈએ. કેમકે જે ક્ષુદ્ર વિ-
પત્તિને રોકવાનું સાધન હશે તે મધ્યમ સ્થિતિની વિપત્તિને રોકવામાં
ઉપયોગિ નહિ થાય, જે મધ્યમ સ્થિતિની વિપત્તિને રોકવાનું
સાધન હશે તે ક્ષુદ્ર વિપત્તિને રોકવામાં ઉપયોગિ નહિ થાય, જે
મેથને રોકવાનાં સાધન હશે તે મહાવિપત્તિને રોકવામાં કામ નહિ
જાવે અને મહાવિપત્તિને રોકવાનું જે સાધન હશે તે ઉપરની

એવિ વિપત્તિને રોકવામાં કામ નહિ આવે; તેમજ દૈહિક વિપત્તિને શાંત કરનારાં સાધનો માનસિક વિપત્તિયાને રોકી નહિ શકે અને માનસિક વિપત્તિને શાંત કરનારાં સાધનો દૈહિક વિપત્તિયાને રોકી નહિ શકે; તે એવને શાંત કરનારાં સાધનો આગતુક વિપત્તિને રોકી નહી શકે અને આગતુક વિપત્તિને રોકનારાં સાધનો દૈહિક અને માનસિક વિપત્તિને રોકી નહિ શકે; પણ એવી કઈ વિપત્તિ જગત્માં છે, કે જેને શાસ્ત્રસંગ અને સત્સંગ ન રોકી શકે અથવા મૂળથી ન ઉખેડી કાઢે? કોઈ પણ એવી વિપત્તિ નથી કે જેને શાસ્ત્રસંગ અને સત્સંગ નિર્મૂળ નજ કરી શકે. આમ કહેવું કાંઈ ભારે પડતું નથી.

જોકે જેટલાં શાસ્ત્રો છે તે સર્વ લોકોપયોગિ અને લોકોપકારકજ છે, કોઈપણ શાસ્ત્ર નિરૂપયોગિ છેજ નહિ, તોપણ જન્મથી અવિત-પર્યંત જે શાસ્ત્રનો સંગ કરવો તે શાસ્ત્રની સાથે 'સત્' રાખ્ધ જોડવો જોઈએ. અર્થાત્ સત્શાસ્ત્ર હોય તેનો સંગ રાખવો જોઈએ, કેમકે ઉપયોગ અને અનુપયોગ એ અધિકારી ઉપર આધાર રાખે છે. કેટલાક લોક ધર્મશાસ્ત્રના અધિકારી હોય છે, કેટલાએક અર્થશાસ્ત્રના અધિકારી હોય છે, કેટલાએક કામશાસ્ત્રના અધિકારી હોય છે અને કેટલાએક મોક્ષશાસ્ત્રના અધિકારી હોય છે. આના કારણોથી જે શાસ્ત્રનો જેને અધિકાર નથી તેને તે શાસ્ત્ર ઉપયોગિ નથી લાગતું. પણ શાસ્ત્ર વગર ઉપયોગનું ગણાયજ નહિ, તેમ તે સર્વોપયોગિ પણ ન ગણાય; પરંતુ આપણું હિત શું છે અને અહિત શું છે, આપણું કૃત્ય શું છે અને અકૃત્ય શું છે, આપણું હેય શું છે અને ઉપાદેય શું છે, સત્ય શું છે અને અસત્ય શું છે, આપણે આપણાં માતાપિતામત્તે કેવી રીતે વર્તવું જોઈએ, આપણે સદ્ગુણો અને ગુરુપત્નીમત્તે કેવી રીતે વર્તવું જોઈએ, આપણે આપણા જ્યેષ્ઠબંધુઓમત્તે અને કનિષ્ઠબંધુઓમત્તે કેમ વર્તવું જોઈએ, આપણે આપણા મિત્ર મિત્રોમત્તે અને ધર્મસંધર્મપત્નીમત્તે કેમ વર્તવું જોઈએ, આપણે આપણાં મોટેરી બેન

પ્રત્યે અને નાની બેનોપ્રત્યે કેમ વર્તવું જોઈએ, આપણે આપણા પ્રિયપુત્રોપ્રત્યે અને ધર્મિષ્ઠ ધર્મપુત્રોપ્રત્યે કેમ વર્તવું જોઈએ, આપણે આપણા સ્નેહીસંબંધી અને બાંધવોપ્રત્યે કેમ વર્તવું જોઈએ, દુકામાં આપણું કલ્યાણ કેમ વર્તવાથી થાય, આપણી ચડતી આબાદી કેમ વર્તવાથી થાય અને આપણું આ લોકનું તથા પરલોકનું હિત કેમ વર્તવાથી થાય? ઇત્યાદિ જેમાંથી જ્ઞાન મળે; જેઓમાં સત્યનેજ કલ્યાણનું કારણ ગણ્યું હોય; જેઓમાં પવિત્રતાનેજ સંપત્તિનું પાત્ર ગણેલ હોય; જેઓમાં અહિંસાનેજ આ લોક અને પરલોકમાં હિત કરનારી ગણી હોય; જેઓમાં પરદાર, પરદ્રવ્ય અને પરદ્રોહથી દૂર રહેવા માટે વારંવાર ભલામણ કરી હોય; જેઓમાં કામનેજ કામ મારવા, ક્ષોધનીસાથેજ વિરોધ રાખવા અને લોભનેજ ક્ષોભ પમાડવાને પ્રેરણા કરી હોય; જેઓમાં મોહ, મદ અને મત્સર ઉપરજ મત્સર કરવાનું દ્રમ્યું હોય; જેઓમાં સદુષ્ટપ્રત્યે ઇશ્વરબુદ્ધિ કરવા, માતાપિતાપ્રત્યે તીર્થબુદ્ધિ કરવા અને સજ્જનો પ્રત્યે બંધુબુદ્ધિ કરવા આજ્ઞા કરી હોય; જેઓમાં શ્રદ્ધા અને ભક્તિથી સર્વજ્ઞ સર્વશક્તિમાન પરમકૃપાળુ પરમેશ્વરનું, શ્રવણ, સ્મરણ, ધ્યાન, પૂજા અને પ્રાર્થના કરવા તથા દિવસે દિવસે, પોહોરે પોહોરે, ઘડિયે ઘડિયે અને ક્ષણે ક્ષણે નિષ્કપટ મનવચનકર્મથી પ્રાણીમાત્રનું કલ્યાણ થાય તેવું પરમેશ્વરપાસે માગવા ઉપદેશ કર્યો હોય; જેઓમાં યમ, નિયમ, શમ, દમ, શાંતિ, તિતિક્ષા, કૃપા, ક્ષમા, જય અને તપઆદિ સાથે પવિત્ર મૈત્રી બાંધવા બતાવ્યું હોય; જેઓમાં પરંનિદા, પરોપકાર અને પરપીડાને પડખે ન ચડવા ચેતવ્યું હોય; જેઓમાં પારકું સુખ દેખી સુખી થવા, પારકું દુઃખ દેખી દુઃખી થવા અને પરોપકાર કરી પ્રસન્ન રહેવા લખ્યું હોય; જેઓમાં પરાર્થનેજ સ્વાર્થરૂપ બાળવા, પરહિતનેજ સ્વહિતરૂપ બાળવા અને પરના ઉદયનેજ પોતાનો ઉદય બાળવા પ્રયત્નથી પ્રત્યેક સંગમાં દર્શાવ્યું હોય; જેઓમાં ચૈદ વિદ્યા અને ચૌસઠ કળાઓનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવવા માટે ઉત્સાહ આપેલ હોય. (અપૂર્ણ.)

નીચે લખેલા સદ્ગુરુઓનાં નાણાં અમને પહોંચ્યાં છે.

	રૂ	આ	પા
શ્રેષ્ઠ હવિવ્રતદાય કલ્યાણદાસના ૧૯૩૫ ૩૬-૩૭ ના.....	૪	૮	૦
શ્રેષ્ઠ હંદાવનદાસ પુરુષોત્તમદાસ ૧૯૩૭ ના	૧	૮	૦
શ્રેષ્ઠ બાપુભાઈ કાલીદાસ ૧૯૩૭ ના.....	૧	૮	૦
રા. ગોપાલજી ભાતીયદ ૧૯૩૭ ના બાંદ્રાપદવી ૩૮ ના ગ્રાવણ.	૧	૧૪	૦
રા. ગણપતરામ ઉમીયાગંધર મહેતા ૧૯૩૭ ના.....	૧	૧૪	૦
રા. સા. ગોપાલજી સુરભાઈ ૧૯૩૭ ના	૧	૧૪	૦
શ્રેષ્ઠ કલ્યાણદાસ કિષોરામના બે કાપીના ૧૯૩૬-૩૭ ના.....	૬	૦	૦
મિ. મા. નંદરાકર વૃંદાવનદાસ દીવાનજીના ૧૯૩૪ થી ૩૭ સુધી ૭	૮	૦	૦
રા. વકિલ ઈશ્વારાકર જીવનરામ ૧૯૩૬-૩૭ ૩૮ ના.....	૫	૧૦	૦
અમરેલી લાલજીની સેફ્ટરી ૧૯૩૫-૩૬-૩૭ ના	૫	૧૦	૦
મિ. રામજીજી ગોપાલ બાંદ્રાકરના			૦

પુસ્તકોની પહોંચ.

નીચેના પુસ્તકો ઉપકારસહિત માન્ય રાખિયે છિયે.

આર્યજ્ઞાનવર્ધક. આ નામનું શ્રી કુશમનું ચોપાનિયું તો આરિયન્ટલ પ્રેસમાં છપાય છે તે આર્યધર્મપ્રકારાને પ્રતિમાસે મળે છે. તે ચોપાનિયાનો આરંભ ૧૯૩૭ ના ગ્રાવણથી થયો છે. અર્જુનનામ જોઈ અમને અત્યંત આનંદ થાય છે આ પ્રમાણે ચોપાનિયાની શરૂઆત જોઈ અનુમાન બાધો થકાય છે કે સિકાને વાંચવાની ઉત્કૃષ્ટ વધી છે. એકે ધરિયે દિવે કે અંબી મીતે ચોપાનિયાની શરૂ થયું કરે આની કિંમત રૂ ૨ છે.

૧૯૩૬-૩૭ ના સૂચના.

તે મદ્ગુરુએ આશુ શુદ્ધ ૧૪ ને રાત્ર અમને પોતે અંબી મીતે મનિઆર આર્યધર્મપ્રકારાનાં લવાત્તમપેટે મોકલ્યો છે તેમણે કૃપા કરી પોતાની રચીદ અમારીઉપર મોકલી આપવી.

સર્વે સુજ્ઞ ગ્રાહકજનોને સૂચના.

સહગુણિ. ગૃહસ્થો. આ “આર્યધર્મપ્રકાશ” ચોપાનિયું પ્રતિ-
ભાસે આપ સર્વની સેવા બબ્બે છે. તેનાં મૂલ્યનાં નાણાં કેટલાક
ઉદાર ગ્રાહકોબાણીથી પ્રથમથીજ મળી ચુકાં છે. પણ કેટલાક
કૃપાળુઓનાં હજુ બાકી છે અને ચોડાઓનાં તો ઓછા વર્ષ કરતાં
પણ વધારે ચઢી ગયાં છે. માટે જેમનાં ઓછી રીતે નાણાં રહ્યાં
છે તેમણે આ ઓંક પોચતાં અરધા આનાવાળી કમિશન મહિત
દીકીટથી અગર મનિઆરડરથી માકલવાને જરા પણ વિલંબ કરવો
નહિ. અને આરા સપ્તિમે છિયે કે જુજ રકમને માટે ટપાલ અર્ચ
કરવાની આવશ્યકતા રહેશે નહિ.

આ ચોપાનિયું જેનાઉપર માકલવામાં આવે તેમને સપ્તવાની
કમ્મલ ન હોય તો માકલવા ઓંક દીકીટ ચોડી પાછી માકલવા, નહિ
તો તેમને ગ્રાહક તરીકે સમજવામાં આવશે.

આ ચોપાનિયાનું મૂલ્ય વર્ષ ૧ નું ૧-૮ અગાઉથી સપ્ત છે.
બહારના ગ્રાહકોએ ટપાલ અર્ચ ૬ આના વધારે માકલવું.

દીકીટ માકલનારે રૂપિયે અરધા આનો કમિશન માકલવા
ચુકવું નહિ.

જાહેર અખર.

આ ચોપાનિયાવિષે કોઈને કાંઈ લખવું હોય તો તેમણે બ-
હારકોટ બુલેશ્વર નજીક શરંગીના દેવજાંખે પોંદુગીઝ ચર્ચ સ્ટીટ,
ધર નંબર ૨૯ માં- સંસ્કૃત પાઠશાળામાં આર્યધર્મપ્રકાશના તંત્રી
જોગ લખી જણાવવું. નાટપેડ કાગળો લેવામાં આવશે નહિ.
કેકાણું બદલે તેમણે લખી જણાવવું.

કેરાવલાલ હરિરામ,

आर्य धर्मप्रकाश.

ARYA DHARMA-PRAKASH.

पुस्तक १० भुं.

, मार्गशिर्ष, संवत् १९३८.

अंक २ दो.

वसंततिलका.

सर्गान्निहायकुपथः कुटिलान्दुरंतान् ।

स्वोपपन्नस्तुरणपादरतोनयंतु ॥

रम्पार्यधर्मसुपथप्रतिशास्त्रसग-

तोत्रंविधायसुज्जनादतिचार्यनामे ॥

छपावी प्रकट करुना,

वेदधर्मसभानी कार्यभारभंडारी.

मुंजधर्मध्वज;

आग्नि-रुद्र छापणांनामा छापु,

सन् १८८१ ईसवी

૧ મળેલાંનો સદુપયોગ ન થાય તો નિષ્ફળ... (હરિગીત).....	૨૫
૨ વિદુરનીતિ	૨૬
૩ સુમને બે ઝાલ	૩૦
૪ વિપત્તિવિષેના એક સંસ્કૃતપત્રનું ભાષાંતર	૩૩
૫ આર્યસાહ્યવિષે કેટલાક વિચાર	૪૨
૬ સંગમળ તથા તદાશ્રિત ઉદ્યોગકુળ.....	૪૬

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

જેણે અંબર વાસુ તેજ જલ ને પૃથ્વી પછીથી કરી,
જેણે સ્થાવર તેમ જંગમ રચ્યાં એવા અનાદી હરિ;
હું તંત્રી શુભ સૂત્રધાર સહુને સન્માર્ગમાં સ્થાપજો,
સત્રમા સુવિચાર સત્યમયને સદ્ધર્મેને આપજો.

નીચે લખેલાં સદ્ગુરુસ્થાનાં નાણાં અમને પહોંચ્યાં છે.

	રૂ.	આ.	પા.
શ્રેષ્ઠ ગોવિંદ ગીલાભાઈના ૧૯૩૭ ના	૧	૮	૦
શ્રેષ્ઠ નરેશ્વર ગોકુળદાસના ૧૯૩૭ ના.....	૧	૮	૦
રા. ઘેલારામ નથુભાઈના ૧૯૩૬-૩૭ ના	૩	૧૨	૦
રા. નારણજી નંદલાલના ૧૯૩૭ ના	૧	૧૪	૦
રા. વલ્લભદાસ રવજી વકિલના ૧૯૩૬-૩૭ ના	૩	૧૨	૦
રા. ઉત્તમરામ અંબાલાલના ૧૯૩૮ ના	૧	૧૪	૦
રા. વકિલ મહાદેવ દવસેદના ૧૯૩૬-૩૭ ના.....	૩	૧૨	૦
રા. રા. રામકૃષ્ણ ગોપાળ ભાંડારકર	૨	૫	૦
ગુ. નારણભાઈ જશવંતભાઈનાં ૧૯૩૭ ના.....	૧	૧૪	૦
મે. સ્વા. ભોગીલાલભાઈ પ્રાણવલ્લભદાસ માગૂત વડોદરા કેળવણીઆતાના ૧૯૩૬-૩૭ ના	૩	૧૨	૦
મહેતા કલ્યાણજી કાનજીના.....	૩	૧૨	૦
પા. બાપુભાઈ માધવજીના પરચુરણ નકલ તથા ૧૯૩૮ મળીને	૨	૪	૦
જિરા લાઈબ્રેરીના સેક્રેટરીના ૧૯૩૮ ના	૧	૧૪	૦

आर्यधर्मप्रकाश.

पुस्तक १० भुं.

भार्गवशिष्य, संवत् १८३८.

अंक २ ले.

॥ यतो धर्मस्ततो जयः ॥

मल्लेलांनो सदुपयोग न थाय तो निष्फलज.

(हरिगीत.)

देखी अवरना उदयने आवी गई इर्या अति,
शास्त्रो पुराणो निरखवा आनद पायी नहि मति;
दशान कयां नहि देवना नयनो मळ्या तो शुं धयुं ?
जाण्वा न जो जगदीश तो मानव थया पण शुं धयुं ?
सारु धवण कीधु नहीं शीशा न सारी सांभळी,
घाडी अने चुगलाइनी वातो बळी लागी गळी;
नहि दाद दीनतणी शुणी कर्णों मळ्या तो शुं धयुं ?
जाण्वा न जो जगदीश तो मानव थया पण शुं धयुं ?
काट्या अति रुड्या कलेजां कापनारा केणने,
न रुखां कदी सदुपोष कारक विनयवाळा वेणने;
नहि नाम लीधुं रामनुं जिन्हा जडी तो शुं धयुं ?
जाण्वा न जो जगदीश तो मानव थया पण शुं धयुं ?
सेवा न संततणी करी सदुपोष लेश लक्ष्य नहि,
कल्याणकारक अवर कोई किया कदापि थई नहि;
नहि दीनने दीधुं कई हायो मळ्या तो शुं धयुं ?
जाण्वा न जो जगदीश तो मानव थया पण शुं धयुं ?
सत्पुरुषनां दर्शन नहीं करवा गया कोडे कदी,
आयुं न मान अनेकने मोटाइना मदमा मदी;

ન કયાં કદી તીર્થાટ્ઠો પગ પામવાથી શું થયું ?
 જાણ્યા ન જો જગદીશ તો માનવ થયા પળ શું થયું ?
 સારું અને શું છે મઠાહું ગ્રહણ કરવું શું ઘટે ?
 સંસારનાં સુખદુઃખની કઈ રીતિથી પીડા મટે ?
 એવો વિચાર ન થાય તો વિનય કરીને શું થયું ?
 જાણ્યા ન જો જગદીશ તો માનવ થયા પળ શું થયું ?
 ન નમન કયું ગુરુજન તળાં ચરણારવિંદવિષે પડી,
 ઉપકારથી બાંધી નહીં જય શબ્દની પળ પાઘડી,
 ઋણ એક પળ નહિ ઉતર્યું માથું મળ્યું તો શું થયું ?
 જાણ્યા ન જો જગદીશ તો માનવ થયા પળ શું થયું ?
 પલનીં સ્વર પડતી નથી એ વાતને જાણી નહિ,
 ભવ સફળ કરવાની કદી ચિંતા મને આણી નહિ,
 બાળ્યા યુવા વૃદ્ધા અવસ્થા એમ વય વીતી ગયું,
 જાણ્યા ન જો જગદીશ તો માનવ થયા પળ શું થયું ?
 સંતોષ કોઈ પ્રકારનો આપ્યો ન લેશે કોઈને,
 લીધું સ્વં દીધું નહિં શુભદાન પાત્રે જોઈને,
 લાધું અને પીધું નહીં સંપત્તિયે પળ શું થયું ?
 જાણ્યા ન જો જગદીશ તો માનવ થયા પળ શું થયું.

વિદુરનીતિ.

(સંધ્યા ગયા વર્ષને પાને ૨૭૨ થી.)

દેવદ્રવ્યવિનાશેન બ્રહ્મસ્વહરણેનચ ।

કુલાન્યકુલતાંયાંતિ બ્રાહ્મણાતિક્રમેણચ ॥૨૬॥

દેવતાનાં દ્રવ્યનો નાશ કરવાથી, બ્રાહ્મણનું દ્રવ્ય હુરી લેવાથી
 અને બ્રાહ્મણનું ઉદ્ધવન કરવાથી એટલે એમને અપમાન અથવા

કુ:ખ ઉત્પન્ન થાય તેમ કરવાથી ઉંચાં કુળ હોય તો પણ તે હલકાં કુળ જેવાં થઈ જાય છે.

ત્રાઘણાનાં પરિભવાત્ પરિવાદાચ્ચભારત ।

કુલાન્યકુલતાપાતિ ન્યાસાપહરણેનચ ॥૨૭॥

બ્રાહ્મણોના પરાભવ કરવાથી (મારવાથી) અને બ્રાહ્મણોની નિન્દા કરવાથી તથા બ્રાહ્મણોની યાપણું હરાણ કરી લેવાથી પણ ઉંચાં કુળ હોય તે નીચાં કુળપણાંને પામે છે.

કુલાનિસમુપેતાનિ ગોભિઃપુરુષતોર્ધતઃ ।

કુલસંસ્થાનગચ્છંતિ યાનિહીનાનિવૃત્તતઃ ॥૨૮॥

જે કુળ વિદ્યાથી, સારા પુરુષોથી, ને દ્રવ્યથી, પૂર્ણ હોય છે તે કુળ ઉત્તમ કુળમાં ગણાય છે, પરંતુ જે કુળ સર્વે આચરણથી કે ધર્મથી હીન હોય તે સારાં કુળની ગણનામાં આવતાં નથી. અર્થાત્ હીન આચરણું કુળ ઉંચા કુળમાં ગણાતું નથી.

. વૃત્તતસ્ત્રિહીનાનિ કુલાન્યલ્પધનાન્યપિ ।

કુલસંઘ્યાચગચ્છંતિ કર્પતિચમહદયઃ ॥૨૯॥

આચરણથી અથવા ધર્મથી જે કુળ હીન નથી તે કુળ થોડા ધનવાળાં હોય તો પણ તે કુળપણાની સંખ્યામાં આવે છે અને મોટા ધરને મેળવે છે.

વૃત્તંયત્નેનસરસોદિત્તમેતિચયાતિચ ।

અક્ષીણોવિત્તતઃક્ષીણો વૃત્તતસ્તુહતોહતઃ ॥૩૦॥

ધર્મ અથવા સદાચરણું સારી રીતે રક્ષણ કરવું જોઈએ. દ્રવ્ય તો આવે છે ને જાય છે. અર્થાત્ તેના રક્ષણની જરૂર નથી. દ્રવ્યથી જે દુબળો એટલે હીણો હોય તે હીણો ન કેહેવાય પણ ધર્મથી અથવા સદાચરણથી જે દુબળો (હીણો) હોય તેના મુએલોજ સમજવો.

ગોભિઃપશુભિરશ્વૈશ્વ કૃષ્ણાચસુતમૃદયા ।

કુલાનિનમરોહંતિ યાનિહીનાનિવૃત્તતઃ ॥૩૧॥

જે કુળ ધર્મવગરનાં હોય છે તે કુળ અનેક વિધા, પશુ, ઘોડા, ખેડ અને સારી સમૃદ્ધિથી ઉદય પામતાં નથી.

માનઃકુલેવૈરક્ત્કલ્પિદસ્તુ રાજામાલ્યોમાપરસ્વાપહારી ।

મિત્રદ્રોહીનૈકૃતિકોનૃતીવા પૂર્વાગીવાપિતૃદેવાતિથિભ્યઃ ॥૩૨॥

વેર કરનારો, મિત્રનો દ્રોહ કરનારો, કપટી, ખોટું ખોલનારો અને આલનારો, પિતૃ, દેવતા અને અતિથીની પેઠેલાં જમનારો તથા કોઈનું સર્વસ્વ હુરી લે તેવો રાજા કે કારભારી આપણા કુળમાં ન થવો. અર્થાત્ તેવો રાજા કે કારભારી આપણા આ ઉત્તમ કુળમાં ન હોવો જોઈએ.

યશ્વનોબ્રાહ્મણાન્હન્યાદ્યશ્વનોબ્રાહ્મણાન્દિવેત્ ।

નનઃસસમિતિંગચ્છેત્ યશ્વનોનિર્વપેત્કવિમ્ ॥૩૩॥

આપણામાં જે બ્રાહ્મણોને મારતા હોય, આપણામાં જે બ્રાહ્મણોનો દેશ કરતા હોય અને જે આપણામાં ખેડ કરતા હોય તે આપણી સભામાં ન જાય. સારાંશ એ કે તેવો પુરૂષ સભામાં ન જઈ શકે, માટે આપણા કુળના તેવા ન થવા જોઈએ.

તૃણામિભૂમિરુદકં વાક્ચતુર્થાચસુનૃતા ।

સતામેતાનિગેહેષુ નોચ્છિદ્યંતેકદાચન ॥૩૪॥

ખડ, જગ્યા, પાણી, સારી વાણી, ચોટલાં વાનાં સત્પુરૂષને ઘેરથી કોઈ દિવસ લોપાતાં નથી. અર્થાત્ સારાં માણસને ઘેર કોઈ અતિથી આવે તેને ખડ, પાણી, જગ્યા અને સારી વાણીથી સત્કાર થાય છે. કેમકે એ સત્કાર કરવાનો તેઓનો ધર્મજ છે.

શ્રદ્ધવાપરપારાજન્મપનીતાનિસત્કૃતિ ।

પ્રવૃત્તાનિમહાપ્રાજ્ઞ ધર્મિણાંપૂણ્યકર્મિણામ્ ॥૩૫॥

હ મહાપુદ્ધિવાન્ રાજા! ધર્મવાળા અને પવિત્ર કર્મ કરનારા સત્પુરૂષોનો સત્કાર કરવા માટે જે ખડ પાણી વિગેરે આપેલાં હોય છે, તે સઘળાં શ્રદ્ધાથી ચુકત આપેલાં હોય છે. શ્રદ્ધાવિના અપાતાં નથી; અર્થાત્ શ્રદ્ધાથી સત્કાર કરવો એ ધર્મીનો ધર્મ છે.

સુહૃદોપિભારંનૃપતેસ્પંદનોવૈ શકોવોદ્વંનતયાન્યેમહીજાઃ ।

અવંયુક્તાભારસહાભવંતિ મહાકુલીનાનતધ્રાન્યેમનુશ્યાઃ ॥૩૬॥

હુ રાજા ! એક નાનોસરખો રથ પણ ભાર ઉપાડી શકે છે તેવી રીતે રાજાઓ ભાર ઉપાડી શકતા નથી. એ રથની પેઠે ભાર સહન કરનારા વિવેકવાન કુલીન પુરુષો હોય છે. સાધારણ મનુષ્યો તેવા ભાર સહન કરનારા હોતા નથી. અર્થાત્ સર્વ પ્રકારે ભાર સહન કરવો (પીઠ થવું) એ કુલીન વિવેકીનું લક્ષણ છે.

નતમિત્રંવપ્સ્યકોપાત્તિમોતિ યદ્દામિત્રંશંકિતેનોપચયં ।

યરિગ્નમિત્રેપિતરીવાશ્મસીત તદ્દેમિત્રંસંગતાનીતરાણિ ॥૩૭॥

માણસ જેના કોપથી બીચે છે તે મિત્ર ક્રોધેવાય નહિ, અથવા જે શંકાવાળો હોય છે તે સેવવા યોગ્ય મિત્ર નથી. જે મિત્રનેવિષે પિતામાં જેવો વિશ્વાસ રખાય છે તેટલો રાખી શકાય છે તેજ મિત્ર ક્રોધેવાય છે; બાકી તો બીજા (સ્વાર્થથી) વીંટી વળેલા મિત્ર સમજવા. રાજાને ક્રોધેવાનો સારારા એ કે તમારું શંકાવાળું મન છે તેથી મારે-વિષે પણ મિત્રભુલિ નથી.

યઃકશ્ચિદપ્યસંબદ્ધો મિત્રભાવેનવર્તતે ।

સપૃથ્વંધુસ્તમિત્રં સાગતિસ્તત્પરાયણ ॥૩૮॥

કોઈપણ કુળશીળવિનાનું માણસ મિત્રભાવથી વર્તતું હોય તો તેજ માણસ જેની સાથે મિત્રભાવથી વર્તતું હોય તેને સંબંધી અને ઉપકાર કરનાર તથા શરણે જવા યોગ્ય અને પરાયણ થવા યોગ્ય જણાય છે.

અંતરના અભિપ્રાયમાં રાજાને ક્રોધેવાનું એ કે કુળશીળવિનાના કાર્ણાદિ મિત્રભાવથી વર્તે છે તેથી દુર્યોધનાદિ તેને તેવી રીતે જાણે છે. અર્થાત્ તે ધટિત નથી.

ચલચિત્તસ્યવૈપુંસોવૃદ્ધાનનુપસેવતઃ ।

પારિપ્લવમતેર્નિસ મધુવોમિત્રસંઘઃ ॥૩૯॥ (અપૂર્ણ.)

સુજ્ઞાને વે વોલ.

આ અનાદિ જગત્માં દુર્ગુણનો વિસ્તાર એટલો બધો થઈ ગયો છે કે બીચારા સદ્ગુણને વિશ્રામ લેવા જેટલું પણ કોઈ સ્થળ ખાતરૂં નથી. મનુષ્યપ્રાણીને તો તેમાં તેણે પોતારૂપ જ કરી મેલ્યાં. અનાદિ ચાલી આવતી દુષ્ટ રીતિની સંગતથી, દુષ્ટ ખોદથી, દુર્દર્શનથી, અને કલિકાળના પ્રતાપથી મનુષ્ય દુર્ગુણમય થઈ જાય છે. એમાં કંઈ નવાઈ જેવું નથી. જો કે નવાઈ જેવું નથી તોપણ હાથમાં દીવો લઈ કુવામાં ઉતરવા જેવી બાબતને હિતરૂપ લેખીને આંખો વીચીને તેજ માર્ગે ચાલ્યા જવું એ આશ્ચર્યકારક અને સુજ્ઞાનેને ખેદકારક છે. પણ શો ઉપાય? આવા મનુષ્યપ્રાણીને સન્માર્ગે ચલાવવા પ્રયત્ન કરવાં કે ખોદ આપવા એ નિર્મળ મનના અને વિદ્વાન્ પુરૂષો જેટલા આ પૃથ્વીમાં હોય તેટલાનું કામ છે. પણ એવાઓ પણ સમજી થઈને અણસમજીની પંડિતમાં એસવા મંડી જાય છે ત્યારે તે જોઈ અમને ઘણો ખેદ થાય છે. જોઈને જોઈ જગત્ સુધારવાની આશા ખાંધી હોય તેઓના તરફથી નિરાશ થવાનાં કારણ દેખવામાં આવે પછી ખોલવું શું? તોપણ તેવાઓના ખોદને માટે એ ખોલ લખવાની જરૂર પડે છે.

આખાલવૃદ્ધ સુજ્ઞ આર્યજનો! ઇશ્વરેચ્છાથી તમને સંપત્તિ મેળવી સુખ ભોગવવાનો, વિદ્યાલ્યાસ કરી હિંચી પદવી મેળવવાનો અને બીજાં સઘળાં સુખ ઇચ્છાપ્રમાણે મેળવવાને સમય આવ્યો છે તો તે ઘણી ખુશીની વાત છે અને તે સમયને અનુકૂળ રહી તમો તેનાં ઉત્પત્ત થતાં સ્વાદિષ્ટ ફળ આપો, પણ તમે છેક વિવેક દૃષ્ટિથી અથવા વિચારદૃષ્ટિથી વિમૂખ થવા માંડો, એ વાત ચોખ્ખી ગણાઈ શકાય તેમ નથી. આ શરીરની સાથે દશે ઇન્દ્રિયોની ઉપર અધિપતિપણું ભોગવનાર મન પણ તમને મળ્યું છે, તે મનને તમારે નિયમસર ચલાવવું જોઈએ. એક સુંદર ચાર ઘોડાનો રથ, સારથી હાંકતા હોય અને તે સારથી, ઘણીના કહ્યામાં ન હોય,

અથવા ધણી સારથીને વશ હોય અને સોરથી ઘોડાને વશ રાખી શકે તેમ ન હોય તો ગાડીમાં બેસનારત્રી કેત્રી ગતિ થાય? સારથી આપણું મન છે અને ઇન્દ્રિયો ઘોડા છે, હોંટ્ટે તે સારથીના તાબામાં રહેવાનું જોઈએ. મન સારથી છે પણ તેનો અધિપતિ તમારો જ છે માટે તેના તાબામાં મન રહેવું જોઈએ. અને જો તેમ ન થયું તો વિચારો કે તમારું, આડું-સેઆર્જની સડકેથી ઉતરી ખાડમાં પડશે. એ ખાડ એવી તો ખાયાણ છે કે પાછું નીકળવું ઘણું મુશ્કેલ થઈ પડશે. તમને વિચારશક્તિ મળી છે તે જ્યારે તમે પોતે તેનો ઉપયોગ કરી સારો રસ્તો ગ્રહણ કરી બીજાઓને પણ તમારા જેવા સારા કરો ત્યારે જ તે મળવાનું સફળપણું ગણાય. તમે આજ નહિ પણ કાલે કરશું એમ ધારતા હો તો તે તમારો વિચાર ખુલ્લો જાય છે. કેમકે કાળની ગતિથી સર્વ ક્ષાઈ અજાણ્યું છે.

જ્યારે કાળની ગતિથી આપણે અજાણ્યા છીએ, ત્યારે બીજા વાતાઉપર યોડું લક્ષ આપી, અને દુરાચારનું દહન કરી આ લોક અને પરલોક સુધારનારાં સાધનઉપર લક્ષ આપવું જોઈએ. તમે તમારું મન જો સ્વાધીન રાખશો તો જ તેવાં સાધનઉપર તમને પ્રીતિ કરાવશે. તમે રત્નેશુણી કે તમોશુણી પ્રકૃતિના હોશો તોપણ જો તમે તમારું મન દૃઢ આગ્રહથી સત્વગુણના સંસ્કારવાળું કરશો તો તેમ થઈ શકશે. એ કામ તમારું પોતાનું જ છે. પોતે પોતાના મનને વેતું મેલિયે તો બીજાને શી ગરજ છે કે તેને અટકાવી સારે રસ્તે ચડાવે? વળી મન કાંઈ પશુની પેઠે દરેક પદાર્થ નથી કે તેને કાને પકડીને અટકાવી રખાય. મનને અટકાવવું કે મોકળું મેલવું એ પોતાનું જ કામ છે. અને પોતાને જ સ્વાધીન છે. જે કામ પોતાને સ્વાધીન હોય તે સર્વ વાત સુખ કરનારું થવું જોઈએ.

જો કે પોતાના દેશથી જાતિથી કે જ્ઞાતિથી અતિ વિરુદ્ધ દેખાય તેવું નિઃસાર આચરણ કરવું એ સુજાનનો ને ઘટિત નથી, તોપણ કાળનો ફેરફાર થવાથી તેને અનુસરતાં સુખસંપાદન કરવાનાં સાધનો મળ્યાં છે તો તે સાધનોથી ચાલ્યે રીતિએ સુખ બોગવો. એમાં

પણ સર્વાદા અને ગુણઉપર નજર કરીને ચલાય તો કરો. વાંધો નથી. પણ તમારે અંતઃકરણમાં એ પ્રતિક્ષણ વિચારવાનું છે કે સદ્ગુણ કોઈ ગ્રહણ થયો કે નહિ અથવા પરોપકાર કાંઈ થઈ શક્યો કે નહિ? તમે પોતિયાંને બદલે ન ચાલે તો કદી પાટલૂન પેરો, પા ગડીને બદલે ન ચાલે તો કદી ટોપી પેરો કે જોખાં ઘાલો, તમે સમર્થ હો તો પીતળને બદલે સોનાની સાંકળીવાળી ઘડિયાળ હુંડામાં રાખો, ઇંચેજી શીખ્યા હો તો, ગોટ, પીટ કદી કરો, કદી ગલપટા વીટો, લાકીટ લટકાવો, હાથમાં લાકડી કે 'છંતી' રાખો, અને પગમાં બુટ મોજાં કદી ચડાવો, એને માટે ઘણા વાંધો રહેતા નથી.* પણ તે સઘળું કરવા માંડવું તે પહેલાં તેના ગુણદોષનો તપાસ કરવા. એમ કરવાથી જે ઉદ્ધતાઈનો નકારો ભાગ છે તે અંતરને સ્પર્શ નહિ કરે. તમે દેહના કલ્યાણને કરનારા ઉપાય કરો અને સૌને કરતાં શીખવો, તમે તોછડાઈ તન્ને અને ઉછરતી મળને તળવો, તમે સારો માર્ગ ગ્રહણ કરો ને ઉછરતી મળને ગ્રહણ કરાવો, અને તમે ધર્મના વિષયઉપર સત્વગુણનો આશ્રય કરી પૂર્ણ ધ્યાન આપો અને ઉછરતી મળને આસ્તિક કરો. તમારો નિરંતરનો ધર્મ તમે સમજો તો પછી બીજાને સમજાવવાની જરૂર નથી. પણ તમારામાંનાં કુટલાકને અમે, કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને મત્સર એ નિરંતરના જે શત્રુ છે તેઓનેજ તાળે થઈ ગયેલા જોઈ આમને અતિ દુઃખ થાય છે. શરણે આવેલા શત્રુઓને અભયદાન આપવું એ કામક્રોધાદિકનો સ્વભાવ નથી, તથી તે તમને માંકડાંની સ્થિતિએ જેમ બને તેમ જલદીથી પોચાડી દે છે. એ સ્થિતિએ પોચા પછી મનુષ્ય સ્થિતિને અપૂર્વ પ્રણયના પ્રતાપવિના કોઈ દિવસ પણ પોચી શકાતું નથી.

* પંદરના પગારવાળાને એ પરવડે તેવું નહિ હોવા છતાં ચોરને વાદે ચલા ઉપડે તો પરિણામ શું? ક્યાંથી થાય? પણ તે કાળકેરથી સમજાવું કહ્યું છે.
(અપૂર્ણ.)

(સાંધણ ૫ને ૨૪ થી.)

હુંકામાં એટલુંજ કે જેઓમાંથી ઉત્તમોત્તમ ગુણો, ઉત્તમોત્તમ વિદ્યાઓ, ઉત્તમોત્તમ કળાઓ, ઉત્તમોત્તમ જ્ઞાન, ઉત્તમોત્તમ વિજ્ઞાન અને આ લોક તથા પરલોકનાં કલ્યાણનાં ઉત્તમોત્તમ સાધનો મેળવી શકાય, તેઓજ સત્શાસ્ત્રો જાણવાં, તેવાંજ શાસ્ત્રોથી લોકો હિતને અને અહિતને, કૃત્યને અને અકૃત્યને, હેયને અને ઉપાદેયને, યોગી ગયા છે અને યોગી છે. અને એવાંજ શાસ્ત્રોના સંગથી લોકો વિપત્તિના ધોરને પામ્યા છે ને પામે છે. માટે જન્મથી તે જીવતાં સુધી તેવાંજ શાસ્ત્રોના સંગ રાખી, તેવાંજ શાસ્ત્રોમાં મગ્ન રહો, અને તેવાંજ શાસ્ત્રોના અમૂલ્ય ઉપદેશો અમૂલ્યમાં આણો, કે જેથી તે ઉપદેશો તમને વિપત્તિમાં અને સપત્તિમાં, શોકમાં અને હર્ષમાં, દુર્બળદશામાં અને સખળદશામાં સંજોડાણે અત્યંત ઉપયોગી થઈ પડશે.

જેટલો અને જેવો સારાં શાસ્ત્રના સંગથી લાભ છે, તેટલો અને તેવોજ સત્સંગથી લાભ છે, માટે સત્પુરૂષોનો સગ નિરંતર રાખવો. પણ સત્પુરૂષ કોને જાણવો, એ વિચારવાનું છે. અમુક જ્ઞાતિમાં અમુક કુળમાં કે અમુક વંશમાંજ સત્પુરૂષો થાય એવો કંઈ નિયમ નથી. નાખ્યા નાખ્યા ગ્રંથોમાંથી જ્યારે સત્પુરૂષોનાં લક્ષણો મેળવિએ છિએ ત્યારે મહાત્માઓ, સત્પુરૂષો અને ગુણિજનોના ગુણો સરખા મળતા આવે છે. તેથી એમ જણાય છે કે મહાત્માઓ, સત્પુરૂષો અને ગુણિજનો જુદા નથી. તેઓનાં કેટલાંક લક્ષણો હું તમોને નીચે લખી જણાવું છું.

જુઓ, ભગવાન વ્યાસજી સત્પુરૂષોના ધર્મવિષે વદે છે કે—

‘અદ્રોહઃસર્વભૂતેષુ કર્મણામનસાગેરા ।

અનુમદદ્યદાનંચ સત્તાધર્મઃસનાતનઃ’ ॥

(મન વચન અને કર્મથી પ્રાણીમાત્રનો દ્રોહ ન કરવો, સર્વઉપર અનુગ્રહ રાખવો, અને પથારાક્રિત દાન કરવું, એ સત્પુરૂષોનો સનાતન ધર્મ છે.) વળી તેઓ એમ પણ કહે છે કે—

‘સંતઃસ્વેન્વપ્પમિત્રેષુ દયાપ્રાપ્તેષુકુર્વતે’ ।

(સત્પુરૂષો પોતાની શરણે આવેલા પોતાના શત્રુઓ ઉપર પણ કયા કરે છે.) તેમ—

‘સતાંસકૃત્સંગતમીક્ષિતંપરૈસ્તતઃપરંમિત્રમિતિપ્રચક્ષતે ।

નચાફલંસત્પુરૂષેણસંગતં તતઃસતઃસન્નિવસેત્સમાગમે’ ॥

(સત્પુરૂષોનું એક ફેરાનું મળવું તે સંગત કુદેવાય છે, ત્યાર પછી એટલે બીજા ફેરાના મળવાથી મિત્રાઈ ગણાય છે. સત્પુરૂષોનું એક ફેરાનું મળવું પણ નિષ્ફળ નથી જતું ત્યારે મિત્રાઈ તો કેમજ નિષ્ફળ જાય? નજ જાય: માટેજ સત્પુરૂષોનો સંગ કરવો.)

‘આત્મન્યપિનવિશ્વાસસ્તાવદ્ભવતિસત્સુયઃ ।

તસ્માત્સત્સુવિશેષેણ સર્વઃપ્રણયમૃચ્છતિ’ ॥

(માણસોને પોતાના મનનો એવો વિશ્વાસ નથી થતો, કે જેવા સત્પુરૂષોનો વિશ્વાસ થાય છે; અને એટલા માટેજ સર્વલોકો સત્પુરૂષોના સંગની ઈચ્છા રાખે છે.) ઇત્યાદિ.

તેમજ આદિ કવિ ભગવાન્ વાલ્મીકિ કહે છે કે—

‘સુખયંતિહિચેતાંસિ જીવિતાદપિસાધવઃ’ ।

(પોતાના જીવિત કરતાં પણ સત્પુરૂષો મનને વધારે સુખ ઉપજાવે છે.) તેમ—

‘અકર્ત્ત્રિમંસુખંકીર્તિ માયુશ્ચૈવાભિવાંચ્છતા ।

સર્વાભિમતદાનેન પૂજનીયાગુણાન્વિતાઃ ॥

અપિજીવિતદાનેન ગુણિનંપરિપાલયેત્ ।

ગુણવત્સંગમૌષધ્યાઃમૃત્યુરપ્યેતિમિત્રતાં ॥

ઉદારગુણયુક્તાયે વિચરંતીહિદેહિનઃ ।

ધરાતલેદવઃસંગાદ્દૃશંશીતલયંતિતે ॥

મૃતિર્ગુણિતિરસ્કારો જીવિતંગુણિસંશ્રયઃ ।

ફલંસ્વર્ગાપવર્ગાદિ જીવિતાગુણિસંશ્રયાત્’ ॥

(જેઓ ખરું સુખ ભોગવવાને ઇચ્છતા હોય. જેઓ ખરી કીર્તિ

થવા ઇચ્છતા હોય, અને તેઓ પૂર્ણ આયુષ્ય બોગવવાને ઇચ્છતા હોય, તેઓએ પોતાના સર્વ પ્રિય પદાર્થો આપીને પણ ગુણિજનની પૂજા કરવી. પોતાનું જીવિત આપીને પણ ગુણિજનને પાળવો, કેમકે ગુણીના સંગરૂપ ઔપધથી મૃત્યુ પણ મિત્રપણું યામી જાય છે. ઉદાર ગુણવાળા જે પુરૂષો જગત્માં છે તેઓ પૃથ્વીના ચંદ્રરૂપ છે, તેઓ સંગથી આપણને અત્યંત શીતલ કરે છે. ગુણિજનોના તિરસ્કાર કરવો એજ મૃત્યુ, અને ગુણિજનોનો આશ્રય કરવો એજ જીવિત છે. સ્વર્ગ અને મોક્ષઆદિ ફળ ગુણિજનના આશ્રયથી મળે છે.)

ઇત્યાદિ બોલવાથી તેઓએ સત્પુરૂષોવિષે કંવો મત બાંધ્યો છે તે જણાઇ રહે છે. તેમ મહાકવિ ભવભૂતિ પણ કહે છે કે,—

‘વજ્રાદપિકૃઠૌરાણિ મૃદૂનિકુસુમાદપિ ।

લોકોત્તરાણાચેતાંસિ કોહિવિજ્ઞાતુમર્હતિ’ ॥

(સર્વ લોકથી ઉત્તમ સ્થિતિના સત્પુરૂષોનાં ચરિત્રને કોણ જાણી શકે તેમ છે, કેમકે તેઓનાં હૃદય આપત્તિને સમયે વજ્ર સરખાં કડાણુ હોય છે અને સંપત્તિને સમયે પુષ્પ કરતાં પણ ફોમળ હોય છે.)

માથ કવિ કહે છે કે—

‘જિતરોપરયામહાધિપઃ સપદિક્રોધજિતોલઘ્નુર્જનઃ ।

વિજિતેનજિતસ્પદુર્મતેર્મતિમદ્ધિઃસહકાવિરોધિતા’ ॥

(મોટા પુરૂષો ક્રોધના વેગને જીતે છે અને હલકા પુરૂષોને ક્રોધ જીતે છે, માટે પોતે જીતેલા તે ક્રોધે જીતાયેલ હલકા માણુસ સાથે તે મહાનપુરૂષો શું વિરોધ કરે?)

‘મહાત્માનોનુગૃહ્ણંતિ ભજમાનાનૂરિપૂનવિ ।

સપત્નીઃપ્રાપયંત્યધ્વિ સિધ્ધોનગનિઘ્નગા’ ॥

(મહાત્માઓ પોતાને શરણે આવેલા શત્રુઉપર પણ અનુગૃહ કરે છે, જેમકે સિંધુ અથવા મોટી નદિયો, ખીજ નદિયો પોતાનો શોકરૂપ છે તોપણ તેને (પોતાને શરણે આવે છે તો) સમુદ્ર સાથે મેળવી દે છે.)

કવિ દેવશ્વર કહે છે કે—

‘ગવાદીનાંપયોન્યેયુઃ સદોવાજાયતેદધિ ।

ક્ષીરોદધેસ્તુનાદ્યાપિ મહતાંવિકૃતિઃકુતઃ’ ॥

(ગાય કે ભેષ વિગેરેનું દૂધ ખીજે દિવસે તરત દહીં થઈ જાય છે, પણ ક્ષીરસાગરનું દૂધ તો આનંદપ્રધી પણ દહીં થઈ ગયું નથી, કેમકે મોઢાઓને વિકાર ન હોય.) એક પ્રાચીન કવિ કહે છે કે—

‘સદ્વિસ્તુલીલયાપ્રોક્તં શિલાલિખિતમક્ષરં ।

અસદ્વિઃશપથેનાપિ જલેલિખિતમક્ષરં’ ॥

(સત્પુરૂષોએ રમતમાં પણ જે અક્ષરો કહ્યા હોય તે શિલાક્ષર એટલે શિલાલેખ જેવા મજબૂત બાણવા. અને અસત્પુરૂષોએ સમ ખાઈને પણ જે અક્ષરો કહ્યા હોય તે પાણીમાં લખેલા અક્ષર સરખા બાણવા.)

આ પ્રમાણે પ્રત્યેક ઉત્તમ ગ્રંથોમાં જે જે લક્ષણો સત્પુરૂષોનાં લખ્યાં હોય તે તે લક્ષણો જેઓમાં જણાતાં હોય તેઓનાંજ સંગ કરવો, તેઓનાંજ આશ્રય કરવો, તેઓનીજ મન વચન કર્મથી સેવા કરવી, તેઓનીજ સારી શીખામણ સાંભળવી, તેઓજ વિપત્તિમાં અને સંપત્તિમાં સહાયરૂપ થાય છે, તેઓજ આ લોક અને પરલોક કતા હિતકારક થાય છે અને તેઓજ સત્યાસત્ય, કૃત્યાકૃત્ય, હિતાહિત અને હેચાપાદ્યના ખતાવનાર થાય છે.

મિત્રો! એ પ્રમાણે શાસ્ત્રસંગ અને સત્સંગ કરીને વિપત્તિની વેળાએ વ્યાકૂળ ન થવું અને સંપત્તિની વેળાએ ઉચ્છ્રંખલ ન થવું એ આપણું કૃત્ય છે. તે સાથે ઈશ્વરસહાયતા પણ મુખ્ય આવશ્યકતા છે. ઈશ્વર સહાયવિના શાસ્ત્રસંગ કે સત્સંગ કરવાનું બનતું નથી, એટલુંજ નહિ પણ કાંઈ પણ માનસિક, વાચિક કે કાયિક ઉત્તમ કૃત્ય ઈશ્વર-સહાયવિના બનતું નથીજ. એ વાતથી કોણ અબજાયું છે? એવા ઘણા ઇતિહાસો આપણા સાંભળવામાં આવ્યા છે, કે અસંખ્ય સૈન્યના સહાયવાળા પણ પુરૂષો માત્ર ઈશ્વરસહાયતાની ન્યૂનતાને લીધેજ પાંચમાલ થઈ ગયેલ છે; અને કોઈપણ પ્રકારની સહાયતા ન છતાં કેટલાએક પુરૂષો માત્ર ઈશ્વરનીજ સહાયતાથી અપ્રતિમ

જ્ય મેળવી ગયા છે. સર્વપ્રકારની સહાયતામાં ઇશ્વરની સહાયતા તો જોઈએજ. એવું કોઈપણ સુગમ કામ નથી, કે જેમાં ઇશ્વર-સહાયતાની જરૂર ન હોય. હુંકામાં બોલિયે તો કણે કણે ઇશ્વરની સહાયતાની જરૂર છે. પણ ઇશ્વર આપણી સહાયતા ક્યારે કરે તે પૂર્ણ રીતે વિચારવાનું છે. જ્યારે આપણે આપણાં મન, વચન, અને કર્મ ઇશ્વરમાં જોડિયે, જ્યારે આપણે મનમાં હોય તેવું બોલિયે અને બોલિયે તેવું કરિયે, જ્યારે આપણે પરને સુખી જોઈ સુખી થઈયે, જ્યારે આપણે પરને દુઃખી જોઈને દુઃખી થઈયે, જ્યારે આપણે પરદાર, પરદ્રવ્ય, અને પરદ્રોહથી દૂર રહિયે, જ્યારે આપણે આપણા કરતાં ઉત્તમને જોઈ હર્ષ પામિયે, જ્યારે આપણે આપણી ખરોબ-રના જોઈ તેની સાથે મૈત્રી બાંધિયે, જ્યારે આપણે આપણા કરતાં નીચી સ્થિતિના લોકોને જોઈ તેનીઉપર દયા કરિયે, જ્યારે આપણે દુષ્ટ દુર્જનને જોઈ તે ઉપર ઉપેક્ષા કરિયે, જ્યારે આપણે અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અમતિગૃહ સાથે પૂર્ણ મેમ બાંધિયે, જ્યારે આપણે કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, અને મત્સર સાથે દૃઢ પૈર બાંધિયે, જ્યારે આપણે શાસ્ત્રસંગ અને સત્સંગથી સુદ્ધ થઈએ, જ્યારે આપણે શમ, દમ, દયા, ઐશ્વર્ય, સૌરીશ્વ, સારશ્વ, શૈશ્વ, દૈર્ઘ્ય, ક્ષમા, તિતિક્ષા, અને સમાનદષ્ટિ આદિ ઉત્તમોત્તમ ગુણ-રત્નો સંગ્રહ કરિયે, જ્યારે આપણે સર્વ દુર્ગુણોથી દૂર રહિયે, અને જ્યારે આપણે નિષ્કપટ મન વચન કર્મથી આખાં વિશ્વનું હિત ઇચ્છિયે, એટલુંજ નહિ પણ જ્યારે આપણે અત્યંત શત્રુઓનું પણ કલ્યાણ ઇચ્છિયે, ત્યારેજ સર્વજ્ઞ સર્વશક્તિમાન પરમકૃપાળુ પરમેશ્વર આપણી સહાયતા કરે, ત્યારેજ આપણે પરમેશ્વરના પ્રીતિપાત્ર થઈએ અને ત્યારેજ આપણે અસહ્ય આપત્તિઓને ઉતરી જાય મેળવિયે. માટે પ્રત્યેક કામમાં ઇશ્વરની સહાયતા મેળવી, પછીથી કામનો આરંભ કરવો તો તેમાંથી જયજ મળે છે, એવો પ્રાચીન અને અર્વાચીન સર્વ વિદ્વાનોનો મત છે. આટલા માટે વિપત્તિની સામે થવા વખતે ઇશ્વરની સહાયતા મેળવવી, શાસ્ત્રસંગ ને સત્સંગની

સહાયતા મેળવવી, અને સહિધારૂપ રાજ્યને સ્વાધીન કરી સામે પગલે આલ્ચે જવું, ને ગમે તેવી પ્રબળ વિપત્તિઓ હોય તોપણ તેને પાચમાલ કરી પોતાના અચળ જ્યસ્તોનો રોપવા, વિપત્તિની વેળાએ આપણું ખર્ચ કર્તવ્ય પણ એજ છે. શાસ્ત્રસંગતી, સત્સંગતી અને પરમેશ્વરની સહાયતા આપણને મળી તો પછી બીજી સહાયતા કોઈ પ્રકારની ન હોય તોપણ આપણે ભય પામવાનું નથી. એ ત્રણે સહાયતાઓ સર્વથી શ્રેષ્ઠ સહાયતા છે, માટે તે સહાયતા મેળવવા માટે બાળપણથી તે જીવિતપર્યંત પ્રયત્નમાં રહી તેને મેળવી વિપત્તિનો પરાજય કરવો. વિપત્તિની વેળાએ કદી બીજાઓની સહાયતા ન મળે તોપણ કુલીન માણસે ગભરાવું ન જોઈએ. એક મહાકવિ કહે છે, કે—

‘एकोहमसहायोहं कशोहमपरिच्छदः ।

स्वप्नेपेवंविधाचिता मृगेंद्रस्यनजायते’ ॥

(હું એકલો છું, હું સહાયવિનાનો છું, હું દુર્બળ છું અને મારી પાસે કંઈ સાધનો નથી, એવી ચિંતા સિંહને સ્વપ્નમાં પણ થતી નથી.)

કુલીન માણસે પણ વિપત્તિની વેળાએ એ પ્રમાણે વિચાર રાખવો જોઈએ. ‘विचित्ररूपाः खलुचित्तवृत्तयः’ અર્થાત્ માણસના વિચારો જુદા જુદા પ્રકારના હોય છે. વિપત્તિની વેળાએ માણસો પોતપોતાના વિચારપ્રમાણે ગમે તેવાં કૃત્યો કરીને પણ વિપત્તિને ઉતરવા ધરછે છે, પણ વિદ્વાન્ અને કુલીન માણસોએ તેમ કરવાનું નથી. વિદ્વાન્ અને કુલીન માણસોએ તો વિપત્તિની વેળાએ ઉત્તમોત્તમ માર્ગઉપરથી ખસી ન જવું જોઈએ. જુઓ કવીશ્વર કાળીદાસ તેવિધે શું કહે છે?—

‘द्रुमसानुमताकिमंतरं यदिवायौद्वितयेपितेचलाः’ ॥

(જો પવન આવે ત્યારે વૃક્ષ અને પર્વતોએ ઊંચ હલે, તો તે ઊંચમાં પછી શો ફેર રહ્યો? અર્થાત્ વાયુ આવવાથી વૃક્ષો હલે પણ પર્વતો હલતા નથી.) આમ કહે છે. આ ઉપરથી સમજવાનું એ છે કે બીજાની લોકો વિપત્તિથી કંપે પણ કુલીન અને વિદ્વાન્ પુરુષોએ તો

કંપવું ન જોઈએ. મહાકવિ ભર્તૃહરિ પણ એવીજ રીતે સિંહની અ-
ન્યાક્રિયાથી કલીન અને વિદ્વાન્ માણસોને નીચેમમાણે સૂચવે છે કે—

‘ભુક્તમોપિજરાકૃશોપિશિથિલપ્રાયોપિકષ્ટાદસા—

માપન્નોપિવિપન્નદોષિતિરવિપ્રાણધુગચ્છત્સ્વપિ ।

મત્તેર્મદ્રવિભિન્નકુંભપિશિતયાસેકવદસ્વહઃ

કિંજીર્ણતૃણમત્તિમાનમહતામપ્રેસરઃકેસરી’ ॥

(ભૂખથી દુર્બળ થઈ ગયો હોય, જરાથી જીર્ણ થઈ ગયો હોય,
દુર્દશાને પામ્યો હોય, કાંતિવગરનો થઈ ગયો હોય, અને માણ
જતા હોય તોપણ કેસરી સિંહ, જે માનથી મોટા થયેલામાં અગ્રેસર
ગણાય છે અને જે મદાન્મત્ત હાથિયાનાં કુંભસ્થળ બેઠી તેના
માંસના ગ્રાસ કરવામાંજ ઇચ્છા બાંધે છે, તે શુ કદી જીવું ખડ
(ધાસ) ખાય છે? કદી પણ ખાતો નથી.

આમાં સારાંશ એ જણાવ્યો, કે કલીન અને વિદ્વાન્ માણસોએ
ગમે તેવી કઠિન વિપત્તિઓ આવી પડે તોપણ સિંહ જેમ ખડ
નથી ખાતો તેમ પોતાના કલને કલંક લાગે તેવું કૃત્ય કરવુંજ નહિ.
જે કૃત્યોથી પોતાના કળને કલંક લાગે, જે કૃત્યોથી પોતાની
અપકીર્તિ થાય, જે કૃત્યોથી પોતાની પ્રતિષ્ઠા પાપમાલ થાય,
જે કૃત્યોથી લોકોમાં પોતાની હાંસી થાય, જે કૃત્યોથી પોત
નીચ ગણાઈએ, જે કૃત્યોથી પોત મૂર્ખ ગણાઈએ, જે કૃત્યોથી
લોકમાં પોતે આગળીચાંધ થઈએ, અને જે કૃત્યોથી પોતાનો
આ લોક તથા પરલોક બગડે, તેવા કૃત્યો કરીને વિપત્તિને
ઉતર્યા તોપણ શું? તેવાં કૃત્યો કરીને સંપત્તિ મેળવી તોપણ શું?
તેવાં કૃત્યો કરીને ધનાઢય થયા તોપણ શું? તેવાં કૃત્યો કરીને શા-
ન્તિ ને જીતિમાં આગ. અભાગ તોપણ શું? તેવાં કૃત્યો કરીને અધિકાર
મેળવ્યા તોપણ શું? તેવાં કૃત્યો કરીને અમલદાર બન્યા તોપણ
શું? તેવાં કૃત્યો કરીને ગામ કે ઇનામ મેળવ્યાં તોપણ શું? તેવાં
કૃત્યો કરીને રાજ્ય થયા તોપણ શું? તેવાં કૃત્યો કરીને મહારાજ્ય
થયા તોપણ શું? અને તેવાં કૃત્યો કરીને રાજધિરાજ થયા તોપણ

શું? કાંઈજ નહિ. ધિક્કાર છે તે વિપત્તિથી ઉતરી જવાંને, ધિક્કાર છે તે સંપત્તિનાં મેળવવાંને, ધિક્કાર છે તે જાતિ અને જ્ઞાતિની મોટા-ઈને, ધિક્કાર છે તે અધિકારને, ધિક્કાર છે તે અમલદારપણાને, ધિક્કાર છે તે રાજપણાને, ધિક્કાર છે તે મહારાજપણાને, ધિક્કાર છે તે રાજધિરાજપણાને, કે જેનું મૂળકારણ શોધતાં ઉપરનાં જેવાં કૃત્યો નીકળી આવે. તેવાં કૃત્યો કરી વિપત્તિ ઉતરી રાજધિરાજ થયેલાં માણસ કરતાં વિપત્તિના પ્રબળ પ્રહારો પડતાં છતાં સ્વપ્નમાં પણ તેવાં કૃત્યોને પડખે ન ચડેલ અને એક કંગાળ સ્થિતિએ પો-ચેલ માણસને હું ઉત્તમોત્તમ મનુષ્યરત્ન ગણું છું. નીચ કૃત્યો કરી વિપત્તિથી મુક્ત થવા કરતાં બેહેતર છે કે તેવા કૃત્યોથી દૂર રહી, પ્રાણાંત સુધી પણ વિપત્તિના વિષમ પ્રહારોને ઘેર્ય અને ઉત્સાહથી સામે પગલે પોતાની દૃઢ જાતિઉપર ઝીલવા. વિપત્તિના ભયથી ઘેરું થઈ જવું, વિપત્તિના ભયથી પોતાનો દેશ છોડી દેવો અને વિપત્તિના ભયથી અમૂલ્ય પ્રાણ પરહરી દેવો, એ જેવું નિંદિત અને કાયરતાનું કૃત્ય છે, તેવુંજ બલકે તેથી પણ હજાર પ્રકારે નિંદવા લાયક, તેથી હજાર પ્રકારે ધિક્કાર કરવા લાયક, અને તેથી હજાર પ્રકારે તિરસ્કાર કરવા લાયક નીચ કૃત્ય છે. માટે હું મારા પ્રિયમિત્રોને એજ ભલામણ કરું છું, કે વિપત્તિની વેળામાં અને સંપત્તિના સમયમાં નીચ કૃત્યો તરફ સ્વપ્નમાં પણ ધ્યાન દેવું નહિ. ગમે તેટલી વિપત્તિઓ સહન કરવી પડે, ગમે તેવાં દુઃખો સહન કરવાં પડે, અને ગમે તેવાં નુક-શાનો ખમવાં પડે તોપણ નીચ કૃત્ય કરવાનો વિચાર મનમાં પણ લાવવો નહિ. નીચ કૃત્યો કર્યાથી ગમે તેટલી સંપત્તિ મળતી હોય, ગમે તેટલાં સુખ પ્રાપ્ત થતાં હોય, અને ગમે તેટલા લાભ પ્રાપ્ત થતા હોય તોપણ તે સંપત્તિઓને વિપત્તિઓ જાણુવી, તે સુખો ને દુઃખો જાણુવાં, અને તે લાભને હાનિજ જાણુવી. મિત્રો! હવે આ પત્રની સમાપ્તિ કરતાં હું આપને પ્રણામપૂર્વક એટલીજ પ્રાર્થના કરું છું, કે, દૈવચોગથી, દશાચોગથી, કે ભાગ્યચોગથી અકસ્માત્ અતર્કિત કોઈ વિપત્તિ આવી પડે તોપણ ગભરાઈ જઈ ઘેરું બની જવાય તેવું

ભીરુ મન રાખવું નહિ તેમ દશ ઊઠવાનો પણ વિચાર કરવો નહિ. કોઈપણ નીચ કૃત્યથી વિપત્તિ દૂર થાય તેમ હોય તો વિપત્તિનાં અનેક અસદ્ધ દુઃખો સહન કરવાં, પણ નીચ કૃત્ય કરવું નહિ. અને પ્રાણત્યાગનો તો વિચાર પણ કોઈ સમયે મનમાં લાવવો નહિ.

છેવટ હું પરમકૃપાળુ પરમેશ્વરને હજારો પ્રણામ અર્પણ કરી એટલુંજ માગું છું, કે મારા સન્નિત્રોને સ્વપ્નમાં પણ આપત્તિઓ ન આવે, મારા સન્નિત્રોને સ્વપ્નમાં પણ દુઃખક્રિતિઓ ન થાય, મારા સન્નિત્રોનાં શુદ્ધિ, ધીરજ, શૌર્ય અને હૃદય દૃઢ થાય, મારા સન્નિત્રોનો પ્રતિદિવસ ઉદય થાય, મારા સન્નિત્રો, વિપત્તિથી વ્યાકુળ ન થાય, મારા સન્નિત્રો સંપત્તિથી ઉચ્છ્રંખલ ન થાય, મારા સન્નિત્રો પ્રાણીમાત્રને વિપત્તિની વેળામાં આશ્રય આપવાને પરાયણ રહે, અને મારા સન્નિત્રોને વિષે સર્વેશ સર્વગતિમાન પરમકૃપાળુ પરમેશ્વર પોતાની કૃપાદૃષ્ટિરૂપ અમૃતની વૃષ્ટિ કર્યા કરે.

સ. ૧૯૩૨ ના જ્યેષ્ઠ કૃષ્ણપક્ષ ૯ બુધવારે આપના તરફ આ પત્ર રવાના કરેલ છે, તે નિર્વિઘ્ન આપની પાસે પોચી આપની ઉચિત સેવા કરે એવું હું ઈચ્છુ છું અને આપ તરફથી આવેલા ઉત્તમ પત્રદૂતનાં દર્શન માટે આ માણસનાં નેત્રો આતુર છે, તેને પણ આપના પવિત્ર પત્રદૂતના મુખદર્શનનું સુખ સત્વર પ્રાપ્ત થાય એમ ઈચ્છું છું આ બેપ મારા પ્રાર્થના ઈશ્વર સક્ષ્મ કળે. પરમકૃપાળુ ભકીવત્સળ શ્રી પાર્વતીપ્રાણવર્ધન એવો પણ સુખદ દિવસ આપણને અર્પણ કરશે, કે જેમા આપણે સર્વ મિત્રમંડળ મળી પત્રદ્વારા જે વિચારો ચલાવિયે છિયે, તે સમક્ષમા ચલાવશું. (તથાસ્તુ.)

આ જે સંસ્કૃતપત્રનું ભાષાંતર છે તે પત્ર મેરખીના રેહેવાસી શીધ્રકપિ શંકરલાલ માહેડર પોતાના મિત્ર તરફ લખેલ હતા. વિદ્વાનોના યત્નો પણ કેવા સાર્વજનિક બોધ આપનારા હોય છે, તે દર્શાવવા અને તેમથી બોધ લેવા આ સ્થળે તે દાખન કંલ છે. આ ભાષાંતર છે માટે જે અર્થચમત્કૃતિ અને રાખ્યમત્કૃતિ મૂળમાં છે તે આમાં આવી શકવી કઠણ છે, તથાપિ તેવિધે પ્રયત્ન કરવું પાછળ રાખ્યું નથી.

આર્યશાસ્ત્રવિષે કેટલાક વિચાર.

(સાંધણ ગયા વર્ષને પાને ૧૧૨ થી.)

અતીવ સૂક્ષ્મં પરમાત્મતત્ત્વં । ન સ્થૂલદૃષ્ટ્યા પ્રતિપન્નમર્હતિ ॥

સમાધિનાત્મન્તત્ત્વસૂક્ષ્મવૃત્ત્યા । જ્ઞાતવ્યમાયૈરતિશુદ્ધબુદ્ધિભિઃ ॥ ૩૬૩॥

વિ. સૂ.

પરમાત્માનું તત્ત્વ છે તે બહુજ સૂક્ષ્મ છે, તે બહી દૃષ્ટિથી પામવા ચોગ્ય નથી. અત્યન્ત સૂક્ષ્મ વૃત્તિવડે અતિશુદ્ધ બુદ્ધિવાળા આર્ય પુરુષોથીજ તે જાણવા ચોગ્ય છે.

એવા સચ્ચિદાનંદધન પરમાત્મા પરમેશ્વરમાં સ્વાર્પણ કરી દેહું એ પરમ પ્રેમનો અને પરાભક્તિનો અવધિ છે. જ્ઞાની મહાત્માઓ સ્વાર્પણ કરી કેવી રીતિયે એકતા પામે છે તેવિષે:—

ઘટાકાશં મહાકાશ । इवात्मानं परात्मनि ॥

विलाप्याऽखंडभावेन । तुष्णीं भव सदा मुने ॥ ૧૯૧॥

વિ. સૂ.

જેમ ઘટાકાશ એટલે ઘટ (૩૫ ઉપાધિમાંનું) આકાશ (તે ઉપાધિ ગયે) મહાકાશમાં એક થઈ જાય છે તેમ હે મુનિ! આત્માને પરમાત્મામાં લીન કરીને અખંડ ભાવવડે સદા શાન્ત થા.

એવી જ રીતિ તને સમાધિ કહે છે:—

यत्समत्वं तयोरत्र । जीवात्मपरमात्मनोः ॥

समस्त्वनष्टसंकल्पः । समाधिरभिधीयते ॥

। ब्रह्माकारमनोवृत्तिप्रभावोऽहंकृतिर्विना ॥

संप्रज्ञातसमाधिः स्यात् । ध्यानाभ्याસप्रयત્નतઃ ॥

મહાવાક્યરત્નાવલિ.

જીવાત્મા અને પરમાત્માની જ્યાં એકતા થાય છે, અને સર્વ સંકલ્પનો નાશ થાય છે, તે સમાધિ કહેવાય છે.

અહંકૃતિવિના બ્રહ્માકાર મનોવૃત્તિનો પ્રભાવ હોય તે સંપ્રજ્ઞાત સમાધિ છે. ધ્યાનના અભ્યાસના પ્રયત્નથી તે થાય છે.

સમાધિસ્થ યોગિયો સમાધિથી શુદ્ધ થયેલા અંતઃકરણની નિરાવરણવૃત્તિ વડે પરમાત્માને અનુભવતાં, જે અનુપમ તૃપ્તિ પોતે પામે છે, તેના સુખવિષે શ્રીભગવદ્ગીતાના ૬ ઠા અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે:—

સુખમાલ્યન્તિકં યતદ્વાદિગ્રાહ્યમતીન્દ્રિયં ॥

વેત્તિ યત્ર ન ચૈવાડયં સ્થિતશ્ચલતિ તત્ત્વતઃ ॥૨૧॥

એ જે અનન્ત સુખ (તે અવિધવન્નિત હોવાથી) ઇન્દ્રિયાની પાર માત્ર બુદ્ધિથીજ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે. અને જે સમયે આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિત એવો વિદ્વાન્ એ સુખને અનુભવે છે તે સમયે તત્ત્વસ્વરૂપથી તે ચળતો નથી.

તમસ્તમઃ કાર્યમનર્યજાલં । ન દૃશ્યતે સત્યુદિતે દિનેષો ॥

તથાડઢ્યાનન્દરસાનુભૂતૌ । નૈવાસ્તિ વન્ધો ન ચ દુઃખાન્ધઃ ॥

ત્રિ. ચૂ. ॥૨૨॥

સૂર્ય ઉગેથી (તેના પ્રકાશમાં) અન્ધકાર અને અનર્થની લાગ નેવાં ભયગ્રાન્તિ આદિ તેનાં કાર્ય (કયાં ગયાં એ) દેખાતાંજ નથી, તેમ અહ્યાનન્દ પરમાત્માના રસના અનુભવમાં બન્ધ કે દુઃખનો ગન્ધ પણ છેજ નહિ.

સમાધિસ્થ યોગીના આત્માની પરમાત્મા સાથે એકતા થાય છે એમ કહેવાનો અર્થ એવો છે કે:—

મૂર્ખને કુવળ દહાદિમાં અહંબુદ્ધિ હોય છે, વિચારકોને દહુ અને જીવમાં અહંબુદ્ધિ હોય છે, તેમ ન કરતાં, જ્ઞાનિયો સર્વ દૃશ્યના અને સર્વ દેહના અન્તરમાં રહેલું જે પરમ તત્ત્વ અથવા અધિષ્ઠાન છે તે ભાગમાં અહંબુદ્ધિ કરે છે, તે—પરમેશ્વરનું સર્વમાં રહેલું પરમ તત્ત્વ, અધિષ્ઠાન ભાગ—અને પરમાત્મા એ એક છે. જેને સામાન્ય રીતે આપણે જીવ કહીએ છિયે, તે, અને બ્રહ્મ એક છે એવી સમજ કોઈ યથાર્થ વેદાન્ત સમજનારની હોતીજ નથી.

શ્રીભગવાન્ શંકરાચાર્ય વિવેક ચૂડામણિમાં કહે છે કે:—

એવં તયોર્લક્ષિતયોર્ન વાચ્યયોર્નિગદ્યતેડ્યોડ્ય વિરુદ્ધધર્મિણોઃ ॥

લલોતમાન્તોરિવ રાજમૃચયોઃ કૂપામ્બુરાશ્વયોઃ પરમાણુવેર્વોઃ ॥

વિ. ચૂ. ॥૨૪૧॥

બ્રહ્મ (ઇશ્વર) અને આત્મા (જીવ) એ બેના વાચ્ય^૦ અર્થની એકતા નથી, પણ લક્ષ્ય અર્થની એકતા છે. કારણ બ્રહ્મ (ઇશ્વર) અને આત્મા (જીવ) એ બે એક બીજાથી વિરુદ્ધ ધર્મવાળા કહ્યા છે. અને વળી ઇશ્વર સૂર્ય જેવો છે, અને તેના આગળ જીવ પંતંગ જેવો છે, ઇશ્વર રાજ જેવો અને જીવ સેવક જેવો છે, ઇશ્વર સાગર જેવો છે અને જીવ ખાખોચિયા જેવો છે, ઇશ્વર પર્વત જેવો છે અને જીવ પરમાણુ જેવો છે.

એજ સમજતું વધારે સ્પષ્ટીકરણ બીજે સ્થળે છે, ત્યાં વદે છે કે:—

દેહવુષ્યા તુ દાસોહં જીવવુષ્યા ત્વદંશકઃ ॥

આત્મવુષ્યા ત્વમેવાહમિતિ મે નિશ્ચલા મતિઃ ॥

હું પરમેશ્વર! મારી દેહપ્રુદ્ધિ વડે તો હું તારો દાસ છું, જીવ પ્રુદ્ધિ વડે તારો અંશ છું, અને આત્મપ્રુદ્ધિ વડે તું તેજ છું છું. એવી મારી નિશ્ચળ મતિ રહેતી.

* વાચ્ય અને લક્ષ્યના અર્થ સમજવા શુદ્ધમંથ્રુદ્ધિથી અભ્યાસ કરવો પડે છે. પરંતુ અત્રે એમ સંમંજવાનું છે કે:—સર્વરાજિત, સર્વજ્ઞતા, વિશુદ્ધતા, સ્વતંત્રતા, પરોક્ષતા, ઈશતા (પ્રેરકતા); માયીતા, બંધનાક્ષરહિતતા, એ આદિ ધર્મવાળું ઇશ્વરચેતન, તે, ઇશ્વરનો વાચ્ય અર્થ છે. અને ઉપર કહેલા ધર્મથી વિપરીત ધર્મ—અલ્પરાજિત, અલ્પજ્ઞતા, પરિહિતતા, કર્મતંત્રતા, પ્રત્યક્ષતા, અવિદ્યાસાહિતતા, બંધનાક્ષરતા; એ આદિ ધર્મવાળું જીવચેતન એ આત્માનો વાચ્ય અર્થ છે. એ બે એક નથી.

માયાનું અધિદ્વાનચેતન અને માયાસહિત આભાસ તે સર્વરાજિત આદિ ધર્મવાળો ઇશ્વર છે. અને અવિદ્ય અંરાનું અધિદ્વાનચેતન અને અવિદ્યાના અંરાસહિત આભાસ તે અલ્પરાજિત આદિ ધર્મવાળો જીવ છે. એમાં—ઇશ્વરનામાથી આભાસસહિત માયા અને માયાકૃત સર્વરાજિત આદિ એ વાચ્ય બાગનો ત્યાગ કરેથી—જે લક્ષ્ય એકલો શુદ્ધ અધિદ્વાન

ષટ્પદો નામે સ્તોત્રમાં શંકર પરમેશ્વરને સમોદે છે કે:—

સત્યપિ મેદાપગમે નાથ તવાહં ન મામકીનસ્ત્વં ॥

સામુદ્રોદ્દિતરંગઃ ક્વચન સમુદ્રો ન તારગઃ ॥

હે નાથ ! બેદનો નાથ થયે સતે પણ, હું તારો છું. તું મારો નથી; કેમકે તરંગ સમુદ્રનોજ છે, પરંતુ કદા, કહિ પણ સમુદ્ર તરંગનો નથી.

મહાત્માઓની જીવ અને પરમેશ્વરની એકતાવિષે એવી ઉત્ત-
માત્મ સમજ છે. માટે અજ્ઞાનિયો તેમથી અન્યથા અર્થ કરી
તેનો દુરુપયોગ કરે તેથી સમજીએએ ભ્રમિત ન થવું.

એમ સર્વોપરી ભાગમાં અહંબુદ્ધિ કરેથી સર્વે પ્રકારે ઉત્કૃષ્ટ રીતે
વર્તવાની અગત્ય પડે છે. અને નીચ અભિમાન કરતા એ ઉચ્ચ
અભિમાન બહુ લાભકારક છે. જેઓની ચિન્મયકથંથી છૂટી જઈ,
જેમને અપરોક્ષ જ્ઞાન થયું હોય છે, તેઓજ, એવું ઉચ્ચ અભિમાન
કરવા યોગ્ય છે. તેવા જ્ઞાની સદા ઉત્કૃષ્ટપણેજ આત્મજ્ઞાનને
અનુસરી વર્તે છે. કેવળ મ્હોડેથી પ્રજ્ઞની વાર્તાઓ કર્યાથી તેમાં
એકતા પમાતી નથી.

શંકર ભગવાન્ અપરોક્ષાનુભૂતિમાં વદે છે કે:—

કુશલા બ્રહ્મવાર્તાયા વૃત્તિહિનાઃ સુરાગિણઃ ॥

તેષ્યજ્ઞાનતમા નૂર્ન પુનરાયાન્તિ માન્તિ ચ ॥૧૩૨॥

પ્રજ્ઞની વાર્તા કરવામાં જેઓ ક્ષણ છે, પણ જેઓની વૃત્તિ
પ્રજ્ઞમાં નથી, અને જેઓ રાગી છે, તેઓ તો અજ્ઞાનતમ છે,
એટલે અજ્ઞાનિયોથી પણ અજ્ઞાની છે; અને વારંવાર તેમનું જન્મ
મરણ થયા જાય છે.

ચેતન ભાગ રહે, તે, અને જીવનામાથી આત્મામહિત અવિદ્યાઅરા અને
અવિદ્ય કૃત અદ્યરાગિત આદિ ધર્મ એ વાચ્ય ભાગનો ભાગ કરે, જે લક્ષ્ય
એકનો અધિદેવચેતન ભાગ રહે, તે, એ જ, મુળ એકજ ભાગ છે, તે
એકજ છે. એમ સમજ છે, અને તત્ત્વપદની ભાગત્યાગ લક્ષણો કેહે છે.

તેજ મહાત્મા વિવેકચૂડામણિમાં પણ કહે છે કે:—

ન ગચ્છતિ વિનાયનં । વ્યાધિરૌષધશબ્દતઃ ।

વિના ઉપરોક્તાનુભવં । બ્રહ્મશબ્દૈર્નમુચ્યતે ॥૬૪॥

અકૃત્વા શત્રૂસંહારમગત્વાઽલિલભૂશ્રિયં ॥

રાજાહમિતિ શબ્દાન્નો રાજાભવિતુમર્હતિ ॥૬૩॥ (અપૂર્ણ.)

સંગબલ્લ તથા તદાશ્રિત ઉદ્યોગફલ.

(સાંધણ પાને ૧૬ થી.)

જ્યાં બહુજ ટાહાડ પડે છે, સ્વાભાવિક ઉણૂતા જે દશમ થોડી છે, અને જે દશ પૂર્ણ રીતિએ રીતકટીબંધમાં આવેલા છે તે દશનાં લોકોને ટાહાડથી શરીર સંરક્ષણ કરવાસાર ઉપર પ્રમાણે સર્વાંગ આચ્છાદન કરવાની અગત્ય છે. પણ આપણા ભરતખંડ જેવા સમર્થતાણુ અને કુટલેક ભાગે ઉણૂ દશની અંદર કાંઈ જોટલી આવશ્યકતા નથી.—આપણા દશમાં તો એથી ઉલટાં મોકળાં અને ગણત્રીનાંજ વસ્ત્રનો ખપ છે, અને તેમાં પણ હાથ પગ ઇત્યાદિ કુટલાએક અવયવો ઋતુની ઉણૂતાના પ્રમાણમાં સ્વચ્છ હવા, અને રીતજતાના લાભને માટે શરીરની સુખાકારી સાર ઉઘાડા રાખવાની અગત્ય છે. કદાપિ જે લોકો ઉપરી સરકાર સાથે રાજપ્રકરણીકામને માટે કોઈ રીતિએ સંબંધમાં આવેલા હશે અને તેઓને તે રાજકીય અધિકારીઓના કાર્યપ્રસંગવશાત્ સમયપ્રમાણે વસ્ત્રાદિમાં ફેરફાર કરવાની અગત્ય પડતી હશે, અને તેથી તેઓ તેમ કરતા હશે તો તે નિરૂપાય વાત છે. ઉપરનું દાંભિકપણું તેઓને લાગુ પડતું નથી. પરંતુ તેવિના બીજાઓમાં જે જાણાય છે તે તો કેવળ હેતુવિનાની દેખાદેખીજ છે. કુટલાએક પરધર્મના લોકોના ભમાવવાથી આપણા આર્યલોકોનો જે કાંઈ મૂળ ધર્મ અને તે સંબંધી શાસ્ત્ર તે તો ‘સમૂળમાં જુઠાંજ છે, કૈતવરૂપજ છે,’ પ્રમાણે સિદ્ધાંત કરી લેઈ મનવાદિ ધર્મશાસ્ત્ર તેમજ વેદની

રૂપાવાસ્યાદિ શ્રુતિયો તથા વૃહદારણ્યાદિ ગંભીર તત્ત્વવિચારથી ભર-
પૂર ઉપનિષદ્ જ્ઞાને વર્તમાનકાળના યુરોપમાહિતાં સુર વિદ્વાનો પણ
પૂર્ણ તત્ત્વજ્ઞાનના ગ્રંથો કરી માને છે—એજાને વાંચી વિચાર કરવાનું
તથા સત્યાસત્ય શોધવાનું વહેતું મૂકે છે! આ બધું સંગળના
દાષને લેધનેજ છે. થોડુંધણું ઇંગ્રેજી શીખ્યા તથા સુધરેલા ફેરેવાયા
એટલે હળદરના ગાંઠિયાથી વિના વિચારે ગાંધી થઈ ખેસવા સરખું છે.
વળી દેખાદેખીથી ફેટલાએક અવિદ્વાન્ અને ગુણહીનવેદો નાના
નાના સ્થાન અને ચત્કિચિત પદવી મળવાથી શક્તિ ઉપરાંત દબ
તથા અભિમાનનો આવેશ લાવે છે. તેઓ સારા અને ગુણવાન્
અધિકારિયોનું સરલપણું તથા સાદાઈનું ગૃહુણ નહિ કરતાં ઉદ્ધતાઈ
અને મિથ્યા અહંકાર લાવે છે. તેઓ કોઈ સારા અને વિદ્વાન્ મા-
ણસને માન આપી તેની સાથે વિવેકથી વાત કરવાનું પણ પોતાના
અધિકારને અણુજાળનું લેખે છે. ગાદીઉપરથી ઉઠવું એતા પ્રધા-
નજીથી કેમ બને, એમ સમજી કાઢની પુતળીની પેઠે સ્થિર બેસી
રહે છે, અને તેવિધે સકારણુ સમાધાન કરે છે કે, ‘મોટા મોટા
રજપુતાણાના રજવાડામાં એવી રીતિ છે કે ગમે તેવા મોટા મા-
ણસ આવે અથવા પાટવીકુમાર આવે અથવા તો કોઈ મોટો
પ્રતાવત અને ભાયાત આવે તોપણ પ્રધાનજી ગાદી છોડી ઉભા
થતા નથી’. આવાં આવાં સાહંકારનાં પ્રમાણુ બતાવી પોતાની
કૃતિને ઘટાવે છે. પ્રધાનપણું કેવળ પોતેજ પોતાનું માન સાચવી
રાખવામાં અને બીજાને સન્માન નહિ કરતાં તુચ્છ ગણી કહાડ-
વામાં રહેતું સમજે છે. અહા! શું તેઓની બુદ્ધિનું વિલક્ષણપણું
દેખાઈ આવે છે. અભિમાન રાખવું, અન્યનો તિરસ્કાર કરવો,
ગમે તેવો સફૂલ્લસ્થ દેશી અથવા પરદેશી આવે તેનો સત્કાર સત્ય
મનુષ્યની રીતિએ ન કરવો, અને પોતામાં ચરમ ગુણ નહિ છતાં
બીજાના ઉત્કૃષ્ટ ગુણનું ખંડન કરી ઇર્ષ્યાથીજ સંતુષ્ટ રહેવું, તેમાંજ
તેઓ પોતાનું ભૂષણુ સમજે છે. કદી મોટા રજવાડાના પ્રધાનો
ન્યાયાસનપર બેઠેલા હોય અને તે સમયે સમક્ષ આવેલા સ્વાર્થી-

લોકો અથવા વાદી પ્રતિવાદીને તેમની સ્થિતિ તથા અવસ્થા જોઈ કાર્યવશાત્ ઉડી સન્માન નહિ આપના હોય એ વાત સત્ય હશે અને તે કારણપરત્યે અયોગ્ય પણ નહિ હોય. પરંતુ કોઈ સદુણી અને પ્રતિષ્ઠિત દેશી અથવા પરદેશી સદ્ગુણસ્થ અથવા વિદ્વાન્ તેમને મળવા જતા હશે તે સમયે તેઓ ઉપરની રીતિ અચળ નિયમરૂપે નહીંજ રાખતા હોય, કેમકે સત્ય મનુષ્યને તોછડાઈ તથા અભિમાન ગોઠતાંજ નથી. તેઓ બીજાના સત્કાર કરવામાંજ સાચું માન સમજે છે. પરંતુ આ તો માત્ર એકદેશીજ દેખા-દેખીની અસર ગૃહણ કરી રાખવાથી તેમજ બીજા હાથઉપર તેમના સદુણો શું છે, અને તેઓની ઉત્તમ કૃતિ તથા સાદાઈ કેવી છે, તેનાભણી ચક્ષુ મીંચી રાખવાથી વર્તમાનકાળમાં ફેટલાએકની મિથ્યાભિમાનીના જેવી રીતભાત જોઈ ખરેખર સર્વ કોઈને વિસ્મય થાય છે. બુદ્ધિઓ! પ્રખ્યાત કિનકાક દ્વાર્પસ જેવા ગુણભંડાર પુરવે ઉપરપ્રમાણે પદવીના મિથ્યાભિમાનમાં રહી ગુણી લોકોની સાથે મળી ખેંસવાનું, અને વાતચીત કરવાનું, તથા તેઓની સાથે પ્રીતિ બાંધવાનું અણુઘટનું ગણેજ હોત તે, તેનામાં જે અમૂલ્ય ગુણો રહેલા હતા તે લોકોના બાણવામાં આવતજ નહિ. તેમજ 'રાસમાળા' જેવા આ દેશના પ્રાચીન ચમત્કારિક શોધ તથા ઇતિહાસથી ભરપૂર ગ્રન્થ રચાઈ શકતજ નહિ અને નીતિ નિપુણ કવીશ્વર દલપતરામ હાથાભાઈ જેવા કવિરાજે તેનું નામ— તથા કીર્તિ અમર કર્યા તે થાત નહિ; પણ અભિમાન રાખવા કરતાં નિરભિમાની પણામાં સાર છે એવું જો તેણે સમજાણું તોજ એ બંધું થયું. અભિમાન છોડી સરલપણે અને નમ્રતાથી બીજાનું સન્માન કર્યું એજ સત્ય ભૂષણ છે, એવું જણાવવાને માટે શ્રીમદ્-ભાગવતમાં શ્રીકૃષ્ણને સુદામાનો દ્વારકામાં રાજ્યમંદિરમાં જે સેનાપ થયો છે, તેમાં કૃષ્ણની અતિ ઉચ્ચ પદવી અને સુદામાની દરિદ્ર અવસ્થા વચ્ચે પૃથ્વી આકાશ જેટલો અંતર છતાં શ્રીકૃષ્ણે તેનો સત્કાર કરેલ છે, તે અદ્ભૂત અને બોધ લેવા યોગ્ય છે.

પુસ્તકોની પહોંચ.

‘ગુજરાતી વહેમ’ એ ચોપડીનો પ્રથમ ભાગ લીમડીવાળા શાધી પુસ્તકોત્તમ કાનજી પ્રસિદ્ધ કરનાર વરુદ્ધી મળ્યો છે. એવું જણાય છે કે તે એક ચોપાનિયું છે અને તેથી હવે પછી ખીજા ભાગો પણ નીકળશે. વહેમમંજરા બાબત જાણવા નેથી છે. કિંમત ૧૫ આનો છે અને ઉપકાર સાથે સ્વીકારિયે છિયે.

જાહેરખબર.

‘સાવિત્રીચરિત્રનાટક’

આ નાટક ગુજરાતી ભાષામાં તૈયાર થઈ આપાડીયામાં બહાર પડ્યું. આની કિંમત રૂ. ૧ તથા ટપાલ ખર્ચ ૨ આના (જુદા) પડ્યું છે. એને જોઈએ તેમણે મૂલ્ય શાકલી અમારે ત્યાંથી મગાવી લેવું. એની ચોખ્ખતાવિષે અનુભવ કર્યેથી જાન થશે.

‘પ્રવોધચંદ્રોદયનાટક.’

ગુજરાતીમાં તૈયાર થઈ બહાર પડ્યું છે. આની કિંમત આના ૧૦ ટપાલ ખર્ચ આનો ૧, જમણે આના ૧૧ પડે છે. જોઈએ તેણે અમારે ત્યાંથી મૂલ્ય શાકલી મગાવી લેવું.

‘પેહેલી ચોપડી.’

ચિત્રઉપરથી બાગેકોને જાન થાય તેવી આ ચોપડી બહાર પડી છે. કિંમત આનો ૧, ટપાલ ખર્ચ આનો અર્ધો, જમણે આનો દોઢ પડે છે. તે પણ રોકડે પૈસે અમારે ત્યાંથી મળશે.

‘ગુજરાત ત્રિમાસિક.’

ત્રણ ત્રણ મહિને પ્રકટ થતાં ચોપાનિયાનો પેહેલા અંક બહાર પડ્યો છે. આખા વર્ષની ટપાલ ખર્ચ સુધી ૩ ૪-૪ ૦ કિંમત પડે છે. ગ્રાહક યુગ્મ હોય તેમણે અમને લખી જણાવવું.

‘આવેદ્યપ્રકાશ.’

આ ચોપાનિયાનાં પાછલાં પુસ્તકોની કિંમત રૂ. ૧૫ છે. શ્રામમાં મગાવનારને ટપાલ ખર્ચ નહિ પડે. જોઈએ તેમણે મૂલ્ય શાકલી મગાવી લેવા.

સર્વે સુજ્ઞ ગ્રાહકજનોને સૂચના.

સદ્ગુણિ ગૃહસ્થો! આ “આર્યધર્મપ્રકાશ” ચોપાનિયું પ્રતિ-
માસે આપે સર્વનો સેવા બબલે છે. તેનાં મૂલ્યનાં નાણાં કેટલાક
ઉદાર ગ્રાહકોબણીથી પ્રથમથીજ મળી ચુકાં છે, પણ કેટલાક
કૃપાણુઓનાં હજી બાકી છે અને થોડાંએકનાં તો એક વર્ષ કરતાં
પણ વધારે ચઢી ગયાં છે. માટે જમનાં એવી રીતે નાણાં રહ્યાં
છે તેમણે આ અંક પોચતાં મનિઓરડરથી માકલવાને જરા પણ
વિલંબ કરવો નહિ. અમે આશા રાખીએ છીએ કે જીજ્ઞસુ રકમને માટે
ટપાલ ખર્ચ કરવાની આવશ્યકતા રહેશે નહિ.

આ ચોપાનિયું જનાઉપર માકલવામાં આવે તેમને રાખવાની
ધમ્મ ન હોય તો માકલેલા અંક ટીકીટ ચોડી પાછો માકલવો, નહિ
તો તેમને ગ્રાહક તરીકે સમજવામાં આવશે.

આ ચોપાનિયાનું મૂલ્ય વર્ષ ૧ નું ૧-૮ અંગાઉથી રાખ્યું છે.
બહારના ગ્રાહકોએ ટપાલ ખર્ચ ૬ આના વધારે માકલવું.

જાહેર ખબર.

આ ચોપાનિયાવિષે કોઈને કાંઈ લખવું હોય તો તેમણે બ-
હારકોટ ભુલેશ્વર નજીક શીરંગીના દેવળપાસે પોર્તુગીઝે અર્ચ સ્પીટ,
ધર નંબર ૨૯ માં સંસ્કૃત પાઠશાળામાં આર્યધર્મપ્રકાશના તંત્રી
જાગ લખી જણાવવું. નાટ્યેકકાગળો લેવામાં આવશે નહિ.
ઠેકાણું બદલે તેમણે લખી જણાવવું.

કેશવલાલ હરિરામ.

आर्य धर्मप्रकाश

ARYA DHARMA-PRAKASH.

પ્રશ્નક ૧૦ મું.

पौष, संवत् १९३८.

ਅੰਤ ਦੇ ਯੋ.

वसंततिलका.

सर्वान्विहायकूपवःकुटिलान्दुरतान् ।

स्वीयं मनस्तुरगमादरतो न यतु ॥

रम्पार्यधर्मसुपथप्रतिशास्त्रसंग-

तोत्रंविधायसृजनमितिचार्थनामे ॥

છપાની પ્રકર કરનાર,

વેદધર્મસભાની કાર્યભાગમંડળી.

सुगममन्त्रः;

શ્રોત્રિયન્ટ-૧ હાથખાનામાં હાથે.

અને ૧૯૮૧ સુધી

વિષય.	અનુક્રમણિકા.	પૃષ્ઠ.
૧ સજ્જનોનાં જોશવાં.....		૫૧
૨ વિદુરનીતિ		૫૨
૩ સુમત્રે જે બોલ.....		૫૭
૪ આર્યશાસ્ત્રવિષે કેટલાક વિચાર.....		૬૦
૫ ખાંચાલી ચરિત.....		૬૫

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

જેણે અંખર વાધુ તેજ જલ ને પૃથ્વી પછીથી કરી,
જેણે સ્થાવર તેમ જંગમ રચ્યાં એવા અનાદી હરિ;
હે તંત્રી શુભ સૂત્રધાર સહુને સન્માર્ગમાં સ્થાપજો,
સત્પ્રમા સુવિચાર સત્સમયને સદ્ધર્મને આપજો.

સૂચના.

આ પત્રના તંત્રી બાપુ કેશવલાલ હરિરામ બહારગામ ગયેલા હોવાને
પુસ્તકોની પહોંચ તેમજ નાણાંની પહોંચ આવતા માધમાસના અંક
મુલતવી રાખી છે.

વિ. પ્ર.

નિયમિત સમયે નહીં નિકળતાં કેટલાંક ચોપાનિયાના તંત્રી આને હવેથી
ચોપાનિયું બંધ કર્યું છે માટે તેમણે તેમના ચોપાનિયા મોકલવાની તસ્દી
નહીં.

તંત્રીવતી,

વિ. પ્ર.

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૦ મું.

પૌષ, સંવત ૧૯૩૮.

અંક ૩ જો

॥ યતોધર્મસ્તતોજયઃ ॥

॥ શ્લોકઃ ॥

રેરેચાતકસાવધાનમનસામિત્રક્ષણંશ્રૂયતા ।

મમ્મોદાવહવોવસન્તિગગનેર્સર્વેપિનૈતાદૃશાઃ ॥

વૃષ્ટિભિરાદ્રયન્તિકેચિદ્રર્જન્તિકેચિદૃથા ।

યંયંપશ્યસિતસ્યતસ્યપુરતોમાબ્રૂહિદીનંવચઃ ॥૧॥

મતૃહરિનીતિશતકમ્ ॥

અર્થ—હે ચાતકપક્ષી ! હે મિત્ર ! જરા સાવધાન મન રાખીને સાંભળ, આ આકાશમાં ઘણાં વાદળાંઓ છે, પણ બધાં કંઈ સરખાં નથી. કેટલાંક વૃષ્ટિથી પૃથ્વીને પોચી કરે છે, અને કેટલાંક વગર ફોકટનાં ગાળે છે. માટે જેને જેને દૃષ્ય તેની બધાંઓની પાસે દીનવાણી ન બોલ.

આ શ્લોક કવિએ અન્યાકૃતમાં ગરીબલોકોને કહી તેમને ઘણા સારો ઉપદેશ કર્યો છે. ગરીબલોકોને ચાતકપક્ષી લાગુ પાડીને કવિ કહે છે, કે, “હે ગરીબલોકો ! આ ક્ષણભંગુર સંસારમાં શ્રીમંતલોકો બહુ વસે છે.” શ્રીમંતોને વાદળાંઓના સ્થળમાં સુઝ્યા. “એ શ્રીમંતોમાંના કંઈ બધા સરખા સ્વભાવના હોતા નથી. કેટલાક લોભી હોય છે, અને કેટલાક ઉદાર હોય છે. ત્યારે એ સઘળા શ્રીમંતોની ઉદારતા અને લોભ બાબતવાગર તેઓની પાસે યાચના કરવી એમાં કાંઈ લાભ નથી, માટે જે ઉદાર હોય તેની પાસેજ યાચના કરો.” આ ઉપરથી કવિએ એવું પણ દર્શાવ્યું કે શ્રીમંત થયાથી હમેશા ઉદારજ થાય એવો કંઈ સંભવ નથી, અને જ્યારે એની ઉદારતાનો સંભવ ન હોય ત્યારે યાચકની યાચના

પણ સફલ થવાનો સંભવ ક્યાંથી હોય? ત્યારે એટલો તો નિશ્ચય થયો કે ઉદ્ધાર શ્રીમંત હોય તેની પાસે ચાચના કરવી.

સર્વથી હલકું કામ ચાચનાનું કહેવાય છે. એક કવિ એક ઠંકા જી કહે છે, કે “ચાચનાનું કામ એટલું તો હલકું છે, કે ચાચકોને (જે ઘંઘો પ્રાહ્મણોજ ઘણુંકરીને કરે છે) પવન પણ પોતાની સાથે લઈ જવા ઈચ્છતા નથી. પવન પોતાની સાથે જુલુને લઈ જવા કબુલ કરશે પણ પ્રાહ્મણને નહિ લઈ જાય. વાયુ પણ ભીતિ રાખે છે કે રખેને મારી પાસે કંઈ મારે.” આ તો મોટી પીડા થઈ. હવે કરવું શું? ચાચકો બીચારા દુઃખ ખમવા માંડશે. સુખની આશા ઉડી ગઈ. પણ શાન્ત થાઓ. હજી સુખનું ઠંકાણું છે. એક કવિ ચાચકોને એક મોટું સુખનું ઠંકાણું દેખાડે છે. તે કવિ પદ છે કે,—

ગંગાતરંગકણશીકરશીતલાનિ ।

વિદ્યાધરાધ્યુષિતચાંદુશિલાતલાનિ ॥

સ્થાનાનિકિંહિમવતઃપ્રલયંગતાનિ ।

વત્સાવમાનપરપિંડરતોમનુષ્યઃ ॥૧॥

અર્થ.—શું ગંગાનદીના મોજાનાં છાંટાના ઝીણા ઝીણા કણ-થી શીતળ થઈ રહેલાં, અને વિદ્યાધર આદિથી વસાયેલાં, શિલા-ઓ જેમાં ઢળાએલી છે એવાં, હીમાલય પર્વતની અંદર રહેલાં સ્થાનોનો નાશ થઈ ગયા, કે પુરૂષો બીજાના અત્તર પર આશા રાખી પડ્યા રહે છે?

ખરેખર! જ્યારે એમજ હમણાં જણાય છે કે ચાચના એ ઘણી હલકી વૃત્તિ છે ત્યારે આ ઉપદેશ ખડું કામનો છે. જ્યાંસુધી પોતાના શરીરના અવયવો બરાબર ચાલતાં હોય ત્યાંસુધી ચાચના કરવી નહીં. જ્યારે પોતાના અવયવો કીચાં કરતા બંધ થાય ત્યારે પ્રાચીનકાળના મુનિઓની પેઠે કોઈ ઉપર આધાર ન રાખતાં આત્મ જ્ઞાનાર્થે વનવાસ કરી ત્યાં જ મળે તે અથવા ફળ કુલ ઉપર આધાર રાખી આત્મજ્ઞાનનો વિચાર કરવો. કદાચિત્ ઇશ્વર ઇચ્છાથી

ત્યાં પણ ઉદર પોષણાર્થે કંઈ ન મળ્યું તો પછી દોઢ પાસે ચાચના કરવી. ચાચના કરવામાં પણ વિચાર રાખી પ્રથમ શ્લોકમાં કહ્યા પ્રમાણે ઉદાર શ્રીમંત પાસે કરવી. આવી રીતે અનુભવ પામેલા વિદ્વાન્ પુરૂષો કહે છે.

સજ્જનોનાં જીવવાં.

(અનુષ્ટુપ.)

તુચ્છ વાતોય મૂર્ખેને, જીભને હોય ટેરવે ।
 ગમે તેવી હશે વાત, મોટા માણસ જીરવે ॥
 સર્વનું સામઝી કાને, મનમા ઠોક ઠેરવે ।
 તેમાથી તુચ્છ લાગે તે, મોટા માણસ જીરવે ॥
 વિચારી વાત ચોલાણી, તે ઠઠી નહિ ફેરવે ।
 એથી જો અક્તો આવે, મોટા માણસ જીરવે ॥
 સપત્તિ સમયે શાળા, ન જરા મદને સ્ત્રવે ।
 મહાભારત દુઃખોને, મોટા માણસ જીરવે ॥
 કાનકેરા સરે કીડા, એવું લુચ્ચા સદા લવે ।
 તથાપિ ધૈર્ય રાખીને, મોટા માણસ જીરવે ॥
 ઉપકાર કરે આપ, સર્વનું શુભ ચિંતવે ।
 અન્યના અપરાધોને, મોટા માણસ જીરવે ॥
 બીજાના ગુણ વિસ્તારે, પૃથ્વીના સ્વંદમા નવે ।
 દુષ્ણો હોય જો તોય, મોટા માણસ જીરવે ॥
 છોવટે સ્નેહ ધાવાને, જેમ માલખને તવે ।
 તેમ આપત્તિનો તાપ, મોટા માણસ જીરવે ॥
 પેટમા ન ઉતારે ને, ન લાવે જીભ ટેરવે ।
 શ્વેર માદેવની પેઠે, મોટા માણસ જીરવે ॥
 ન જીરવાય જે તેવું, મોટા માણસ જીરવે ।
 સદા સુખી ગણું તેને, યાવજ્જીવિત, આખે ॥

વિદુરનીતિ.

(સાંધણ પાને ૨૯ થી.)

ચલચિત્તમનત્માનમિન્દ્રિયાણાંવશાનુગમ્ ।

અર્યાઃસમભિવર્તન્તેહંસાઃશુક્લસરોવયા ॥૪૦॥

જેનું ચિત્ત ચળી ગયું છે અને પોતાને બરાબર જાણતો નથી અને જે ઇન્દ્રિયાને વશ થઈ રહ્યો છે એવા પુરૂષની પાસે લક્ષ્મી માત્ર રહેલ છે. જેમ સુકાઈ ગયેલા સરોવર પાસે હંસ રહે છે તેમ.

અર્થાત્, જેમ સુકાઈ ગયેલા તળાવ પાસે હંસ રહે છે પણ તે કંઈ તેઓના કામમાં આવતું નથી; તેમ ઉપર કહેલા પુરૂષો પાસે લક્ષ્મી રહે છે પણ તે તેઓનો ઉપયોગ કરી શકતા નથી.

અકસ્માદેવકુપ્યંતિપ્રસીદત્વનિમિત્તતઃ ।

શીલમેતદસાધૂનામશ્રંપારિપ્લવંયથા ॥૪૧॥

અર્થ.—કુદકા મારતાં વાદળાંની પેઠે જે માણસ એકાએક ક્રોધાયમાન થઈ જાય છે અને વળી વગર કારણે એકાએક આનંદમાં આવી જાય છે તે મૂર્ખના જેવા લક્ષણવાળો કહેવાય છે.

સુકૃતાશ્ચકૃતાર્યાશ્ચમિત્રાણાંનમવંતિયે ।

તાન્મૃતાનપિક્વ્યાદાઃકૃતઘાત્નોપમુંજતે ॥૪૨॥

મિત્રોવિષે ખોલતાં વિદુરજી કહે છે કે—

જે મિત્રોનું શુભ કામ કરતા નથી અને જે મિત્રોને કૃતાર્થ કરતા નથી તેવા કૃતદ્વી પુરૂષોને સુખ્યા પછી ગીધ આદિ પક્ષીઓ પણ ખાતા નથી. અર્થાત્ તેઓ એટલા તો હલકા છે કે ગીધપક્ષી, જેનો માંસ ખાવાનો સ્વભાવ છે તે પણ તેને અડકતા નથી તો ખીજા તે કોણ અડકે ?

અર્ચયેદેવમિત્રાણિ સતિવાઽસતિવાધને ।

નાનર્થયન્પ્રજાનાતિ મિત્રાણાંસારફલ્ગુતામ્ ॥૪૩॥

સજ્જન શ્રીમેત હોય અથવા ગરીબ હોય તથાપિ મિત્રની

પુળ કરે. અને જે પ્રાર્થનાશૂન્ય છે તે મિત્રોના સારાદિકને જાણુ-
તા નથી. અર્થાત્ જે પોતાના સ્વાર્થ માટે મિત્રો કરે છે તે સત્પુ-
રૂષ કહેવાતા નથી.

સંતાપાદ્ભ્રમ્યતેરૂપં સંતાપાદ્ભ્રમ્યતેત્રલં ।

સંતાપાદ્ભ્રમ્યતેજ્ઞાનં સંતાપાદ્વ્યાધિમૃચ્છતિ ॥૪૪॥

સંતાપથી રૂપ નાશ પામે છે, સંતાપથી બલ નાશ પામે છે,
સંતાપથી જ્ઞાન નાશ પામે છે અને સંતાપથી વ્યાધિ (રોગ) વધે છે.
ઐટલાં વાનાં સંતાપથી (વહાલા પદાર્થના વિયોગથી થતા શોકથી)
થાય છે.

અનવાપ્ત્યંચશોકેન શરીરંચોપતપ્યતે ।

અમિત્રાથપ્રદૃષ્યંતિ માસ્મશોકેમનઃકૃપાઃ ॥૪૫॥

ઈષ્ટ વસ્તુ કેવળ શોક કરવાથી મળતી નથી; ઉલટી શરીરને તપાવે
છે, અને ઐથી જે પોતાના મિત્ર ન હોય (દેખી હોય) તે રાજ થાય છે
માટે શોક કરવામાં મનને લગાડવું નહીં. અર્થાત્ શોક ન કરવો.

પુનર્નરોમિયતેનાપતેચ પુનર્નરોહીયતેવદ્વૈતેચ ।

પુનર્નરોપાચતિવાચ્યતેચ પુનર્નરઃશોચતિશોચ્યતેચ ॥૪૬॥

વળી માણસ વારંવાર જન્મે છે ને મરે છે, વારંવાર ઘટી જાય છે
અને વધી જાય છે, વારંવાર પોતે મરે છે, અને નિઘાય છે, અને
વારંવાર શોક કરે છે અને શોક કરાય છે.

સુલંચદુઃલંચમવામવૌચ લાભાલાભૌમરણંજીવિતંચ ।

પર્યાયશઃસર્વમેતેસ્પશંતિ તસ્પાદ્દીરોનચદ્વષ્ણેન્નશોચેત્ ॥૪૭॥

સુખ, દુઃખ, ઉત્પત્તિ, નાશ, લાભ, હાનિ, મરણ, જન્મ, ઐ
સઘળાં પછી કોઈ કુવે રૂપે અને કોઈ કુવે રૂપે પણ પુરૂષ માનને
સ્પર્શ કરે છે; (થયા કરે છે) માટે જે ધીર પુરૂષ હોય તેણે રાજ
પણ ન થવું અને ખેદ પણ ન કરવો.

ચલાનિહીમાનિવદિંદ્રિયાણિ તેવાપશદ્દર્શતેયત્રયત્ર ।

તત્તસ્તતઃસ્વતેવુદ્ધિરસ્ય છિદ્રોદકુંભાદિવનિસર્મમઃ ॥૪૮॥

એક મન તથા ઓત, ત્વચા, ચક્ષુ, શ્રોત્રા, અને ઘ્રાણ એ છ ઇન્દ્રિયા અતિ ચંચળ છે. તેમાંથી જે જે ઇન્દ્રિયા જે જે ઠકાણે દોડે છે, તે તે વિષયના સેવનથી પુરૂષની ખુદ્ધિ, કાણાંવાળા પાણીના જાળામાંથી જેમ પાણી નિરંતર ઝવી જાય છે તેમ બ્રહ્મ થાતી જાય છે. અર્થાત્ ઇન્દ્રિયાને વશ રાખવી.

ધૃતરાષ્ટ્ર ઉવાચ.

તનુરુદ્ધઃશિલ્પીરાજા મિથ્યોપચરિતોમયા ।

મંદાનાંમમપુત્રાણાં યુદ્ધેનાતંકરિષ્યતિ ॥૪૯॥

લાકડાંરૂપ શરીરમાં રૂંધાઈ રહેલા અગ્નિ સરખા સૂક્ષ્મ ધર્મથી રૂંધાઈ રહેલા રાજા, તેની સાથે ખોટી (ન ઘટે તેવી) રીતે મેં વર્તણૂક ચલાવી છે માટે હવે તે, મંદ ખુદ્ધિવાળા મારા પુત્રોના યુદ્ધથી નાશ કરશે.

નિલ્યોદ્વિગ્નમિદંસર્વં નિલ્યોદ્વિગ્નમિદંમનઃ ।

યત્તત્પદમનુદ્વિગ્નં તન્મેવદમહામતે ॥૫૦॥

તથા મુને નિરંતર ઉદ્દેગવાળું આ સર્વ જગત્ લાગે છે, અને નિરંતર ઉદ્દેગવાળું આ મારું મન થઈ ગયું છે. માટે હું ખોટી ખુદ્ધિવાળા જે ઉદ્દેગવિનાનું (અભય ને અચળ) એવું તત્ત્વ જોયું તે તત્ત્વ મને કહી બતાવો. અર્થાત્ અભય અને અચળ એવું બ્રહ્મસ્વરૂપ બતાવો.

વિદુર ઉવાચ.

નાન્યત્રવિદ્યાતપસોર્નાન્યત્રેન્દ્રિયનિગ્રહાત્ ।

નાન્યત્રલોભસંત્યાગાચ્છાંતિપશ્યામિતેઽનય ॥૫૧॥

વિદ્યા અને તપ (સ્વધર્મના આચરણ) વિના ક્યાંઈથી તમને શાંતિ થાય, ઇન્દ્રિયાને વશ કર્યા વિના ક્યાંઈથી તમને શાંતિ થાય અને લોભનો ત્યાગ કર્યા વિના ક્યાંઈથી તમને શાંતિ થાય એમ હું દેખતો નથી. અર્થાત્ તમે લોભનો ત્યાગ નથી કર્યો તથા શાંતિ (કલ્યાણ) નહિ થવાથી અભય અને અચળ એવું જે તત્ત્વ (બ્રહ્મ) તેને પામવા ચોગ્ય નથી.

બુધ્યાભયંપ્રણુદતિ તપસાવિદત્તેમહત્ ।

ગુરુશુશ્રૂષયાજ્ઞાનં શાંતિયોગેનવિદતિ ॥૫૨॥

વિચક્ષણુ પુરૂષ બુદ્ધિવડે ભયને મટાડે છે. (પ્રહ્લજ્ઞાનથી સસારના અને ઠાળે છે) તપવડે મોટી વસ્તુ (સારો ગુરુ અને શાસ્ત્રાદિ) પ્રવે છે. ગુરુ સેવાથી જ્ઞાન મેળવે છે અને યોગથી સર્વ ચિત્ત-તેના રાધથી) શાંતિને મેળવે છે. એ પ્રમાણે શાંતિ થવાનો અને મટવાનો ઉપાય છે.

અનાશ્રિતાદાનપુણ્યં વેદપુણ્યમનાશ્રિતાઃ ।

રાગદ્વેષવિનિર્મુક્તા વિચરંતીહમોક્ષિણઃ ॥૫૩॥

દાનના પ્રાણનો આશ્રય નહિ કરનારા, વેદના પ્રાણનો આશ્રય હે કરનારા રાગદ્વેષથી મુકાઈ ગયેલા મોક્ષની ઇચ્છાવાળા વિચરે છે. અર્થાત્ જેને શાંતિ થઈ છે તે પુરૂષ દાનનું ફળ સ્વર્ગાદિક તેના સહ લાગવાથી) આશ્રય કરતા નથી, વેદનાં ફળનો આશ્રય કરતા રી, અને રાગદ્વેષ મેલી દઈને મોક્ષની ઇચ્છાથી વિચર્યા કરે છે. જાની કશાની ઇચ્છા રાખતા નથી.

સ્વધીતસ્યસુયુદ્ધસ્ય સુકૃતસ્યચકર્મણઃ ।

તપસઃશ્ચસુતત્તસ્ય તસ્યાતિસુખમેધતે ॥૫૪॥

સારૂ ભણવું, સારૂં યુદ્ધ, સારૂં કામ, અત્યંત તપેલું તપ, એ સ-માં કાર્યનો જ્યારે અંત આવે ત્યારે તે સુખને પામે છે. (આનંદને પ્રવે છે).

જગત્નાં કારણરૂપ પ્રહ્લનાં દર્શનથી સર્વ કર્મનો નાશ થવાથી :કારણ શુદ્ધ પ્રહ્લને પામે છે એમ અહીં જણાવ્યું.

સ્વાસ્તીર્ણાનિશયનાનિપ્રપન્ના નૈવૈભિન્નાજાતુનિદ્રાલભતે ।

નસ્ત્રીપુરાજનરતિમાબ્રુવંતિ નમાગપૈઃસ્તૂપમાનાનસૂતૈઃ ॥૫૫॥

જે બેદ દષ્ટિવાળા છે તે સારાં બીછાવેલા પલંગોપર પડ્યા હોય પણ, અને સુત અને માગધો (સ્તુતિ કરનારા) સ્તુતિ કરતા હોય પણ, તેને કોઈ દિવસ પણ ઉઘ આવતી નથી; અને સ્ત્રીયામાં

પણુ તેને પ્રીતિ ઉત્પન્ન થતી નથી. તેમજ જે પોતાની જ્ઞાતિમાં પરસ્પર ભેદ કરનારા છે તેઓ પણુ સારા પાથરેલા પલંગમાં સુતા હોય તોપણુ, અને સુત અને માગધલોક સ્તુતિ કરતા હોય તોપણુ, કોઈ દિવસ ઉંઘતા નથી, અને સ્ત્રીઓમાં પ્રીતિ પામતા નથી. એવા તે ભયવાળા અને ચિંતાવાળા હોય છે.

નવૈભિન્નાજાતુચરંતિધર્મં નવૈસુખંપ્રાપ્નુવંતીહમિન્નાઃ ।

નવૈભિન્નાગૌરવંપ્રાપ્નુવંતિ નવૈભિન્નાઃપ્રશમરોચયંતિ ॥૧૬॥

જેઓ ભેદ દષ્ટિવાળા (દ્વૈત દષ્ટિવાળા) હોય છે તે કોઈ દિવસ ધર્મનું કે ન્યાયનું આચરણ કરતા નથી, જેઓ ભેદ દષ્ટિવાળા છે તેઓ આ લોકમાં પણુ કોઈ દિવસ સુખ પામતા નથી, જેઓ ભેદ દષ્ટિવાળા છે તેઓ મોટાઈ પામતા નથી, અને જેઓ ભેદ દષ્ટિવાળા છે તેઓ ક્રોધને રાજ કરે છે એટલે તેઓને ક્રોધ આઠ્યા વગર રહેતા નથી તેથી લોહી ખળી જાય છે. તેવીજ રીતે જેઓ જ્ઞાતિમાં પરસ્પર ભેદ કરનારા છે તેઓ પણુ ધર્મને કે ન્યાયને અનુસરી ચાલતા નથી, આ લોકમાં પણુ સુખ પામતા નથી, મોટાઈને પામતા નથી, અને ક્રોધને રાજ કરે છે એટલે નિરંતર રીક્ષ કથાજ કરે છે.

નવૈતેષાંસ્વદતેવશ્વમુક્તં યોગક્ષેમંકલ્પતેનૈવતેષાં ।

મિન્નાનાંવૈમનુજૈદ્રપરાયણં નવિવ્યતેકિંચિદન્યદ્વિનાશાત્ ॥૧૭॥

જે ભેદ દષ્ટિવાળા છે તેઓને સાચું કલ્યાણકારક કહ્યું હોય તો મનું નથી, યોગ (કોઈ દિવસ ન મળ્યું હોય તેનું મળવું) અને મ (એ મળેલાનું રક્ષણ કરવું) તે યેચવાના તેને ઘટતાં નથી માં હોતાં નથી) અને હે રાજા ! તેઓને નાશવગર ખીજ કાંઈ તે નથી. તેવીજ રીતે જેઓ જ્ઞાતિમાં ભેદ કરનારા (દુર્યોધનાદિકની કલેશ અને વેર કરનારા) છે તેમને તેમના હિતનું વચન કહ્યું તે ગમતું નથી, અલલ્પ લાભ મેળવવો ને મળેલાનું રક્ષણ તેમાં તે યોગ્ય થતા નથી અને છેવટે નાશ થવાવિના ખીજ ! કોઈ ગતિ નથી, છેવટે નાશને આધીન થવું પડે છે. (અપૂર્ણ.)

સુજ્ઞાને વે વોલ.

(સાંધણ પાને ૩૨ થી.)

મનુષ્ય સ્થિતિને પોચાતું નથી એટલુજ નહિ પણ ભવસાગરમાં જન્મમરણરૂપ મહાસંકટો અને અનેક જાતિયોનાં પ્રાણીયો જેવાં કે અંડજ ઉદ્ભવજ, સ્વેદજ, જીઓના શરીરસંબંધી પીડાઓના અનુભવ કરી મહાદુઃખ બોગવતું પડે છે. એતરમાં તલ વાવવાથી તલજ પાકે છે, ઘઉં વાવવાથી ઘઉંજ પાકે છે અને ચોખા વાવવાથી ચોખાજ પાકે છે. વાંચું હોય કાંઈ અને ઉગે કાંઈ એમ થતુંજ નથી. આ નિયમમુજ આ મનુષ્યદેહથી જે કાંઈ કર્મ કરવાં તે એક જાતિનું પાછાં તેનાં ફળ બોગવવાનું વાવણું છે. જેવાં વૃક્ષ વવાય તેવાંજ ફળ મળે એ નિશ્ચય જાણવું. અંતઃકરણ નિર્મળ રાખવા નિષ્કામપણે કરેલાં કર્મનું ફળ બોગવવું પડતું નથી, એ દશાને પોચાતું એ ઘણું કઠણ છે. કામ ક્રોધાદિકના દાસને એ વાત સ્વપ્નમાં પણ કુર્લેલ સમજવી. જેઓ તેવા થવાના અધિકારી હોય છે તે કામને કાપી નાંખે છે, ક્રોધને ઠકેલી મેલે છે, લોભને ભારી મેલે છે, મોહને હરાવી નાંખે છે, મદને દમી નાંખે છે, અને મત્સરને નિર્મળ કરે છે. તમારે પણ એ માર્ગ ગ્રહણ કરવો જોઈએ. કામ ક્રોધાદિક સાવ નારા નથી થતા એ વાત એક પક્ષે અંગીકાર કરવી પડે તેવી છે, પણ તેને યોગ્ય રીતે ઉપયોગમાં લેવા જોઈએ, એ તેમાં મોટી સમજણનું કામ છે. એમાં ઘણો સારો બેદ સમાય છે, કોણ જાણે શું થયું પણ કોઈ એવું અંતરપટ તમારા અંતઃકરણ ઉપર આવી ગયું છે કે ઉપલી વાત તમારા અંતઃકરણમાં ઉતરીજ નથી. કલ્યાણ કરે એવી સમજણ એાછી છતાં તમારામાંના કેટલાએક મહાદાંભિકપણું પામી જાય છે અને કેટલાક અભિમાનનાં પૂતળાં થઈ જાય છે. ભાઈઓ ! અભિમાન શાનું ? અને કોને માટે આણું એતા વિચારો. એક મહાવક્રના બોધ કરે છે કે,—

‘નાકુરુપનજનયૌવનગર્વ, હરતિનિમેશાત્કાલઃસર્વે’ ।

(અરે ભાઈ, ઘનનો, માણસોનો, જીવાનીનો તું ગર્વ કરીશ નહિ; કેમકે કાળ એ સર્વનો કાળમાત્રમાં નાશ કરી નાંખે છે.)

આ સત્ય સિદ્ધાંતનો અનુભવ જાતે પ્રતિક્ષણ થયા છે, યાચ છે (અને થશે પણ) પરંતુ એને સાધારણ સમજ અથવા સમજ્યા છતાં સ્મશાનજ્ઞાનની પેઠે પલ્લવાર પણ હૃદયમાં રહ્યા ના રહ્યા કે પરહરી દેવામાં આવે છે, એ પોતાની મેળે પોતાનું અહિત કરાચ છે. આખી દુનિયાં અનુભવ ઉપરથી જ્ઞાન મેળવી અસાર ત્યાગી દઈ સારને ગ્રહણ કરે છે, એ દુનિયાંમાં જો તમે આવી જતા હો તો તમે પણ તેમ કરવાને ચાગ્ય છો. આ ઉપરથી આજ લાગતાં દેહને માટે જો અભિમાન ધરાવતા હો તો વિચારો કે તેમાં અભિમાન રાખી શકાય એવો કંઈ ઉત્તમ અમૂલ્ય પવિત્ર પદાર્થ ઇશ્વરી છાયાવાળો છે? જ્યાં જોશો ત્યાં હાડકાં, ચાંમડાં અને લોહીવિના કશુંએ દેખાશે નહિ. ઉપરથી સુશોભિત ચામડું જો શરીરઉપર ન રચાયેલું હોત તો તે એટલું તો ખીલતસ જણાત કે સીમા. આવા આ અપવિત્ર પદાર્થોના સમુદાયવાળા દેહમાં અભિમાન રાખવું વૃથા છે. ઘનનું અભિમાન ધરાવતા હો તો તે કોઈને પણ સાથે જતું નથી. જેટલી જગ્યામાં જ્યાં સુધી સુવાચ અને જ્યાં સુધી જેટલું અન્ન ખવાય તેટલુંજ આપણું છે. બાકીનું જે કાંઈ વિશેષ હોય તે સઘળું આપણું નથી. વિદ્યાનું અભિમાન ધરાવતા હો તો તેપણ કોઈને સાથે જતી નથી. વળી વિદ્યા સંપાદન કર્યા પછી અભિમાન આવે એ વિદ્યાને પણ કલંક લગાડનાર છે. વિદ્યાથી વિનયજ્ઞ આવવો જોઈએ તેમજ છતાં વિદ્યાથી અવિનય ઉત્પન્ન થાય એ અતિ ખેદકારક અને અવિદ્યાનું મૂળજે. તમારામાંના કેટલાક આંખે છતાં પણ પૂર્ણ દેખતા જણાતા નથી એ અવિદ્યારૂપ થઈ ગયેલી વિદ્યાથીજ. જો સાચું કરવાનો અને થવાનો ઇચ્છા હોય તો સારી વિદ્યા શીખ્યા હોઈએ તેનો સારો ઉપયોગ કરવો. સારી વિદ્યાના સારા વેલા ઉપયોગથી જો પુણ્ય થાય છે, તે પરિણામે પરમ સહાયરૂપ છે. વાર નિદ્રામાં પડેલા માણસને માથે ગમે તેટલું દુઃખ આવી પડ-

વાનું હોય અથવા ગમે તેટલું કોઈ અનિષ્ટ જોલવું કરવું હોય તોયણ નિદ્રાના આવરણથી તેને કંઈ પણ જ્ઞાન થતું નથી. તેમજ અજ્ઞાન કે અવિધાના નિશામાં ચક્રચૂર થયેલા તમારામાંના કેટલાએક આયણું શું અનિષ્ટ થાયછે, અને આપણીકઈ સ્થિતિ છો? તે જાણતા નથી. માણસ અનેક આશાથી ધન સંઘરે છે ત્યારે પૃથ્વી હસે છે; કેમકે એ ધન સંઘરનારને સ્વાધીન રહેવું એવો નિશ્ચય રહેતા નથી. જ્યાં દાટલું હોય ત્યાંથી જેના નસીબનું હોય તેને મળે છે. જે વખતે અરિસામાં મોઢું નોઈ અભિમાન કે મગરૂખી આણે છે તે વખતે કાળ હસે છે; કેમકે તે મગરૂખી લાવનાર પોતાનાં આયુષ્યનાં મમાણને કે ભાવિને જાણતો નથી. પ્રતિક્ષણે અમુલ્ય આયુષ્ય અજાણતાં જતું રહે છે તેની જાણ જ્યારે ન પડે ત્યારે કાળ કેમ ન હસે? એના સારાંશ માત્ર એજ કે ધન અને કાળને સારા ઉપયોગમાં લેવાં કેમકે તેની ચોગ્યતા તેમ કરવાથીજ થાય છે. આવા ઉત્તમોત્તમ મનુષ્યના અવતારમાં જ્યારે તમારાથી તેવું કંઈ ન થયું અને ધન-મદ, જનમદ અને ધૌવન આદીના મદમાં મરણમાં આવે તેમ પતીને આયુષ્ય નિષ્કૂળ જવા દીધું ત્યારે તે મનુષ્યાવતાર વૃથા થયો. મનુષ્યનું એજ કાર્ય છે કે પોતાનો અવતાર વૃથા જવા દેવો નહિ. કદી તમોને સુંદર સુગંધી સાણ્થી શરીર સાફ કરવામાં, કે નાનામકારનાં સુંદર શ્વેતવસ્ત્ર ધારણ કરવામાં, કે વાળાના વિજ્ઞાના મતિદિવસ પવન લેવામાં, કે ગાદી તકીયે પડ્યા રહેવામાં શરીરની સાફલ્યતા સિદ્ધ થઈ જણાઈ અભિમાન આવતું હોય તો એમાં અમે કંઈ અભિમાન આણવા જેવું દેખતા નથી; કેમકે એ સુંગંધી સાણ્થી સાફ કરવાનું, સુંદર શ્વેતવસ્ત્ર ધારણ કરવાનું, વાળાના વિજ્ઞાના પવન લેવાનું, અને ગાદી તકીયે પડ્યા રહેવાનું તો મ્રણ (ગુમરાં)ને પણ હોય છે ત્યારે માણસને હોય એમાં શું? પણ ચોગ્યતા તો ત્યારે દેહેવાય કે જ્યારે પોતાનું કલ્યાણકારક સાધન સંપાદન કરી સદાચારની સડકે ચાલ્યા જતાં ઇશ્વરરૂપરૂપ ઓળખવું અને સર્વની ઉપર દયા દષ્ટિ રાખવી. એમ ન થયું તો એમજ સમજવું

જેમણે કે ત્રણ કરતાં પણ તમે હલકા છો. મનુષ્યમાત્રને માથે જન્મતાવેત ત્રણ જાતિનાં ત્રણ કેહેવાય છે. એ ત્રણે ત્રણ ઉતરી જવાનું સાધન આ શરીર છે. એ સાધન પ્રાપ્ત થયા છતાં તે ઉપર તમે લક્ષ નહિ આપો તો એપણ કંઈ નાની ભૂલ નથી. ‘આજ નહિ પણ કાલ ‘કરશું’ એમ વિચારીને વખતની વાટ જોતા હો તોપણ અધટિત છે, કેમકે એક પલ પછી આપણી કેવી સ્થિતિ હશે, તેનો નિશ્ચય ખાંધી બેસીએ તે પ્રમાણે પરિણામ ઉતરવું આપણા સ્વાધીનમાં નથી. કોઈ કહે છે કે ‘ग्रहीतइवकेशेषुमृत्युनाधर्ममाचरेत्’ (મૃત્યુએ જાણે આપણી શીખા પકડી રાખી હોય એવી બીકથી ધર્મસંબંધી આચરણ કરવું) એ વાત યોગ્ય છે. સારા કામ જેમ બને તેમ સ્વરાથી કરી લેવાં જોઈએ. તમે સદાચરણી થઈ, અને સારા કામ કરી, નિર્મળ અંતઃકરણવાળા, નિરભિમાની, પરાપકારી, સુવિચારી થઈ તમારી પ્રજાને પણ તેવી કરશો તો સમજજો કે તમારો, તમારા દેશનો અને તમારી પ્રજાનો ઉત્તમોત્તમ ઉદય પાસે આવીને ઉભેલો જ છે. તમે સમજી અને કાળા છો એમ જાણીને બે બોલ બોલવામાં આવ્યા છે તો અમારી ધારણા પૂર્ણ કરવા માટે, કે તમારા, તમારા દેશના, કે તમારી પ્રજાના ભલાને માટે તે ઉપર પૂર્ણ લક્ષ દઈ, જેમ સજ્જનોના મતથી, શાસ્ત્ર પ્રમાણથી, લોકની રીતથી અને શરીરને અનુકૂળ તથા અધિકારને અનુકૂળ યોગ્ય લાગે તેમ કરવા આ ઘડિચેથી જ નિયમ લેલો.

આર્યશાસ્ત્રવિષે કેટલાક વિચાર.

(સંધિલ પાને ૪૬ થી.)

જેમ ઐષધ પીધાવિના કેવળ ઐષધ એ શબ્દથી રોગ જતો નથી; તેમ અપરોક્ષ અનુભવવિના કેવળ પ્રલ્લ શબ્દથી મુક્ત થવાનું નથી.

શત્રુનો સંહાર કર્યાવિના, અને સર્વ ભૂમિની શ્રી પામ્યાવિના, હું રાજા છું એવા શબ્દથી જેમ કોઈ રાજા થઈ શકવા યોગ્ય નથી.

(તેમ રાગદ્વેષાદિ રિપુને જીત્યાવિના અને વિવેક વિરાગાદિ જ્ઞાનની સમૃદ્ધિ સંપાદન કર્યાવિના માત્ર 'અહંબ્રહ્માસ્મિ' કહ્યાથી બ્રહ્મમાં એકતા પામવા યોગ્ય કોઈ કદિ થતું નથી.)

મારજીવોગે જ્યાંમુઘી આયુષ્ય દોષ ત્યાંમુઘી મહાપુરુષોનાં શરીર રહે છે, અને તેનો પરમેરિતવત્ વ્યવહાર ચાલે છે, પરંતુ તેઓ સાવધાન થતાં, તેમની વૃત્તિ બ્રહ્મમાંજ મગ્ન થઈ રહે છે.

વિવેકચૂડામણિમાં વદે છે કે:—

વિલક્ષણં યથા જ્ઞાન્તં । લીયતે ભાનુતેજાસિ ॥

તથૈવ સકલં દૃશ્ય । બ્રહ્મણિ પ્રવિલીયતે ॥૧૬૭॥

સૂર્યના પ્રકાશમાં જેમ વિલક્ષણ અંધકાર નાશ પામે છે તેમજ બ્રહ્મમાં આ સર્વ દેખાતા જડ પદાર્થો અત્યંત નાશ પામે છે. એમ જ્ઞાનીની દૃષ્ટિ થાય છે.

જે મહાત્માઓ જીવતાંજ બ્રહ્મજ્ઞાનનું યથાર્થ મુખ ભોગવે છે તે જીવન્મુક્ત કહેવાય છે. તેમનાં લક્ષણ વિવેકચૂડામણિકારે એવાં કહ્યાં છે કે:—

વર્તમાનેઽપિ દેહેઽસ્મિન્ । જાયાવદનુવાર્તાનિ ॥

મહંતા મમતાઽભાવી । જીવન્મુક્તસ્ય લક્ષણં ॥૪૩૪॥

અતીતાઽનનુસન્ધાનં । મનિષ્યદવિચારણં ॥

ઔદાસીન્યમપિનાસં । જીવન્મુક્તસ્યલક્ષણં ॥૪૩૫॥

બ્રહ્માનંદરસદ્યાદા- । સકચિત્તતપાપતેઃ ॥

અન્તર્બહિરવિગ્નાન । જીવન્મુક્તસ્યલક્ષણં ॥૪૩૬॥

જાયાની પેઠ સાથે રહેતું જે આ વર્તમાન શરીર, તેમાં જીવન્મુક્તને અહંતા અને મમતાનો અભાવ હોય છે.

જે ભૂતકાળમાં ગયું તેવિષે તે કંઈ સંભારવાનું નથી, અને જે ભવિષ્યકાળમાં થવાનું તેવિષે વિચાર નથી કરતા, અને જે વર્તમાનકાળમાં પ્રાપ્ત થયું તેવિષે ઉદાસીનતા રાખે છે, એવું જીવન્મુક્તનું લક્ષણ છે.

બ્રહ્માનંદતા રસતા સ્વાદમાં આસક્ત ચિત્તને લીધે અન્તર્ કુબ્જ-

હારનું ખીજું કંઈ ચતિ બાણતા નથી. અર્થાત્ તેઓની વૃત્તિ અનુ-
પમ પ્રજ્ઞાનંદમાંજ રમમાણ થઈ રહે છે.

આત્મવિદ્યાના પ્રસિદ્ધ ફળવિષે તેજ ગ્રંથમાં એમ કહ્યું છે કે:—

નિવૃત્તિઃ પરમા તૃપ્તિરાનંદોનુપમઃસ્વતઃ ॥

દૃષ્ટદુઃસ્વેષ્વનુદ્વેગો વિદ્યાયાઃપ્રસ્તુતં ફલં ॥૪૨૩॥

નિવૃત્તિ અને પરમ તૃપ્તિ, અનુપમ આનંદ પોતેજ, અને દૃષ્ટ
દુઃખોમાં ઉદ્વેગ ન થાય, એ આત્મજ્ઞાનનું બહુ વખણાયેલું ફળ છે.

પ્રજ્ઞાકાર વૃત્તિમાંથી એવા જીવન્મુક્ત મુનિ ચોગીનું ઉત્થાન
થાય છે ત્યારે પણ તેમના વ્યવહાર અતિશુદ્ધ હોય છે. શંકર વદે છે,
કે, જ્ઞાનીને નિન્દિત કર્મનો અસંભવ છે.

યઃકૃતં પ્રાતિવેલાયાં નાનાકર્મ જુગપ્સિતં॥

પશ્ચાન્નરો વિવેકેન તત્કથં કર્તુમર્હેતિ॥૪૨૪॥ વિ. ચુ.

બ્રાન્તિકાળમાં જે નાનાપ્રકારનાં નિન્દિત કર્મ કર્યાં હોય, તેવાં
કર્મ કરવા, વિવેક થયા પછી, મનુષ્ય કેમ ચોગ્ય થાય? નજ થાય.

જ્ઞાનિચો એમ નિપેદ્ય કર્મ નથીજ કરતાં એટલુંજ નથી, પણ
તેઓ પાછા કર્મફળનો ત્યાગ રાખી, નિષ્કામ થઈ, પરોપકારનાં
અનેક કર્મો કર્યાં બાંધે છે. અને તેમ કરવાંજ જોઈએ એમ શ્રીકૃષ્ણ
ભગવાનની આજ્ઞા છે. ગીતાના અરાઠમાં અધ્યાયમાં તેઓ આજ્ઞા
કરે છે કે:—

एतान्यपि तु कर्माणि । संगं त्यक्त्वा फलानि च ॥

कर्तव्यानीति मे पाठं । निश्चितं मतमुत्तमं ॥६॥

હે અર્જુન! સંગનો અને ફળનો ત્યાગ કરીને, એ સર્વ કર્મ પણ
કરવા ચોગ્ય છે, એવું મારું નિશ્ચિત ઉત્તમ મત છે. કારણ કે:—

नहि देहभृता शक्यं त्यक्तुं कर्माण्यशेषतः ॥

यस्तु कर्मफलत्यागी सत्यागीत्यभिधीयते ॥૧૧॥

દેહધારણ કરનારે સર્વ કર્મનો ત્યાગ કરવો એ અશક્ય છે. માટે
કર્મના ફળનો ત્યાગ કરે છે તેજ ત્યાગી કહેવાય છે. એનું ના-
મજ સન્ધ્યાસ છે,

વેદાન્તશાસ્ત્રનો અર્થ ઉદ્દેશ કર્મનો ત્યાગ કરાવવામાં નથી, પરંતુ આપણામાં આનંદ લાગતું તિરોધાન છે, તે તિરોધાનનો નાશ થઈ, સચ્ચિદાનંદનો આવિર્ભાવ, કેવળ જ્ઞાનથીજ થાય છે, એવું અનુભવાવવામાં તેનું તાત્પર્ય છે. એક વાર જેના હૃદયની ચિન્મય પ્રતીક છૂટી જઈ ચથાર્ય અપરોક્ષજ્ઞાન જેને યજુ તે પછી, જનક, રામચંદ્ર, વસિષ્ઠ, કૃષ્ણ, આદિ મહાત્માઓની પેઠે ગમે એવાં મહત્કાર્યો કરે પણ તેને પછી બાધ આવતા નથી. જેઓએ કર્મકળનો ત્યાગ કર્યો છે તે સદા ત્યાગી ગણાય છે.

ઠપદેશસદસ્ટ્રીમા શંકર લગવાનું વદે છે કે —

ધીરાન્તર્વિર્મયોદૃત્ય ક્ષિત તસ્મિન્નર્વૃત્ત્વ ॥

સુખ્યાદેર્ગસ્તયાઽસસ્યાન્નદેહી પૂર્વવદ્વેત્ ॥

જેમ દૂધમાંથી રીતપ્રમાણે ક્રિયા કરી ધી નૂકું કાઢાણું અને પછી તેમાંજ નાખ્યું તેથી તે આગળ જેવું થતું નથી. (તેમાં રજા છતાં તેમાં લળી જતું નથી) તેમ (પથાર્ય રીતે જ્ઞાનથી) શુદ્ધિ આદિને જાણનાર અસત્યથી આગળની (અજ્ઞાનદશાની) પેઠે પાછો દહીં થતા નથી. અર્થાત્ તે સત્કર્મો કરે છે તોપણ તે કર્મોમાં લેપાતો નથી.

સિદ્ધાન્ત તો ઉપરપ્રમાણે છે. પરંતુ એ મહાજ્ઞાન સપાદન કરનારાની સર્પની દઢતા અને રાકિન સરખી નથી હોતી તેથી કૃષ્ણાક તે ઉત્તમ જ્ઞાનને પોતાની મલિનતાથી ઝાંખું કરી તેનો કુર-પયોગ કરે છે. તેવા વિપરીત મલવથી રસાણુ થવા સાર કૃષ્ણાક યોગિયો, તે ઉત્તમ જ્ઞાન યોગ્ય અધિકારીવિના કળદાતા થતું નથી એમ માની, સંસારોને અધિકારી ગણતા નથી. વિરહનેજ જ્ઞાનના અધિકારી ગણે છે, અને અપરોક્ષજ્ઞાન નપાદન કરેથી તેજાજ અધિકારિયો મુકિત પામે છે એમ ગણે છે.

એમ અધિકારી અને જ્ઞાતીવિષે બે પક્ષ છે પચ્ચદશોકાર વિદ્યારણ્યવામી જેવાનો એમ આશય છે કે — પ્રથમ જ્ઞાન થતું એ અધિકારીવિના થતું નથી. એ દુર્વૈભ મુખ્યદ પ્રાપ્તિ, મહાપ્રણય, અત્યન્ત

પ્રયાસ, અને વિશાળબુદ્ધિ હોય છે તોજ થાય છે. પણ જ્ઞાનસમકાળ મુક્તિ થાય છે. પછી અવશેષ પ્રારબ્ધ ભોગવતાં વ્યવહાર કરે, વા ન કરે અને વિરક્ત રહે. એ ભેદમાંથી એકે દેહ અપરોક્ષને બાધ કરી નથી. શંકરાનંદ આદિ યોગીશ્વરેનો એમ આશય જાણાય છે,—કે, જ્ઞાનીને પ્રવૃત્તિ કે વ્યવહાર ઘટતો નથી. તેણે તો નિવૃત્તિમાં રહી જીવન્મુક્તિના વિલક્ષણ અતિશય સુખમાંજ રહેવું ચાગ્ય છે. ઇત્યાદિ.

બીજા પક્ષવાળા કહે છે કે,—વિધારણ્યસ્વામી પૂર્વાશ્રમમાં રાજ્ય-કાર્યભારો હતા. તે પૂર્વાનુરાગથી તેમનું મત એમ છે, પરંતુ તે સર્વને કલ્યાણકારી નથી. પ્રથમ પક્ષવાળા શંકરાનંદાદિવિષે પણ એમજ કારણ બતાવે છે કે,—તેઓ વિરક્ત હોવાને લીધે તેમનો પ્રવાહ પૂર્ણ વિરક્તતા અને સમાધિસુખ ભણી છે. પરંતુ જ્ઞાન થયા પછી જેહ અવશેષ પ્રારબ્ધ ભોગવે તેમાં લોક સંગ્રહણાર્થે સત્કર્મ કરી લોકોપકાર કરવો એ જ્ઞાનને બાધ કરતો નથી.

‘જે કોઈ મનુષ્ય કોટ્યાવધિ ધન કમાય એટલે તે ધનવાન તો કહેવાયજ. પરંતુ તેનો ભોગ કરી સુખ ભોગવવું એ જૂઠી વાત છે. તેમ ગમે તે અવસ્થામાં અને આશ્રમમાં જ્ઞાન થયું એટલે તે જ્ઞાનવાન કહેવાય. પછી તે જ્ઞાનથી જીવન્મુક્તિનું સુખ ભોગવવું એ જૂઠીજ વાત છે. તે ચથાર્ય ભોગવાય તો ભાગ્ય પૂરૂ ગણાય પરંતુ તે કારણથી જ્ઞાન નથી એમ ન કહેવાય.’

આ ઉપોદ્ધાતની સમાપ્તિ કરતાં સૂચવવું જોઈયે કે આત્મજ્ઞાનનું એવું પરમ મહાત્મ્ય છે, કે તે પામનારના મહાન્ સુખનો અવધિ નથી. શ્રીકૃષ્ણ વદે છે કે:—યં લब्ધ્વા ચાપરં લાભં । મન્યતે નાધિકં તત: ‘સચ્ચિદાનંદનું અપરોક્ષજ્ઞાન થતાં જે પરમ લાભ થાય છે તેના આગળ બીજા અધિક લાભ કોઈ છેજ નહિ.’ એ સુખ એવું અકથનીય છે કે અન્તે,—શાન્તિ: શાન્તિ: શાન્તિ:—થઈ વિરામ થાય છે. અને તે અનુભવનાર કૃતકૃત્ય થઈ, ધન્ય, ધન્ય, ધન્ય વાદને પાત્ર થાય છે.

સુજ્ઞ મોકુલજી દ્વાલા તથા વેદાંત.

પાંચાલી ચરિત.

પ્રિય બેનો ! આ વાત તો આપની અભાણી નહિ હોય કે શ્રીકૃષ્ણની સોગહન્ટર એકસો ને આઠ સ્ત્રિઓમાં સત્યભામા અભિમાનના અવતાર જેવાં એક પ્રખ્યાત પટરાણી હતાં. તે પોતાનાં માણનાથ શ્રીકૃષ્ણ સાથે કુવેશ કર્યા કરતાં. એક દિવસ શ્રીકૃષ્ણે વિચાર કર્યો કે “મેં ઘણી દેવકન્યાઓ, રાજકન્યાઓ અને નાગકન્યાઓ જોઈ છે પરંતુ કોઈ સત્યભામાની બરોબરી ધરાવે એવી અભિમાનવાળી સ્ત્રી જોઈ નથી. સ્વભાવથીજ એ અભિમાનવાળાં છે તેમાં વળી તેને નારદ જેવા મગી લય છે ત્યારે તો અભિમાનનો, ક્રોધનો કે કુવેશનો તો પારજ મેહેતા નથી. આગળ નારદજીએ તેને ‘શ્રીકૃષ્ણે રૂઝિમણીને પારિજાતનું ફૂલ આપ્યું’ એવું કહ્યું હતું તથા એટલાં તો ક્રોધે ભરાયાં હતાં કે કંઈ વાત નહિ. હજારો મકારે સમજાવ્યાં પણ તે સમજ્યાંજ નહિ. જ્યારે પારિજાતનું જાડ તેના દરબારમાં લઈ આવી આપ્યું ત્યારે શાંત થયાં. હું તો કદિ એનો સ્વભાવ જાણ્યું હું પરંતુ મારાં માતાપિતા, મોટા ભાઈ અને ભાભી આદિ બધુવર્ગ એનાં એવાં કડાણુ વચન કેમ સહન કરે ? એનાંજ વાક્યથી મારાં ભાભી રેવતી, મોટાભાઈ બલભટ અને બેન સુલદ્રા પણ ઉઘસ હોય એમ લાગે છે. જ્યારે માતાપિતા, ભાઈ, ભોજાઈ અને બેન સંજંધિયો એનાજ કુવેશથી આવાં ઉઘસ થાય ત્યારે તે ગમે તેવા રૂપાળાં, ગુણવાળાં અને ઉત્તમ ગુણવાળાં હોય પણ શા કામનાં ? એણે પોતાનો ધર્મ જો છે, તે સમજ્યું જોઈએ. કોઈ પણ સતી સીતા સંગવિના તે પોતાનો ધર્મ નહિ જાણે. હમણાં ખરાં સતી સીતા એક દ્રૌપદી છે; ને તે જો તેને શોખામણુ દશે તો લાગશે ખરી. પણ સત્યભામાનો સ્વભાવ એવો તો હડીયો છે, કે, હું દ્રૌપદી પાસે બાલો એમ કહીશ તો તે જરૂર ના પાડશે; મારે સત્યભામાજી ત્રુને દ્રૌપદી રખાડો એમ કહે એવી હું સુકિત કરું.”

આ વિચારથી શ્રીકૃષ્ણ જેમ નિદ્રા આવી હોય તેમ પોતી ગયા.

સત્યભામા તે સમયે પંખો કરતાં હતાં. એટલામાં શ્રીકૃષ્ણ ભર-
 નિદ્રામાં ઝોલ્યા, કે ‘અરે પાંચાલી! તમે બાલક છતાં સર્વ સ્ત્રિયોને
 સ્ત્રીધર્મ શીખવવામાં ગુરૂરૂપ છો, સતીઓમાં મુખ્ય ગણવા યોગ્ય
 છો, હુંકામાં સર્વ કુલીન્ સ્ત્રિયોના ગુણથી ભરેલાં છો. હાય હાય!
 તમને પણ આ સમયે વનમાં નિવાસ કરવો પડ્યો છે!! ધિક્કાર છે
 વિધાતાના વ્યાપારને!’ આહું શ્રીકૃષ્ણનું ઝોલણું સાંભળી સત્યભામા
 ઝોલી ઉઠ્યાં, કે ‘અરે પ્રાણનાથ! હંધમાં પણ આપ કોનું ધ્યાન
 કરો છો? એવી કોણ ગુણવાળી સ્ત્રી છે કે જેને આપ જેવા પણ
 સારી રીતે સંભારો છો? એણે કંઈ માતાથી અને કયા પિતાથી
 જન્મ ધર્યો છે અને એણે કયા રાજાને પાણિગૃહણ કરી સંસારનું
 સુખ સર્વસ્વ ભોગવનાર કર્યો છે, તે હું જાણુવા ઇચ્છું છું.’ શ્રીકૃષ્ણે
 કહ્યું કે ‘સત્યભામા! હું હંધમાં હું ઝોલ્યો તે એકદમ જાગી જવાથી
 ચાદ રહ્યું નથી માટે હું જે ઝોલ્યો હોઉ તે તમે મુને કહો તો ધીરે
 ધીરે સંભારીને કહું’ સત્યભામા ઝોલ્યાં, કે ‘મહારાજ! આપ
 કાંઈ “પાંચાલી પાંચાલી અને વનવાસ વનવાસ” એવું કહેતા હતા’
 શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે ‘હા, હવે મને સ્મરણ આવ્યું છે. વિસ્તારથી તે
 તમને કહી સંભળાઉં.’

‘તમે જાણો છો કે મારાં દે કુંતાજીને પાંચ પુત્ર બાળ હતા ત્યારે
 તેના પતિ મહારાજ પાંડુએ સ્વર્ગવાસ કર્યો હતો. ત્યાર પછી તે
 પાંચિય ભાઈઓ પોતાના કાકાના સો પુત્રો સાથે વિદ્યાભ્યાસ
 કર્યો હતો. એના ધનુર્વેદના ગુરૂ દ્રોણાચાર્ય હતા. સર્વ રાજકુમારો
 ધનુર્વિદ્યામાં પૂર્ણ થયા ત્યારે દ્રોણાચાર્યે કહ્યું, કે “રાજા દ્રુપદને
 જીવતો મારી પાસે લઈ આવી આપો તો સર્વ પ્રકારની ગુરૂદક્ષણા
 તમે મુને આપી એમ હું માનીશ.” આ આજ્ઞા અર્જુને માન્ય
 કરીને પોતાના ભાઈઓને સાથે લઈ જઈ દ્રુપદરાજાને પાંધી લઈ
 આપ્યા. દ્રોણાચાર્યે તેને કેટલાંક વચન કહી છોડી મેલ્યા. તે
 મયથી દ્રુપદે દ્રોણાચાર્યને મારે એવો પુત્ર થાય અને અર્જુનને
 મરણાવવા યોગ્ય એક કન્યા થાય એવા વિચારથી ચક્ષ કર્યો. એ

ચક્ષુમાંથી એક પુત્રી થયાં. જે પુત્રી થયાં તેનું નામ દ્રૌપદી અથવા પાંચાલી કહેવાય છે. એ દ્રૌપદીની અવસ્થા વિવાહ ચોખ્ખ થઈ તટલામાં તે દુષ્ટ કૌરવોએ પાંડવોને અનેક દુઃખ દઈ, છેવટ લાક્ષના ઘર કરી તેમાં બાળી દોધા, પરંતુ તેમાંથી પણ તેઓ પોતાના પરાક્રમથી જીવતા રહ્યા. ત્યાર પછી તેઓ પ્રાહ્લણને વેશે છાના રહ્યા હતા. દુષ્ટદરાજ સારી રીતે જાણતો હતો કે પાંડવો કોઈથી માર્યા મરે તેવા નથી માટે હું એવું કામ કરું, કે તે અર્જુનવિના ખીજથી નજ બને. દુષ્ટદરાજએ આ વિચારથી મત્સ્યવેદ કરાવવો ધારી સર્વ ધનુર્ધારિયાને બેળા કર્યા, પણ કોઈનાથી મત્સ્યવેદ કરી શકાયો નહિ. છેવટ અર્જુને મત્સ્ય વેદ્યો ને તથી દુષ્ટ પોતાની દ્રૌપદી પુત્રીને તે પાંચે ભાઈઓને પરણાવ્યાં. આ ઉપરથી પાંડવો જીવતા છે એવું કૌરવોના જાણવામાં આવવાથી તેઓએ પાછું પાંડવો ઉપર વેર શરૂ કર્યું. જુગલું રમીને ખોટા દાવા નાંખીને પાંડવોનું રાજ્યચાટ લઈને કૌરવોએ તેને વનમાં મોકલ્યા. પ્રથમ દ્રૌપદીને પણ તેઓ હારી ગયા હતા, તથી દ્રૌપદીને સભામાં બોલાવી તેનાં વસ્ત્ર ઝોચાવ્યાં, પણ તેના પતિવ્રતપણાના પ્રભાવથી નવસો નવાણું વસ્ત્ર દુષ્ટ દુઃશાસને ઉતાર્યો ત્યાં સુધી દ્રૌપદીનું અંગ કોઈના જોવામાં આવ્યું નહિ. દ્રૌપદીના આવા પ્રભાવથી સર્વ લોકોએ ભય પામીને તેનું રાજ્યચાટ સોપી દીધું, પણ દુર્યોધન પાસે ચંદ્રાળ ચોકડી હતી તેણે એવું શીખવ્યું કે એક ફેરે આપણે યુધિષ્ઠિર પાસે પાસો નંખાવવો. જો ઝીતે તો તેનાં રાજ્યમાં ભય અને હારે તો ૧૪ વર્ષ વનમાં રહે. આવી સજ્જાહથી દુર્યોધને ફરીથી યુધિષ્ઠિર પાસે પાસો નંખાવ્યો. તેમાં હારી જવાથી પાંચેય ભાઈઓને અને દ્રૌપદીને વનમાં રહેવું પડ્યું છે. અને ત્યાં એવાં એવા કષ્ટો ભોગવે છે કે તે કહીજ ન શકાય. એવી સતી સ્ત્રી આ ત્રણ લોકમાં કોઈ પણ નથી; તથા મને આજ તે પવિત્ર પાંચાલીનું સ્વપ્ન થયું. આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણનું વચન સાંભળીને સત્યભામાએ વિનવીને કહ્યું, કે 'મહારાજ! ત્યારે તો મારે તેને મળવાની ઘણી ઉત્કંઠા છે માટે તુને તે જ્યાં હોય ત્યાં તેડી જાઓ.'

શ્રીકૃષ્ણને તે વાત ગમતી હેવાથી તરત રથ મગાવી જે વનમાં પાંડવો રહેતા હતા ત્યાં ગયા. અકસ્માત્ શ્રીકૃષ્ણ પધારવાથી પાંડવોને દુઃખના વખતમાં ઘણોજ આનંદ થયો. સત્યભામા પાંચ દસ દિવસ દ્રૌપદી પાસે રહ્યાં, તેથી દ્રૌપદી સાથે ઘણુંજ મન મળી ગયું. અને પરસ્પર ઘણીજ પ્રીતિ બંધાણી. એક દિવસ પ્રીતિના પ્રવાહમાં દ્રૌપદીને સત્યભામાએ નીચે પ્રમાણે કહ્યું.

‘પ્રિયસખિ પાંચાલિ ! હું તમને મારાં પ્રિયસખીરૂપ, મારા હેતુરૂપ અને મારાં અંતઃકરણરૂપ જાણું છું અને તેથી મારા મનની શંકા મટવા પુછું છું, કે આ તમારા પાંચ પતિ લોકપાળ જેવા છે તોપણ તેઓ તમને વશ થઈ રહ્યા છે, તમારાવિષેજ પ્રીતિ બાંધી રહ્યા છે અને કોઈ દિવસ પણ તમારીઉપર રીસ કરતા નથી, એ તે શું તમે કાંઈ વ્રત કર્યું છે તેનો પ્રભાવ છે, કે કોઈ તીર્થ સ્નાનનો પ્રભાવ છે, કે તપનો પ્રભાવ છે, કે મંત્રનો પ્રભાવ છે, કે ઔષધનો પ્રભાવ છે, કે વિદ્યાનો પ્રભાવ છે, કે કોઈ મૂળનો પ્રભાવ છે, કે કોઈ જપ હોમનો પ્રભાવ છે? જેનો પ્રભાવ હોય તે મુને કહી બતાવો કે હું તે પ્રમાણે કરું અને શ્રીકૃષ્ણ પણ મારે વશ થાય.’ સત્યભામાનાં આ વચનો સાંભળીને તરત પાંચાલી બોલ્યાં, કે ‘અરે સત્યભામા ! તમારાં પ્રશ્નથી તો મુને રીસ ચડે છે. શું તમ જેવી ઉત્તમ સ્ત્રીએ પતિને વશ કરવાનાં આવા ઉપાયો કરવા ઘટે છે? શું તમે મુને પણ એવી કામણ કરનારી નીચ સ્ત્રી ગણાડો? પ્રિયસખિ ! તમે નિશ્ચય જાણુજો કે તમ જેવી ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલી અને શ્રીકૃષ્ણ જેવા પતિને પરણેલી સ્ત્રીને આવો સંશય કે પ્રશ્ન પણ ઘટે નહિ. જ્યારે ઘણી એવું જાણે કે માત્રી સ્ત્રી મૂળ મંત્ર કરે છે, ત્યારે સર્પવાળાં ઘરથી જેમ માણસ ઉદ્દેગ પામે તેમ તે સ્ત્રીથી તે પતિ ઉદ્દેગમાં રહે છે. જ્યારે પતિ ઉદ્દેગમાં રહ્યો ત્યારે શાંતિ કે મુખ્ય તો ક્યાંથીજ મળે? માટે મંત્રના કામથી ઘણી વશ થતોજ નથી. જો તમે એમ જાણતાં હો કે ઔપદ્યોથી ઘણી વશ થાય છે, તો તેપણ બોલું છે કેમકે તેવાં ઔપદ્યો પતિને ખવરાવવાથી.

નાનાપ્રકારના મૃત્યુના હેતુરૂપ રોગ પેદા થાય છે, અથવા જળો-
દરવાળો, દોઢવાળો, વગીયળીવાળો, પુરુષત્વમા હીન, આંધળો,
લુપ્તો કે બેગે થઈ જાય છે. સુખ થવું તો દૂર રહ્યું પણ ઉલટું
વધારે દુઃખ થઈ પડે છે. માટે જિંદગી કઢી પણ પતિનું અહિત
ન કરવું. એજ સ્ત્રીનો ખરો ધર્મ છે. સત્યભામા ! હું મારા પતિ
સાથે દેવી રીતે વર્તું છું ને આ સમયે આપને કહી બતાવું છું. હું
અહંકાર લેશ પણ રાખતી નથી, તેમ કામ ક્રોધ કે લોભ પણ
રાખતી નથી, નિરંતર મારા પતિની સેવા કરું છું, અને મારા પતિ-
ની પ્રીતિ માટે મારી શોક જે તેની બીજી જિંદગી છે તેની યાત્રા પૂજા
કરું છું, ઇર્ષ્યા અભિમાન મેલી દઈ મારા પતિની સેવામાં તેની
ઇચ્છાપ્રમાણે ચાલુ છું, નકારાં વચન જોલતી નથી, નકારી જાણગા-
એ ઉભી રહેતી નથી, નકારા પદાર્થ જોતી નથી, નકારે ઠકાણે ખેંસ-
તી નથી, નકારી જાણગાએ જતી નથી, મતાપી મારા મિયપ-
તિને મૂર્ખ, અગ્નિ અને ચંદ્ર જેવા માનું છું, મારા પતિવિના દેવ મનુષ્ય
કે ગંધર્વ ગમે તેવા રૂપવાળા, યોવનવાળા, અને અલકારવાળા પુરુ-
ષોને હું તુચ્છ ગણું છું, મારા પતિ જન્મ્યા ન હોય ત્યાં સુધી હું જ-
મતી નથી, તેમ તે કાંઈ કામમાં હોય ત્યાં સુધી પણ હું જમતી નથી.
તે વનમાંથી કે ગામમાંથી ઘેર આવે છે ત્યારે હું સામી જઈ આ-
સન નાંખી આપી પાણી પીવા આપું છું, હું ઘરનાં પાત્ર સર્વ સ્વચ્છ
રાખું છું, રસોઈ મધુર રસવાળી કરું છું, વખતસર તેને બોજન
કરાવું છું, ધન સાચવું છું, ઘરની સામગ્રી સર્વ સ્વચ્છ રાખું છું,
કોઈ વખત પણ હું એવું નથી જોલતી કે જેથી મારા પતિનો
તિરસ્કાર થાય, નકારી જિંદગીની સંગત રાખતી નથી, આગસ વગ-
રની તેને અનુકૂળ રહું છું, હું ઘણું હસતી નથી, ઉંખરા ઉપર ઉભી
રહેતી નથી, ઉકરડા પાસે ઉભી રહેતી નથી, વાડીમાં એકલી ઉભી
રહેતી નથી, અતિ હાસ્ય કે અતિ ક્રોધ કરતી નથી, નિરંતર સત્ય
જોલું છું, અને પતિનું જેમ હિત થાય તેમ કરું છું. પતિવિના મુને
કોઈજ પદાર્થ મિય નથી. જ્યારે કોઈ કામના પ્રસંગથી મારા પતિ

કોઈ પરદેશ કે પરગામ જાય છે ત્યારે ચંદન, પુષ્પ, નવાં વસ્ત્ર, અને અલંકાર હું ધારણ કરતી નથી, પણ વ્રતનિયમ ધારણ કરું છું. જે મારા પતિ નથી પીતા, જે મારા પતિ નથી જમતા, જે મારા પતિ નથી સેવતા તેવા પદાર્થોને હું દૂરથી મેલી દઉં છું. જેમ શાસ્ત્રમાં સ્ત્રીઓના ધર્મ લખ્યા છે તે પ્રમાણે મારા પતિના હિતને માટે વર્તું છું, સુંદર વસ્ત્ર, અલંકાર, પુષ્પ અને ચંદનથી શણગાર ધરી મારા પતિની સેવામાં રહું છું. જે કાંઈ ધર્મો કુંડુંબમાં પાલવાના મારાં સાસુ કુંતાણીએ બતાવ્યા છે તે પ્રમાણેજ હું ચાલું છું, જે માન લાયક માણસો છે તેને માન આપું છું, રાત દિવસ પમ નિયમ અને વિનયને સેવું છું, મારા પતિ કોઈમાં હોય છે તો પણ હું દીન થઈને સેવા કરું છું. કેમકે સ્ત્રીને પતિ એજ એક આધાર છે, પતિ એજ દેવ છે, પતિ એજ ગતિ છે, માટે કોઈ વખત પણ પતિનું વચન ઉર્લંઘન કરતી નથી. તેમજ મારાં સાસુને પણ દેવની તુલ્ય ગણી પૂજા કરું છું, સાસુને જમાડીને જમું છું, તે પોઠ્યા પછી તેનાં ચરણકમળ ચાંપી હું શપન કરું છું, આજ અમે વનમાં છિયે પણ મહારાજ યુધિષ્ઠિરનું રાજ્ય આબાદ હતું ત્યારે અઠાર હજાર ગ્રાહ્યો સોનાનાં પાત્રમાં જમનારા હતા અને બીજા અડધાથી હજાર સ્નાતક ગ્રાહ્યો જમવાવાળા હતા તેઓને વૈશ્વદેવ કર્યા પછી તરત ભોજનનાં પાત્રો હાજર હું કરતી, જેમ ઘટે તેવી રીતે અન્નવસ્ત્રથી તેઓની સેવા કરતી, મારી હજુરમાં એક લાખ દાસીઓ હતી તેઓને કુટલાં વસ્ત્રો છે, કુટલા અલંકારો છે, તેઓ શું ખાય છે, શું પેહેરે છે અને શું કામકાજ કરે છે તે હું સારી રીતે જાણતી. કુટલીક દાસીઓ તો હાથમાં પાત્ર લઈ ગ્રાહ્યોને ખીરસવાવાળી હતી. એ મહારાજના દરબારમાં દસ લાખ હાથી અને બીજાં રથ, પાલખી વિગેરે વાહનોની સંખ્યા પણ મારા જાણવા બહાર ન હતી અને તેઓની યોગ્ય વ્યવસ્થા પણ હું કરતી. દરબારના ચાકરોમાં મોટા પ્રધાનોથી તે ગોવાળ કે બકરીચોતો ચારનાર પણ શું કામ કરે છે કેવી રીતે વર્તે છે ને કેવી

સ્થિતિમાં છે તે માટે અજાણ્યું ન હતું. રાજ્યની આવક અને રાજ્યનું ખર્ચ પણ હું જાણતી. એટલું જ નહિ પણ એનો સર્વ હિસાબ પણ હું જ મંજૂર કરતી. મારા પ્રાણનાથ આ સર્વ કુટુંબના ભાર મારી ઉપર રાખી પોતે નિશ્ચિત થઈ ફરતા. મેં રાતદિવસ સર્વ સુખનો ત્યાગ કરી મારા પ્રાણનાથે સોંપેલો એ ભાર માથે ચડાવી લીધો હતો. તેમ કુખેરના જેવો ભરપૂર મારા પતિનો જે ભંડાર હતો તેવિધે પણ હું એક જ જાણતી હતી. રાતે કે દિવસે, સુંદર રાજભુવનમાં કે વનમાં, સુખમાં કે દુઃખમાં, હું મારા પ્રાણનાથની સાથે સરખાજ રહેતી રહેતી અને રહું છું. મને મારા પ્રાણનાથની સેવામાં રાત કે દિવસ સરખો હતો અને છે, તે વખતમાં અને આજ પણ મારા પ્રાણનાથ પોઢ્યા પછી શયન કરે છું, અને તે જગ્યા પેઢેલાં જાણું છું. નિરંતર આ પ્રકારથી વર્તું છું એ જ માટે ખરું વશીકરણ છે. હું એમ જ જાણું છું કે આ પ્રકારશિવાય પોતાના પ્રાણનાથને પોતાનો સાથે પ્રેમથી બાંધવાને બીજું કોઈ સાધન નથી. બીજાં નીચ જિજ્ઞાસાનાં આચરણને હું માનતી પણ નથી ને ઇચ્છતી પણ નથી.” પાંચાલીનું આવું વચન સાંભળી સત્યલામા એ ઘણા આદરથી ક્ષમા માગી કે “હિ પ્રિયસખિ પાંચાલિ ! મેં આપને મારાં આલ્યાંતર સખી જાણી આપનો ઉપરપ્રમાણ પ્રાર્થના કરી હતી પણ તે મારાથી જોટો, અવિવેક થયો છે. એ આપ પોતાના સ્વાભાવિક રહેઠાણે લીધે ક્ષમા કરશે એવી આશા છે. કારણ કે જ્યાં ઘણો રહેઠાણ છે ત્યાં વિચાર વગર જોલવાની પણ છુટ રહે છે.” સત્યલામાનાં આવાં વચન સાંભળી ફરીથી દ્રૌપદી જોડ્યાં કે “પ્રિયસખિ સત્યલામા ! તમારા જોલવાથી મને દુઃખ હોય જ નહિ અને હું જે કંઈ જોલી અને જોલું છું તે તમારા હિતને માટે જ છે. એથી તમે એમ નહિ ગણશે કે મને રીસ ચડી છે. સત્યલામા ! હું તમને પતિને વશ કરવાનો ઉત્તમોત્તમ ઉપાય બતાવું છું તે યાદ રાખજો જેથી સર્વ જિજ્ઞાસા કરતાં તમારી ઉપર તમારા પ્રાણનાથનો પ્રેમ એવો વધી જશે કે સીમા.

તમારું અન્નહ્યું નથી કે સ્ત્રિઓની ઉપર પોતાના પ્રાણનાથ પ્રસન્ન રહે તેજ લોકમાં સ્ત્રિઓનું પરમ દેવત છે. સારાં સારાં વસ્ત્રો અમૂલ્ય અમૂલ્ય અલંકારો, ઉત્તમોત્તમ ચંદન પુષ્પ અને સુગંધી પદાર્થો, અને હુંકામાં કહીએ તો સર્વ સુખનાં સાધનો માત્ર પતિની પ્રસન્નતાથીજ સ્ત્રિઓને પ્રાપ્ત થાય છે. તેમજ પુત્ર, પરિવાર, ધન, ધાન્ય, અને સર્વસ્વ પણ પતિની પ્રસન્નતાથીજ મેળવી શકાય છે, અને તેનાજ કોપથી તે સર્વેનો નાશ થાય છે, તે કોનું અન્નહ્યું છે? સખિ! સુખથી સુખ મળતું નથી પણ દુઃખથી સુખ મળે છે માટે સ્નેહથી, પ્રેમથી અને મનવચન કર્મથી તમારા પતિ શ્રીકૃષ્ણની તમે સેવા કરો, ઉત્તમમાં ઉત્તમ વસ્ત્ર તમે તેને અર્પણ કરો, ઉત્તમમાં ઉત્તમ અલંકારો તમે તેને ધરાવો, ઉત્તમોત્તમ ચંદન, ઉત્તમોત્તમ પુષ્પ અને બીજા જે કાંઈ ઉત્તમોત્તમ પદાર્થ ભાસે તે તમે તેને અર્પણ કરો. ખહારથી આવતા તમારા પતિને સાદા સાંભળી તમે ઉભાં થઈ સાંમાં જાઓ, આસન આપો અને પતિ આસન ઉપર ખેસે કે તરત શીતળ જળથી તેનાં ચરણકમળ ધુઓ તને પીવાને સાફ પાણી આપ્યા પછી પંખાથી પવન નાંજો, તમે જીવા જીવા પ્રકારથી શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરો કે જેથી શ્રીકૃષ્ણના મનમાં તમારી ઉપર દયા અને પ્રેમ આવ્યાવિના રહેજ નહિ. શ્રીકૃષ્ણ જે કાંઈ તમારી પાસે વાત કહી હોય તે કોઈને કહો નહિ, કારણ કે તે વાત પાછી ખીજે ઠકાણેથી તમારા પતિ સાંભળે તો તે સ્નેહ તુટવાનું કારણ છે. જે તમારા પતિને વહાલા હોય, જે તમારા પતિના ભક્ત હોય અને જે તમારા પતિના હેતુ હોય તેવાઓને તમે અન્ન વસ્ત્ર તથા અલંકારથી માન આપો અને જેઓ તમારા પતિના શત્રુ હોય, જેઓ તમારા પતિને અપ્રિય હોય અને જેઓ દુરાચરણી હોય તેઓથી તમે દૂર રહો, મદ મેલી દો, અહંકારને અળગો કરો, અને કામ, ક્રોધ, લોભ, વિગેરે દુર્ગુણોથી દૂર રહો. ન વશ રાજો, ગાફલ ન રહો અને ઘણું ખોલવું બંધ કરો.

(અપૂર્ણ.)

જાહેરખબર.

‘સાવિત્રીચરિત્રનાટક.’

આ નાટક ગુજરાતી ભાષામાં તેષાર યહ અઠવાડીયામાં બહાર પડશે. આની કિંમત રૂ. ૧ તથા દપાલ ખર્ચ રૂ. ૨ આના (જુદુ) પડશે. જોને જોઈએ તેમણે મૂલ્ય મોકલી અમારે ત્યાંથી મગાવી લેવું. એની યોગ્યતાવિશે અનુભવ કર્યેથી જ્ઞાન થશે.

‘પ્રયોધચ્છદ્રોદયનાટક.’

ગુજરાતીમાં તેષાર યહ બહાર પડ્યું છે. આની કિંમત આના ૧૦ દપાલ ખર્ચ આનો ૧. જમતે આના ૧૧ પડે છે. જોઈએ તેણે અમારે ત્યાંથી મૂલ્ય મોકલી મગાવી લેવું.

‘વેહેલી ચોપડી.’

ચિત્રલેખથી બાળકોને જ્ઞાન થાય તેરી આ ચોપડી બહાર પડી છે. કિંમત આનો ૧. દપાલ ખર્ચ આનો અર્ધો. જમતે આનો દોઢ પડે છે. તે પણ રોકડે પૈસે અમારે ત્યાંથી મળશે.

‘ગુજરાત ત્રિમાસિક.’

ત્રણ ત્રણ મહિને પ્રકટે થતાં ચોપાનિષ્ઠનો પેહેલો અંક બહાર પડ્યો છે. આખા વર્ષની દપાલ ખર્ચ સુધા રૂ. ૪-૪-૦ કિંમત પડે છે. ગ્રાહક યત્ન લેય તેમણે અમને લખી જણાવવું.

‘આર્યધર્મપ્રકાશ.’

આ ચોપાનિષ્ઠનાં પાછલાં પુસ્તકોની કિંમત રૂ. ૧૧ છે. આમણાં મગાવનારને દપાલ ખર્ચ નહિ પડે. જોઈએ તેમણે મૂલ્ય મોકલી મગાવી લેવું.

સર્વે સુજ્ઞ ગ્રાહકજનોને સૂચના.

મહાશયિ ગૃહસ્થો આ “આર્યધર્મપ્રકાશ” ચોપાનિયું પ્રતિ-
માસે આપ સર્વનો સેવા બળવે છે. તેનાં મૂલ્યનાં નાણાં કેટલાક
ઉદાર ગ્રાહકોબણીયા પ્રથમથીજ મળી ચૂકાં છે, પણ કેટલાક
કૃપાળુઓનાં હજી બાકી છે અને યોગ્યેકનાં તો એક વર્ષ કરતાં
પણ વધારે ચઢી ગયાં છે. માટે જોમનાં એથી રીતે નાણાં રહ્યાં
છે તેમણે આ અંક-પોચતાં મનિઓરડરથી માફલવાને જરા પણ
વિલબ કરવો નહિ. અમે આશા રાખીએ છીએ કે જીજ્ઞ રક્ષમને માટે
ઠપાલ ખર્ચ કરવાની આવશ્યકતા રહેશે નહિ.

આ ચોપાનિયું જોનાઉપર માફલવામાં આવે તેમને રાખવાની
કચ્છા ન હોય તો માફલેલો અંક ટીકીટ ચોડી પાછાં માફલવો, નહિ
તો તેમને ગ્રાહક તરીકે સમજવામાં આવશે.

આ ચોપાનિયાંનું મૂલ્ય વર્ષ ૧ નું ૧-૮ અંગાઉથી રાખ્યું છે.
બહારના ગ્રાહકોએ ઠપાલ ખર્ચ ૬ આના વધારે માફલવું.

જાહેર ખબર.

આ ચોપાનિયાવિષે કોઈને કાંઈ લખવું હોય તો તેમણે બ-
હારેકોટ બુલેટર નજીક શીરંગીના દેવળપાસે પોર્તુગીઝ અર્ચ ચીટ,
ધર નંબર ૨૯ માં સંસ્કૃત પાઠશાળામાં આર્યધર્મપ્રકાશના તંત્રી
જોગ લખી જણાવવું. નાટપેડ કાગળો લેવામાં આવશે નહિ.
કેકાણું બદલે તેમણે લખી જણાવવું.

કેશવલાલ હરિશમ.

आर्य धर्मप्रकाश.

ARYA DHARMA-PRAKASH

पुस्तक १० भुं.

भाव, संवत् १९३८.

अंक ४ दो.

वसततिलका.

सर्गान्विहाय रुपयान्कुटिलान्दरतान् ।
स्त्रीयमनसुरगमादरतो न पतु ॥
रम्यार्थधर्मसुपथप्रतिज्ञास्त्रसग—
तो न विधापसुजननादिति चार्थनामे ॥

उपाधी प्रदत्त कर्नाट,

वेदधर्मसंस्थानी कार्यवाग्भंडणी.

मुंजधर्मधेय;

आग्नि-८१ वाप्यनामा धापु.

अन १८८२ धर्मो

૧ એક વિદ્વાન્ના ચાર વિષય	૭૩
૨ ચિત્તને વિચારી ચાલવાવિષે	૭૪
૩ વિદુરનીતિ	૭૫
૪ પાંચાક્ષી ચરિત.....	૭૯
૫ ચંદ્રપ્રભા ચરિત	૮૨
૬ શ્રીચોધવિષે એ બોલ	૮૯
૭ સુમ ગેઠુલ છત્રાલા અને વેદાંત.....	૯૫

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

જેણે અંબર વાસુ તેજ જલ ને પૃથ્વી પછીથી કરી,
જેણે સ્થાવર તેમ જંગમ રચ્યાં એવા અનાદી હરિ;
હે તંત્રી શુભ સૂત્રધાર સહુને સન્માર્ગમાં સ્થાપજો,
સત્પ્રજા સુવિચાર સત્યમયને મહર્ષિને આપજો.

જાહેરખાતર.

આ - ચોપાનિયાનો કિંમતમાં કે ટપાલપર્યમાં અમે ઘટાડો કરેલ નથી મારે અમારા સજ્જન આદર્યો હોય તેના માફક લવાજમનાં નાણાં પુરપૂરાં મોકલવાં.

જે જે સદ્ગુણોએ જે પ્રમાણે આદર્યક યજ્ઞ અંદા મંગાવેલ છે તેઓને તે પ્રમાણે મોકલ્યા છે અને તેઓનાં નામ આદરના લીટમાં મોકલાં છે. ગયા અંકમાં પ્રથમ જે શ્લોક મૂકેલ છે તેનું ત્રીજું ચરણ આ પ્રમાણે વાંચવું.
'કેચિદ્દૃષ્ટિભિરાદ્રિંતિધર્ણીગર્જતિકેચિદ્દૃષ્ટા' ।

જગો ને જીવરામ એ નામની કલ્પિત વાર્તાની ચોપડી બનાવનાર જટ કાનજી માધવજી રંધેજીનારા મહેતાજી અને છપાવનાર ત્રવાડી આત્માશાંત નારણજી ભાવનગરવાળા તરફથી અમાને મળી છે, તે ઉપકાર સાથે સ્વીકાર્યો છે. સોળપેજી પાતાં કરે છે અને કિંમત આતાં મેં છે. બાળદેને લણાવતા હોય તેના બ્રાહ્મણને બાધ આવે એવા તેના હેતુ દેખાય છે.

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૦ મું.

માસ, સંવત ૧૯૩૮.

અંક ૪ થો.

॥ યતોધર્મસ્તતોજયઃ ॥

एक विद्वान्ना चार निश्चय.

॥ શ્લોકઃ ॥

સામ્રીર્યાનમદંકુર્યાત્ સસુલ્લીતૃષ્ણપોદ્વિજ્ઞતઃ ।

તન્મિત્રંપત્રવિશ્વાસઃ પુરુષોયોજિતેન્દ્રિયઃ ॥

નમદાવે તેજ લક્ષ્મી, તૃષ્ણા રહિત તે સુખી;

જેમાં વિશ્વાસ તે મિત્ર, જે નિર્તેન્દ્રિય તે નર.

ગમે તેવી લક્ષ્મી હોય પણ જે લક્ષ્મીના જ્ઞેરમાં માણસના મન-ગજમાં મદ આવી જાય છે તે લક્ષ્મી ન કહેવાય, ગમે તેવો સુખી હોય તોપણ તૃષ્ણા જ્યાં સુધી તને નહિ ત્યાં સુધી સુખી ન કહેવાય, ગમે તેવો મિત્ર હોય તોપણ જેમાં વિશ્વાસ ન ખેંસે તેને મિત્ર ન કહેવાય, અને ગમે તેવો પુરુષ હોય તોપણ જેણે ઇન્દ્રિયા છોટેલ નથી તે પુરુષ ન કહેવાય; પરંતુ જે લક્ષ્મી મદાન્મત ન કરે પણ નમ્ર કરે તેજ લક્ષ્મી કહેવાય, જેણે તૃષ્ણા ત્યાગ કરી હોય તે સુખી ગણાય, જેનવિષે પૂર્ણ વિશ્વાસ હોય તે મિત્ર કહેવાય અને જે જોતેન્દ્રિય હોય તે પુરુષ કહેવાય.

ઉપરના સિદ્ધાંતને વધારે દઢ કરી આપવો પડે તેમ નથી, કેમકે તેની સત્યતાવિષે સહુએ જાણીતા હોવા જોઈએ. — આમાં વિધિ અને નિષેધ એમ બે પ્રકારે આપણે બોધ લેવો જોઈએ કે, લક્ષ્મીથી મદી ન જવું પણ નમ્ર થવું, તૃષ્ણા રાખવી નહિ પણ તેનો ત્યાગ કરી સંતોષ રાખવો, જેમાં વિશ્વાસ ન રાખી રાકાય તેવો મિત્ર નેલી દેવો, પરંતુ જેમાં વિશ્વાસ રાખી રાકાય તેવો સદુણી શુદ્ધ સ્વભાવનો મિત્ર કરવો, અને ઇન્દ્રિયાને સ્વેચ્છાપ્રમાણે છુટાં ન મેલવાં પરંતુ તેઓને નિયમમાં રાખી સારા કલ્યાણકારક માર્ગે પ્રવર્તાવવાં.

આ યોધ એવો તો ઉત્તમ છે કે ક્રમેકરીને જો તે ચારે વિષયઉપર
પૂર્ણ લક્ષ અપાય તો તે ઉત્તમોત્તમ કલ્યાણનાં સાધન રૂપ થાય.
વિચારવાનું પુરૂષો તે પ્રમાણે કરતા હશે, તોપણ તેઓને વધારે
સ્મરણ આપવા તથા જેઓ તે વાતને વિસારી મેલે છે તેઓને
સંભારી આપી સન્માર્ગમાં પ્રવર્તાવવા આ સ્થલે ઉપરનું યોધક
શોક રત લખેલું છે. આશા રાખિયે છિયે કે આર્યજનો તેનો
ત્વરાથી સદુપચોગ કરશે. (તથાસ્તુ.)

ચિત્તને વિચારી ચાલવાવિષે.

પદ.

(છંદ મહીધીપ પ્રમાણે.)

ચાલ તું વિચારિ ચિત્ત, ચાલ તું વિચારી;	
હોય તે હિતોપદેશ, અંતરે ઉતારી.	ચાલ.
પાપના પ્રપંચને સદૈવ તું નિવારી;	
ધર્મ કર્મમાંહિ ધ્યાન, શુદ્ધ ધારિ ધારિ.	ચાલ.
દેહછે મટૂકિ એક, ફટક ફૂટનારી;	
જીવનની દોર તેમ, તટક તૂટનારી.	ચાલ.
સદાચારતણી ચાલ, સર્વ તું વિસારી;	
જોરમાં ન જોર મૂર્ખ, ચાત્યો ચુંવારી.	ચાલ.
છાંડિ દે છકેલ રાંઠ, વ્રત્તિને નઠારી;	
નીતિ રીતિમાં સદૈવ, કરી પ્રીતિ સારી.	ચાલ.
કામ ક્રોધ લોભ મોહ, લોહની કટારી;	
સર્વને સદૈવ સાવ, ઠાર મારનારી.	ચાલ.
પુણ્ય ને પરાર્થયોજ, સદ્ગતિ ધનારી;	
પુણ્ય ને પરાર્થયોજ, દુર્ગતિ ઝનારી.	ચાલ.

સફતિ સદાય કરી, કીર્તિને વધારી;
જેમ આ તરી જગાય, મવસાગર ભારી.

ચાલ.

વિદુરનીતિ.

(સાંધણ પાને ૫૬ થી.)

સંપન્નગોપુસંભાવ્ય સમાવ્યંત્રાહ્નગેતપઃ ।

સંભાવ્યંચાપલંસ્ત્રીષુ સંભાવ્યજ્ઞાતિતોભયં ॥૧૮॥

ગાયોમાં દૂધ હોય છે તેની સંભાળ રાખવી, બ્રાહ્મણોમાં તપ હોય છે તેની સંભાળ રાખવી, સ્ત્રીઓમાં ચપલતા હોય છે તેની સંભાળ રાખવી, અને જ્ઞાતિયકી ભય થાય છે તેની સંભાળ રાખવી.

તંત્રોપ્પાપિતાનિત્યં તેનવોર્વહુલાઃસમાઃ ।

વહુન્વહુતાદાપાસાન્સહંતીત્યુપમાસતાં ॥૧૯॥

કુળના તંતુરૂપ બાળક પાંડવોને ઘણા વર્ષ સુધી તમેજ નિરંતર વધાર્યા છે, (હઉરીને મોટા કર્યા છે) તે ઘણા ભાઈઓથી અને નાણી-લોકથી ઘણાં કષ્ટ વેઠે છે, તથા તેઓ સંપુરણને ઉપમા અપાય એવા છે. અર્થાત્ એવા સંપુરણમાં ઉત્તમ પાંડવો છેતરવા ચાલ્ય નથી.

ધૂમાયંતેવ્યપેતાનિ જ્વલંતિસાહિતાનિચ ।

ધૃતરાષ્ટ્રોન્મુકાનીવ જ્ઞાતયોમરતર્ષભ ॥૨૦॥

હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ધૃતરાષ્ટ્રરાજ! લોકમાં જેમ જુદાં જુદાં હોય તો ધુંધળ્યું કરે છે અને બેળાં થાય છે તો બળવા માંડે છે (તાપ થાય છે) તેમ જ્ઞાતિપણુ જે જુદી જુદી હોય તો ધુંધળ્યા (સહુ પોત પોતામાં ચડાવ્યા) કરે છે અને બેળી થાય છે તો સળગી ઉઠે છે. (એક બીજા લડી મરે છે.)

બ્રાહ્મણેષુચયેશ્વરાઃ સ્ત્રીયુજ્ઞાતિષુગોપુચ ।

વૃંતાદિવફલંપકં ધૃતરાષ્ટ્રપતિતે ॥૨૧॥

જે બ્રાહ્મણોઉપર શૂરા થાય છે, જે સ્ત્રીઓઉપર શૂરા થાય છે, જે

લડવાને ન ઇચ્છતી હોય તેવી જ્ઞાતિઉપર શૂરા થાય છે, જે ગાયો ઉપર શૂરા થાય છે, તે સઘળા હેરાળ! જેમ હીટીયાથી પાકલ ફળ ખરી પડે તેમ ખરી પડે છે. અર્થાત્ નાશ પામે છે કે ઉત્તમ સ્થિતિમાંથી નીચા પડે છે. (આહી પાંડવો કે જેઓ લડવાને નથી ઇચ્છતા તેનીઉપર વેર રાખવાથી કૌરવોની ફળતા જેવી સ્થિતિ થવાનું દર્શાવ્યું.)

મહાનપ્યેકજોવૃક્ષો વલ્લવાનુસુપ્રતિષ્ઠિતઃ ।

પ્રસહ્યૈવવાતેન સસ્કંધોમદિતુંક્ષણાત્ ॥૬૨॥

ઘણા દિવસનું વાવેલ હોય, અતિ મજબુત હોય, ઘણું મોટું હોય તાપણ એક ઝાડ ને એકલું (એકજ) હોય તો નકી તેને કાણુવારમાં થડ સુધાં ઉખેડી નાંખવાને વાયુ સમર્થ છે.

અયયેસંહિતાવૃક્ષાઃ સંઘશઃસુપ્રતિષ્ઠિતાઃ ।

તેદિશીઘ્રતમાન્વાતાન્ સહંતેન્વોન્યસંશ્રયાત્ ॥૬૩॥

પણ મજબુત જામેલા, બેળા રહી ઉછરેલા, ઘણા વૃક્ષોનાં જથ્થા હોય તો તે ગમે એવા ઉતાવળા (જેરવાળા અને વેગવાળા) પવનો હોય તેને એક બીજાના આશ્રયથી સહન કરી શકે છે. અર્થાત્ ઘણા પવનથી પણ પરાભવ પામતા નથી.

एवंमनुष्यमप्येकं गुणैरपिसमन्वितं ।

શક્યંદ્વિષંતોમન્યંતે વાયુદ્રુમમિવૈક્રજં ॥૬૪॥

એવી રીતે એક મનુષ્ય લલે ગુણોથી ભરેલું હોય તોપણ જેમ પવન એકલા ઝાડને ઉખેડી નાંખવા સમર્થ થાય છે તેમ શત્રુઓ ત માણસને ઉખેડી નાંખવા સમર્થ છે, એમ માની શકાય છે.

अन्योन्यसमुपष्टंभादन्योन्यापाश्रयेणच ।

જ્ઞાતયઃસંગ્રવદંતે સરસીવોત્પલાન્યુત ॥૬૫॥

એક બીજાના આશ્રય અને એક બીજાના આશ્રયથી તળાવમાં જેમ કમળો વિસ્તાર પામે છે તેમ એક બીજાના આશ્રયથી જ્ઞાતિ-પણુ વિસ્તારને પામે છે.

અવધ્યાન્નાહ્મણાગાવો જ્ઞાતયઃશિશવસ્ત્રિયઃ ।

યેષાંચાનાનિભુંજીત યેચસ્યુઃશરણાગતાઃ ॥૬૬॥

પ્રાહ્મણો, ગાયો, જ્ઞાતિયો, છોકરાંઓ, સ્ત્રિયો, તથા જેનું અન્ન ખાતા હોઈએ તે અને જે શરણે આવ્યા હોય તે વધ કરવા ચોગ્ય નથી. અર્થાત્ તેઓને સત્કાર કરવો ચોગ્ય છે.

નમનુષ્યેગુણઃકશ્ચિદ્રાજન્સધનતામૃતે ।

અનાતુરત્વાદ્દદંતે મૃતકલ્પાહિરોગિણઃ ॥૬૭॥

હે રાજા! ધનસહિતપણાશિવાય મનુષ્યમાં કોઈ ખીજે ગુણજ છે નહિ. અર્થાત્ ધન છે એજ એક ગુણ છે કે જેમાં સઘળા ગુણો સમાય છે. સઘળા રોગિયો મૃત્યુને પામવાના એમ કલ્પના કરાય છે, પણ તમે તેવા રોગી નથી. તમારું કલ્યાણ થાઓ. (એમ ઈચ્છું છું.)

અવ્યાધિજંકટુકંશીર્ષિરોગિ વાપાનુવંધંપરુષંતીક્ષ્ણમુષ્ણં ।

સતાવેપંયન્નપિવંસંતોમન્યુંમહારાજપિવમશામ્ય ॥૬૮॥

હે રાજા! તમે (ઉપર કહ્યા પ્રમાણે અનાતુર છે તથા ગુણવાન્ છે માટે) રોગવિના થનારૂં, અપ્રીતિ કરનારૂં, માથાનો રોગ કરનારૂં, પાપને બંધાવનારૂં, કંઠાણુ, તીક્ષ્ણ, સ્પર્શ ન કરી શકાય એવું, સત્પુરૂષો જેને ખી જાય છે, અસત્પુરૂષો જેને પીતા નથી એવું જે દીનપણું તેને શાંત થઈને ખી જાઓ. અર્થાત્ એવા દુર્ગુણવાળાં દીનપણાને અને શાંત થાઓ.

રોગાર્દિતાનફલાન્યાદ્રિયંતેનૈલભંતેવિષયેષુતત્ત્વ ।

દુઃખોપેતારોગિણોનિસ્યમેવ નવુદ્ધવતેધનમોગાન્નસૌખ્યં ॥૬૯॥

રોગથી પીડાયેલા હોય છે તેઓ પુત્ર પશુઆદિ ફળનો આદર કરતા નથી અને વિષયોમાંથી આ ગમતું છે અને આ આણુગમતું છે એવા વિવેકરૂપ સાર પણ જાણી શકતા નથી. રોગિયો ખીચારા નિરંતર દુઃખથી ભરેલાજ હોય છે અને તેથી તેઓ ધનથી અને સ્ત્રિયાદિક બોગથી મળેલાં સુખને જાણતા નથી.

પુરાહ્નુક્તનાકરોસ્ત્વંચોમે દ્યુતેજિતાંદ્રોપદીપ્રેલ્યરાજન્ ।

દુર્યોધનંવારયેત્યક્ષત્રયાં કિતવત્વંપાંડિતાઙ્ગજયંતિ ॥૭૦॥

હે રાજા ! જુગટમાં દ્રૌપદી જીતામાં એમ જાણીને “તમે એ પટથી દુર્યોધનને અટકાવો” એમ મેં પ્રથમ તમને કહેલું હતું તે માટે વચન તમે પાળ્યું નહિ. પણ વિદ્વાન્ લોકો દ્યુતપ્રિયપણાને મેલી દેછે. અર્થાત્ તમે પ્રથમ માટે કહ્યું માન્યું નહિ અને દુર્યોધનને વાચ્યું નહિ તથા દ્યુતમાં પ્રીતિ રાખી એ અવિદ્વાન્તું આચરણ કર્યું છે.

નતદ્વલંયન્મૃદુનાવિરુદ્ધ્યતે સૂક્ષ્મોધર્મસ્તરસાસેવિતચ્ચઃ ।

પ્રધ્વંતિનીકૂરસમાહિતાશ્રીર્મદુપ્રોઢાગચ્છતિપુત્રપૌત્રાન્ ॥૭૧॥

મૃદુ (ખમી ખાય એવા) માણસની સાથે વિરોધ કરવામાં આવે તે કાંઈ ખળ ન ઠેલેવાય. માટે સૂક્ષ્મ એવા ધર્મ તમારે ત્વરાથી સેવવો જોઈએ. અર્થાત્ પાંડવોને એના ભાગ તરત આપવો જોઈએ. કૂર એવા તમારા પુત્રનેવિષે રહેલી લક્ષ્મી નાશ કરનારી છે, માટે તે લક્ષ્મીને જો સુધિષ્ટિર સાચવશે તો તે છોકરા, છોકરાના છોકરા, તેના છોકરા, એમ પેઢી ઉતાર પોચશે.

ધાર્તરાષ્ટ્રાઃપાંડવાન્પાલયંતુ પાંડોઃસુતાસ્તવપુત્રાંશ્રવંતુ ।

एकारिमित्राःकुरवोरेककार्या निवंतुराजन्सुखिनःसमृद्धाः ॥७२॥

હે રાજા ! તમારા પુત્રો પાંડવોને રક્ષણ કરે અને પાંડવો તમારા પુત્રોને રક્ષણ કરે તથા એ કુરકુળમાં થનારાઓ, એક શત્રુવાળા, એક મિત્રવાળા, એક કામવાળા થઈ (અર્થાત્ જે પાંડવોનો શત્રુ તે કૌરવોનો શત્રુ અને કૌરવોનો શત્રુ તે પાંડવોનો શત્રુ, પાંડવોનો મિત્ર તે કૌરવોનો મિત્ર અને કૌરવોનો મિત્ર તે પાંડવોનો મિત્ર, પાંડવોનું કાર્ય તે કૌરવોનું કાર્ય અને કૌરવોનું કાર્ય તે પાંડવોનું કાર્ય એમ સઘળું એક થઈ જાય એવા સંપવાળા થઈ) સમૃદ્ધિવાળા, અને સુખિયા થઈને આચુધ્ય ભોગવો.

मेढीभूतःकौरवाणां त्वमद्य त्वय्याधीनंकुरकुलमाजमीढ ।

पार्थान्बालान्बन्वासप्रततांगोपायस्वस्वयंशस्तातक्षन् ॥७३॥

તમારા સ્વચ્છેદપણે વર્તનારા પુત્રોને તે થકી નિવૃત્ત કરાવવામાં સંબંધરૂપ હવે એક તમે રહ્યા છો અને આખું કુરુકેળ તમારે આધીન છે, માટે હે રાજા ! તમે તમારા યશસ્વં રક્ષણ કરવા માટે વનવાસથી તપી રહેલા બાળક પાંડવોને રક્ષણ કરો. (પાંડો.)

સંઘત્સ્વત્વંકૌરવપાદુપુત્રૈર્માર્તેતરંરિપવઃપ્રાર્થયંતુ ।

સયોસ્થિતાતેનરદેવસર્વે દુર્યોધનંસ્યાપયાત્વંનરેદ્ર ॥૭૯॥

હે રાજા ! તમે તમારા પુત્રોને પાંડવોની સાથે સ્નેહ કરાવો. કૌરવ અને પાંડવોમાં અંતર રહે એમ એના શત્રુઓ પણ કોઈ દિવસ ઈચ્છશે. માં. હે રાજા ! એ સર્વે પાંડવો સત્યમાં રહ્યા છે માટે તમે દુર્યોધનને સત્યમાં સ્થાપો. (અર્થાત્ તેમ પાંડવો સત્યથી વર્તે છે તેમ દુર્યોધન પણ સત્યથી વર્તે તેમ કરો.)

इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्वणि प्रजागरपर्वणि विदुरहितवाक्ये पट्ट-
विंशोऽध्यायः ३६.

પાંચાલી ચરિત.

(આંધણ પાને ૭૨ પી.)

બાળ પુત્રોની વાત તો દૂર રહી પણ પ્રભુન્ન અને સાંખ કે જે તમારા પુત્રજ ગણાય તેની સાથે પણ એકાંતમાં બેસશો માં. જેઓ મોટા કેળમાં જન્મેલી હોય, જેઓ નિષ્પાપ હોય, જેઓ સુશીલ હોય, જેઓ સરલ હોય અને જેઓ સતી હોય એવીજ સ્ત્રિઓની તમે સંગત કરજો. જે સ્ત્રિઓ કૂર સ્વભાવની હોય, કળ્યાણી હોય, ઘણું ખાનાશી હોય, ચોરી કરનારી હોય અને કુરાચરણી હોય તે સ્ત્રિઓથી દૂર રહેજો. અમૂલ્ય વસ્ત્ર અને અલંકાર પેહેરી પરમ પ્રેમથી, મન વચન કર્મથી તમારા પ્રાણનાથની સેવામાં નિરંતર તત્પર રહો. એજ પતિને વસ કરનાર, યશને વધારનાર, સામાન્યને વધારનાર અને સ્વર્ગને આપનાર ઉત્તમોત્તમ સાધન છે. એમ જ્યાં દ્રોપદી કહે છે ત્યાં શ્રીકૃષ્ણે રથમાં બેસતી વંખત સત્યભામાને

તેડવા માણસ મોકલ્યું તથી સત્યભામા દ્રૌપદીને મળીને કહેવા લાગ્યાં કે “સખી દ્રૌપદિ ! તમે કાંઈ ચિંતા કરશો નહિ. કાંઈ ઉભ-ગરો કરશો નહિ. થોડા વખતમાં તમારા પ્રતાપી માણુપતિ પાછું પોતાનું રાજ્ય મેળવશેજ. તમનેવાં સુશીલ અને સુલક્ષણવાળાં સતી સ્ત્રિઓ ઘણી વખત ક્લેશ ભોગવતાંજ નથી. માટે હું નિઃશંક-પણે કહું છું કે તરત તમારું રાજ્ય તમને મળશે. જે સ્ત્રિઓ તમને વનમાં જતી વખતે દેખી હસતી હતી તે સ્ત્રિઓ ઉદાસ થઈને બેઠેલી દેખશે. જેણે જેણે તમને દુઃખ દીધાં છે તે સર્વે સુવેલાજ પડ્યા છે, એમ જાણુજ. તમારા પુત્રો અભિમન્યુઆદિ દ્વારકા-માં છે તેનેવિષે કાંઈજ ચિંતા કરશો નહિ. જેમ તમે તેને રાખોછો તેમજ સુભદ્રાજી રાખે છે તે પુત્રોને દેખીનેજ સુભદ્રા સુખમાં દિવસો નિર્ગમન કરે છે; તેમ શકિમાણીજ પણ પોતાના પુત્રો કરતાં તેઓને વધારે રાખે છે; તેમજ મારાં સાસુસસરો અને જેઠ પણ તેઓની ઘણી સંભાળ રાખેછે માટે નિશ્ચિત રહેજે. હવે હું આપને છેલા પ્રયા-ણના પ્રણામ કરી ચોટલુંજ ઇશ્વર પાસે માગું છું કે તરત આપનું રાજ્ય પાછું આપના માણનાથના પ્રતાપવડે પ્રતિદિવસ પ્રકાશવાળું થાય અને તે રાજ્યમાં પરમસુખની પરંપરાનો અનુભવ કરતાં આપને હું દેખું.” (તથાસ્તુ.) ઇત્યાદિ મનોહર અને સત્યવચન બોલી દ્રૌપ-દીની પ્રદક્ષણા કરી પગે લાગી તેની આશીષ માથે ચઢાવી સત્યભામા રથમાં બેઠાં શ્રીકૃષ્ણ તે સત્યભામાની સુખસુદ્રા જોઈનેજ જાણી ગયા હતા કે હવે આ સત્યભામા ખીજાંજ છે તેથી પ્રસન્ન થઈ તરત દ્વારકામાં પધાર્યા. ત્યાં આવ્યા પછી સત્યભામાએ દ્રૌપદીના ઉપદેશ પ્રમાણેજ વર્તવા માડ્યું કે જેથી શ્રીકૃષ્ણ અને સત્યભામાના સુખનો અને સ્નેહનો પારજ રહ્યો નહિ. મારાં મિત્ર બેનો ! વિ-ચારો, શ્રીકૃષ્ણ જેવા કે જેઓ સર્વ જગત્ના ક્લેશનો નાશ કરે તેવા પણ સ્ત્રિઓના ક્લેશથી કાયર થઈ જાય છે ત્યારે માણસ તેવા ક્લેશથી કાયર થઈ જાય તેમાં શું આશ્ચર્ય ? માટે દોષ પ્રકારે પોતાના પતિના મનમાં ક્લેશ આવે તેવું કામ ન કરવું એજ સ્ત્રિઓના મુખ્ય ધર્મ છે.

ઘણી નીચ સ્ત્રિયા પોતે અનેક પ્રકારના ક્રોધ કરી પોતાના પતિને કાયર કાયર કરી નાંખે છે તેથી તેઓ પોતાની સ્ત્રિયા સાથે ઉદાસ થઈ વાતચિત અને હસવા ખેલવાનું બંધ કરે છે એટલે તે નીચ સ્ત્રિયા મંત્રતંત્ર કામણવિગેરે કરાવી પોતાના પતિને વશ કરવા ધારે છે; પણ આ ઠેકાણે સતીશિરોમણિ પાંચાલીનોજ પતિવશ કરવાનો અમૂલ્ય ઉપાય સદૈવ સ્મરણમાં રાખવો જોઈએ. વિચારો કે જે જે દુઃખ પાંચાલીઉપર આગી પડ્યાં છે તે તે દુઃખોના હજારમાં હિસ્સાને પણ કોઈ બીજી સ્ત્રી સહન કરી શકવાની? કદી નહિ. ખરૂં જોલિયે તો પાંચાલીના પતિવ્રતાપણાનોજ એ સર્વ પ્રભાવ છે. જગતમાં દેવકન્યાઓ, નાગકન્યાઓ કે રાજકન્યાઓ કુટલી કુટલી નથી થઈ નથી થાતી કે નહિ યાય, પણ શ્રીકૃષ્ણ જેવા જગદ્ગુરૂની પણ સ્ત્રીને સ્ત્રીધર્મમાં ગુરૂ થનાર પાંચાલી એકજ રાજકન્યામાં રત થયાં છે એમ કહિયે તો પણ તે અઘટિત નથી. પાંચાલીના મહિમાવિષે જેટલું જોલિયે તેટલું આશું છે. માટે હું હંકમાં એટલુંજ કહું છું કે પવિત્ર પાંચાલીયે સત્યભામાને જે જે ઉત્તમોત્તમ હિતનાં વાક્યો કહ્યાં છે તે તે વાક્યોને એક રતની માળા માની તમારા હૃદયમાં રાખો જેથી તમારો ખરો ધર્મ સમજવાથી અને ખરો ધર્મ પાળવાથી તમારું આ લોકનું અને પર લોકનું કલ્યાણ થશેજ.

અનુષ્ટુપ.

પાંચાલીના પ્રતાપેથી, સત્યભામા સુખી થયાં;
પતિના મેમને પામ્યાં, દુઃખ દૂર વહી ગયાં.
શોધી લો સાર તેમાંથી, તમે તેમ સુખી થવા;
આધિવ્યાધિ ઉપાધિનાં, દુઃખ દૂર વહી જવા.
શુદ્ધ શીલ, સદાચાર, પતિના મેમ, સત્યતા;
મર્યાદા, લાજ આદીની, સ્ત્રીજનોને અગત્યતા.
ઈચ્છો તેવાં થવા આપ, તો તે દૂર કંઈ નથી;
મનુષ્યો છો તમે માટે જીવો મન વિષે મથી.

ચંદ્રપ્રજ્ઞા ચરિત્ર.

એક કોઈ પોતાના બુદ્ધિબળથી ગીર્વાણગુરૂ બૃહસ્પતિના પણ બુદ્ધિબળના પ્રતાપને તરછેડનાર, પ્રતિપક્ષી રાજાઓએ અંધારાંને પોતાના પ્રતાપરૂપ સૂર્યથી ઉજેડી નાખનાર, કોમળ અને મનોહર કરથી ચંદ્રમાની માફક રેયતને રંજન કરનાર, કોક પક્ષીનીપેઠે મિત્ર મંડળના ઉદયમાંજ હૃદય રાખનાર, દયાબુપણાથી શીખીઆદિ રાજાઓની ઉચ્ચમાતું માન મેળવનાર, નિરૂપમ શૌર્યથી સર્વ લોકના ભયને ભગાડનાર, ન્યાયથી શત્રુમિત્રને સરખા રાખવાની મોટાઈને મેળવનાર, સારી કીર્તિરૂપ સુધાના સમુદ્રથી સકલ લોકને આનંદ આપનાર, અને દુનિયાંને ડરાવનારા દુષ્ટોને ઢંઢ દેવામાં પ્રચંડ કાળ-હય કીર્તિપાળ નામે અપૂર્વ ભૂપાળ હતો. તેને સર્વ સતીજનોના શિરોમણીરૂપ સુકન્યા નામે પ્રમાણિક રાણી હતી, અને મન, વચન, કર્મથી, એક રૂપ, વિદ્યાવાન્ માણસોના મનરૂપી મોરને વિસામાના વૃક્ષરૂપ, કરણારૂપ અમૃતવડે ભરપૂર ઉર હોવાથી શરણુ આવેલા દીન અને અનાથ લોકોને આશરો આપનાર શિવશર્મા નામે પવિત્ર મિત્ર હતો. તે શિવશર્માને પણ સુંદીલતા અને સરલતાની શાળારૂપ સુબાળા નામે એક ધર્મપત્ની હતી.

એક દિવસ તે રાજા અને તેનો પ્રધાન એવ પોતાના પ્રારબ્ધની પ્રબળતાથી અરધી આવરદા જતાંસુધી પણ પુત્રના સુખદર્શનનું સુખ ન સાંચકવાથી “અરે હાય હાય ! મહાત્માઓના મોટા અનુગ્રહવિના પુરૂષો ચાર પુરૂષાર્થના પાત્ર થતા નથી,” એમ વિચારીને એકદમ “આપણે પરમેશ્વરનો પ્રસાદ પ્રાપ્ત થયાશિવાય આ પુરમાં પાછું પેસવું નહિ” એવી પ્રતિજ્ઞા કરી કોઈ ન જાણે તેમ નગરની બહાર નીકળી ગયા. તેણે જે ત્રણ ચોજન માર્ગ માત્ર ઉલ્લંઘન કર્યાબાદ કળિકાળના પરાંભવથી બીનેહું સંત્યુગનું સ્થાન હોયની જાણે? અહિંસાનું રાજ્ય હોયની જાણે? અસ્તેયતાનું આગણું હોયની જાણે? સત્યને ઉત્પત્ત થવાનું સ્થળ હોયની

જાણે? બ્રહ્મચર્યનું સિદ્ધાસન હોયની જાણે? અને અપ્રતિગ્રહને રમવાની રંગભૂમિ હોયની જાણે? એવા એક મોટા ઋષિનો આશ્રમ દીઠો. તે આશ્રમમાં ચાલતાં ચાલતાં અતિ નીચે નમેલી ડાળિયામાં વળજેલાં મૃગચર્મ અને કમંડલુવાળાં વૃક્ષો હોવાથી કેમ જાણે ઋષિકુમારો હોય તેમ તેને ચોતરફ જોતા, ઘણા કાળના સહવાસના સંબંધથી વેદશાસ્ત્રમાં પ્રવીણ શુકમારિકાઓથી શંકા પામતા યુનિ બાળકોએ બોલાતા એવા શામ અને યજુર્વેદને સાંભળતા, એટલુંજ નહિ પણ—“શિવશર્મા! જુઓ, આ ઝાડમાં આ પોપટ મહાભારત જાણે છે, આ બીજા ઝાડમાં બીજા પોપટ રમણીય રામાયણના ગીત ગાય છે, ત્રીજા તરફ ત્રીજા પોપટ ધર્મશાસ્ત્રોની ધુન મચાવે છે, આ ચોથી તરફ ચોથો પોપટ વેદવત વાદ ચલાવે છે અને આ સર્વ પક્ષીઓ શ્રદ્ધાસહિત યુનિજનોની માફક મન દૃઢને સાંભળે છે.” “હા, મહારાજ! તેમજ છે, આપ આ તરફ પણ દૃષ્ટિ કરો, આ મેના એક તરફ સતિયોના ધર્મને, એક તરફ બીજા મેનાં સતિયોના સારાં ચરિત્રને, એકતરફ ત્રીજા મેના કુળધર્મને, એકતરફ ચોથી મેના કલીન સ્ત્રિયોના ધર્મને ગાય છે, અને બીજાએ નિશ્ચય થઈને યુનિની સ્ત્રિયોની માફક એક ચિત્તથી સાંભળે છે.”

એમ પરસ્પર એક બીજાને આશ્રમના ભાગો દેખાડતા અને “અરે આ કોઈ મહર્ષિના સંગમનો પ્રભાવ છે” એ રીતે વિચાર કરતા ફરે છે, તેટલામાં એક વડના વૃક્ષની નીચે કેમ જાણે મૂર્તિમાન્ તપ હોય? કેમ જાણે ધર્મનો અવતાર હોય? તપને અંગીકાર કરનાર કેમ જાણે અગ્નિદેવ હોય? શિવભક્તના દ્વેષના મોટા પાપને નાશ કરવા વાગ્દેવ તપસ્વીનો વેશ લેનાર કેમ જાણે સૂર્ય હોય? કળિકાળના પાપને પરાભવ પમાડવા પરમશિવની ઉપાસના સારૂ જેહુ ધરનાર કેમ જાણે વેદ હોય? તેમજ જન્મથી માંડીને સદાશિવના ચરણાવિંદની સેવાથી થયેલ મૂર્તિમાન્ પ્રણય હોયની જાણે? તેમ જો જુટને ધારણ કરનાર, રેદ્રાક્ષનાં કડાં, રેદ્રાક્ષના બાણબંધ, રેદ્રાક્ષનો

ગંઠો, ને રૂદ્રાક્ષના હારને ધારણ કરનાર અને પીંગળી જટામાં બાંધેલી રૂદ્રાક્ષની માળાથી, જટાબૂટમાં મોટા નાગને બાંધનાર સદા-શિવની ખરેખરી કરનાર, મૂલથીજ મન્યુને ઉઘેડી નાખનાર ઉપ-મન્યુ નામના મહાસુનિનાં દર્શન થયાં; જે સુનિનું આખું શરીર વિભૂતિથી ધુસરું થઈ ગયેલ છે ને જમણા હાથમાં સ્ફટિકમણિની માળા છે તે કેમ જાણે દક્ષ પ્રજાપતિના આપથી ક્ષયરોગી થયેલ પોતાના પતિ ચંદ્રમાના કલ્યાણ માટે પ્રાર્થના કરવા તારાની પંકિતઓ આવી હોય એમ દેખાય છે, જેના ડાબા હાથમાં ધારણ કરેલું સ્ફટિકમણિનું કમંડળ કેમ જાણે ગુરૂસ્ત્રીના સ્પર્શના સાંભળવાથી કોપ પામેલા શંકરથી ઠરીને, શિવને ભડત પાણુ શિવના દ્વેષથી બચાવવા સમર્થ છે એવું જાણી આશરે આવેલ ચંદ્ર હોય એમ જાણાય છે, અને જે શતરૂદ્રીના મંત્રથી પોતાની સાને ચિતામણિમય શિવલિંગને અલિપેક કરે છે. આ સમયે “અહો ! આપણાં મોટાં લાગ્ય” એમ માની આંખમાં આંસુ લાવતાં ઈયજણા હાથ જોડી તેના પગમાં પડ્યા, શિવાર્ચન સમાપ્ત થયા પછી ‘તમે કોણ છો? ક્યાંથી આવ્યા છો? અને અહીં આવવાનું શું કારણ છે?’ ઈત્યાદિ પ્રશ્નો તે મહાસુભાવ મહર્ષિએ મુછ્યાં ત્યારે તે ઈએ પોતાના આવવાનું ખરું કારણ કહી સંભળાવ્યું. તે સાંભળી તે મહાસુનિ, એક મુહૂર્ત આંખે વીંચી ધ્યાન ધરી એકદમ હસીને ઊભા થઈ, “પ્રિય પુત્રો ! છુદ્ધિરૂપ ધન ધારનાર ધીર પુરૂષે કદી કોઈપણ કામમાં નિરાશ થવું નહિ, પણ જ્યાં સુધી છુદ્ધિ અને બળ ચાલે ત્યાં સુધી તેમાં યત્ન કર્યો કરવું, એ વાત શાસ્ત્રસિદ્ધ છે માટે તમે પણ તમારું ધાયું થવા માટે અગીયાર અતિરૂદ્રનો આરંભ કરો તેથી અપાર્ણાપ્રાણેશ્વર સદાશિવ રાજ થઈ તમારું કલ્યાણ કરશે.” એમ કહી સુનિ ખોલતા બંધ થયા. પછી સારો દિવસ જોઈ તે અતિરૂદ્ર કરવામાં તેજ મહર્ષિને મુખ્ય કરી શુભ કાર્ય કરવાનો આરંભ કર્યો અને પોતપણુ પ્રેમપૂર્વક શિવદિક્ષા લઈ ભસ્મરૂદ્રાક્ષાદિક ધારણ કરી હૃમેશાં શિવપૂજન

કરવા માહ્યું. એમ ક્ષેટલાએક દિવસો નિકળી ગયા પછી એ અતિ-
રૂઢની સમાપ્તિને દિવસે સવારમાં ઉઠી “મિયપુત્રો ! ભડનવત્સળ
ભગવાન્, પાર્વતીવલ્લભની ભકતવત્સલતા જુઓ.” એમ કહી
મહામુનિ હમ્યા. તે સાંભળી “મહારાજ આપને આમ એકદમ
હસવું શ્યાથી આશ્ચર્ય ? એ જો દેહેવા ચોખ્ખ હોય તો કહેવાની કૃપા
કરશે એવી આશા છે.” આતું તેઓતું બોલતું હજી પુરું નથી
થયું ત્યાંજ મહાતુલાવ મહર્ષિ બોલી ઉઠ્યા કે “પુત્રો ! કાંઈ છાતું
નથી. જો તમને કૌતુક લાગતું હોય તો સાવધાન થઈ સાંભજો.”

એક શોભાવનાર આખી પૃથ્વીનો, પોતાના પ્રતાપના તાપથી
તપાવનાર રાજાઓનો, વિખ્યાતખ્યાતિ નર ત્રિભૂવનનો, સરદાર સૂર-
વીરોનો, મુખી મતીમંતોનો, સીમાડો સૌજન્યનો, ભંડાર સદ્ગુણ-
રતોનો, તેમજ વિનય વિવેક ને આર્જવની રંગ ભૂમિરૂપ અને દયા
ઐશ્વર્ય ને અતુરાઈની અવધિરૂપ રાજાશય નામે રાજકુમાર હતા. તે
એક દિવસ પ્રણયી વિનયવાન્ પ્રાણુસમાન મત્સરીલ નામના પ્રધાન
ઉપર આખી પૃથ્વીનો કારભારનો ભાર નાંખી નગરની બહાર ની-
કળી ગયા. તે ચારેકોર કૌતુકને જોવાની ઇચ્છાથી ઘોળા ઘોડા
ઉપર બેસી જૂદી જૂદી જાતનાં વીરપુરુષોને લાયક હથીયારો ધારણ
કરી ધ્યાદાઓની સાથે પુણ્યરૂપ વગડામાં ફરતા હતા તેટલામાં એક
હંચો પર્વત તેની નજરે પડ્યો; જેનાં ઝોટાં અને હંચા શીખરો
ઘણાં ઝાડોની ઝાડીની લીલી છાયાથી છવરાઈ રહ્યાં હતાં અને
જેમાં ચાતરફ હજારો જળના ઝરાણામાં ખૂરતાં ને બહાર નીકળતાં
અનેક રંગબેરંગી ધંખાઓના કેળનો કલકલ ફોળાહળ થઈ રહ્યો હતો.
મનુષ્યવિનાનો અને વર્ણુવી ન શકાય એવી શોભાવાળો આંખોને
અને અંતરને આનંદ આપનારા એ પર્વતને જોઈ વિશેષ જ્ઞે-
વાતું કૌતુક પેદા થવાથી પોતાના રુનેહી બાકરોને બોલાવી કહ્યું કે,
“માણસો ! આ ઘોડાની સરખ પકડી બેઘડી બેસો અટલામાં હું આ
સજ્જનોની મનોવૃત્તિ જેવી અતિગંભીર પર્વતની ગુફામાં જઈને
તેમાં કોઈ પણ મહામુનિ મગશે તો તેને પ્રેમથી પ્રણામ કરી યાજો

તરત તમારી પાસે આતું હું” આમ કહેતી વખત તેને કૌતુક જોવાના ઉત્સાહથી પોતાના કર્તવ્ય વિચારો વિસ્મરણ થઈ ગયા હતા. અને આકરો પણ “જેવી હજુર સાહેબની આજ્ઞા” એમ કહી શુદ્ધતા સુખ આગળની શીલાઉપર ખેંઠા. પછી પોતે એકલો જ શુદ્ધતા અંધારામાં પેઠા. અતિ ઘોર અંધારામાં ચાલતાં તેના દેખવામાં કે સાંભળવામાં કંઈ આવતું નહતું તેમ બહાર નીકળવાનો રસ્તો પણ જાણવામાં આવતો નહોતો અને ખેંચ બાજુની બીતને પોતાના ખેંચ હાથથી થયુંમતાં થયુંમતાં તણે ચાર ચોળનનો રસ્તો કાપી નાખ્યો. તેટલામાં ફરીને સૂર્યનારાયણના ઉદયથી શુદ્ધતા મોઢાતું અજવાળું દેખાણું એટલે તરત તેમાંથી ઘણો હુપે પામી બહાર નીકળી નજર કરે છે તો જનને અને અંતઃકરણને આનંદ આપનાર એક ઘણું સુંદર મંરેશ્વર દીકું, જે મંરેશ્વર પદ્મરાગમણિના પગથીયાંથી બાંધેલું હતું, જેમાં સુંદર કમળનાં ફુલો અતિઉત્તમ પદ્મરાગમણિની શોભાને શરમાવતાં હતાં, જેનાં પગથીયાં પદ્મરાગમણિના બનાવેલા મનોહર હંસ, કારંડવ, ચક્રવાક, અને જલકેકરીઓથી અતિ શોભિતાં હતાં, જેના પાણીમાં પદ્મરાગમણિનાં મગદમચ્છો હબકાં દેતા હતા, અને જેના કાંઠાઉપર માણસ કે પશુપક્ષીઆદી કાંઈપણ નજરે પડતું ન હતું. તેના કાંઠાઉપર ચોડીવાર વિશ્રામ લઈ તે સરોવરના જોવાથી જેટલામાં તેનો શ્રમ સર્વ શાંત થયો અને પાણીના ઝોસડથી ભૂખનો ગેગ ભાગી ગયો તેટલીવારમાં આમ તેમ નજર કરે છે ત્યાં થોડે દૂર પાર્વતીના પતિ ભગવાન્ સદાશિવતું મંદિર દીકું. પદ્મરાગમણિની એક પુતળી ત્યાં સ્તુતિ કરતી હોય તેમ હાથ જોડીને ઉભેલી હતી તેની પાસે જઈ શિવલિંગનાં દર્શન કરી તેજ પુતળીની પછવાડે રહેલી શીલા તરફ નજર કરે છે ત્યાં આ પ્રમાણે લખેલું દીકું.

અનુદ્યુષ્.

‘અહો અહીં અદોરાવ, ન રહો દેવદાનવો;
ન રહો હૃદયી રેતાં, થશે માણિહય માનવો.

જે કોઈ દેવચોગેથી, અહીં આવી ચડે કદી,
પાસેના પર્વતોમાંહી, આળવો છે એક દી.' ૨

આ અક્ષરો વાંચી તે સુકુમાર રાજકુમારે વિચાર કર્યો કે “અહો! આ અતિરમણીય જાતના છતાં આ શીલાલેખના લખનારે અહીં રહેવાને વાસ્તે મના કંગેલ છે પણ તેનો શું અભિપ્રાય હશે તે મારા હૃદયમાં આવતું નથી, અથવા એવું ઉત્તમ ભાગ્ય કોનું હોય કે જે આમાં કાણુ પણ રહેવાના સુખનું પાત્ર થાય. કીક હું તો પૂર્વ પર્વતની ગુફામાંથી આવ્યો છું માટે તે લેખકારની આજ્ઞાપ્રમાણે પશ્ચિમ પર્વતની ગુફામાં પેથી જોઉં કે તેમાં કોઈ મુનિ કે માનવ કોઈ દેવ કે દાનવ અથવા કોઈ સિદ્ધ કે ગંધર્વ હોય તો તેને પ્રણામ પૂર્વક નમ્રતાથી નમીને આ જાતગાવિયે જે મને વિસ્મય થાય છે તેનો ખુલાસો સારી રીતે મેળવુ.” એમ વિચારી પ્રથમપ્રમાણે પશ્ચિમ પર્વતની ગુફામાં પેઢા અને અનુમાનથી જે ચાર દિવસે એક દિવસ ખપોર વખતે મોટી મહેનતથી ભૂખ તરશ અને ઉભગરાથી ઉદ્વેગ પામેલો તે ગુફામાંથી બાહર નીકળી જ્યાં જુએ છે ત્યાં એક મોટું તળાવ તેની નજરે પડ્યું; જેની ચાતરફ ખરફની માફક ઠંઠક ઉચ્છવનારાં સ્ફટિકમણિનાં પગથીયાં ખાંધેલાં હતાં, અને જેની રચના આગળ આવી ગયેલા સરોવર કરતાં જરા પણ ઉતરે તેવી નહીં હતી. ત્યાંનું પાણી પીવાથી તેનો અમ શાંત થયો એટલે આ કોતક જોવાના હેતુથી જ્યાં ચાતરફ નજર કરેછે ત્યાં એક સ્ફટિકમણિનું શિવાલય તેના જોવામાં આવ્યું અનેત્યાં જઈ તેમાં રહેલા સ્ફટિકમણિના શંકરનાં દર્શન કર્યાં. થોડી વારે એક સ્વંભમાં સ્ફટિકમણિની પ્રતળી ઉપર શીલામાં પ્રથમની પ્રમાણે લેખ જોવામાં આવ્યો તેમાં તદ્વાવતમાન એટલેજ હતો કે “એક અહોરાત્ર રહેવાથી સ્ફટિકમણિ થઈ જશે.” એવું વાંચી તે રાજકુમારે પશ્ચિમ તરફની ગુફામાં જવાનો રસ્તો પકડ્યો, ઘણુંકરીને મન એક નિરાકાર અને નકહી શકાય તેવાં રૂપનું છે તોપણ તેનો સ્વાભાવિક ધર્મ એવો છે કે તે સારી અથવા નરતી બાબતમાં લાગે છે ત્યાર પછી ગમે એટલી આપત્તિ

આવે કે ગમે એટલી અપકીર્તિ થાય કે ગમે તેટલી હાની થાય તોપણ તે બાબતથી પાછું હઠતું નથી. આ એના સ્વાભાવિક હઠ પાસે ગુરુના ઉપદેશો, શાસ્ત્રોનું સાંભળતું તથા સજ્જનોની મૈત્રી નકામી છે. તે પોતેજ તે બાબતમાં ઠોકર ખાધાવિના, મોટા પસ્તાવામાં પડ્યા વિના અથવા પ્રાણાંત આપત્તિ આવ્યાવિના કદી નરમ પડતું નથી. આ સુર રાજકુમારનું મન પણ હજુ નરમ પડ્યું ન હતું. તેથી પાછો ન વળતાં કેટલાએક દિવસે તેમાંથી બહાર નીકળી આકાશ સામે નજર કરી ત્યાં દિવસ આથમવાને માત્ર પાંચ છ ઘડીની વાર હતી. પ્રથમ જેમ પદ્મરાગમણિનું અને પછી સ્ફટિકમણિનું સરોવર આ રાજકુમારના જોવામાં આવ્યું હતું તેમ આ સમયે પણ નીલમણિમય સરોવર જોવામાં આવ્યું. એટલુંજ નહિ પણ તેના પ્રદેશો પરુપક્ષી તથા જળજંતુઓ પણ પ્રાણુરહિત નીલમણિનાં બનેલાં દેખાતાં હતાં તેથી તે રાજકુમારના મનમાં વિચાર આવ્યો કે 'અહો ! આ ઠાઠ ઋષીના શ્રાપનો પ્રભાવ હશે તેવિના આ સ્થળ દેવદાનવો- ને રહેવા લાયક છતાં તે બેચ ઠોકણે લેખમાં મના કરવાનું કારણ શું ? ગમે તે હો, હુંતો ઘણો થાકી ગયો છું માટે આ નીલમણિમય શંકરના મંદીરમાં જરા વિશ્રામ લઈને પાછું ચાલવું શરૂ કરીશ, એમ વિચારી ઘણા પ્રવાસને લીધે કોમળ પગની તળીઓ પાકી આવેલી હતી તેથી ધીરેધીરે શિવમંદીરમાં આવી દર્શન કર્યાં થોડીવાર વિશ્રામ લેવા વિચાર કરે છે એટલામાં તો વળી નીલમણિની પ્રતળી પછવાડે ત્રીજે શીલાલેખ તેની નજરે પડ્યો. જેમાં આગળના કરતાં માત્ર એટલોજ ફરફાર હતો કે "આ જાથગામાં સાચંકાળ સુધી જે રહેશે તે નીલમણિ થઈ જશે. જો કે પેહેલાં આ સુંદર સરોવરનું જલ પીધાથી અને આ સ્થળની મનોહરતાનું સુખ લીધાથી થાક ઉતરી ગયો હતો તો પણ આવા અક્ષરો વાંચવાથી પાછો તે તાજે થઈ આવ્યો અને તેની પ્રુદ્ધિપણ તેની સાથેજ થાક પામી ગઈ. હવે શું કરવું ? એ વિચારમાં તે મૂઠ થઈ ગયો.

(અપૂર્ણ.)

સ્ત્રીવોધવિષે વે વોલ.

હાલમાં જેમ છોકરાઓને ફેળવણી અપાય છે તેમજ છોકરિયાને પણ અપાય છે. એ જોયને જે ફેળવણી અપાય છે તેમાં માત્ર ભાષા, ગણિત અને ભૂગોળાદિનું જ્ઞાન કરાવવામાં વિશેષ લક્ષ અપાય છે. તેપણ તે ફેળવણીને સાદું માન ઘટે છે કેમકે તેના પ્રતાપથી આજ કોઈ સૂક્ષ્મ વિચાર કરે તો જાણી શકે કે એ છોકરાઓ ને છોકરિયાને અપાતી ફેળવણીમાં ફેરફાર થવા જોઈએ, અને છોકરિયાની ફેળવણીમાં તો મોટામાં મોટો ફેરફાર થવા જોઈએ છિયે. પરંતુ તે જાણી શકવાને મુખ્ય વિવેકનો ઉપયોગ છે તો તે વિવેક કાળયોગથી ઉપચિતજ જોવામાં આવે છે.

મુખ્ય મેળવવાનો આધાર, સપત્તિ સાંપડવાનો આધાર, કુસંપકપાવાનો આધાર, દેશના ઉદ્યનો આધાર, વિદ્યાની વૃદ્ધિનો આધાર, લક્ષ્મીસંબંધી લાભનો આધાર, નિરંતર નિર્ભય રહેવાનો આધાર, અહુર્નિશ નિશ્ચિત રહેવાનો આધાર, સદાય સન્માર્ગમાં જવાનો આધાર, નિષ્કલંક કીર્તિ કરવાનો આધાર, વિશ્વમા વખણાવાનો આધાર, સર્વે શોભાનો આધાર, વિપત્તિ વણશી જવાનો આધાર, અનેક ઉત્તતિ આવવાનો આધાર અને દુકામાં કહિયે તો ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષનો આધાર સ્ત્રીઓની સારી ફેળવણી ઉપર રહ્યો છે એમ કહેવાને કંઈ સંદેહ ઉત્પન્ન થતો નથી. માટે ઉપર પ્રમાણે લાભ લેવા ઇચ્છનાર પ્રયત્નોએ સ્ત્રીફેળવણી માટે અવશ્ય સૂક્ષ્મવિચારપૂર્વક લક્ષ આપવું જોઈએ.

પણ અનુમાન એમ થાય છે કે કાળના અને ગુણના મહાત્મ્યથી જેવી દેખાદેખીયે માણસ ચડે છે તેવે વેને પછી ધોમધોકાર ચાલ્યું જવાય છે. એ કોઈનું અજાણ્યું નથી.

છોકરીનો જન્મ થવા પછી તેને સજ્ઞા થવા મંડે એટલે તેને કાને સારા સારા શબ્દો જાય તેમ તેમનાં માતાપિતાએ બોલવું. એમ કરવાથી તે બોલવા શીખે છે ત્યારે સારા શબ્દો બોલે છે. જેવી

જાતિની વર્તણુંક બાળકની કરાવવી હોય તેવીરીતે તેમનાં ગુરખી-
આએ વર્તણુંક જોઈએ. બોલતાં શીખ્યા પછી રમવા જવા જેવડું થાય
ત્યારે તેને નઠારી રમતમાં કે નઠારા સંગમાં ન જવા દેવું. બને તો
તેને પોતાના ઘરમાંજ રમવા દેવું. એને માટે એવી રમત જોઈવી
દેવી કે તેમાંથી તેને સારો બોધ મળે. બલે તેમની આણુસમજ બ-
રેલી અવસ્થા હોય તોપણ સારી સારી સદુપદેશની તેનાથી સમજ
શકાય તેવી વાતો તેને સંભળાવવી. સાંભળ્યા પ્રમાણે તેનાથી ન
થઈ શકે એમ લાગે તોપણ ફરીફરીને તેમને સમજાણ આપ્યા કરવું.
જેવી રીતે માતાપિતા કે બીજાં કોઈ પરસ્પર વિનયથી બોલતાં હોય
અથવા આવ્યાં ગયાં માણસોનું માન રાખતાં હોય તેવી રીતે છોકરાં
રાખે છે, માટે કદી માવતરે પોતે ગમે તેમ ચલાવ્યું હોય તોપણ
પ્રવ્રત્તને માટે ઘરમાં વિનય ભરેલી રીતભાત રાખવી; આથી છોકરું
વિવેકી થઈને આજ્ઞા માનવાના સ્વભાવવાળું થાય છે. છોકરો હોય
તો તે બાપનીઉપર વળે છે અને છોકરી હોય તો માની ઉપર વળે છે.
આ પ્રમાણે વિવેક પામેલી છોકરીને આઠ વરસની થયા પછી
કાંઈ કાંઈ ઘરનાં નાનાં કામમાં અને વિદ્યા ભણાવવામાં લગાડવી.
સારી કન્યાશાળા હોય તેમાં અભ્યાસ કરવા મોકલવામાં આવે તોપણ
જ્યાંસુધી કન્યાશાળામાં સદુપદેશની બાબત નથી ચાલતી ત્યાંસુધી
તેને સદુપદેશ આપ્યા કરવો. લુગડાં કેવી પ્રાઠતાથી પેરવાં, બો-
લણું કેમ, માતાપિતા, ભાઈભાંડુ અને બીજાં ગુરખીયાની સાથે કેમ
વર્તણુંક, ભણવામાં અને કામકાજમાં કેવીરીતે વર્તણુંક, તે તેમને સારી
પેઠે શીખવી દેવું જોઈએ.

સંસારમાં દેખાદેખી અને દુઃસંગના પ્રબળથી પાંચ પાંચ વર-
સનાં છોકરાં એવાં તો નઠારા થઈ જાય છે કે તેની તે નઠારી ચા-
લ સો વરસનાં થાય તેપણુ જતી નથી. આવી નઠારી ચાલો દુકામાં
સર્વે સુખનો અને ધર્મનો નાશ કરનારી છે, તોપણ તેનું આંહી
વિવેચન કરવાનો જરૂર નથી કેમકે સંસારમાં ઘણાં માણસો તે વિવે-
ચનાં અતુલવી હોય છે. માત્ર એટલુંજ કહેવાનું કે પોતાનું બાળક

તેવે વેને ન ચડે તેને માટે નિરંતર માતાપિતાએ સચિત રહેવું. આઠથી અગીયાર બાર વરસની છોકરી થાય ત્યાં ઘરનું મુખ્ય મુખ્ય કામકાજ, બોલવા ચાલવાનો વિવેક, વિદ્યાનું સાધારણ જ્ઞાન, માતાપિતા આદિ તરફ કેવી નમ્રતાથી વર્તવું, તે સઘળું શીખવી દેવું જોઈએ.

આઠલેસુધી જે કામકાજ, જે સદ્ગુણ અને જે વિદ્યાઆદિ શીખવામાં આવે છે તેની દેખરેખ માતાપિતાની હેઠલ હોય છે, અને પછી તે દેખરેખ તદ્દન મેલી દેવી જોઈએ, એ વાત ભૂલ ભરેલી છે. છોકરીને યોગ્યવરનો સાથે પરણાવ્યા પછી જ્યાંસુધી તેમનું મન માતાપિતા તરફ વધારે વલ્લન રાખવું હોય ત્યાંસુધી તેને નિરંતર કામકાજ શીખવાનો, સદ્ગુણ મેળવવાનો, સારું કહેવાવાનો, ભણેલી વિદ્યાનો ઉપયોગ કરવાનો, સાસરિયાં સાથે અને તેમના સ્વામી સાથે શુભ રીતે વર્તવાનો, મર્યાદા રાખવાનો, વસ્ત્ર અને આભૂષણના વિષયમાં મૌઠતા રાખવાનો, સુખદુઃખમાં સમતા રાખવાનો, પોતાની કે પરની વાત પેટમાંજ રાખવાનો, સસારનો અનુભવ લઈ અને તેનો શુભસાર જોતી તે પ્રમાણે ચાલવાનો, અને તેમને જેમ સર્વ સુખ મળે તેમ વર્તવાનો અને બેય કુળને શોભા આપે એવા ઉપદેશ ક્રમેક્રમે, વખતે વખતે અને તેના અંતઃકરણમાં ઉતરે તેમ તેમની માતાએ આપ્યા કરવો.

પરણ્યા પછી છોકરીનું મન માતાપિતા તરફ કેટલોક વખત રહે છે તેટલા વખતમાં તેમણે ઉપદેશ દઈ દેવો; તેઉપરથી તેને પોતાના ઘરનું અભિમાન બંધાય છે. તેને સાસરે ગયા પછી તેના સર્વ સદ્ગુણમાં વૃદ્ધિ થવાનો આધાર મુખ્ય પતિ અને ત્યાર પછી સાસુ આદિ માન્ય સ્ત્રિઓ ઉપર હોય છે; માટે બનતાં સુધી પતિ યોગ્ય વયનો અને સદ્ગુણી જોવા જોઈએ.

છોકરી સાસરે ગઈ એટલે પછી તેમની સાસુએ તેમને ઉપર જે માતાએ સદ્ગુણ આપવાના લખ્યા છે તે ક્રમે કરીને આપવા. સાધારણ રીતે તે કામ સાસુનું છે પણ વિશેષ તે કામ તેના પતિનું છે.

તમનું અધુરું જ્ઞાન પૂર્ણ થાય, સર્વ સદ્ગુણ પ્રાપ્ત થાય, ઘરનું કામકાજ સારી રીતે કરી શકે અને જે જે પિતાને ઘેર શીખવામાં આવ્યું હોય તે તે ખાખતનો આંહી સારી રીતે અનુભવ લઈ સંતોષ ઉપજાવે એ શીખવવાનું ધણીના હાથમાં છે. ઉપર લખ્યા પ્રમાણે સ્ત્રીને તમના ખીયરમાં બોધ થયો હોય છે તો પછી પતિને એક સેજસાજ પ્રયાસ લેવો પડે છે અને એટલામાં તો સ્ત્રીને સારું જ્ઞાન આવી જાય છે. કદી માતાપિતાને ત્યાંથી થોડો બોધ મળ્યો હોય તો સ્વામીને વધારે મહેનત પડે છે, પણ તે મહેનત લેવી જ નેહએ ક્રમક્રમે તેમાં પોતાના સર્વે સુખનો આધાર છે. ને કે સ્ત્રીએ વાંચે તેવાં પુસ્તકો થયાં નથી તોપણ થવાનો સંભવ છે, તે સમયની અંદર સારાં સારાં સતિઓનાં ચરિત્રો કે ઘરસંબંધી કામકાજનાં પુસ્તકો તમને વાંચવા રાખવા, તે શિવાયનાં ઇતિહાસ કે નાટક આદિ પુસ્તકો વાંચવાની કાંઈ જરૂર નથી. નાટક આદિમાં ઘણો પ્રેમ દર્શાવ્યો હોય તથી કોઈને એમ થાય કે તે વાંચવા યોગ્ય છે પરંતુ અમારો અભિપ્રાય એમ છે કે જ્યાંસુધી સત્વગુણી અને પ્રૌઢ તથા દૃઢ વિચારનો સ્વભાવ થયો ન હોય ત્યાં સુધી તે પુસ્તકો નુકસાન ન કરે તોપણ કશો ગુણ તો કરતાં જ નથી. કદી એવાં પુસ્તકોમાંથી ધણીને ઇચ્છા થાય તો ભલે પોતાને પ્રિયભાગ હોય તે સંભળાવે, પરંતુ સ્ત્રીએ સ્વતંત્ર રીતે તો કદી પણ કોઈ તેવું પુસ્તક વાંચવું નેહએ નહિ. પરણ્યા પેહેલાં માતા-પિતાની આજ્ઞાને આધીન રહેવું અને પરણ્યા પછી પતિની અને સાસરાંની આજ્ઞાને આધીન રહેવું એ માતાપિતા તરફથી અપાયેલી કેળવણી ઉપર આધાર રાખે છે તોપણ કદિ કાંઈ તેવિધયમાં ન્યૂનતા હોય તો પતિનો સહવાસ થતાં જ સંપૂર્ણ થવી નેહએ.

જ્યારે એવી નિશાળો નથી થઈ કે, પ્રસિદ્ધ રીતે સદ્ગુણ ગ્રહણ કરવાનાં ભાષણો થાય ત્યારે તે થાય નહિ ત્યાં સુધી ખીયરને આ-ધીન હોય ત્યાં સુધી માતાએ અને સાસરાંને આધીન હોય ત્યારથી સુખ્ય તો પતિએ તેવિધયમાં પ્રીતિ રાખવી. ને શોધ કરીએ તો સ્ત્રી-ચોના, પતિના, પુત્રના, શિષ્યના ઇત્યાદિ ઘણા ધર્મો શાસ્ત્રોમાંથી

નીકળે છે પણ તેવી રીતે કોઈ તે ધર્મે કાઢવાને પ્રેરણા કરતું નથી. પરણ્યા પેહેલાં માતાપિતાને ઇશ્વર સમાન માનવાં અને યરણ્યા પછી સાસુસસરાને માતાપિતાસમાન માનવાં, અને પતિને ઇશ્વર સમાન માનવો. એમ જાણવાને, જેને ખરોખર યોગ્ય થયો હોય તે સ્ત્રીને વિલંબ લાગતો નથી.

સાચું બોલવું, સહનશીલ થવું, પ્રયોજન જેટલું બોલવું, કોઈને દુઃખ થાય તેવું બોલવું નહિ, તનમનથી નિર્મળ રહેવું, વૃથા કાળ કાઢવો નહિ, માન અપમાન પેટમાં રાખવું, કુર્ણુણથી ડરતાં રહેવું, સદુણ સર્વ ગ્રહણ કરવા, પરણ્યા પછી પીયર રહેવા ઇચ્છવું નહિ, કાયા વાણી અને મનથી એક રહી પતિનો પ્રેમ સંપાદન કરી કલ્યાણ કરવું, સૌનું સારું ઇચ્છવું, દિલમાં દયા રાખવી, રજા શિવાય વ્યવહારિક કામ કરવું નહિ પણ સ્વામીના હિતનું હોય તે કામને માટે વાટ ન જોવી, રજાશિવાય ઉમરો ઓળંગવો નહિ, તનમનથી પ્રેમ થવું, ગળાપ્રમાણે મળેલાંમાં સંતોષ રાખવો, એકપણ અક્ષર કારણ-વગરનો બોલવો નહિ, અને ટુંકામાં જે કાંઈ પોતામાં ચકુણ કે સદ્વિદ્યા હોય તે પોતાના પતિજ જાણે. ઇત્યાદિ અનેક સુબોધ પરણ્યા પેહેલાં અને પરણ્યા પછી પીયરમાં લેવાયેલી કેળવણીમા સમાર્પ ગયો હોય છે તથા પતિને માત્ર તે સંભારીને ઉત્તેજન આપવાનું છે.

ખરી કેળવણી સદુણ છે. વિદ્યાભ્યાસ ઘણો સારો થયો હોય અને પતિને સંતોષ થાય એવાં આચરણ ન હોય તો એ વિદ્યામાં ધૂળ પડી જાણી. પતિને સંતોષ થાય એવાં આચરણ હોય તો વિદ્યાભ્યાસ જલે ન હોય તોપણ તે ઉત્તમ છે, પણ એટલું ખરું કે વિદ્યાભ્યાસ અને પતિને સંતોષ ઉપજવનારા સદુણ એ બેયવાનાં હોય તો વળી એથી પણ ઉત્તમ.

આ વાત પેહેલાં માતાપિતાએ ધ્યાનમાં રાખવાની છે, કેમકે પેહેલાં કેળવણી માખાપ તરફથી મળે છે; એ વખત મન ઘણું કોમળ હોવાથી સદુપદેરાની છાપ પડી જતાં વાર લાગતી નથી.

‘યાદૈઃ સન્નિવિશતે યાદૈશ્ચાપ્યોપસેવતે।

યાદગિન્ઠેષ્વભવિતું તાદગ્મતિપૂર્યઃ’ ॥

એટલે વિદૂરજી કહે છે કે પુરૂષ જેવાની સાથે રહે છે જેવાની સેવા કરે છે અને જેવો થવાને ઇચ્છે છે તેવો થાય છે.

આ ઠંકાણે એમજ સમજવું. ૧૧-૧૨ કે ૧૪-૧૫ વર્ષસુધી માવતરના આશ્રય નીચે તેમની સેવામાં ઊકરી રહે છે, અને ત્યાર પછી સાસરાના આશ્રયનીચે પતિની સેવામાં રહે છે, એટલે જેવાં માતાપિતા અને ત્યારપછી સાસરાં હોય છે તેવીજ તે થાય છે. તેઓના સહુવાસથી પછી પાકી બુદ્ધિ થયેથી જેવું થવાને ઇચ્છે તેવું થવાય છે. જો કે બાળપણમાં સારો ખોશ ન હોય તોપણ ઘણી જિંદગી પોતાના સહુવિચારથી સારી થવા ઇચ્છે છે અથવા દુર્વળ પતિના સંગથી જ્ઞાન લઈ સારી થવા ઇચ્છા રાખે છે. પણ તેવો ભાગ કવચિતજ નેવામાં આવેછે, માટે પેદેલાં માવતર અને પછી સાસરાં એ સદ્ગુણી થઈ પોતાનાં બાળકોને સદ્ગુણી કરવાં જોઈએ; ત્યારપછી ઊકરી કે વડું હોય તે પોતે પોતાનો મેજે સદ્વિવેકથી ઉત્તમ થઈ અને કલ્યાણતું પાત્ર થવા ઇચ્છે છે.

આટલેસુધી કેળવાયાથી સ્ત્રી પુરૂષને ધર્મ અર્થ અને કામ સંપાદન કરવામાં સુખ સાધનરૂપ અને સહાયરૂપ થાય છે. એમ ત્રણેય અર્થ સંપાદન થયા કે ચોથો મોક્ષ અર્થ પણ સંપાદન થતાં વાર લાગતી નથી.

પરંતુ આમ ક્યાં બને છે? ઊકરી બાળક હોય ત્યાંથીજ ઘરનાં માણસનો અવિવેક હોય તે તેના અંતરમાં વસે છે. પછી રમવા જેવડી થાય એટલે નઠારાં ઊકરાંની સાખતથી નઠારી રમતો રીંખે છે. ત્યારપછી આઠક વરસની થાય એટલે મા, બા, ભૂ, પા, કરવા નિશાળે ખેસાડે છે. ત્યાં કંઈ ચોકુ ઘણું વાંચન ભૂગોળ કે ઇતિહાસ અથવા ચિત્ર કામ રીંખે છે, પરંતુ એકે જાતિનો સદ્ગુણ રીંખવામાં આવતો નથી. વિદ્યાથી વિનય આવેછે અને વિનયથી યોગ્યપણું આવેછે એ વાતને અમે પૂર્ણ રીતે મળતા છિયે પણ એવી ભાગ્યશાળી કોઈકજ નહીં આવે છે. સમજવા રીંખે ત્યારથી તે આજ સુધી કોઈ જાતિનો સદુપદેશ કાને પકડ્યો ન હોય, સત્સંગ થતો ન

હોય અને કલિકાલનો પ્રતાપ ફરી વળ્યો હોય ત્યાં વિદ્યાથી વિનય અને વિનયથી ચોગ્યપણું ક્યાંથી આવે? દસ ખાર વરસ નિશાળમાં અભ્યાસ કરે તેમાં શીક્ષક પુરૂષ હોય કે સ્ત્રી હોય પણ પોતાના કામ શિવાય ને ઉપરીના હુકમ શિવાય ખીજી બાબતવિષે શાને શીખવવામાં આવે? ઘણું સારું અધ્યયન થયું હોય તો બે ચાર ગાયન વધારે આવડતાં હોય અને તે માત્ર હીધુટી સાહેબને કે મળેલા સમાજનેજ સભળાવી ખતાવવાને શીખવામાં આવ્યાં હોય. કેટલેક ઠકાણે સ્ત્રી શીક્ષકો હોય છે એ વાત ખુશી ઉપજાવે છે અને એથી આશા રખાય છે કે જ્યાં સ્ત્રી શીક્ષકો હશે ત્યાં ઇન્સ્પેક્ટરો પણ થોડ વખતમાં સ્ત્રીજનન થઈ જશે અને એમ થયા પછી જે કેળવણી હાલ અપાય છે તેમાં સુધારો વધારો કરવામાં આવશે, હાલ તો નિશાળમાંથી નિકળ્યા પછી વિવાહ થાય છે, માતા પિતાના ઘરમાં સારી શ્રુત કેળવણીનો અનુભવ ન થયો હોય તેમ નિશાળમાં પણ અક્ષર જ્ઞાન શિવાય કાંઈ કેળવણી ન લીધી હોય ત્યાં સાસરામાં જઈ પડે. ત્યાં પણ પાછો સારો સગ ન હોય અને પતિ પણ તેવો મવીણ ન હોય પછી શું બાકી રહે? (અપૂર્ણ.)

સુજ્ઞ ગોકુલજીજ્ઞાલા અને વેદાંત.

મોટા મોટા પુરૂષોનાં જન્મ ચરિત્રો કેટલીક વેળા પાછળની પ્રજાનો ઉદય થવામાં સાધનરૂપ થઈ પડે છે. આપણાં પ્રાચીન પુરાણોમાં લખાયેલા મોટા પુરૂષોનાં ચરિત્રો ઉચરથી પ્રસંગ પ્રમાણે ઘણીવાર યોધ લઈએ છિયે અને આપિયે છિયે. હાલ તેવો સમય નથી પરંતુ કેટલાક વર્ષ પહેલાં રજપુતોમાં જ્યારે લડાઈઓ થતી ત્યારે મહાભારત જેવાં પુસ્તકોમાંથી વીરપુરૂષોનાં ચરિત્રો સાંભળતા, જેવા પુરૂષોનું ચરિત્ર કે પરાક્રમ સાંભળવામાં આવે તેવી અંતઃકરણની વૃત્તિ થઈ જાય છે. માટે સારાં ઉદાર કાર્ય કરનારા ગુણુવાન્ પુરૂષોનાં જન્મચરિત્રો લખાવાં જ નોઈએ, પ્રાચીન સમયમાં જ્યારે સંસ્કૃત

ભાષાનું પૂર પ્રબળ હશે ત્યારે તે ચાલ હશે પરંતુ પાછળથી કંઈ કંઈ બંધ પડી ગયેલો આપણે જાણીએ છીએ. વર્તમાન કાળમાં પાછો તે ચાલ શરૂ થયેલો જોઈ આનંદ ઉપજે છે. ઉદ્યનો આધાર કાંઈ જન્મચરિત્રો ઉપર નથી પરંતુ જો પ્રબળમાં ઉદય થવાનો હોય તો તેમાં તે સહાયભૂત થાય છે. રાવબહાદુર ગોકળજી સંપતિરામજી લાનું સચિત્ર જન્મચરિત્ર રા. રા. મનઃસુખરામ સૂર્યરામે રચી પ્રસિદ્ધ પાંડ્યું છે. એ ચરિત્ર પણ ઉછરતી પ્રજાને જોધરૂપ થઈ પડે તેવું છે. રા. ગોકળજીભાઈ રાજ્ય કાજમાં અને તેની સાથે બ્રહ્મ-વિદ્યામાં કેવા પ્રવીણ હતા અને કેટલેસુધી તળરૂપરૂં તેમણે કયું હતા તે તેમાં જણાવેલું છે, ને તે જોધ લેવા યોગ્ય છે. ઉપેદ્ધાતમાં વેદાંતભાગ તેમાં સમાવેલ છે તેની યોગ્યતાવિષે વિવેચન કરવું પડે તેમ નથી કુમકે એ ભાગ અમે પ્રથમથી વાંચનાર ગૃહસ્થોની આગળ આ ચોપાનિયામાં પ્રસિદ્ધ કરી ગયા છીએ. આ જન્મચરિત્રમાં કેટલીક બીજી બાબતો જણાવા જેવી છે. જન્મચરિત્રોમાં ગુણ અને દોષ એ જોયતું વર્ણન થાય તો તે ચરિત્ર નિષ્પક્ષપાત ગણાય અને લોકોને ગુણ ગ્રહણ કરવાને અને દોષ દૂર કરવાને ઉત્ક્રાંત આવે. આ ચરિત્રમાં કર્તાએ એ વાત સાવ વીસારી મેલી નથી. વેદાંતનિષ્ઠ પુરૂષો કર્મમાર્ગમાં કેવી સત્ય આસ્થા રાખે છે અને રાખવા યોગ્ય છે, તે આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ દેખાડી આપે છે. એ પુસ્તકની યોગ્યતા તેના રચનારવિષે સહુ જાણીતા હોવાથી લખવી પડે તેમ નથી; તેમ છતાં જેને ઇચ્છા રહે તેમણે તે પુસ્તક વાંચીને અનુભવ કરવો. ત્રણસો ઉપર પાનાની મોટા કદની ચોપડીનો રૂપેચો ૧ કિંમત રાખી છે તેથી આશા રહે છે કે તેમાં સમાયલી બાબતોનું જ્ઞાન મેળવવા લોકો ઉત્સાહ ધરાવશે. આ પુસ્તક આર્યધર્મપ્રકાશને બેટ દાખલ મળ્યું છે તે ઉપકાર સાથે સ્વીકારિએ છીએ અને ઈશ્વર પાસે માગિએ છીએ કે આ આર્ય દેશમાં ઘણા ઘણા સુજ્ઞ પુરૂષો થતા જાય અને તેનાં જોધકારક ચરિત્રો સુજ્ઞ પુરૂષોથી લખાતાં જાય, જેથી દેશને અત્યંત લાભ થાય. (તથાસ્તુ.)

નીચે લખેલા સદ્ગુણોનાં નાણાં અગ્ર

શ્રેષ્ઠ ગોવિંદ ગીલાલામના ૧૯૩૭ ની રાહના.....	૧	૮	૦
શ્રેષ્ઠ નરેશ્વર ગોપાલમના ૧૯૩૭ ની રાહના.....	૧	૮	૦
રા. કુકાર મેનારામ નયુભામના ૧૯૩૬-૩૭ ના	૩	૧૨	૦
રા. નારણુ નંદલાલના ૧૯૩૮ ની રાહના.....	૧	૧૪	૦
રા. વલ્લભ વસંતદાસ રૂવણના ૧૯૩૬-૩૭ ના	૩	૧૨	૦
રા. ઉત્તમરામ અગાલાલના ૧૯૩૮ ની રાહના	૧	૧૪	૦
રા. વલ્લભ મહાદેવ દેવમ્બરના ૧૯૩૬-૩૭ ની રાહના	૩	૧૨	૦
રા. રામકૃષ્ણ ગોપાલ ભાંડારકર સુકતે	૨	૫	૦
શુ. ન રાયલુભારથી જમવંતભારથી ૧૯૩૭ ના	૧	૧૪	૦
જે. યા. ભોગીનાલભાઈ પ્રાણવંશભદ્રમ મારકુત વડોદરા કેળવણી			
આતાના ૧૯૩૬-૩૭ ના	૩	૧૨	૦
પા. બાપુભાઈ માધવજીના છુટક નકલ તથા ૧૯૩૮ ના	૨	૪	૦
રા. મેના કલ્યાણુ કાનજી સુકતે બે વર્ષના.....	૩	૧૨	૦
રા. ધીરેશ બાઈધરીના સેક્રેટરી તરફથી ૧૯૩૮ ની રાહના ...	૧	૧૪	૦
જે. સા. ડોસાભાઈ ગગજીના ૧૯૩૬ ની રાહના	૧	૧૪	૦
રા. આધવજી વલ્લભના ૧૯૩૬ તથા ૩૭ ની રાહના	૩	૧૨	૦
મહેતાજી ગોરીશંકર દેવરાકરના ૧૯૩૬-૩૭ ના	૩	૧૨	૦
શ્રેષ્ઠ ધર્મગી પુત્રોત્તમના ૧૯૩૩ થી ૩૫ મુદ્રાના.....	૫	૦	૦
મ. વિશ્વનાથ શંકરજી મહાલકારીના ૧૯૩૮ ના.....	૧	૧૪	૦
રા. હજીવન ઉકામજીના ૧૯૩૮ ની રાહના	૧	૧૪	૦
મહે. યા. શામલદાસ પરમાનંદાસ ૧૯૩૭-૩૮ ના	૩	૧૨	૦
રા. રૂપશંકર જુહાના ૧૯૩૭ ના અધુન	૧	૦	૦
વેલ હરગોવિંદ ગીરભારાકરમજીના ૧૯૩૮ ની રાહના	૧	૧૪	૦
મહે. યા. લાલચંકર ઉમીયારાકર સર્વોડિનેટ જડજ ૧૯૩૩ ના			
વેરાખથી ૧૯૩૭ ના આસુ સુધોના.....	૮	૭	૦
રા. મ. કૃતેશ્વર રવચંદ્ર કારભારી સાહેબના ૧૯૩૭ ના રાહના ...	૧	૧૪	૦
આર્ટનલાઈધરીના સેક્રેટરી તરફથી ૧૯૩૭ ની રાહના.....	૧	૧૪	૦
રા. કલ્યાણુગાય પ્રભાવંકરના ૧૯૩૫ થી ૩૬ સુધોના	૫	૧૦	૦

સર્વે સુજ્ઞ ગ્રાહકજનોને સૂચના.

ગદગુણિ ગૃહસ્થો આ “આર્યધર્મપ્રકાશ” ચોપાનિધું પ્રતિ-
માસે આપ સર્વની સેવા બંજવે છે. તેનાં મૂલ્યનાં નાણાં કેટલાક
ઉદાર ગ્રાહકોભણીથી પ્રથમથીજ મળી સુકાં છે, પણ કેટલાક
કૃપાળુઓનાં હજુ બાકી છે અને થોડાઓનાં તો એક વર્ષ કરતાં
પણ વધારે ચડી ગયાં છે. માટે જોમનાં એવી રીતે નાણાં રહ્યાં
છે તેમણે આ એક પોચતાં મનિઓરડાથી મોકલવાને જરા પણ
વિલંબ કરવો નહિ. અમે આરા રાખિયે છિયે કે જુજ રકમને માટે
ટપાલ ખર્ચ કરવાની આવશ્યકતા રહેશે નહિ.

આ ચોપાનિધું જેનાઉપર મોકલવામાં આવે તેમને રાખવાની
મજ્જા ન હોય તો ગોકલેલો એક ટીકીટ ચોડી પાછો મોકલવો, નહિ
તો તેમને ગ્રાહક તરીકે સમજવામાં આવશે.

આ ચોપાનિયાનું મૂલ્ય વર્ષ ૧ જુ ૧-૮ અગાઉથી રાખ્યું છે.
બહારના ગ્રાહકોએ ટપાલ ખર્ચ ૬ આના વધારે મોકલવું.

જાહેર ખબર.

આ ચોપાનિયાવિષે કોઈને કાંઈ લખવું હોય તો તેમણે બ-
હારકોટ ભુલેશ્વર નજીક શીરંગીના દેવળપાસે પોર્તુગીઝ અર્ચ્ સ્ટ્રીટ,
ધર નંબર ૨૯ માં સંસ્કૃત પાઠશાળામાં આર્યધર્મપ્રકાશના તંત્રી
જાગ લખી જણાવવું. નાટપેડ કાગળો લેવામાં આવશે નહિ.
કેકાણું બદલે તેમણે લખી જણાવવું.

કેશવલાલ હરિશમ.

आर्य धर्मप्रकाशः

ARYA DHARMA-PRAKASHI.

पुस्तक १० मुं.

शब्दिगुण संवत् १९३८.

अंक ५ मो.

वैसंततिलका.

सर्वास्त्रिदशयुग्मपथान्कुटिलान्दुरंतान् ।

स्वोद्यमनस्तु रगमादरतो नयन्तु ॥

रम्यार्धधर्मसुपथे प्रतिशास्त्रसंग-

तोत्रं विधापसुवनादतिचार्यनामे ॥

छपायी प्रकट करनार,

वेदधर्मसभानी कार्यभारभंडणी.

मुंणार्धभट्टे;

आरिभट्टल छापणानाभां छाप्पुं,

सन् १९८२ छप्पे.

વિષય.	અનુક્રમણિકા.	પૃષ્ઠ.
૧ વિવેકથી વિચારીને ચાલવા વિષે		૯૭
૨ ચાતકાન્યોક્તિ.....		૯૯
૩ સ્ત્રીબોધવિષે જે બોલ		૧૦૨
૪ ચંદ્રપ્રભા ચરિત્ર		૧૦૫
૫ આપણું જ્ઞાન આપણાજ હાથમાં છે.....		૧૧૩
૬ ગવર્નર સાહેબઉપર પ્રજાએ આપેલા દિલાસાપત્રનો ઉત્તર ...		૧૧૯

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

જેણે અંખર વાહુ તેજ જાંલ ને પૃથ્વી પછીથી કરી,
જેણે સ્થાયર તેમ જંગમ રમ્યાં એવા અનાદી હરિ;
હું તંત્રી શુભ સૂત્રધાર મહુને સ-માર્ગમાં સ્થાપજો,
સૌપ્રમા સુવિચાર સત્યમંયને સદર્શને આપજો.

પુસ્તકોની વેહોંચ.

બ્રાહ્મધર્મનાં વ્યાખ્યાન. આ પુસ્તક મૂલ બંગાળી ભાષામાં શ્રીદેવેન્દ્રનાથ ઠાકુરે કરેલે તેનું શુભશતીમાં ભાષાંતર કરનાર શ્રીનારાયણ હેમચંદ્ર તરફથી અમને બેટ દાખલ મળ્યું છે તેની પહેલાં જ્ઞાન સાથે સ્વિકારીએ છિયે જો કે આ પુસ્તકમાં સમાવેલ બાબતો દેટલીક દેટણે યદ્યપ્તમાર્ગને અનુસરતી દેખાય છે તોપણ હાલના જીવનના જોએથી એકાંતમાં મન રહી પોતાનું શું કરતવું છે તે જાણતા નથી તેઓને તેમથી કંઈ બોધ મળે તેમ છે. બાર પેણ ફારમતા પૃષ્ઠ ૪૦ છે અને કીમ્મત બે આના રાખી છે તે તેની છપાઈ તથા કંઈ તરફ જોતાં કંઈ વધાર નથી.

હુન્નર પ્રકાશ. આ પેણ ફારમ અને ૧૬ પાનાના આ ચોપાનિયાના ત્રણ અંક તેના પ્રસિદ્ધ કરનારા. માધવરાવ કૃષ્ણાજી તરફથી અમને મળ્યા છે, તે ઉપકારસહિત માન્ય રાખિયે છિયે. આજ સુધી શુભશતી ભાષામાં અને તેપણ હિંદુનો હાથથી પ્રકટ થતાં આવા એક ચોપાનિયાની જરૂર હતી તે એ બાધના યત્નથી પૂરી પડી છે. કિમ્મત વર્ષ એકનો દોડ રૂપિયા અને ટપાલ ખર્ચ જુદું રાખેલ છે. એની અંદર સમાવેલ દેટલીક બાબતો બાધારણ છે તેમ દેટલીક નથી પણ છે. બાર પેણ ફારમ બે છે.

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૦ મું

કુલગુન, સંવત ૧૯૩૮.

અંક ૫ મો.

॥ યતોધર્મસ્તતોજયઃ ॥

વિવેકથી વિચારીને ચાલવાવિષે.

હોરી.

વારવાર વિવેકે વિચારો, આવે આવો ન એકેય વારો. ટેક.

ઉત્તમ જન્મ મળ્યો આજ તમને, કેમ કરો છો નકારો?

હોરો ચક્ષ્યો હાથ શાને સુયેછો? જીતીં વાંચી કેમ હારો?

તર્જી લાડ લાઓ ન લારો. વારવાર.

કામ ક્રોધ મદ મોહ લોભ એ, દુર્ગુણરૂપ છે મારો;

મુઘ્યા કદી ગુણગાન થઈને, તો હાલ માઠો થનારો;

ભગવાની એકેન આરો વારવાર.

તૃષ્ણા નદીને તરંગે તળામા, હુલ્લકા દેતા હજારો;

કાઠો પછી કપાઈ મઝલો ફરળ છે, વાઝ મધરમચ્છ મારો;

તાળી જાશે તે પરવારો વારંવાર.

વિનય વિચાર અને શુભ વિજ્ઞા, વૈરાગ્ય કેમ વિસારો ?

શમદમની સાકળે મન વાધો, એ એક મારગ સારો;

સદા સુખ સહુ કરનારો વારવાર

નીતિની રીતિવિષે પ્રીતિ રાખી, નરક પડ્યાનું નિવારો;

સચ સદાચાર ને સપ રાખી, કલ્યાણ કોડે વધારો;

કાપી કલિયુગનો કુધારો વારંવાર

આ કાપા કેવળ કાચનો રુપો, ફટકા દઈ ફૂટનારો;

પાણી પડ્યો કુંભ કાચો રહે નૈ, તેમ તરત તૂટનારો;
પાણીમાં પતાસું વિચારો. વારંવાર.

અવસર જાય કરી નહિ આવે, ફોકટ શું ફરતારો;
થાય અહાનૈશ આયુષ્ય ઓછું, દુર્ગુણથી ઢરતારો;
ધરમ હૃદયે ધરતારો. વારંવાર.

સ્વાર્થવિષે સહુ લોક કુશલ છે, પણ પરમાર્થ વધારો;
દાન દયાદિક માધ્યાન રાખી, મુખ્યને પંથે પધારો;
જ્ઞાના સાચો એજ સુધારો. વારંવાર.

સત્સંગ શાસ્ત્ર અને શુભજનનો, કોડે કરી કરતારો;
દુઃસંગ દુષ્ટ દુરાચાર ચોપે, હરદમ તે હરતારો;
જેથી પાપમાં પડતારો. વારંવાર.

આ ભવસાગર ભાવથી તરવા, સફળ થવા જન્મ વારો;
અજર અમર નામ રાખવા નિત્યે, સાધન સહુ સજતારો;
પ્રેમે પ્રભૂને ભજતારો. વારંવાર.

સમય છતાં સુખ લેશ ન પામો, શોધો નહિ પંથ સારો;
પાપ ને તાપથી નિત્યં પીઢાઈ, ભવમાં સદા ભમતારો;
આમાં વાંક એક તમારો. વારંવાર.

કાયા અને મન વાળીયે કોઈને, દેવો નહિ લેશ ઠારો;
ચિત્ત ને વચન ક્રિયા એક રાખી, પુણ્યનો પામો પટારો;
હોટો આ શરીર જલારો. વારંવાર.

વ્યાપક ईશ્વર ઓઠાંથી અંતે, જન્મની જડતા વિદારો;
સુખ દુઃખ અંતરમાંહિ ન લડ્યે, ભવ એક દુઃખનો મારો;
તરી તમે અન્યને તારો. વારંવાર.

દુષ્ટ દુરાચાર દુષ્ટના દેહી, અંધ થઈ શું અજ્યારો?
માનવ જાતીને સફળ કરો તો, આપને આપ ડગારો;
અભિપ્રાય એવો અમારો. વારંવાર.

ચાતકાન્યોક્તિ.

વિતર વારિદ વારિ દવાતુરે । ચિરવિષામિત ચાતકપોતકે ॥

પ્રચલિતે મહતિ લક્ષમન્યયા । કચ ભવાન્ કપયઃકચ ચાતકઃ

(હિ મેઘ ! દાવાનળથી પીડાયેલ અને અત્યંત તૃષ્ણાવાળાં આ ચાતકનાં બચ્ચાંને જોઈલું જોઈએ તેટલું પાણી (તરત) આપી દે, કેમકે જો જાણવાર પણ ક્યા વાચો (ઉલટો વા વાચો) તો તું ક્યાં, પાણી ક્યાં અને ચાતકનું બચ્ચું પણ ક્યાં? અર્થાત્ કોઈ ક્યાંઈ અને કોઈ ક્યાં થઈ જવાનું, પાછો કાઈ તેવો યોગ આવવાનો નહિજ.)

આમાં જોઈલી આપણે લઈએ તેટલી ગંભીરતા રહેલી છે. અન્યોક્તિમાં હુમેશાં કંઈ કંઈ માર્મિક ઓધ રહેલો હોય છે. આ સ્થળે ઉપરનાં શ્લોકરૂપ રત્નનો ઓધ આપણને આપેલો છે એમ ધારિયે ત્યાં તેની ચોખ્ખતાની સીમા રહેતી નથી. મનુષ્યને મેઘસમાન લેખેલ છે, અંતઃકરણને ચાતકસમાન લેખેલ છે અને જ્ઞાનને પાણી સમાન માનેલ છે, એમ જાણીને અહીં એવો અર્થ સમજવો છે, હે મનુષ્ય ! સંસારરૂપ અરણ્યના આધિ વ્યાધિ અને ઉપાધિરૂપ અગ્નિના તાપથી પીડાયેલ અને ઘણા જન્મોંતર થતાં પણ જ્ઞાનરૂપ પાણીથી હીન રહેલ આ અંતઃકરણને જોઈલું જ્ઞાન અપાય તેટલું આપ, કેમકે જો જાણવાર પણ ઉલટો વાચુ વાચો અર્થાત્ શરીર જાણુભંગુર દોવાથી તે મૃત્યુના પારામાં આવી પડશે તો પછી કરીને તેનો અને તમારો યોગ થવો નથી, બધાં જુદાં જુદાં થઈ જવાનાં.

પરિણામે કલ્યાણ કરનારું શુભ જ્ઞાન મનુષ્યદેહમાંજ મેળવી શકાય છે એમ વિદ્વાનો જાણે છે. આ અસાર સંસારમાં ચોરાશી લાખ પ્રાણીયોની જાતિમાં જન્મતાં જન્મતાં જ્યારે પુણ્ય અને પાપ સમાન થયાં છે ત્યારે આ અમૂલ્ય દેહ મળેલ છે. જો પાપનો વધારો થાય તો પ્રજુઆદિનો અવતાર આવે છે અને પુણ્ય વધારે થાય તો દેવતાનો અવતાર આવે છે. મનુષ્યનો અવતાર અને તેમાં પણ ઉત્તમ કેળ જાતિમાં આવવો એ અતિકઠણ છે. ત્રાજવાનાં

એ પક્ષાં હોય તેમાં એક કોરે તોલાં મુકીને તેની સામી બાબુએ એકજ વખતે તે તોલાંના વજનના પ્રમાણમાંજ કંઈ ચીજ મુકરી અને તે બરોબર થાય એ સહેલ વાત નથી. વજનના પ્રમાણમાં નાંખેલી ચીજ કાં તો વધારે થતાં કાઢી લેવી પડે અને કાં તો ઓછી થતાં તેમાં વધારે નાંખવી પડે, કોઈ વખતજ તેવો યોગ બની જાય કે વધારે ઘટારે ન થાય. આ પ્રમાણે મનુષ્યનું શરીર પણ પાપ પુણ્ય સરખાં થાય એવો યોગ બને ત્યારેજ મળે છે માટે ઘણી મહેનતથી મળનારાં શરીરનો સારો ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

આહાર વિહારની આશા કે તૃષ્ણા રહેવી અને તે પ્રાપ્ત થવાં એ કાંઈ દુર્લભ નથી, કેમકે મનુષ્ય દહુશિવાયના બીજ દહુથી પણ તે સંપાદન થાય છે પછી જેનો જેવો ઉદ્યમ અને જેની જેવી શક્તિ. મનુષ્યદેહ મેળવી જે દુર્લભ હોય તેજ મેળવવાનું છે. જે મનુષ્યજાતિથી મેળવવાનું હોય તે મેલી દધને મનુષ્યજાતિ છતાં પશુઓને મેળવવાનું હોય તે મેળવિયે ત્યારે પછી પશુ કરતાં આપણમાં શું ન્યૂનપણું રહે? ઉલટું બમણું પશુપણું પ્રાપ્ત થાય, કેમકે પશુઆદિકમાં વિવેક હોતો નથી અને મનુષ્યમાં હોય છે. આ વિવેકનો ઉપયોગ યુધ્ધજનો કરવાને ચૂકતા નથી. સમજવાને ઈશ્વરની બક્ષીસરૂપ આપણને બુદ્ધિ છે તો આપણે આપણા કલ્યાણનું સાધન સમજી લેવું જોઈએ અને તે આપણુંજ કામ છે.

જેઓ લક્ષ્મીવાન્ છે તેઓએ પોતાની લક્ષ્મીનો સારો ઉપયોગ કરવાને અને કલ્યાણ સંપાદન કરવાને પણ સારો ઓધે આમાં સમાયેલ છે. મેઘમાં જેમ પાણી ભરેલું હોય છે તેમ ધનવાન્ લોકો ધનથી ભર્યા હોય છે. એની આગળ, આધિ વ્યાધિ અને ઉપાધિથી તપી રહેલા લુલા, પાંગળા, અનાથ, દીન અને ધનહીન લોકો મપેલા જેવા છે. એવા ધનહીન દીન લોકોને લક્ષ્મી આપીને તેઓની આશા તૃષ્ણાને ઓછી કરવી એ લક્ષ્મીવાન્નું કામ છે. જેનું જે કામ હોય તે તેનાથીજ થઈ શકે અને કહેવા પણ તેનેજ. આ હેતુને મરી કવિનો એ અભિપ્રાય છે કે, હે ધનવાન્ લોકો! આ સંસારનું

રના વિધા તાપથી પીડાએલા અને આરા નૃણાથી ભરેલા દીન અને ધનહીન લોકોને જેમ બને તેમ દ્રવ્ય આપો, કેમકે જો ક્ષણ વાગે, અર્થાત્ કાંઈ ઉલટું થયું તો એ લક્ષ્મી, તમે, માગનારા લોકો એ કોઈ એકઠાં થવાના નહિ, અર્થાત્ દૂરી દૂરોને આવેલો નખત ગયો એટલે પાછો આવતો નથી. જ્યારે આમ છે ત્યારે આ અમૂલ્ય દેહથી જે કલ્યાણનું સાધન હોય તે સંપાદન કરી લેવું જોઈએ અને ધનવાન લોકોએ પણ લોકોપયોગી પરોપકારનાં કામમાં પોતાનું ધન ધમ-ધોકાર વાવરવું જોઈએ.

આમ કરવું ઘટે છે ખરું પણ જો માત્ર એટલો જ છે કે માયાના મોહમાં મોહી ગયેલા સઘળા ધનવાન કે પછી નિર્વેનહો પરંતુ પોતાની આંખો વીચી જ રાખે છે અને જાણે હજારો વર્ષ જીવવું હોય અને જન્મ મરણ તથા સારી માઠી સ્થિતિ પોતાના હાથમાં હોય તેમ મદાંધ થઈને આમ તેમ અથડાયા કરે છે. એથી પણ સંતોષ નથી પામતા અને અનાથ દીન પ્રાણિયોને મન વચન કર્મથી પીડા પમાડે છે. આવા પ્રયોગને પૃથ્વીમાતા સહન કરી શકે છે તે માત્ર સત્પુરૂષોનું સંરક્ષણ કરવાને માટે જ હશે કેમકે પૃથ્વી પાતાળમાં પેશી જાય તો વિનાશપરાધે પવિત્ર પ્રયોગ પણ પીડા પામે, આર્યલોકોનું આર્યપણુ ઝાણું કરનારા આવા પ્રયોગે અવતરે તે કરતાં આર્યદેશ ઉગડ રહે અથવા અરણ્ય થઈ જાય એ વાત કાંઈ અણુઘટતી હોય એમ ઉત્તમ પ્રયોગનું અનુમાન નથી.

વિસ્તારવાળા દેશમાં સત્પુરૂષો દોઢ નહિ તો કોઈ ભાગમાં પણ હોય છે પરંતુ આજકાલ ઘણાંપણ લોકો, ઉર્જા લુગડાં પેહેરવામાં, નાના પ્રકારના મનોહર પદાર્થો સંપાદન કરવામાં, કપડાં બીજાનું કાઢવું કાઢવામાં, નાચ તમાસા નિરખવામાં, અનેક આહાર વિહાર આદિ ભોગ ભોગવવામાં, પર પ્રાણિયોને સર્વ પ્રકારે પીડા પાડવામાં, લક્ષ્મીના કે વિદ્યાના મદમાં મદી જઈ અહર્નિશ અક્યા રહે છે. એને માટે જોઈ હજારો કે લાખો પ્રસ્તકો લખાય અથવા હજારો કે લાખો લાખણા થાય તો પણ તેઓનું સુંદર શીલા સરખું

મળજીત હૃદય કાંઈ પોતું થાય અને તેમાં કાંઈ તેનો પ્રવેશ થાય તેવી આશા રાખી શકવાને એકે કારણ નબરે પડતું નથી; પણ સદ્બોધ આપનારાઓ નિરાશ થતાજ નથી કેમકે તેમનું તે કામ જ છે. જો કુવાઉપરના પાકા કાળા પાણી કોમળ દારૂરીથી ઘસાઈને તેમાં ખારા પરી જતવ છે તો માણસનું હૃદય બેઢાંતું સાવ અસંભવિત નથી. કહી તે અસંભવિત હશે તો હુવે પછીની ઉછરતી પ્રજા સન્માર્ગે ચાલે અને સદ્બોધ લે એ વાત અસંભવિત નથી અને એને માટે સ્વપુરુષોએ સદાય બોધ આપ્યા કરવો અને લખ્યા કરવો.

જેઓ સુધરવાને ઇચ્છા રાખતા હોય તેઓને ઘણું કહેવાની નરૂર પડતી નથી. એવાઓને સંક્ષેપમાં ઝેલું તપણુ ઘણું થઈ પડે છે અને તેથી એટલુંજ આ ન્યૂજો મુચ્ચવિષ્ય છિએ કે હે મુન્સજનો ! આવો સાથે સમય મળેલો છે તેનો સકુપયોગ કરી કલ્યાણનું સાધન સંપાદન કરી આ લોક અને પરલોકનાં ઉત્તમ સુખના પાત્ર થઈ સદાય આર્યદેશ-જાતિ-નામને ઉજ્જળનારા થાઓ.

જીવોચવિપે જે ચોલ.

(સંવલ્ પાને કપ યી.)

ઝોલવા ચાલવાનાં મર્યાદા ન રહે, સગાંસંબંધીનું માન ન રહે, અભિમાન ક્યાંઈ માય નહિ, પારકી પીડા જાણાય નહિ, સારાં સાધાં ઘરેણાં જોઈએ, સુંદર પારદર્શક અને ઉચી કિંમતનાં કપડાં જોઈએ, લેલીકશનનાં છુટ્ટ કે મોજાં જોઈએ, કાનમાં મળનાં યુનાની લોલક જોઈએ, ઝેસવાને ગારી જોઈએ, તેવતેવડી સખિયો સાથે તાલમેલ લગાવી વાતાચીંતામાં વખત ગાળવો જોઈએ, લાજનું શું કામ છે? ઘણીની વાત શા માટે સાંભળવી પણ હોય? વ્યવહારની રીતપ્રમાણે એમનું માન રાખવું બાકી વળી માન કેવું? કામકાજ માટે ચાકરો રાખવા જોઈએ, ઘણીની ખરેખર માન જોઈએ, આપણે પ્રોઠ કેમ કહેવાયે એ વળી શાને વિચારવું હોય? સાથે ઉઘાટાં લાખા હોય

કરીને લઠાલઠી કરતાં હોય કે ચોસર ગુંથતાં હોય કે ધણીની ગેર-હાજરીમા નિર્મથાદપણે વર્તતાં હોય એથી વળી ચતુરાર્ધખીજ કંઈ વધારે છે? એમ જ્યાં મનાતું ને થતું હોય ત્યાં પછી શું બાકી રહે? પુરૂષો પણ સામા તેવા નિર્મથાદવાળા, અવિચારો, અને અવિવેકી મળ્યા હોય એટલે સ્ત્રિયો ક્યાંથી સુધરે?

સગાં મા કે બાપ હોય તેપણ પોતાની પુત્રીની પ્રાદતા રાખવા ન વિચારે, સગી સાસુ કે સસરો હોય તે પોતાની દીકરાની વહુની પ્રાદતા રાખવા ન વિચારે અને ધણી હોય તેપણ તેવિધે ન વિચારે ત્યારે સ્ત્રિયોને કોણ સુધારે અને ન સુધારે ત્યારે પછી ધર્મ, અર્થ, કામ કે મોક્ષ એ સિદ્ધ ક્યાંથી થાય?

અમને છુટ કલમ મૂકીને લખતાં શરમ ઉપજે છે તોપણ મર્યાદામાં એટલું તો બોલી જવાય છે કે હાલના જમાનામાં સ્ત્રીવર્ગમાં અપ્રાદતા અને અવિવેક ઘણો વધી ગયો છે કે જે જોવાથી દશહિ-તેચ્છુની આખમાં આંસુ આવી ગયાવગર રહે નહિ. માટે સદ્ગુણ સદાચારઆદિ બોધની નિશાળો થવાની જરૂર છે.

એકલા સ્ત્રીવર્ગનો દોષ કાઢી ન બેસી રહિયે તમ નથી. પુરૂષ વર્ગ પણ સામો તેવો થાય પછી સ્ત્રીવર્ગ શું કરે?

આઠ વરસનો છોકરો થાય ત્યાંથી નિશાળે બેસે, તે નાનાપ્રકારની લાખા લાણી તૈયાર થાય, તે વખતે તેના મગજના વિચારો જીદાજ થઈ જાય છે, ધર્મની વાત તેના ધ્યાનમાં આવતી નથી, મર્યાદાનું જાણું તેને ગમતું નથી, સદ્ગુણ તેને સારા લાગતા નથી, સદાચરણ તેને મરણ સરખું લાગે છે, પ્રાદતાથી તે પોપ્પારાં ગણે છે, વિવેકથી તે વેગળો રહે છે, ઝાઝું શું કહેવું પણ કોઈપણ જાતનો એવો સદ્ગુણ તેમનામાં નથી હોતો કે તે કોઈ દિવસ પણ પોતાનું કલ્યાણ કરી શકે. આપણ એક સ્ત્રીજન ન સુધરવામા સાધનરૂપ છે. કદી શંકા થાય કે આજનાં જીવાનીયા કદી તેવા હશે પણ જીના માણસોએ કેમ કાંઈ સારું ન કર્યું? તો તેનો ઉત્તર માત્ર એજ કે તેમને પણ જોઈએ તટલો સદુપદેશ નહિ દોવાથી જેમના તેમ રહ્યા એટલે

તેમનાથી પણ કલ્યાણને ઉપાય મુજબો નહિ. આજની કેળવણીને માન આપીએ છિયે કે તથી અમને વિચારવાનું પુરૂષો કાંઈ સારો સુધારો કરી શકશે એવી આશા બંધાય છે.

કેટલાક અકલ્યાણને રસ્તે ચાલતાં જોઈને અને દેશની દુર્દશા જોઈને બળનારા સદય પુરૂષો આગળ હતા અને આજ પણ છે પરંતુ તે ખીચારાઓનું કોઈ આજે સાંભળતું નથી અને જેમ ચાલે તેમ ચાલવવાને સહુ રાજી છે.

અમે વિષયાંતરમાં ન ઉતરતાં અને આગળ ન વધતાં પ્રકરણ ઉપર આવી એટલું સર્વ પ્રજાને વિનાવિચે છિયે કે, છોકરી કે છોકરો બાળક હોય ત્યાંથી તેના માબાપે પોતે બહેનગમે તેવાં હોય તો પણ શાસ્ત્ર આધારે જે સદ્ગુણ કેહેવાય તે તેનામાં આવે તેમ કરવું. પોતાને ખબર ન હોય તો કોઈ તેવા ગુણજ્ઞ પાસેથી સાંભળીને પણ છોકરાંને શીખવવા. દુઃસંગ થવા ન દેવા નિશાળમાં અભ્યાસ કરે ત્યાં સુધી પણ તેવો ઉપદેશ ચાલુ રાખવો. કોઈ પણ પ્રકારે તેનું મન સ્વતંત્રતાને પકડવું ન જોઈએ. આમ કરી કરીને પ્રજાને સુધારવાની ઘણી જરૂર છે.

જેઓ કેળવણી લીધેલાં અને વગર કેળવણીવાળા સદ્ગુણી સ્ત્રી રત્નો તેમ પુરૂષરત્નો પણ હોય છે તેઓનો ભાગ ઘણો જુજ હોય છે, વળી તેની પ્રકૃતિ જગત્થી ઉલટી હોવાથી તે પ્રસિદ્ધ પણ પછી શકતો નથી. એવો જે સદ્ગુણી ભાગ છે તેને અમે સદાયકાળ તેની તે સ્થિતિમાં રહી સદ્ધર્મ પાળી. કલ્યાણ સંપાદન કરે એમ ઇશ્વરપાસે માગિએ છિયે.

અમે ઉપર કહી ગયા છિયે તો પણ ફરી સ્મરણ આપિએ છિયે કે જ્યાં સુધી સદ્ગુણ અને સદાચરણસંબંધી તથા સ્ત્રીધર્મના બોધ સંબંધી નિશાળો સ્થપાઈ નથી ત્યાં સુધી પોતાની છોકરીઓને સુધારવા માટે પ્રથમ તેમનાં માતા પિતાએ પ્રયત્ન કરવું અને છોકરાઓને માટે પણ સુધારવાનું પ્રયત્ન કરવું. એ પ્રયત્ન પૂર્ણ રીતે કર્યા પછી છેવટ આપણા ઉપદેશો નિષ્ફળ થાય તો પછી કર્મઉપર કે ઇશ્વરઉપર આધાર રાખવો પરંતુ તે પેહેલાંથીજ અટકી બેસવું નહિ.

ચંદ્રમત્તા ચરિત્ર.

(સાંધણ પાને ૮૮ થી.)

સામા પર્વતમાં પોથી રાકાય તેટલો સાર્યકાળનો સમય રહ્યા ન હોતો, તેથી તેને ખરી ખાત્રી થઈ ગઈ કે ‘હું પણ નીલમણી થઈ બાઈરા.’ અને એજ ચિંતાથી શીલાલેખની સામે કેમ બાણે સળંગ થઈ ગયો હોય? તેમ ઉભો રહીને બોલ્યો.—“અહો પિતા ચંદ્રકીર્તિ ! અરે માતા સુશીલા ! આપ બેય આ અલ્પબુદ્ધિવાળા પુત્રથી છેતરાયાં છો; હા પ્રિયા ચંદ્રમત્તા ! મેંદ પૂણ્યવાળા આ માણસે તમારું કન્યાશાળામાંથી આવતું થયા પછી શાસ્ત્રવિનોદનો લાભ લેવાયોજ નહિ; હા સર્વ વિદ્વાનોને ઈચ્છવાલાયક સારા શીળવાળા પ્રિયસખા સત્યશીલ ! આ દુર્ભાગી માણસે તમારી સદ્ગાહ પ્રમાણે લોકંહિતકારી કામમાં કાંઈ ઉપયોગી થવાયું નહિ, હે પ્રબળ બુદ્ધિવાળા પ્રધાનો ! મારીજ મૂર્ખતાથી આ આવી પડેલી આપેતિમાં આપતું બુદ્ધિબળ શું કરી શકે? હે અપ્રતિભ પ્રેમવાળી પ્રજા ! આ દુઃખદાયક ખખર સાંભળી મારાં પવિત્ર માતાપિતાવત્તવાસ લેશે ત્યારે તમારું લાલન પાલન અને સંપોષણ કોણ કરશે? અરે પ્રભુ, કોતુક જોવાની ઉમેદથી મેં આ શું કર્યું ? શું આથી મેં પવિત્ર પિતાની આજ્ઞા પાળી? કે શું માયાણ માતાની ભરણ સાચવી? કે શું મારી પ્રાણપ્રિયાનું પ્રિય કર્યું? કે શું સન્નિમત્ર સત્યશીલનો સ્નેહ સાચવ્યો? કે શું મેં મારા રાજની આખાદી કરી? કે શું રૈયતપર રહેમ કરી? કાંઈજ નહિ. અરે આ કેવી મૂર્ખાઈ, આ કેવું અવિચારીપણું અને આ કેવી બાળબુદ્ધિ ?? હા દેવ, મારાં માયાણ માતાપિતાની કેવી દરશ થશે? મારા સદ્ગુરુ કેવા ઉદાસ થશે? મારા સન્નિમત્રની કેવી દુર્દશ થશે? મારી પ્રાણપ્રિયાના પ્રાણ કેમ રહેશે? મારા પ્રધાનોનો શું પરિણામ થશે? મારી રૈયત કેવી દેરાન થશે અને મારા ચાકરોની કેવી વલે થશે? અથવા મારો પ્રાણપ્રિય મિત્ર સત્યશીલ જીવશે તો સર્વનું સાર્થજ થશે. ને તે જીવશે તો

તે પવિત્ર પિતાજીને, માપાણુ માતાજીને, પ્રવીણ પ્રધાનોને અને ભક્તિવાળી સર્વ પ્રજાને મારા વિચોગદુઃખનું વિસ્મરણ કરાવશેજ; જોઈતુંજ નહિ પણ જન્મથીજ પવિત્ર ચરિત્રવાળો સત્ય-શીલ મારો પ્રાણુપ્રિય ચંદ્રપ્રભાની પણ ઔરસ પુત્રની પેઠે સેવા કરી દેટલેક દિવસે મારા વિચોગદુઃખનું વિસ્મરણ કરાવો ઉચિત કૃત્યો કરવામાં જોડશેજ; પણ જન્મથી કાણુમાત્ર પણ તેને મારો વિચોગ નથી થયો માટે મારાં માણુસો પામેથી મારે વૃત્તાંત સાંભળતાંજ તે પ્રાણુ છોડી દેશે. હાપ હાયાં જપારે આહું મિત્રરત્ન નાશ પામ્યું ત્યારે મારું સર્વસ્વ ગયું.” એમ ખોલતાંજ હૃદય કંપવા લાગું, નેત્રો વીંચાઈ ગયાં અને તેમાંથી આંસુની ધારા પડવા લાગી અને મૂર્છિત થઈ તે પડ્યો. પડતાં પડતાં તેણે થાંભલામાં જે ઇંદ્રનીલમણીની પૂતળી હતી તેનો હાથ ઝાલ્યો, માત્ર તેના હાથનો સ્પર્શ થતાંજ તે પૂતળી એક કોઈ દેવકન્યા થઈ રહી અને તે કુમારને પોતાના ખોળામાં લઈ આશ્વર્યથી ‘અરે આ શું’ એમ જાણી ચારેદાર નજર કરે છે તેટલામાં સ્વરૂપની સંપત્તિથી કામદેવના રૂપને પણ હુશી કાઢી તેણે, પ્રિયજનના વિચોગથી ખેદ પામેલો, ચારેદાર કાંઈ પદાર્થને ગોતરો અને જોતો કોઈ પુરૂષ આવ્યો તેણે તે રાજકુમારને જોયો, પણ તે રાજકુમાર તો ઇંદ્રનીલમણીમય થઈ ગયો હતો; તેનામાં નહતી હલવાની શક્તિ કે નહતી ચાલવાની શક્તિ, તેનામાં નહતી ખોલવાની શક્તિ કે નહતી જોવાની શક્તિ, તેનામાં નહતી સાંભળવાની શક્તિ કે નહતી સમજવાની શક્તિ, તેમ છતાં પ્રેમને લીધે તરત તે ખોલવા લાગ્યો, કે “અરે મારા પ્રિય મિત્ર શનુશબ્દ ! કેમ એકદમ આવી દશાને પ્રાપ્ત થયો છે? તારા સુખદુઃખના લાગ લેનારને પણ જોળખતો નથી? અરે મને દેખીને પણ મારી સાથે સંભાષણ કેમ કરતો નથી? આ માણુસે એવો શું તારો અપરાધ કર્યો છે? અથવા મારા સ્નેહની કે ભક્તિની વાત દૂર રહી પણ નિરૂપમ અને નિઃસીમ સ્નેહથી તારાજ અરણ્યકમલને છવત સર્વસ્વ માનનારી પવિત્ર ચંદ્રપ્રભાઉપર

પણ તને જરાયે દયા નથી આવતી ? તે વાત પણ દૂર રહી પણ નિર્નિત રવાનાવિક અને અનુપમ પ્રેમથી પૂરું અંતઃકરણવાળાં પવિત્ર કૃપાળુ માતાપિતાઉપર પણ ભક્તિ નથી ઉત્પન્ન થતી ? અરે હાય હાય તારી નિરૂપમ પિતૃભક્તિ આ સમયે ક્યાં જતી રહી, તારી નિઃપ્રતિમ માતૃભક્તિ ક્યાં છપાઈ ગઈ, તારી સન્મિત્ર સર્વવ્યવસ્થા ક્યાં છે અને તારે અનુકૂલનાયકપણું ક્યાં અંતઃકરણ થઈ ગયું ? અરે હાય હાય ! આ કેમ નથી બોલતો ? શું એના માણુ નીકળી ગયા છે, અથવા મારા ચિત્તની શાંતિ કરવા માટેજ કોઈએ આ મારા મિત્રની પ્રતિમા કરી રાખી છે ? અરેરે ત્યારે મારા મિત્ર મિત્ર કે જે આ પૃથ્વીનો લૂપણરૂપ છે તે ક્યા ગયો હશે ?' એમ બોલતાં બોલતાં મૂર્છિત થઈ પૃથ્વીપર પડી ગયો, તે જોઈને દેવકન્યાએ તે રાજકુમારની ઇંદ્રનીલમણિની પ્રતિમા ધીરે ધીરે નીચે મેલી પોતાના વસ્ત્રના છેડાથી આ પુરૂષને પવન નાંખ્યો જેથી તેની મૂર્છા ઉતરી કે તરત તે પ્રતિમા સામું જોઈ આ પ્રમાણે ક્રીંડી તે બોલ્યો. 'અરે તું તારા પવિત્ર પિતાની રાજધાનીનું પણ સ્મરણ નથી કરતો ? તારા પ્રયાણના દિવસથીજ અમારી સર્વેની દુર્દશા થઈ છે. અરે હાય જ્યારે તારા માણાએ પરલોકમાંજ પ્રયાણ કર્યું હશે ત્યારે તે સજ્જનતા મરણ પામી, વિદ્વતા નારા પામી અને એક પત્નીવ્રત નિરાધાર થયું.' એમ વિલાપ કરતાં કરતાં ક્રીંડી પણ મૂર્છા આવવાથી તે પૃથ્વીપર પડી ગયો. દેવકન્યાએ પવન નાંખીને શીતલ જલ તેના મસ્તકઉપર છાંટીને અને બીજા પણ મૂર્છા દૂર થવાના ઉપાયોથી તેની મૂર્છા દૂર કરી. મૂર્છા દૂર થતાં અને સંજ્ઞા આવતાંજ તેણે તે પ્રતિમામાં દ્રષ્ટિ જોડી અને જ્યાં કાંઈ બોલવા ઇચ્છા કરે છે ત્યાં દેવકન્યાજ હાય જોડી તે પ્રતિમાની આડી પડદાની પેઠે ઉભો રહીને આ પ્રમાણે બોલો. 'મહાભાગ ! આપનું અહીં ભલે પધારણું થયું. ભદ્રમુખ ! મિયજનની દુર્દશા દખવાથી વારંવાર આવતી મૂર્છા તમને પરવશ ન કરે તેટલા અંતરાયમાં હું જાણુવા ઇચ્છું છું કે આપ કોણ છો, કેના પુત્ર છો, ક્યાંથી પધાર્યા

યતો હતો તે ખેદને દૂર કરવા અને સત્સંતાનની પ્રાપ્તિ થવા માટે મહાનગરોમાં, નગરોમાં, ગામડાંઓમાં અને નેહુડાઓમાં વિશાલ વિદ્યાશાળાઓ, પવિત્ર પુસ્તકશાળાઓ અને વિચિત્ર કન્યાશાળાઓ સ્થાપિ. પ્રતિદિવસ સૂર્યોદયમાં તેઓ ખેચ પોતાની ધર્મપત્રીચોસહિત તે તે શાળામાં જઈને સર્વે વિદ્યાર્થિયોને, સર્વ બાળકોને અને સર્વ કન્યાઓને માટે મનોહર ગદ્યપદ્યથી બાંધેલ ચંપૂ, નાટક, કોરા, કાવ્ય, કથા, કથાનક, અને ઇતિહાસોનાં સુશોભિત પુસ્તકો, વિચિત્ર રમકડાંઓ, મનોહર વસ્ત્રો, અનિવેચનીય અને અપ્રતિમ સ્વાદવાળા ખાવાના પિવાના ચૂસવાના અને ચાટવાના અપૂર્વ પદાર્થો અર્પણ કરી તેને રાજ કરતા હતા. શાંત અને દાંત બ્રાહ્મણો પાસે હુબરો અભિલાષાદકના પાક, લાઓ શતશ્રેણીનો અભિષેક, કરોડો ચિતામણિની પૂળઓ કરાવતા અગ્નિચોર પાણી પ્રતિદિવસ પ્રયત્નથી એકાગ્ર ચિત્ત થઈ તે પ્રમાણે યથાર્થીકૃત પરમ ભક્તિથી કરતા હતા. પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વર શ્રીચંદ્રચંદેશ્વરના ચરણની પરિચર્યા (સેવા) કદીપણ નિષ્ફલ જતી નથી. આવી રીતે ઉત્તમ પ્રકારથી વર્તનાર મહારાજા ચદ્રકીર્તિ અને પ્રધાન સુવ્રતની પવિત્ર પતિવ્રતા ધર્મ પત્નીયોને સાચેજ ગર્ભ પ્રાપ્તિ થઈ. કુંભે કરી નવમાસ પૂર્ણ થઈ દશમે માસ પૂર્ણ થયાની અદર મહામાયાળુ મહારાણી સુશીલાચે સુશીલ જનોના શિરોમણિ રૂપ મારા મિત્રરત્નને જન્મ આપ્યો અને બીજેજ દિવસ પવિત્ર સન્મિત્રના વિચોગ-દુઃખને સહન કરનાર આ મદભાગ્યવાળા માણસનો જન્મ પવિત્ર માતા સુનયનાથી થયો. પુત્ર જન્મના મહોત્સવને લીધે ખાર ઘડીની પેઠે ખાર દિવસ વેગથી નિર્ગમન થયા પછી નામ આપવાની વખતે પવિત્ર રાજકુમારનું શત્રુશત્ર્ય અને મારે સત્યશીલ એવું નામ પાડ્યું. તે રાજકુમારનો અને મારો નિવાસ પ્રથમ વર્ષથીજ બાલાધ્યયનશાળામાં રહેતો હતો. જે પાઠશાળામાં અમે અને અમારા મિત્રો ૧૬ વર્ષની ઉંમરના થયા ત્યાંમુઢી દેવભાષાવિના બિજ કોય બાધાને બાણુતા નહતા અને દેવભાષાના બાંધેલા પ્રયંધોમાં

એક આણુમાત્ર પણ અમારું અન્નભૂયું નહતું, તે પાઠશાળાના અધ્યક્ષ અમારા સદ્ગુરુ અતિ દયાળુ હતા. તેઓએ પોતાની દયાદૃષ્ટિથી ૧૭ માં વર્ષથી અમને બીજી ભાષાઓનું જ્ઞાન આપવા માંડ્યું. જ્યાં અમારી ૨૦ વર્ષની અવસ્થા થઈ. તેટલામાં સર્વ ભાષાઓમાં, સર્વ કળાઓમાં અને સર્વ સત્કૃત્યોમાં અમે પરિપૂર્ણ કુશલ થયા. ૨૦ વર્ષની અવસ્થા થઈ ત્યાંસુધી અમે અમારા દયાળુ દૈશિક (ગુરુ) વિના માતાને, પિતાને, સગાઓને કે કોઈ પણ બીજા સંબંધિયોને ઓળખતા ન હતા. અમે તે ગુરુનેજ માતારૂપ ગણતા, તે ગુરુનેજ પિતારૂપ ગણતા, તે ગુરુનેજ સગારૂપ ગણતા તે ગુરુનેજ બંધુરૂપ ગણતા, તે ગુરુનેજ બાંધવરૂપ ગણતા અને ઘણું શું કહું પણ તે ગુરુનેજ પરમેશ્વર ગણતા હતા; તેમજ તેઓ દયાળુ ગુરુશ્રી પાણુનીરોપાના ઔરસ પુત્રો કરતાં, પોતાના પવિત્ર મિત્રો કરતાં અને પોતાની પતિવ્રતા ધર્મપત્ની કરતાં પણ હજારગણી અધિક વાલપનો વર્ષાદ અમારીઉપર વરસાવતા હતા. જો કે અમે જેટલા સમાન વપતા તે પાઠશાળામાં રહેતા હતા તેઓ પરસ્પર એકબીજાઓને સહોદરરૂપજ ગણતા હતા તે પણ આ રાજકુમારવિષે મારું કાંઈ જીદજન પ્રકારનું પૂર્વજન્મથીજ જાણે બંધાયેલું હોય નહિ, તેવું પ્રેમ બંધાયું હતું, તેમ તે રાજકુમારનું પણ જો કે હું નિર્ગુણ હતો તેમ છતાં મારાવિષે તેવુંજ પ્રેમ બંધાયું હતું. એ રીતે પરસ્પર અપ્રતિમ પ્રેમ બંધાવાથી હું તેનાં સુખ દુઃખનો ભાગી થયો ને તે મારાં સુખદુઃખના ભાગી થયા, હું તેનું હિત ઇચ્છનાર થયો ને તે મારું હિત ઇચ્છનાર થયા, હું તેના કોપથી બીતો નહિ ને તે મારા કોપથી બીતો નહિ, હું તેવિષે કાંઈ શંકા કરતો નહિ ને તે મારાવિષે કાંઈ શંકા કરતા નહિ, હંકામાં હું તેને મારું સર્વસ્વ ગણતો અને તે મને પોતાનું સર્વસ્વ ગણતા અને એજ કારણથી એક અર્ધ કાણુ પણ હું તેવિના અને તે મારાવિના છુદા રહી શકતા નહિ. જ્યારે જ્યારે બાલભાવને લીધે અમે કાંઈ શ્રીના અપરાધમાં આવતા ત્યારે ત્યારે અમારા ગુરુશ્રી જો કે

ચોતાની દયાળુતાને લીધે કાણુ એક પણ રોષ રાખી શકતા નહિ તેમજ
હૃદયની અતિક્રોધમત્તતાને લીધે પ્રસન્ન પણ તરત થઈ જતા એવા
અતિ વખાણવા યોગ્ય તેઓનો સ્વભાવ હતો તોપણ અમારા હિતને
માટે અંતઃક્રરણમાં ભરેલી પૂર્ણ કૃપાથી ન ચડતી ભૂકટીને પ્રયત્નથી
ચડાવી તેઓ જે ઘડી સુધી અમને બેચબાણને એક બીજાઓને નેમથી
પણ ન દબિયે તેવી રીતે જુદી જુદી કાટડીમાં બેસવાનો દંડ કરતા.
ક્રરણ તેઓના જાણવા બાહાર નહતું કે અમે બેચ એકબીજાના
વિચાગથી અતિ કાયર હતા અને તેથીજ તેઓ અમારો ઉપર પ્રમા-
ણ કરવું તે મોઠામાં મોઠો દંડ ગણતા. જ્યારે જ્યારે ઉપરનો દંડ
અમને થતો ત્યારે ત્યારે અમે તે દંડને અતિદુઃસહ અને દુઃખદ
ગણતા; પણ ગુરૂશ્રીની આજ્ઞાથી તે દંડ માથે ચડાવી તે રાજકુમાર
પોતાનાં શિક્ષાગૃહમાં અને હું મારા શિક્ષાગૃહમાં આંખમાંથી આ-
સુડાં પાડતા, લાંબા લાંબા નીશાસા નાંખતા અને અંતઃક્રરણમાં મોઠો
પશ્ચાતાપ કરતા માત્ર બેઘડીના વિચાગને પણ રોકડો વર્ષના વિચાગ
તુલ્ય ગણતા હતા; એટલુંજ નહિ પણ એટલા સમયના વિચાગથી
પણ અમે બેચ મુંગા હોઈએ નહિ જાણે, બેઠેરા હોઈએ નહિ જાણે,
ભૂત ભરાયેલા હોઈએ નહિ જાણે, મત્ત હોઈએ નહિ જાણે, ઉન્મત્ત હો-
ઈએ નહિ જાણે અને જડ હોઈએ નહિ જાણે? તેવા થઈ જતા. કેવળ
‘હા દૈવા! આ કયાં કર્મનું ફળ છે, તે કર્મ હવે કોય દિવસ નહિ કરિયે.
અહો કૃપાળુ ગુરૂશ્રી ! અમારો આ એક અપરાધ ક્ષમા કરો. માયા-
ળુ માતૃશ્રી આપ અમારા દયાળુ ગુરૂશ્રીની પ્રાર્થના કરી આ દુઃસ-
હ દંડથી અમને છુટા કરાવો.’ ઇત્યાદિ અનેક વિલાપ કરતા હતા.
જેટલી વાર અમે જુદા રહેતા તેટલી વારમાં તે રાજકુમારને અને
મને ન વેદ ભાણવો ગમતો કે ન શાસ્ત્ર ભણવું ગમતું, ન કાવ્ય વાં-
ચવાં ગમતાં કે ન કથાઓ વાંચવી ગમતી, ન ચંપૂઓ ગમતાં કે ન
નાટકો ગમતાં, ન પ્રાણાયામ કરવો ગમતો કે ન મત્યાહાર
કરવો ગમતો, ન આસન કરવાં ગમતાં કે ન જપ કરવો ગમતો,
ન ધ્યાન કરવું ગમતું કે ન સમાધી કરવી ગમતી, ન કલા-

જો શીખવાનું ગમતું કે ન કરસરતો કરવાનું ગમતું, ન લખવું ગમતું કે ન વાંચવું ગમતું, ન પોપટ પઢાવવાનું ગમતું, કે ન મેના પઢાવવાનું ગમતું, ન કોઈ રમત ગમતી કે ન કોઈ ગમત ગમતી, કેવળ વારંવાર 'જો પ્રિયસખે! આપણું પરસ્પર મળવું હવે ક્યારે બનશે? શું દયાળુ ગુરુશ્રી આપણીઉપર દયા નહિજ કરે? અરે આ બે ઘડી તો ગમે તેમ કરી કાઢી નાખ્યું પણ જે દિવસ સૂર્યોદયથી તે સૂર્યાસ્ત સુધી આપણુ બેચને જૂઠા રહેવા ગુરુશ્રી આજ્ઞા કરશે તે દિવસ ખરેખર આપણા પ્રાણનો નાશજ થવાનો. હે દેવ! એવા દિવસ કદી દેખાડીશ નહિ.' ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારના પ્રલાપો તે રાજકુમાર તેનાં શિક્ષાગૃહમાં કરતો હતો અને હું મારા શિક્ષાગૃહમાં કરતો હતો. આવી અમારી દશા જોઈ ગુરુશ્રીના નેત્રમાં પણ આનંદનાં આંસુ આવી જતાં તે 'ઘન્યછે પુત્ર તમારા પરસ્પર પ્રેમને' એમ કહી પ્રથમ કહેલ દંડનો સમય પૂર્ણ થયાવિના પણ અમને તે દંડથી મુક્ત કરતા હતા. એ ગુરુશ્રીની કૃપાથી ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ અને અથર્વવેદ અમારી જીજ્ઞાસે હતા, વ્યાકરણ આદિ તેના છ અંગો પણ અમને કંડક્ય હતાં અને ધર્મશાસ્ત્ર, અર્થશાસ્ત્ર, કામ-શાસ્ત્ર અને મોક્ષશાસ્ત્ર અમને હસ્તામલક જેવાં હતાં. તેમજ સર્વ કલાઓ અમારા જાણવાખ્યાર નહતી. તે ગુરુશ્રીની શિખવવાની પરિ-પાટીજ કાંઈ જુદાજ પ્રકારની હતી. તેઓનીપાસે લાણું એ અમને ખાલપણમાં પણ ઉપાધિ જેવું ન લાગતું પણ એક મનોરંજક ર-મતો જેવું લાગતું. જ્યારે જ્યારે કોઈ કંઠણ વિષય હોય ત્યારે ત્યારે તેઓ અમારીસાથે જોખવા લાગતા. તેઓ અમારીપાસે કવિતા કરાવતા અને પોતે કરી દેખાડતા; તેમાં રસઅલંકાર અને ધ્વનિ નોખવા લલામાણુ કરતા. તેઓ ધુન્ન ઉમ્મરના આપ્ત માણસ તથા ગુરુવર્ય છતાં અમારીસાથે સમાન વયનીપ્રમાણે રમવામાં, જમવામાં, અને દૂરવામાં સાથેજ રહેતા હતા. તેઓએ અમે અધ્યયનથી કાચર થઈએ ત્યારે મનને વિગ્રામ આપવા તજ્જર પાગતાં જુદા જુદા વૃક્ષોનું પાલન લાલન અને પોષણનું કામ અમને જુદા જુદા જાણુને સોંપ્યું હતું.

(અપૂર્ણ.)

આપણું જ્ઞાન આપણાજ હાથમાં છે.

આપણે જો ઊંચ લેવા હોય તો તે આપણી પામિજ છે અને જો ન લેવા હોય તો દ્વિપાંતર નેટલો દૂર રહે છે.

અનાદિ સિદ્ધ આ જગત્ જ્યારથી ઉત્પન્ન થયું છે ત્યારથી તેમાં સઘળાં નાનાં મોટાં પ્રાણિયો ઉત્પન્ન થયેલાં જણાય છે. એ સઘળાંને ક્રોધને ઘોડી અને ક્રોધને ઘણી એમ પોતાનું હિત કરવા માટેની શક્તિ અને કળા આવેલી છે. કેટલાંક તમોણુણુપ્રાધાન્ય સ્વભાવનાં અને કેટલાંક સત્ત્વ કે રજોગુણુ પ્રાધાન્ય સ્વભાવનાં હોય છે. બધાં પ્રાણિયોની મળીને આપણામાં અંડજ, ઉલ્લિજ, સ્વેદજ અને જરાયુ એમ ચાર જાતિ પાડેલી છે. સ્થાવર સૃષ્ટિના ભાગમાં સર્વે ઉલ્લિ-જનો સમાવેશ થાય છે અને જંગમ સૃષ્ટિમાં અંડજ, સ્વેદજ અને જરાયુનો સમાવેશ થાય છે. નેટલાં સ્થિર રહે તે સ્થાવર કહેવાય છે અને નેટલાં હાલી ચાલી શકે તે જંગમ કહેવાય છે. જંગમને 'ચર' એવું પણ નામ અપાય છે અને સ્થાવરને અચર એવું પણ નામ અપાય છે. આખી દુનિયાના પ્રાણિયો એ જો જાતિમાં આવી જાય છે. જંગમ પ્રાણીમાં અંડજ, સ્વેદજ અને જરાયુ એ ત્રણ બેદ કહ્યા તેમાં જરાયુ બેદમાં મનુષ્યાદિ પ્રાણીનો સમાવેશ થાય છે. સઘળાં પ્રાણિયોને જેમ પોતાના બચાવને માટે સ્વાભાવિક રક્ષણો મળેલાં હોય છે તેમ માણસને મળેલાં હોતાં નથી, પણ તે પોતાની મેળે મેળવે એવી શક્તિ મળેલી હોય છે. એ શક્તિનું મૂળ કારણ સમજાણુ છે. આહાર, નિદ્રા, ભય, અને વિહાર ઇત્યાદિ મનુષ્યને જેમ છે તેમજ બીજાં પ્રાણિયોને તેજ પ્રમાણુ છે, પણ બેદ માત્ર એટલોજ કે બીજાં પ્રાણિયોને જ્ઞાન નથી અને માણુમોને છે. જે જ્ઞાન છે તે જ્ઞાનના ચોગે, સઘળી જાતિની યુક્તિયોથી પોતે નિર્મળ છતાં મોટાં બળરાળાં પ્રાણિયોને વશ કરી મેવે છે, પૃથ્વીને ઉપલભાયલ કરી નાંખવા નેટલી શક્તિ ધરાવે છે, સર્વપ્રકારે પોતાનું રક્ષણ કરી શકે છે અને સર્વે રીતિથી સુખ ભોગવી શકે છે. મનુ-

બ્યજ્જતિતું માણી પોતે નિર્બળ છતાં, સિહ, વાઘ, રીછ, હાથી, ઘોડો આદિ જનવરોને, છેતરીને પકડી લે છે, વશ કરે છે, અને તેનાથી પોતાનું કામ લેવરાવે છે. આ વિષયમાં મોટી બહાદુરી લેખવામાં આવે છે. ને વિચારિયે તો ઘાતકી અને બળવાન માણિયોને તાપે કરવાં એ ખરેખર બહાદુરીનું જ કામ છે, અને એટલા માટે તેમ સમજાય તે ખોટું કહેવાય નહિ. જેમ માણસો પોતાનો ખચાવ કરે છે અને સઘળાં માણિયોથી તેની શક્તિ મમાણી હરે છે તેમ માણસથી ખીન્ને માણિયો પણ કરે છે. ખીન્ને માણિયો માત્ર પોતાના ભક્ષણને માટે જ ખીન્ને માણિયો કે જે પોતાથી નિર્બળ અથવા સપડાઈ શકે એવાં અને ઉપયોગમાં આવે તેવાં હોય તેને છેતરીને કે બળથી પકડી પાડે છે. માણસોમાં પણ એવી રીતે માણિયોને પકડનાર તથા માત્ર નુકશાન કરતાં અટકાવવાને પકડનાર, અને કોઈ કોઈ એવા એપ હેતુથી નિર્દયપણે માણુ લેનારનો થોડો ભાગ નથી, પણ આ વિષેની વાત અધવચ્ચ રાખવી પડે છે.

માણસ જ્યારે એક ઉંદર સરખાં નાના માણીને પણ પકડે છે ત્યારે અત્યંત હરખાઈ જઈ મોટો આનંદ ખતાવે છે. ઉંદર (ધુંશ) પકડવાનું જે પાંજરું થાય છે તેને ધુશીયું કહે છે. એ ધુશીયાંમાં જે વખતે ઉંદર રેડલાનું ખંટકું તાણતાં અટકાવી રાખેલો ખીન્નો ખશી જવાથી ઢાંકણું દેવાઈ જઈ પુરાઈ રહે છે, તે વખતે અંદર પુરાએલા તે ઉંદરને 'હું મોતના મોમાં છું' એમ થાય છે અને માણસને હર્ષ થાય છે, પણ એ ઉપરથી બોધ લેવાનું બનતું નથી. શું આપણને માટે ધુશીયું નથી? અને આપણે પણ ઉંદરની સ્થિતિને ભોગવનાર નથી? ઉંદરથી સિંહ સુધી બધાં માણીને બંધન કરનારાં પાંજરાં છે તો માણસને માટે પણ છે. એમ અભિમાન ન રાખવું કે આપણે ખીન્ને માણીને બાંધી શકિયે હિયે પણ આપણને બાંધનાર કોઈ નથી. પશુપક્ષિઆદિક બંધાય છે તે ખીન્નારાં પોતાને અકલ્પ થોડી તેથી, પણ માણસને તો અકલ્પ છે તો પણ પશુપક્ષિઓની પેઠે છેતરાય છે, બંધાય છે ને કોઈ વખતે

નારા પણ થાય છે. આમ છે ત્યાં પછી કશો બોલવાનો અવસર રેતો નથી. મનુષ્યે પોતાને મળેલી અકલનો ઉપયોગ લેવો જોઈએ તો લેતાં હોય એવો યોગ્ય ભાગ હશે. અકલનો ઉપયોગ નથી થતા તથા પોતાની ઉપર બંધન છે તો જાણવામાં આવતાં નથી. સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી વિચારવામાં આવે તો અનેક બંધન લક્ષમાં આવે. ચોરાશી લક્ષ જાતિ આપણામાં બોલાય છે. એ પ્રત્યેક જાતિમાં મરણ રહી જન્મ ધારણ કરવો એ શું બંધન નહિ? વારંવાર એવાં બંધનમાં આવી દુઃખ બોગવતું પડે છે એ દુઃખમાંથી છોડનાર મનુષ્ય જન્મરૂપ પાંજરું છે, પણ તે મેળવીને તેવાં સાધનો ચોજવામાં આવે તો. મનુષ્યદેહ ધારણ કર્યા પછી પણ આપણી ઉપર આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ એ ત્રણ મોટાં બંધન છે. એ પ્રત્યેક બંધનમાં તેની જાતિનાં અસંખ્ય બંધનો હોય છે પણ તે તેમાં સમાઈ જાય છે. આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ માટેનું કોઈ પણ બંધન આપણને નહિ આવે એમ સમજવું એ કાંઈ યોગ્ય ભૂલ નથી. એ ત્રણ બંધન તો એવાં છે કે વખતે પ્રાણનું પણ નુકસાન કરી શકે છે. આવાં બંધનથી આપણે વેગળું રહેવા અને તે બંધન નથી આવ્યાં ત્યાંસુધી, તેમાં ન બંધાવાય તેવાં ચલ કરવા ચૂકવું જોઈએ નહિ.

દત્તાત્રિયે ૨૪ ગુરુ કર્પા હતા એમ કહેવાય છે તે એવી રીતે માન બોધ ગ્રહણ કરવાના નિમિત્તથીજ. એની વાત આ પ્રમાણે છે.

એક દિવસ કોઈ વિદ્વાન્ યુવાન્ બ્રાહ્મણને અવધૂતને વેશે નિર્ભય પણે ફરતા જોઈ ધર્મજ્ઞ યદુરાજાએ પૂછ્યું, કે હે બ્રહ્મણ! આવી રીતે બુદ્ધિ પ્રયત્નવિના આપને કઈ રીતે થઈ કે જે બુદ્ધિના પ્રતાપથી આપ લોકને જાણીને બાળકની પેઠે વિચરો છો? ઘણુંકરીને સઘળા લોકો તો ધર્મ, અર્થ અને કામાદિકમાં તથા આત્મવિચારમાં આયુષ્ય, પરા અને લક્ષ્મી મેળવાના હેતુથી પ્રવર્તે થાય છે પરંતુ આપ તો સમર્થ છો, વિદ્વાન્ છો, ડાહ્યા છો, ભાગ્યશાળી છો, અમૃત સરખું બોલો છો, તથાપિ આપ જડ, ઉન્મત્ત તથા ભૂત ભરાયેલ માણસની પેઠે કોઈ કર્મના કર્તા નથી અને કાંઈ એટલા કરવાને ઇચ્છતા

નથી, કામ અને લોભ આદિ દાવાનળથી સઘળાં મનુષ્ય બળ્યા
 કરે છે પરંતુ આપ તે અગ્નિથી મુક્ત થઈ ગંગાનાં શીતળ પાણીમાં
 પડેલા હાથીની પેઠે લેશ પણ તાપે પામતા નથી, સ્ત્રીપુત્રાદિરહિત
 અને વિધવલોગરહિત એવા આપને આત્માને વિષે આનંદ રહે છે
 તેનું કારણ હું પુછું છું માટે કૃપા કરીને કહો. એ રીતે બ્રાહ્મણ જે-
 ને વાલા છે એવા મહાભાગ બુદ્ધિમાન્ ચક્રુરાજએ પુછ્યું તેથી રાજ
 થઈને વિનયથી નમેલા તે નરપતિને તણે ઉત્તર આપ્યો, કે હું રાજા !
 જેની પાસેથી હું બુદ્ધિ લઈને મુક્ત થઈ કુંડું છું તે, બુદ્ધિથી કરેલા
 મારે ઘણા ગુરુઓ છે, તે સાલળ. હે રાજા ! પૃથ્વી, વાયુ, આકાશ,
 પાણી, અગ્નિ, ચંદ્રમા, સૂર્ય, હોલો, અવગર, સમુદ્ર, પતંગ, મધમાં-
 ખી, હાથી, મધ પાડનાર, હરિણ, મલ્લ, પિંગલા (વેશ્યા), ટીટોડો,
 છાકરો, કુમારિકા, બાણ ઘડનાર, સર્પ, કરોળિયો, અને ભમરો,
 એ જાવીશ ગુરુઓનો મેં આશ્રય લીધો છે. એઓની સિક્કાની રી-
 તીથી અહીં મેં મારી વૃત્તિને કળવી છે. હે ચક્રુરાજ ! જેની પાસેથી
 જેવી રીતે હું જે શીખ્યો છું તે તેવી રીતે તમને કહું છું તે જાણી
 લ્યો. દેવને વશ રહેલાં ભૂતપ્રાણિમાત્ર પીઠા પમાડે તો પણ તે
 ભૂતપ્રાણિમાત્રનું દેવાધીનપણું જાણીને પોતાના માર્ગથી ચળવું
 નહિ, એ નિયમ હું પૃથ્વીપાસેથી શીખ્યો છું. પર્વતનાં વૃક્ષ, ખડ,
 અને પાણીનાં ઝરણાં બીજાં પ્રાણિયોના ઉપકાર માટેજ છે તેની પેઠે
 સાધુએ નિરંતર પરોપકાર માટેજ ચેષ્ટા કર્યા કરવી, અને પરોપકાર
 માટેજ એકાંત વાસ કરવો, એ હું પર્વતપાસેથી શીખ્યો. ઝાડ જેમ
 બીજાં માણસો કે પશુપક્ષીઆદિ કોઈ કાપી નાંખે, ઉખેડી નાંખે કે
 બીજે લઈ જાય, એ આદિ સઘળું પરવશ થઈ કબજા કરે છે, તેમ હું
 પણ તેનો શિષ્ય થઈને પરાધીનપણું શીખ્યો છું. પ્રાણ જેમ આ-
 હાર કરવામાંજ પ્રવર્તે છે પરંતુ રૂપ રસ આદિ ઇન્દ્રિયોના વિષયોને
 ઇચ્છતા નથી તેમ મુનિએ જ્ઞાનનો જેમ નાશ ન થાય અને મન
 વાણી જેમ ક્ષોભ ન પામે તેવી રીતે પ્રાણની વૃત્તિથી સંતોષ રાખવો,
 ઇન્દ્રિયોને પ્રિયરૂપ રસાદિકમાં વધારે વૃત્તિ રાખવી નહિ; એ હું પ્રાણ

વાયુપાસેથી શીખ્યો. નાનાપ્રકારના શીતાખણાદિક ધર્મવાળા વિ-
ષયોમાં વાયુ ચારેકોરથી પ્રવેશ કરે છે તોપણ તેના ગુણદોષમાં
મન નહિ હોવાથી તેમાં લેપાતો નથી તેમ નાનાપ્રકારના સુખ-
દુઃખાદિ ધર્મવાળા વિષયોમાં મુનિ પ્રવેશ કરે તોપણ તેણે તેના
ગુણદોષમાં મન ન રાખવું અને તેમાં લેપાવું નહિ, એ હું બહારના
વાયુ પાસેથી શીખ્યો. જેમ વાયુ ગંધઆદિ ધર્મના યોગે ગંધ-
માળો જણાય છે પરંતુ તે ગંધ ખરે જોતાં તેમાં મળેલો નથી,
તેમ પંચમહાભૂતના દેહમાં પ્રવેશ કર્યા છતાં અને તેના ગુણનો
આશ્રય કર્યા છતાં જ્ઞાનવાન યોગી ગુણથી લેપાતો નથી અર્થાત્
અહું પ્રત્યક્ષથી જણાય છે તોપણ દેહના ધર્મવાળો આત્મા નથી,
એ પણ હું વાયુ પાસેથી શીખ્યો. જેમ સર્વમાં વ્યાપી રહેલાં
આકારાને ઘડાઆદિ પદાર્થથી સંગપરિચ્છેદ નથી, તેમ સ્થાવર
અને જંગમનેવિષે બ્રહ્મસ્વરૂપની લાવનાથી સર્વમાં વ્યાપી રહેલ
મુનિ પોતે દેહાત્મને પ્રાપ્ત થયો હોય તોપણ પોતાનું સંગ પરિચ્છેદ-
રહિતપણું જાણવું તથા વાયુથી આમ તેમ જતાં વાદળાંવડે જેમ
આકારાને બંધન નથી, તેમ તેજ, પાણી, અને અન્ન (પૃથ્વી) મય
કાળથી સૃજાયેલા દેહાદિક પદાર્થોથી પુરવને બંધન નથી, એ હું
આકારા પાસેથી શીખ્યો. મૂળથીજ નિર્મળ, મીઠું, માણસોને તીર્થનું
સ્થળ એટલે તીર્થની જાણમાં રહેતું અને બીજા પાણી માથે મળેતું
પાણી દર્શન કરવાથી, સ્પર્શ કરવાથી અને કીર્તન કરવાથી જગત્ને
પવિત્ર કરે છે તેમ સ્વભાવથીજ નિર્મળ, મનુષ્યોઉપર મીતિવાન,
મીઠું ખોલનાર, તીર્થના સ્થાનરૂપ મુનિ પણ પાણીની પેઠે દર્શન
કરવાથી, સ્પર્શ કરવાથી અને કીર્તન કરવાથી પવિત્ર કરે છે, એ હું
પાણી પાસેથી શીખ્યો. તેજવાળો, તપવાળો, ક્રોધથી પરાભવ ન
કરી શકાય એવો અને પોતાનું ઉદર (પેટ) એજ જેનું વાસણ છે
એવો અગ્નિ સર્વ ભક્ષણ કરે છે તોપણ નિર્મળ રહે છે, તેમ અતિ
જ્ઞાનથી તેજવાન, તપથી શોભાયમાન, ક્રોધથી પરાભવ ન પમાડાય
એવો અને પેટ એજ જેનું વાસણ છે (પરિગ્રહ નહિ કરનાર) એવો

જિતેન્દ્રિય મુનિ સર્વે ભક્ષણ કરે તોપણ નિર્મળ રહે છે; તથા અગ્નિ જેમ ક્યાંઈ ઠંકાઈ રહેલો હોય છે, ક્યાંઈ બહાર દેખાતો હોય છે, કલ્યાણ ઇચ્છનારાઓને ઉપાસવા યોગ્ય છે અને હોમ કરનારાઓ જે પોતાની ઇચ્છાપ્રમાણે હોમે છે તેને ભક્ષણ કરે છે અને તેઓનાં થઈ ગયેલાં અને થવાનાં પાપનો નાશ કરે છે, તેમ મુનિ ક્યાંઈ છાનો રહે છે, ક્યાંઈ પ્રસિદ્ધ રહે છે, પોતાનું બહુ ઇચ્છનારાઓને સેવવા યોગ્ય છે અને આપનારાઓનાં થઈ ગયેલાં અને થવાનાં પાપને નાશ કરતા જે કાંઈ તેઓ આપે છે તે ખાય છે, એ હું અગ્નિ પાસેથી શીખ્યો. અગ્નિ જેમ સર્વમાં વ્યાપી રહેલો છે પણ જેવું લાકડું હોય તેવો બહાર દેખાય છે તેમ પોતાની અવિદ્યાથી સર્જાયેલાં સત્ અને અસત્ ભક્ષણવાળાં અર્થાત્ દેવ પશુ આદિ રૂપ અથવા પ્રાણી શુદ્રાદિ રૂપ જગતમાં પ્રવેશ કરી રહેલો સમર્થ આત્મા જેવી દેહની ઉપાધિ તેવો દેખાય છે. અર્થાત્ દેહની ઉપાધિથી આત્માને નીચડેચપણું જણાય છે, કાંઈ સ્વાભાવિક નથી; એ પણ અગ્નિ પાસેથી શીખ્યો. જેની ગતિ જાણવામાં નથી આવતી એવા કાળથી ચંદ્રમાની કળાને ઉત્પત્તિ અને નાશ થાય છે, ચંદ્રમામાં તેમ કાંઈ નથી, તેવીજ રીતે જેની ગતિ જાણવામાં નથી આવતી એવા કાળથી, જન્મથી માંડીને મૃત્યુપર્યંત જે છ વિકાર છે તે દેહના છે, આત્માના નથી, એ હું ચંદ્ર પાસેથી શીખ્યો. પાણીના પ્રવાહના સરખા વેગવાળા કાળથી, આત્માસંબંધી પ્રાણીમાનને જન્મ અને મૃત્યુ નિરંતર થવાજ કરે છે પરંતુ જેમ અગ્નિની જ્વાળાનાં ઉત્પત્તિ અને નાશ નિરંતર થાય છે તોપણ દેખાતાં નથી તેવીજ રીતે તે દેખાતાં નથી. સૂર્ય જેમ પોતાની કિરણોથી પાણીને ઘેરી લે છે અને વખત આવે ત્યારે. (ચોમાસામાં) મેલી દે છે, તેમ મુનિ પણ ઇન્દ્રિયોથી વિષયોને ગ્રહણ કરે છે અને વખત આવે ત્યારે (કોઈ અર્થા મળી જાય તો) આપી દે છે; તથા સૂર્યમાં કાંઈ બેદ નથી પરંતુ રચૂળ છુદ્ધિવાળા ઘટાદિ પદાર્થોમાં પડતાં તેનાં તિબિબને જોઈ બેદવાળો જાણે છે તેવી રીતે આત્મા પોતાનાં રૂપમાં

બેઝવાજો નથી પરંતુ દહાદિક ઉપાધિમાં પ્રતિબિંબથી તે ઉપાધિમાં પેઠેલો હોય એવા બેઢથી જાડી પુષ્ટિવાળાઓ જાણે છે. અર્થાત્ આત્મસ્વરૂપમાં કરો બેઢ નથી, ઉપાધિમાં બેઢ છે, એ હું સૂચ્ય પાસેથી શીખ્યો. ક્યાંક પણ કોઈની સાથે અતિ સ્નેહનો પ્રસંગ ન રાખવો. જો રાખે છે તો દીન પુષ્ટિનો હોલો જેમ સતાપ પામ્યો તેમ તાપ પામે છે.

એક કોઈ હોલો અરણ્યમાં એક કોઈ ઝાડમાં માળો કરીને પેતાની સ્ત્રીસહિત કેટલાંક વર્ષથી રેતો હતો. ગૃહસ્થાશ્રમ પાળનારાં અને સ્નેહથી બંધાઈ ગયેલ હૃદયવાળા તે સ્ત્રીપુરૂષે એક પીળાંની નજર નજરથી, અંગ અંગથી અને પુષ્ટિ પુષ્ટિથી એમ બાધી લીધાં હતાં. (અપૂર્ણ)

નામદાર ગવર્નર સર જેમ્સ ફરગ્યુસન ઉપર પ્રજાએ આપેલા દિલાસા પત્રનો ઉત્તર.

ગણેશખિડ, તા. ૨૦ મી જાન્યુઆરી ૧૮૮૨.

સાહેબ,—આ સાથે બીડેયો પત્ર આર્યધર્મપ્રકાશના આવતા અકમાં પ્રસિદ્ધ કરવાની કૃપા કરવાને હું આપને અરજ કરું છું.

હું છું સાહેબ, આપનો વિશ્વાસુ,

જી. એચ. આર. હાર્ટ,

નામદાર ગવર્નરનો ખાનગી મસલતદાર.

મારા જારે દુઃખમાં ચારેબાજુથી જે મમતા અને દુઃખની એકતા બોહોળી રીતે મારી તરફ જણાવવામાં આવી છે, તેને માટે મારો આભાર જણાવવાને હું ઉત્કંઠિત છું.

ઘણાંઓને તો જુદી જુદી રીતીએ મારો આભાર જણાવવાને પ્રયત્ન કરીશ, પણ સર્વ દરજ્જાની અને વર્ગની મોટી સંખ્યાએ કે જેમણે સઘળી રીતે અંતઃકરણપૂર્વક તથા કોમળપણે એટલુંજ નહિ

સર્વે લુજ્ઞ ગ્રાહકજનોને સૂચના.

સહયુષ્ઠિ ગૃહસ્થો આ “આર્યધર્મપ્રકાશ” ચોપાનિધું પ્રતિ-
માસે આપ મુર્વની સેવા બજાવે છે. તેનાં મૂલ્યનો નાણાં ફેરલાક
ઉદાર ગ્રાહકોએ લીધો પ્રથમથીજ મળી ચુક્યાં છે, પણ ફેરલાક
કુપાણુઓનાં હજુ બાકી છે અને ચોડાઓનાં તો એક વર્ષ કરતાં
પણ વધારે ચડી ગયાં છે. માટે જોમનાં એવી રીતે નાણાં રહ્યાં
છે તેમણે આ એક પ્રાસંગિક સનિષ્ઠારકથી માફલવાને જરા પણ
વિલંબ કરવો નહિ. અથવા આરા રાખિયે છિયે કે જુલ રકમને માટે
ઠપાલ અર્ચ કરવાની આવશ્યકતા રહેશે નહિ.

આ ચોપાનિધું જોનાં ઉપર માફલવામાં આવે તેમને રાખવાની
ઇચ્છા ન હોય તો માફલેલા એક ટીકીટ ચોડી પાછો માફલવો નહિ
તો તેમને ગ્રાહક તરીકે સમજવામાં આવશે.

આ ચોપાનિધાનું મૂલ્ય વર્ષ ૧ નું ૧-૮ અગાઉથી રાખ્યું છે.
અહારના ગ્રાહકોએ ઠપાલ અર્ચ ૬ આના વધારે માફલવું.

બાહ્ય અખબર.

આ ચોપાનિધાનિધે કોઇને કાંઈ લખ્યું હોય તો તેમણે અ-
હારકોટ બુલેટર તથા શીરંગીના દેવજપાસે પોર્તુગીઝ અર્ચ રહી ર,
અથવા નંબર ૨૯ માં સંસ્કૃત પાઠશાળામાં આર્યધર્મપ્રકાશનાં તંત્રી
જોશ લખી જણાવવું. નાટપેડ કાગળો લેવામાં આવશે નહિ.
કેકાણુ બદલે તેમણે લખી જણાવવું.

કેશવલાલ હરિશમ.

आर्य धर्मप्रकाश.

ARYA DHARMA-PRAKASH.

पुरतः १० भुं.

वैत्र, संवत् १८३८.

अंक ६ ११.

वसंततिलका.

सर्वान्निहायकुपथान्कुटिलान्दुरंतान् ।
स्वीयेमनस्तुरगमादरतो नयंतु ॥
रम्याय धर्मसुपथं प्रतिशास्त्रसंग-
तोन्नविधायसुजनादिति चार्थनामे ॥

छपावी प्रकट करनार,
वेदधर्मसत्तानी कार्यत्तारमंडणी.

मुंअधमठये;

आरियन्तल छापणानामो छापु.

सन् १८८२ धमरो.

૧ અપરાધરૂપ વૃક્ષનાં ફળો.....	૧૨૧
૨ એક ચારના મનના આર્યસ્થિતિઉપર વિચાર ...	૧૨૩
૩ દુરાચારનું એક દ્વાર.....	૧૨૬
૪ આપણું જ્ઞાન આપણાજ હાથમાં છે.....	૧૧૩
૫ એક પ્રમા ચરિત્ર	૧૩૭
૬ પુસ્તકોની પહેાંચ.....	૧૪૧
૭ શોક રામાવવાવિષે (કવિતા.)	૧૪૪

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

જેણે અંબર વાસુ તેજ જલ ને પૃથ્વી પછીથી કરી,
જેણે સ્થાવર તેમ જંગમ રમ્યાં એવા અનાદી હરિ;
હું તંત્રી શુભ સૂત્રધાર સહુને સન્માર્ગમાં સ્થાપજો,
સપ્તમા સુવિચાર સત્યમય ને સદ્ધર્મને આપજો.

ભારતાર્થપ્રકાશ.

(ક્રિસ્મત પોસ્ટેજ-સાથે બહારગામના રૂ ૩-૬-૦).

ઉપલ્બ્ધા નામનું દર હિન્દુ મહીને પ્રકટ થતું માસિક ચોપાનિયું તેના જુના કાર્યમારીયા પાસેથી અમે લીધું છે. હાલ એ ચોપાનિયામાં બીજમ-પર્વ સુધી પુર થયું છે તે ગ્રાહકોના જાણવામાં હશે. આ એજ મહીનેથી એની નવી વ્યવસ્થા કરેલી છે. મારે એજ શુદ્ધ ૧ થી પુસ્તક ૭ સું દ્રોણપર્વ એક ૧ લો રા રા. બાઈશંકર નાનાબાઈની સહાયતાથી બહાર પડશે અને એજથી બાર અંકનું એક પુસ્તક ગણાશે. એ હિંમતે જે ગ્રાહકોનાં નાણાં ચાતમાં વર્ષને મારે અગાઉથી અવિલાં છે તે આ હિંસાખમાં મળે જાયશે. હવેથી સદર્દુ ચોપાનિયાસંબંધી કાગળ પત્ર અને હરેક કામકાજ તથા મની આરડર વિગેરે નિચે મહી કરનારને નામે માફલવાનો વહિવટ રાખવો. આક્રિસનું ડોકાણું બહારકોટ દાદીશેઠની અગિયારી લેનમાં વકિલ બાઈશંકર નાનાબાઈના માળામાં એમ કરવું.

શ્રીશંકર મહોળાંદ,

ભારતાર્થપ્રકાશના મેનેજર.

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૦ મું.

ચૈત્ર, સપ્ત ૧૯૩૮.

અંક ૬૬૦.

॥ યતોધર્મસ્તતોજયઃ ॥

અપરાધરૂપ વૃક્ષનાં ફલો.

શ્લોક.

રોગશોકપરીતાપબધનવ્યસનાનિચ
આત્માપરાપવૃક્ષાણાફલાન્વેતાનિદેહિનાં

પ્રાણિયાને રોગ, શોક, પરીતાપ, બંધન, અને દુઃખ, એ સઘળાં થાય છે તે પોતાના અપરાધરૂપ ઝાડના ફળ છે.

ઝાડ થાય તો ફળનો સંભવ પણ છે. સારું ઝાડ વાળ્યું હોય તો સારાં ફળ મળે અને નહારું વાળ્યું હોય તો નહારાં મળે. રોગ થાય, શોક થાય, પરીતાપ થાય, દુઃખ થાય અને બંધનમાં આવી પડાય એ સર્વે પોતાના અપરાધરૂપ વૃક્ષોના ફળો છે. જેવા પ્રકારના અપરાધરૂપ વૃક્ષ વગાય તેવા પ્રકારનું તેમાંથી ફળ થાય. અપરાધરૂપ વૃક્ષો ધણી વગાય તો તેનાં ફળો પણ ઘણાં થાય. કળિકાળના પ્રતાપથી, માયાના મોહથી, કર્મની પ્રબળતાથી, સંગતિથી કે રક્તગુણતમોગુણનાં વિશેષ પ્રબળથી લોકોને જે ઝાડ આપણે વાવિયે છિયે તેનું ફેલું ફળ થશે તે સમજવામાં આવતું નહિ હોય અને કદી આવતું હશે તો પછી તેને, અફીણી જેમ અફીણને મેલી રાકતા નથી તેમ મેલી રાકતા નહિ હોય એમ બહુ દખાય છે. આ શરીર અમૂલ્ય ગણાય છે. અને પાગીને રોગ, શોક આદી જેવાં કડવાં ફળ મેળવવાનાં નથી, એથી તો મીઠા અમૃત સરખાં રોગને મટાડે, શોકને સમાવે, પરીતાપનો નાશ કરે, બંધનથી બહાર કાઢે અને દુઃખને દૂર કરે એવાં ફળ મેળવવાનાં છે. એ ફળ મેળવવાનાં તેવા સારાં વૃક્ષો નોંધજે. નહારા વૃક્ષો પ્રથમ

ન વવાયાં હોય તોજ સારાં વૃક્ષો વાવી શકાય છે. કદી તહારાં વૃક્ષો અજ્ઞાનતાથી વવાઈ ગયાં તો તેને ઉખેડી કાઢી તેને સ્થળે સારાં વાવવાને પ્રયત્ન કરવું અને તેમ થાય તોજ સારાં. ફળ આપવાની આશા રહે.

જેઓ પોતાનું, પોતાના વર્ગનું અને પોતાના દેશનું ભલું ઇચ્છનારા હોય તેમણે સારી પેઠે ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે રોગ, શોક, પરીતાપ, બંધન અને દુઃખ રૂપ ફળને આપે એવાં કોઈ પણ વૃક્ષને વાવવું નહિ. આ શિવાય બીજાં સાધનો શ્રેષ્ઠ જાણતાં હોય તો તે માત્ર દેખવા માનજ સમજવાં ક્રમક્રમે તેઓ સઘળાં આ સાધનને આધીન છે.

બીજું સમજવાનું એ છે કે ઘણા લોકો કોઈ રોગથી, કોઈ શોકથી, કોઈ તાપથી, કોઈ બંધનથી અને કોઈ દુઃખથી ઘણા આકુળ બનેલા થઈ રાત દિવસ રૂદન કર્યા કરે છે. આવાં દુઃખનો અંત ક્રમ આવે એવિયે વિચાર નહિ કરતાં ઉલટો વધારો કરતા જાય છે અને ઉપરથી વિલાપ કરતા રહે છે. સારાં તરતાંનો વિવેક કદી ન હોય તેથી તેમ થતું હશે તો પણ તેઓએ વિચારવું જોઈએ કે આપણે જેવાં કર્મ કરિયે છિયે અને કરશું તેવાં ફળ પામિયે છિયે ને પામશું. આમ વિચારી ક્રમે કરીને સર્વે દુઃખથી મુક્ત થવાનો માર્ગ શોધવો. એવો માર્ગ શોધવાની ઇચ્છા થયા પછી તે દૂર નથી. કુટલાક ઓધવાનું પુરૂષો રોગશોકાદિક આવી પડે છે ત્યારે સમજે છે કે જો દહુ ધારણ કરવો પડે એવાં કૃત્યો કર્યા છે તો પછી દહુના ધર્મ પ્રમાણે રોગાદિકપણ કર્મોનુસાર થવાજ જોઈએ. જો દહુ ધારણ નહિ કરતાં પરમ પદને પામવા જેવું પ્રયત્ન થયું હોત અને થશે તો આવાં દુઃખનો અનુભવ ન થાત અને નહિ થાય. આપણે પણ આમ વિચારવું અને સઘળાં દુઃખ દૂર થાય તેવાં કાર્ય કરી કલ્યાણતા પાત્ર થવું.

અમે ઇચ્છિયે છિયે કે આર્યજનો રોગ, શોક, પરીતાપ, બંધન અને વ્યસનોના ભોગી નહિ થાય તેવાં પ્રયત્નો કરશે અને પ્રતિ

દિવસ પરમ કૃપાળુ ઇશ્વર તેને સહાય થશે અને તેમ થયા પછી સહુ પોતાના ધર્મને ઓળખી ઉત્તમોત્તમ કલ્યાણનાં સાધનો સંપાદન કરવામાં પાછળ રહેશે નહિ. (તથાસ્તુ)

એક ચારના મનના આર્યસ્થિતિઉપર વિચાર.

આ પૃથ્વીના પદ ઉપર ઘણી જાતના મનુષ્યો વસે છે, તે સર્વે આ કાળમાં પોતપોતાની ઇચ્છાપ્રમાણે વર્તે છે. ક્યાંઈ થોડો તો ક્યાંઈ ઘણો એમ સૂધારાના સૂર્યનો ઉદય થઈ ચૂક્યો લેખાય છે. અને ચારેકોરે જયજયકાર વર્તેતા સર્વના જોવામાં આવે છે. પરદેશી લોકોનાં બળ, અભિમાન ધર્મઉપર આસ્થા અને વિવેક વધતાં જાય છે તેમ સ્વદેશમાં એ સઘળાનો ઘટારો થતો જતો જણાય છે. મારે ધર્મના વિષયઉપર ધ્યાન રાખવાનું કામ હાથમાં આબંધું છે ત્યારથી આર્યના સબંધના વિચારથી હું દિવસે દિવસે કુબળો થતો જાઉં છું. વર્તમાન સમયમાં મને એમ લાગે છે કે આપણા આર્યજનો ગાઢરિયા પ્રવાહની પેઠે નિરંતર ચાલે છે. પૂર્વકાળમાં મહાવિદ્વાનો ધ્રુવિવાન્ થઈ ગયા તે ક્રમ થયા હશે એ આજની સ્થિતિઉપર આધાર રાખીએ તો સમજી શકવું બહુ કઠણ છે. આ કાળની પ્રજા તો પૂર્વકાળના વિદ્વાનોઉપર, આગળના શોષાઉપર અને આગળની ધર્મની રીતિઓઉપર ધૂળ વાળવા જેવું કરે છે. નથી સમજતું કે એ તે કાળમાં ફરે છે, હવામાં ફરે છે કે કર્મમાં ફરે છે. સહુએ ગાઢરિયા પ્રવાહની પેઠે ચાલનારા આપણા લોકો છે પરંતુ સારા વિષયમાં કે સૂક્ષ્મ નજર કરી વિચારીને ચાલવામાં કોઈ ગાઢરિયા પ્રવાહની પેઠે વર્તતા જણાતા નથી. એવા વિષયમાં તો સહુ જુદી જુદી પોતાને પંસદ પડતી રીતથી સ્વતંત્ર રહી વર્તે છે. ધર્મ શું કેહેવાય, તે સહુએ કંટલો માન્ય છે, અમુક અમુક વિષયને ધર્મનું નામ ક્રમ આપ્યું છે અને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય તથા ત્યાગ કરવા યોગ્ય કયો અને કંટલો લાગ છે, તે જાણ્યા પહેલાં તો “સો તારી રામ કુવાઈ અને એ માંડે ઉ હું.”

એ કહેવત પ્રમાણે પોતાની વાત પકડી રાખી કાળને અને પ્રકૃતિને અનુકૂળ પડે તેમ વર્તે છે. પરધર્મમાં મીતિ બાંધવામાં, પરધર્મ-ગારમાં શોભા લેખવામાં અને પરક્રિયામાં શ્રેષ્ઠતા માનવામાં સર્વેનું મન ભુરાયું થઇ જવાથી પોતાનું શું છે, કેમ આલે છે અને કેમ ચલવડું જોઈએ તે જાણતા પણ નથી અને જાણવાને ઇચ્છતા પણ નથી. પોત પોતાના વિચાર પ્રમાણે સહુ મહત્ત્વ માની બેસે છે. કોઈ શ્રુતિસ્મૃતિને માનતા નથી, કોઈ માને છે તો તેમાંથી મન ગમતાં વાક્ય માત્ર ગ્રહણ કરે છે, કોઈ ન ગ્રહણ કરવાનું પણ ગૃહણ કરે છે અને જે ગૃહણ કરવાનું હોય છે તેને વેહેતું મેલે છે, કોઈ વાક્યનો અભિપ્રાય ન જાણવાથી તેનો ખોટો ઉપયોગ કરે છે, કોઈ જાણે છે તો પણ તેમાંથી સત્ય અભિપ્રાયને અનુસરતા નથી, અને કોઈ કોઈ તો તમ્બોનો શો સિદ્ધાંત છે અને તેના શું કરવાને કે માનવાને ઇચ્છે છે તે પણ જાણતું નથી. કેટલાક નરવાનરો પોતાની પવિત્રતા અને વિચક્ષણપણું મકટ કરતાં, 'આપણે ધર્મશાસ્ત્રો પ્રમાણે વર્તતા નથી, નવરા નદીતટે વસનારા મુનિચોએ એ પુસ્તકો પાછળની મળને ભમાવવા બાંધેલાં છે' ઇત્યાદિક અચોગ્ય વાક્યોથી સમજ્યાવિના નિંદે છે. કોઈ વળી એમ પણ કહે છે કે 'આજ આપણે જેવા બુદ્ધિવાન્ છિયે તેહું બુદ્ધિબળ આગળ નહોતું, માન ભાષા પોતાની સંસ્કૃત એટલે પુસ્તકો લખી કાઢવાનું બહુ સેહેલ પડતું, પણ તેથી કરીને વ્યાસ વાલ્મીકિ આદિ કાંઈ આજના બી.એ., એમ. એ., કે એલ. એલ. બી. જેવા ઘણા વિદ્વાન્ કે વિચારવાન્ ગણાય નહિ' એમ પણ નિરાંક બોલી ઉઠે છે. કોઈ વેદને આધુનિક વદે છે, કોઈ પુનરુદ્ધાહની પ્રતિષ્ઠામાંજ પવિત્રતા લેખે છે, (કોઈ તેનાં ખંડનમાંજ ખાંત રાખે છે) કોઈ ધર્મ સંબંધી જુઠા વાદો કર્યા કરે છે, કોઈ સંધ્યાસ્નાન કરતા નથી, કોઈ નિત્યકર્મ કરતા નથી, કોઈ વૈશ્વદેવને વેગજો કરી બેઝ છે, કોઈ અતિધીને અન્ન આપતા નથી, કોઈ ઇધર પૂજનમાં મીતિ રાખતા નથી, કોઈ 'ગેટ પેટ' કરતાં શીખ્યા એટલે ભણી રહ્યા

સમજે છે, કોઈ દેખા દેખીથી બૂટ મોળ ઘાલી લાકડી લઈ સુધરે-
લાનો ડોળ ઘાલવામાં મોટાઈ માને છે, અને કોઈ માંડીથી મલિન
છતાં ઉપરથી આછાઈ દેખાડે છે. કેળવણીનો વધારો થતો જાય છે
પણ તે માત્ર એક દેશી. સદાચારના વધારાને બદલે ઘટારો દેખાય છે.
આખી વીંચીને ઉઘાડીયે ત્યાં પોતાનું ધારેલું પાશર માનનારાનું
નજરે પડે. નાને મોઢે તો વિવેકજ જતો રહ્યો છે, ખરો ઉપદેશ
કોઈ આપતું નથી અને આપે છે તેનું કોઈ સાંભળતું નથી, શાસ્ત્રોનું
સન્માન થતું નથી, ધર્મને ધક્કો લાગે છે, આર્યોની ઉત્તમતા તણાઈ
જાય છે, ભરતખંડનો ભાર ઓછો થતો જાય છે, માનવોની છતી
વિદ્યાએ મૂર્ખતા વધતી જાય છે, નિર્દયપણું અને ઘાતકીપણું વધતું
જાય છે, મલિનતા આદિ દૂરાચાર વધતો જાય છે, ખોલનારાઓ
ગમે તેમ ખોલે છે, લખનારાઓ ગમે તેમ લખે છે. સાંભળનારાઓ
ગમે તેમ સાંભળે છે, ગ્રહણ કરનારા સાંભળીને પણ ગમે તેવું
ગ્રહણ કરે છે, વાંચનારાઓ ગમે તેવું વાંચે છે, અને ધર્મ અને
સદાચારનું કોકકુ એટલું બધું ગુચવાઈ ગયું છે કે તેનો છેડો ઇશ્વર
કૃપાવિના હાથ લાગે તેવું રહ્યું નથી.

પૃથ્વીનું નામ આપણી દેવ ભાષામાં બહુ રત્ના (ઘણા રત્નવાળી) છે.
તે નામ સત્ય કરવાને કેમ જાણે ઇશ્વરને ઇચ્છા હોય તેમ ઘણોવાર
સારું પણ સાંભળવામાં અને જોવામાં આવે છે. નાનાં વયના પણ ઘણા
વિદ્વાનો પરભાષા કે પોતાની ભાષાને ભણીને શાત પ્રકૃતિવાળા તથા
આસ્તિક જણાય છે; નિત્ય નૈમિત્તિક કર્મ કરનારા, દયા દાન ધ્યાન
અને ઇશ્વરાધનામાં ધ્યાન રાખનારા, શાસ્ત્રોના સાર સમજનારા, ધર્મવાન્,
અને ઉત્તમ અભિમાની પણ પુરૂષો છે ખરા પણ તે સર્વની સખ્યા
ઘણી ઓછી છે તેથી અતિ ખેદ થાય છે. સત્વગુણી સ્વભાવના ધર્મસ
પુરૂષોએ ખેદ નહિ લાવતાં સારા ભાગનો વધારો થવાને માટે પ્રયત્ન
કરવું જોઈએ, તે પ્રમાણે જો પ્રયત્ન ચાલુ રહેશે તો થોડા સમયમાં તે
કાર્ય સિદ્ધ કરી વિજયવાન્ થયું. પણ મારું પોતું અતઃકરણ એવો
શુભ સમય આવે ત્યાં સુધી લોકોનું અવળું આચરણ જોઈ સ્થિર રહી

શકે તેવું નહિ હોવાથી મને ઘણું માફું લાગે છે. હે પરમ દયાળુ પરમેશ્વર ! હે દીનબંધુ દયાસિંધુ ! આ તમારી મિત્ર મંજ, કોઈ કાળના યોગથી સારો માર્ગ છુલી જઈ આવળે રસ્તે ચડી જાય છે તેના હૃદયમાં આપ અંતર્યામી પ્રેરણા કરો કે પાછી સારે રસ્તે ચડી આપને પ્રસન્ન કરવાનાં અને પોતાનું કલ્યાણ કરવાનાં સાધનમાં તત્પર થાય.

દુરાચારનું એક દ્વાર.

અનેક જાતિના દુરાચારો આ સંસારમાં વિસ્તાર પામેલા છે અને પામતા જાય છે, તે મધ્યે હાલમાં દેટલાંક અપૂર્ણ વિચારના લોકથી લખાતાં કે લજવી બજવાતાં ખરાં નહિ પણ નામનાં નાટકો પણ એકાદ અંશે હલાં રહે છે. નાટક એટલે શું, તે કેમ રચાય, કેમ લખવાય, તેમાં શા શા વિષયો જોઈએ, અને તેના ઉપયોગ શો છે, તે તો કંઈ કોઈ ભાગ્યેજ જાણતું હશે. હાલની ચાલતી રીતી ઉપરથી તો નાટકશાળા જાણે એક દુરાચાર શીખવાની નિશાળ અને તેમાં લજવાતાં જોલ જાણે તેમાંની કુળવણી હોય એમ જાણાઈ આવે છે. ભવાચારની સારી ભવાઈની ખરોખર પણ એ નાટકની ખુબી રેતી નથી. કોઈ પવિત્ર પુરુષનાં ચરિત્રો દેખાડી લોકોને સારે માર્ગે ચડાવવાનો મૂળ ઉદ્દેશ એમાં જરાએ જોવામાં આવતો નથી. આજકાલ સંસારની રીતિથી પણ વિરુદ્ધ ખોલવાથી અને ચાળા કરવાંથીજ નાટકનું નાટકપણું લજવનારા ને જોનારા જાણે છે એથી વખતો વખત એટલા બધા તો તેઓ હસી પડે છે કે ખેહક. નાનાં છોકરાંને આવાં નાટકોનો છંદ લાગે છે એટલે તેનું કાળજી ખસી જાય છે, પણી તે તેનાં માબાપના કામનું બીલકલ રેતું નથી. અલ્યાસ તો નાટકનાં નિરસ વાક્યોનેજ લેજે છે, પણી તેનાથી બીજા અલ્યાસ કરી ઉત્તમ પદ પમાતું નથી. માવતર બીચારાં છોકરાં લાણીને કમાઈ ખવરાવશે એમ આશા રાખતાં હોય ત્યાં છોકરાનું તો મન આમ ફટકી જાય એટલે પણી

માથે ઝાંઢાને પોક મેલે. એ દુર્ગુણના ગારાદપ નાટકોમાં લપટાઈ ગયેલા બિચારા કાચા મનના અને વિવેક વગરના બાળકો એમાંથી એવો પરિણામ મેળવે છે કે જીવતાં સુધી તેને એવા ભવાયાના જેવા સ્ત્રિયાના કે બીજા કોઈના વેશો લઈને પરાધીનતાથી પેટ ભરવું પડે છે. શું જન્મનું સાર્યકપણું? ઢંગ ઢાળ વગરનાં બેડોળ નાટકોને વળી ધનવાન કે વિધવાવાનુમા ખકાતા આશ્રય આપે એટલે પછી શી બાકી રહે? 'ઉટને વળી ઉકરડે ચડે' એ કેહેવત પ્રમાણે એની ચોગ્યતા થાય. એ નાટકોની, નાટકપાત્રોની, તેની અચોગ્યતાની, અને તેના નિઃસારપણાની વાત મેલો દઈએ તો પણ બીજી ઘણી જાતની અમર્યાદ તેમાં દેખાય છે. 'આવાં નાટકને જોનારા સારા ગૃહસ્થો આવે છે તેના કરતાં હુમ્મશાં દીવાસળીની પેટિયાની ફરી કરી પેટ ભરનારા, સાણુની જોટિયાની ફરી કરનારા, અને બીજા પરચુરાણુ ધંધો કરી એક એ આના રોજ કમાઈ શુજરાત દરનારા તેમા ભરાય છે. કોઈ વખત તેઓ નાટકનાં પાત્રોના બોલવા ઉપરથી મર્યાદાવિનાના શબ્દો બોલે છે ને ચાળા ટરે છે. આમાં સારા આભરદાર માણસે તો જતુજ ન જોઈએ, પણ આજનો જમાનો તો એવો છે કે એવી ભવાઈઓ જાણી જોઈ જોવાને અને પોતાનાં વૈદિકરિચાને દખાડવાને ખરીખાંતથી ઉંચ વેચી ઉભગરો કરી પૈસા ખુવે છે. સ્ત્રિયો એમાંથી કુવો બોધ લે અને શું સમજે તેઓનો તેનો વિચાર હોતો નથી. આવા નઠારા માર્ગમાં પૈસા ખરચવાને પોતાનાં બાળકોને કે પોતે એ જોડા હંદમાં પડે એ ખરેખર આર્યાવર્તને આહું લગાડનારું છે. જે નાટકો નાટકપાત્રો, તેના હાવભાવ, તેના સાર અને તેની શીખામણ સ્ત્રિયાને કે પુરુષોને જોવા લાયક, સાંભળવા લાયક અને કરાવવા તથા કરવા લાયક છે, અને જેથી કરી નુકસાન નહિ પણ ગુણ જ થાય છે તે કોઈ જુદા પ્રકારનાં હોય છે, પરંતુ તેની સંખ્યા થોડી હોવાથી તે લોકોના જાણવામાં આવતું નથી. જે સહુની જીવીજ મરજી હોય કે નાટકનો મચાર મુત્યજ છે તો મર્યાદાને સાચવે, સારો બોધ આપે, અને

લોકોને કુંદ ન થાય તેવાં ચરચાવો કે ભજવો તો તે ધનવાનથી થઈ શકે તેવું છે; પણ હાલમાં જે ચાલ ચાલે છે તે તો સ્તુત્ય નથી. કેટલાક તો નાટકરૂપે પેટ ભરવાનોજ ધંધો લઈ ખેડા છે, તમને ખીન્ને ધંધો ગમતોજ નથી. કદી લોકોને સારો ખોધ થતાં હોય તો તો તે ધંધો પણ ઉપયોગી ગણાય પણ જેથી ખોધ ન થાય તે ધંધો શા કામનો? એ ધંધો લઈ ખેસનારાઓ જો એમાંથીજ ગુજરાત ચાલવવા ઇચ્છતા હોય તો તેમણે હુમાણાં જેઓ નામનાં નાટક આપેરાઓ ઉરદુ અને ગુજરાતી તથા ઇંગ્લિશ અને સંસ્કૃત શબ્દોના ખીચરુથી જેવાં તેવાં પ્રસંગવરનાં વાક્ય અને ગાયનોથી ઓછાં જ્ઞાનવાળા બહાર પાડે છે, તેવાં ઉપરથી હાથ ઉઠાવી પ્રમાણિક અને ગુણના ભંડારરૂપ નાટકો કરવાનો પ્રેમથી તન મન ધનથી પ્રયત્ન કરી લોકો ખોધ લે તેમ કરવું અને પોતે પણ ખોધવાળા થવું. આમ ન થવું તો ફોકટ છંદગી જવા જેવાં તે નાટકો છે. આર્યલોકોને તો અમારે એટલુંજ વિનવવાનું છે કે હાલમાં ચાલતા નાટકના ખેલો જોવા જવું એ એક દુરાચારનું દ્વાર છે માટે તમો તથા તમારાં છોકરાંઓ અને સ્ત્રીઓ તથા મિત્રોને આ સંસાર સાગર રૂપ નાટકને દખાડી તેમાંથી અનુભવ લઈ ગુણ ગ્રહણ કરવા અને દોષ દૂર કરવા શીખો અને શીખવો તો પછી આવાં કલ્પિત નાટકનો આપને કાંઈ ઉપયોગ જણાશે નહિ આયુષ્યની અને શરીરની ચોગ્યતા નહિ સમજનારા તમોગુણી ને રજોગુણી લોકોને ધૂતવા માટેજ રાતદિવસ એ ધંધો લઈ ખેડા છે એટલે તમો તો અઠવાડિયાંને બદલે દિવસમાં ચાર ચાર ફેરે પણ ખેલ કરી તમારા મનને આકર્ષણ કરશો, પણ તમો જો શરીરની અને આયુષ્યની ચોગ્યતા સમજતા હો તો તે રસ્તે ચડશો નહિ અને સ્ત્રીપુત્રાદિકને ચડવા દેશો નહિ. નાટકના અભિમાનિયોને અમારું ખોલવું કટાક્ષવાણું લાગે એવો આજનો સમય વર્તે છે પણ અમારો હેતુ તેવો નથી. અમે અમારી ફરજ પ્રમાણે ખરા માર્ગ બતાવવા સૂચવ્યું છે. વિશેષ પ્રસંગ હશે તો આગળ લખાશે.

આપણું જ્ઞાન આપણાજ હાથમાં છે.

(સાંધણ પાને ૧૨૦ થી.)

બેળું સુવું, બેળું બેસવું, બેળું ફરવું, બેળું સ્થાનકે જવું અને રમવું, જમવું તથા વાતો કરવી એ બધું બેળાં ૨૮૧ને કરતાં હતાં અને નિઃશક થઈ વનની પકિતઓમાં ફરતાં હતાં. હે રાજા!* તે હોલી હાસ્યસહિત જોવાથી અને મનોહર ઝોલવાથી. હોલાને પ્રસન્ન કરે અને તેથી હોલો તેનો ઉપર ખુશી થાય એટલે તે હોલી જે જે ઇચ્છા કરે તે તે ઇચ્છા, સ્ત્રીને વશ થઈ ગયેલો તે અતિ દુઃખથી પાણુ પૂર્ણ કરી આપે. એમ કરતાં તે હોલીને પ્રથમ ગર્ભ રહ્યો અને સમય થયો ત્યારે પોતાના માળામાં પતિની પાસે ઇંડાં મેલ્યાં. તે ઇંડામાંથી ઇંધરની અન્નએબ શક્તિથી સમય થયો ત્યારે પૂર્ણ અવયવોવાળાં અને દ્રોમળ શરીર અને પીછાંવાળાં પસિયો થઈ રહ્યાં. બચ્ચાં જેને વાલાં છે એવાં અને પ્રીતિવાળાં તે સ્ત્રીપુરુષ બચ્ચાંઓનું કાલું કાલું મનોહર ઝોલવું સાંભળતાં અને સુંદર ઝોલ ઝોલવાથી નિવૃત્તિને પામતાં પોતાની મજાનું પોષણ કરતાં હતાં. રાજા થયેલાં તે બચ્ચાંનાં દ્રોમળ પીછાંના સ્પર્શથી, તેના ઝોલવાથી, તેની આણુસમજની ચેષ્ટાથી અને તેના ઠેકડા મારવાથી, તેનાં માખાપ બહુ આનંદ પામતાં હતાં. વિગણની માયાથી મોહ પામી ગયેલાં, દીન બુદ્ધિવાળાં અને જેનાં હૃદય સ્નેહથી એક બીજાની સાથે બંધાર્થ રહ્યાં હતાં, તે દંપતી પોતાના નાનાં બચ્ચાંને પાલન કરતાં હતાં. એક દિવસે કુટુંબવાળાં તે બેચ સ્ત્રીપુરુષ ચોતરફ વનમાં ફરતાં હતાં, તેવામાં ઇંધરેચ્છાથી વનમાં ફરતાં ફરતાં કોઈ પારાધીએ તેના માળા આગળ આવી બચ્ચાંને જોઈ જળ પાથરી તેને પકડી લીધાં. એ બચ્ચાંનાં માખાપ બિચારાં પોતાનાં બચ્ચાંનું પોષણ કરવા અતિ પ્રીતિથી કાંઈ ચણુ લેવાને ગયાં હતાં તે લઈને પોતાના માળા આગળ આવ્યાં. બચ્ચાંની મા હોલી પોતાનાં જળમાં.

* સંબોધનથી એવું સ્વચ્છું કે તમે પણ તેમજ કરો છો.

બંધાઈ રહેલાં બચ્ચાને હૈયે સ્વરે રકતાં જોઈ અતિ દુઃખ પામી
 રાડો નાખતી તેની તરફ દોડી. પરમેશ્વરની માયાથી જેનું દીન
 ચિત્ત થઈ ગયું હતું અને જે અત્યંત ગાઢ સ્નેહથી હૃદયમાં બંધાયે-
 લીજ હતી, તે પોતાનાં બચ્ચાં બંધનમાં પડેલાં જોઈ ભૂલ ખાઈને
 પોતે પણ તે બચ્ચાંસાથે જાળમાં પડી બંધાઈ ગઈ. પેલા હોલો
 પોતાનાં વાલાં બચ્ચાં અને પોતાની પ્રાણકરતાં પણ પ્રિય અને પોતા
 જેવી સ્ત્રીને બંધાયેલાં જોઈ અતિ દુઃખથી વિલાપ કરવા લાગો.
 ‘અરે મારાં થોડાં, પુણ્યથી અને મારી દુષ્ટ ભુલિથી થયેલું આ
 માં દુઃખ તો જુઓ! અરે હજી હું તૃપ્ત થયો નથી અને કૃતાર્થ
 થયો નથી ત્યાં ત્રિવર્ગને સંપાદન કરી આપનાર મારો ગૃહસ્થાશ્રમ
 નાશ થયો, મારા સરખી રૂપાણી, મને અનુકૂળ રહેનારો અને
 પતિ એજ જેના દેવતા છે એવી સ્ત્રી, આ ઉજડ ઘરમાં મને મેલીને
 પોતાનાં રૂડાં બચ્ચાંસાથે સ્વર્ગમાં જાય છે ત્યારે હવે હું સ્ત્રી અને
 મજા મરી ગયા પછી આ શૂન્ય ઘરમાં દુઃખરૂપ જીવનથી અને
 વિચોગદશામાં શા માટે જીવું છું?’ (આવી રીતે વિલાપ કરતા)
 મૃત્યુના મોઢામાં પડેલાં અને ચેતનવગરનાં જાળથી બંધાયેલાં પો-
 તાનાં કુટુંબને જોઈને અતિ દીન થઈ ગયેલો પોતે જાળ છે એમ
 જોતાં છતાં પણ જાણ્યાવિના તેમાં પડ્યો. એ કુટુંબી કપોત જા-
 ળમાં પડ્યો એટલે તેને, તેનાં બચ્ચાંને અને તેની સ્ત્રીને લઈ પોતાની
 અતલખ પાર પડવાથી પારાધિ ઘર ભણી ચાલતા થયો.

એ રીતે એહોલાનો પેઠો સુખદુઃખ અને લાલ હાંનિમાં જેનું મન
 છે, જેનું મન શાંત નથી, કુટુંબને જે પાલન પોષણ કરે છે ને દીન
 જેવો થઈ ગયો છે, તે કુટુંબી બંધનને પામે છે અને પીડાને પામે છે.
 જે કોઈ સુઝિતના દ્વારરૂપ મનુષ્યલોકને પામીને ઘરનેવિષે પક્ષીની
 પેઠે આસડત રહે છે તે અધમસ્થિતિમાં પડ્યોજ રહે છે એમ જાણવું.

હે રાજા ! પ્રાણધારીઓને જેમ દુઃખ સ્વર્ગમાં અને નર્કમાં સરખું
 છે તેમ ઇન્દ્રિયા સંબંધી સુખ પણ સરખુંજ છે માટે એ ઇન્દ્રિય સંબંધી

સુખને કાલો માણસ ઇચ્છતોજ નથી. કાંઈ પણ ઉદ્યોગવિના સુકલ કે લીલું અથવા થોડું કે ઘણું જે કાંઈ ઇચ્છેચ્છા આપ્યું તે અજગરની પેઠે ખાઈ લેવું; કદી કાંઈ ખાવાનું ન મળ્યું તો અજગર જેમ ખાધા-વિના ઘણા દિવસો ભૂખ્યો પડ્યો રહેછે, તેમ યોગીએ ઉદ્યમ કર્યાવિના દેવેચ્છાથી મળશે એવી ધારણા રાખી ઘણા દિવસો ખાધાવિના પડ્યું રહેવું; ઇન્દ્રિયબળ મનોબળ અને શારીરબળથી યુક્ત દહધારણ કરતાં છતાં તેવડે ક્રિયા કરવી નહિ અને ઇન્દ્રિયો છતાં પણ અર્થ ઉપર નંજર રાખી સુધ રહેવું, કાંઈ પણ એટા ન કરવી, એ હું અજગર પાસેથી શીખ્યો. સ્થિર ખાણીવાળો સમુદ્ર જેમ પ્રસન્ન, ગંભીર, તાગ ન આવે એવો, ઉત્સંધન ન કરી શકાય એવો, પાર ન આવે એવો, ક્ષોભ ન પામે (મર્યાદા ન મેલે) એવો હોય છે તેમ મુનિ પણ પ્રસન્ન, ગંભીર, કોઈ કળી ન શકે એવો, કોઈ ઉત્સંધન ન કરી શકે એવો, (તેજસ્વીપણાથી) કાળ અને દશના પરિચ્છેદ રહિત, (સ્વરૂપના અવિર્ભાવથી), વિકારવિનાનો, (રાગાદિકના અભાવથી) થઈને રહે છે; તેમજ જેમ વર્ષાઋતુમાં નદિઓએ વધેલો સમુદ્ર ઇસકી જતો નથી અને ગ્રીષ્મ ઋતુમાં તે નદિઓ નથી હોતી તો પણ તે સુકાઈ જતો નથી, તેમ કામ કદી વધે કે ઘટે પરંતુ મુનિ હોય તે હર્ષશોક કરતા નથી, અર્થાત્ વિષયને આધીન નહિ થતાં નારાયણને આધીન રહે છે; એ રીતિ હું સમુદ્ર પાસેથી શીખ્યો. ઇન્દ્રિયોને વશ થયેલા પુરૂષ દેવતાની માયારૂપ સ્ત્રીને જોઈને તેના હાવભાવથી લોભાઈને અગ્નિમાં જેમ પતંગિયો પડે છે તેમ અંધ નરકમાં પડે છે તથા માયાથી રચાયેલાં સ્ત્રી, સુવર્ણનાં ઘરણાં, લુગડાં, એ આદિ પદાર્થોમાં તેને ભોગવવાની બુદ્ધિથી જેનું મન લોભાયું હોય એવા મૂઢ પુરૂષ, આંધળો ભીત થઈને પતંગિયો જેમ નાશ પામે છે તેમ તે પણ આંધળો ભીત થઈને નાશ પામે છે, અર્થાત્ રૂપવિષયમાં જેમ પતંગ લોભાય છે તેમ લોભાયું નહિ, એ હું પતંગ પાસેથી શીખ્યો. જેટલાથી દહતું ધોપણ થાય તેટલું થોડું થોડું ખાવાનું એકકુ કરીને ખાવું અને ગૃહસ્થો જેમ પીડા ન પામે તેમ માધુકરી

વૃત્તિમાં રહેલું, એટલે બટકું બટકું રોટલો ઉઘરાવી આવવો ન ખાવો; જેમ ભમરો વધારે ગંધના લોભથી કોઈ કમળમાં લોભાઈ રહે છે અને સાયકાળે તે કમળ ખીડાઈ જવાથી બંધાઈ જાય છે, તેમ મુનિ પણ નેત્રુ-
ણના લોભથી એકજ ઘરનો આશ્રય કરીને રહે તો બંધન પામે છે, માટે એકને આશ્રય ન રહેલું; તથા ભ્રમર જેમ પુષ્પોમાંથી મુગંધરૂપ સારજ ગૃહણ કરે છે તેમ કુશળ પુરુષોએ નાનાં અને મોટાં શાસ્ત્રોમાંથી સાર લેાય તે ગૃહણ કરવો, એ હું ભ્રમર પાસેથી શીખ્યો. આ સાંજે ખાઈશ, આ સવારે ખાઈશ, એવી ધારણાથી સાંજને માટે કે સવારને માટે માર્ગી આણેલું અન્ન સઘરી રાખવું નહિ, પરંતુ જેટલું હાથમાં માય અથવા પેટમાં માય એટલું ગૃહણ કરવું; ને કોઈ ભિક્ષુક સવાર માટે કે સાંજ માટે ખાવાનું સંઘરી રાખે તો જેમ મધમાંખીઓ મધ ભેળું કરી સંઘરે છે ન પછી તે મધની સાથે પોતે પણ નાશ પામે છે તેમ નાશ પામે છે, અર્થાત્ ગંધમાં જેમ ભ્રમર લોભાય છે તેમ લોભાવું નહિ, એ હું મધમાંખી ભ્રમરની જાત પાસેથી શીખ્યો. ભિક્ષુકે પગવડે કરીને પણ લાકડાની પૂતળીને પણ સ્પર્શ કરવો નહિ; ને સ્પર્શ કરે છે તો હાથી જેમ હાથણીના અંગના સંગથી બંધાય છે એટલે જેમ કાગળની હાથણી કરીને એક જગ્યામાં રાખીને હાથીને પકડનારાઓ ચોતરફ ખાડ કરીને માથે બંધા પાથરી ધૂડ વાળી દે છે, પછી હાથી ફરતા ફરતા આવી છેટેથી હાથણી ને નેઈ તે તરફ અંગસંગને માટે વળે છે ત્યાં વચમાં પેલી જોડી રાખેલી ખાડમાંજ પડી બંધન પામે છે, તેમ તેણે બંધાય છે; તથા કોઈ પણ હાથા પુરુષે પોતાનાં મૃત્યુરૂપ સ્ત્રી પાસે જવું નહિ, ને કદી જાય છે તો એક હાથણી પાસે જનાર હાથીને બીજા બળિયા હાથી મારી નાખે છે તેમ તે પણ મૃત્યુને પામે છે; અર્થાત્ એવા સ્પર્શના વિષયમાં હાથી જેમ લોભાઈ જાય છે તેમ લોભાવું નહિ, એ હું હાથી પાસેથી શીખ્યો. જેમ મધને ભેળું કરનારો માણસ મધમાંખિયા ને ઝાડના કોટરોમાં કે હાળીયામાં મધ એકઠું કરે છે તેને શોધી લેઈ લે છે, તેમ લોભિયા લોકોએ દુઃખથી મેળવેલું ધન

કોઈને અપાતું નથી અને પોતાથી બોગવાતું પણ નથી, પરંતુ તેને કોઈ બીજા માણસ જે ધનતું સ્થાનક જાણતા હોય તેજ બોગવે છે; અર્થાત્ જે ધન અપાતું નથી અને ખવાતું નથી તે બીજાને હાથ જાય છે; તથા અતિ દુઃખથી બેઠાં કરેલ દ્રવ્યથી ધરતું કલ્યાણ કરવાને ઇચ્છનારા ગૃહસ્થાશ્રમિયોને ઘેર મધ મેળવનારો જેમ સૌથી પહેલાં પોતે મધ ખાય છે, તેમ યતિ પણ જન્મે છે; અર્થાત્ ગૃહસ્થે બ્રહ્મચારી તથા યતિને રાંધેલું અન્ન ભિક્ષા માટે આપવું અને તે-ઓએ સૌથી પહેલાં ગૃહણ કરવું, એ હું મધને મેળવનાર પાસેથી શીખ્યો, પારાધિના ગીતથી મોહ પામી જઈ બંધાઈ ગયેલાં હરણ પાસેથી એવી રીતે શીખ્યો કે વનમાં રહેનારા યતિએ નઠારાં ગી-તા સાંભળવાં નહિ; અર્થાત્ ભગવાનનાં ગીતા સાંભળવાં તથા જીવાન સ્ત્રિયોના નઠારા નાચ, વાજાં અને ગીતા સાંભળ્યાથી હરિણીના પુત્ર ઋષ્યશ્રંગ તેઓના એક રમકડાની પેઠે તેને વશ થઈ ગયા, તેમ માણસ પણ સ્ત્રિયોના નાચ, ગીત અને વાજાં સાંભળે તો તેને વશ થઈ જાય છે; અર્થાત્ નઠારા રાજદંડવિધવા આસક્તિ ન રાખવી, એ પણ હું હરિણ પાસેથી શીખ્યો. ખાવાના સ્વાદથી જેમ બડીરાથી* મત્સ્ય નારા પામે છે, તેમ કુમેય વરા ન રહી શકે એવી જીભથી માણસ ખાવાના રસમાં નઠારી બુદ્ધિથી મોહ પામીને મરે છે; અર્થાત્ એવી રીતે જીભના રસમાં આસક્તિ ન રાખવી, એ હું મત્સ્યપાસેથી શીખ્યો. નિરાહાર રહેનારો વિદ્વાન્ બીજા ઇન્દ્રિયોને જલદી જીતી શકે છે પણ જીભ ઇન્દ્રિય જીતી શકાતું નથી માટે જ્યાં સુધી રસના ઇન્દ્રિય જીતાયેલ નથી ત્યાં સુધી લવે બીજાં ઇન્દ્રિયા જીતાયેલ હોય તોપણ તે પુરૂષ જીતેન્દ્રિય કહેવાય નહિ, જ્યારે રસના ઇન્દ્રિય જીતાવ ત્યારે સર્વ જીતાયું સમજવું; અર્થાત્ જો આહાર મેલી દઈએ તો બીજાં ઇન્દ્રિયા નરમ પડે છે પણ રસના ઇન્દ્રિય વધે છે અને જો ખા-ઈએ જિયે તો ફોરોન રસની આસક્તિથી સર્વે ઇન્દ્રિયાં દોલ પામે છે માટે રસમાંથી આસક્તિ મેલી દઈને જેમ આસક ખાઈએ તેમ

* માત્ર અથવા ધડોનો લોટ વગગાડી માછલા મારવાનો જે કાંચે થાય છે તે.

આહાર કરવો નહિએ. હે રાજા ! આગળ વિદેહનગરમાં પિંગળા નામે વેશ્યા રહેતી હતી તેના પાસેથી જે શીખ્યો તે કહું છું, સાંભળો.—

એક દિવસ તે પિંગળા વેશ્યા એકાંતમાં કોઈ પુરુષને લાવવાની ઇચ્છાથી સારંગકાળે સારૂં રૂપ ધારણ કરી બારણામાં ઉભી ઉભી માર્ગમાં આવતા જતા ધનવાન્ પુરુષોને જોઈ દ્રવ્યની ઇચ્છાથી તે તેને દ્રવ્ય આપનારા અને પોતા જેવા માનતી હતી. 'આવતા જતા પુરુષોમાંથી એ તહિ તે બીજે કોઈ એનાથી વધારે દ્રવ્ય આપે એવો મને મળી જશે' એમ લાખી આશાથી તે સંકેતથી જીવનારી પિંગળાને બારણે ઉભી ઉભીને ઉંઘ ઉડી ગઈ અને ઘડીવાર બહાર અને ઘડીવાર માંડી એમ પેસતાં નીકળતાં અર્ધરાત થઈ ગઈ. આમ દ્રવ્યની આશાથી તેનું મોહું મુકાઈ જવાથી અને અંતઃકરણ દીન થઈ જવાથી દ્રવ્ય ન મળવાથી તેને મુખ આપનારૂં નિરાશા પાછું થયું. પુરુષોના આશાના પાશને છેદવામાં નિરાશપાછું તરવાર જેવું છે. હે રાજા ! જેને નિરાશપાછું નથી થયું તે દેહનાં બંધનને કાપી શકતો નથી. જેનું મન ખેદ પામેલું હતું એવી તે પિંગળાનું તે વખતનું ઓલટું કહું છું, સાંભળો. તે ઓલી કે 'અરે મારૂં સૂર્યપાછું જીવો કે જે હું મનને વશ થઈને અને વિવેક શુન્ય થઈને નકારા પુરુષથી કામને ઇચ્છું છું. અરેરે! નિરંતર આતંકને આપનારા અને વિત્તને આપનારા અંતર્યામીપણાંથી પાસે રહેલા આ પરમેશ્વર સરખા નાથને મેલી ને કામના પૂર્ણ ન કરે એવા અને હુઃખ, લય, શોક અને મોહને કરનારા પુરુષને હું ભજી, માટે મારા જેવી કોઈ આણુસમજી નહિ. અરે ! નિંદા કરવા યોગ્ય આ જીવિકાથી સ્તીરપટ, લેગિયા અને ખેદ કરવા લાયક પુરુષોથી દેહ વેચીને કામની ઇચ્છા કરનારી અને સંકેતરૂપ જેની વૃત્તિ છે એવી હું, તેણે વૃથા આત્માને તપાવ્યો છે. જેમાં હાહકાનો ભારોટ છે, જેમાં હાહકાંતી વણિયો છે અને જેમાં હાહકાંતો થાંભલા છે તથા આમડી, રવાણાં અને નખવડે જેને ઠાપેલું છે, જેનાં

નવ ખારણાં વહ્યા કરે છે અને જે વિદ્યા અને મૂંઝવણી ભરેલું છે, એવાં શરીરરૂપ ધરને કાંતણુદ્ધિથી મારાવિના બીજી કોણ મૂર્ખ હોય કે પાસે જાય? આ વિદેહ રાજના નગરમાં આ અંતર્યામી અચ્યુતને મેલીને અન્યને ઇચ્છનારી હું એક મૂઢ બુદ્ધિની છું. સર્વ દેહધારીઓના પ્રભુ, સગામાં સગા અને વાલામાં વાલા આ અંતર્યામી આત્માને આ મારાં શરીરવડે વેચાથી લઇને મારે હવે જેમ લક્ષ્મી રમે છે તેમ રમવું જોઈએ, કેમકે ઉત્પત્તિ અને નાશ-વાળા વિષયો, કામના પૂર્ણ કરી આપનારા પુરૂષો અને કાળને વશ એવા દેવતાઓ, એ બિચારાએ સ્ત્રીનું કટલુંક મિષ કરેલું છે? કાંઈ કહ્યું નથી. હું ધારું છું કે મને ઘણી નકારી આશા હતી તેમ છતાં સુખને આપનાર નિરાશપણું હું પામી માટે કાંઈ પણ પૂર્વનાં પ્રયત્નકર્મથી પરમાત્મા પ્રભુ મને પ્રસન્ન થયા છે, કેમકે જો હું મેઢ-ભાગ્યવાળી હોત તો જે નિરાશપણાથી પુરૂષો શૃદ્ધાદિક બંધનને મેલીને કલ્યાણને ઇચ્છે તે નિરાશપણાને ઉત્પન્ન કરનાર કુપેશ મને થાતજ નહિ, માટે તે પરમેશ્વરે કરેલા ઉપકારને માથે ચડાવીને નકારા નરોમાં થયેલી નકારી આશાઓને છોડી દઈને તે પરમેશ્વરને હું શરણે જાઉં અને જે લાભ મળે તેથી જીવીને સંતોષ રાખી શ્રદ્ધાથી એજ આત્મારૂપ રમણની સાથે રમું. સંસારરૂપ કુવામાં પડેલા, વિષયોએ આંધળા કરેલા અને કાળરૂપ સર્પના મોઢામાં પડેલા આત્માને એ વિના બીજી કોણ રક્ષા કરવાને સમર્થ છે? આ સંસારથી આત્માનું રક્ષણ કરનાર આત્માજ છે એમ જ્યારે જણાય ત્યારે વિવેકથી આ જગત્ કાળસર્પે ગળેલું છે એમ જાણવું.

આવી રીતે જેને બુદ્ધિમાં નિશ્ચય થયા છે એવી તે પિંગલા કાંતની ઇચ્છાથી થયેલી નકારી આશાને છોડી નાંખીને શાંતિ પામીને બીજાનાઉપર સુધ ગઈ. આશા છે એ પરમ દુઃખ છે અને નિરાશા છે તે પરમ સુખ છે, માટે જેમ કાંતની આશા મેલીને પિંગલા સુખે સુતી તેમ આશાને મેલી દઈને સુખમાં સુધ રહેવું; આ હું પિંગલા પાસેથી શીખ્યો. હે રાજા! જે જે માણસોને અત્યંત

પ્રિય છે તે તે ગૃહણ કરવું એથી દુઃખ થાય છે, એમ જે પરિગૃહ નહિ કરનારો વિદ્વાન્ જાણે છે તે અત્યંત સુખ પામે છે. એક ટી-ટોડાપાસે માંસ હતું તે જોઈ બીજા તેના માંસવિનાના જાતબાઈઓ તને મારવા લાગ્યા તથા તે માંસ તણે છોડી દીધું અને તે સુખી થયા. આ ઉપરથી જે જે માણસોને અત્યંત પ્રિય છે તે તે ગૃહણ કરવાથી દુઃખ થાય છે એમ જે પરિગૃહ નહિ કરનારો વિદ્વાન્ જાણે છે તે અત્યંત સુખ પામે છે, એ હું ટીટોડા પાસેથી શીખ્યો. જેવી ઘરવાળા અને છોકરાંવાળાને ચિંતા હોય છે તેવી ચિંતા મારે નથી, જેમ કોઈ બાળક પોતાની મેજે રમ્યા કરે અને પોતે પોતામાં જ ખુશી રહી ફરે તેમ હું પણ આત્માની સાથે રમું છું અને આત્મા સાથે પ્રીતિ રાખી આ લોકમાં વિચરું છું. જે સમજણવિનાનો અને ઉદ્ધમ વિનાનો બાળક હોય તે તથા જે ગુણથકી પર પરમેશ્વરને પામ્યો હોય તે બેજ પરમાનંદમાં મગ્ન અને ચિંતારહિત હોય છે; અર્થાત્ ગુણથી પર પરમેશ્વરને પામીને બાળકની પેઠે આનંદમાં મગ્ન રહેવું, એ હું બાળકપાસેથી શીખ્યો. કોઈએક કુમારીએ પોતાના ઘરનાં સર્ગાવહાલાં ક્યાંઈ બહાર ગયા હશે તથા પોતાનું સગપણ કરવા ઘેર આવેલા પરોણાની પોતે આગતા સ્વાગતા કરી. પછી હે રાજા! તણે તે પરોણાને જમાડવા માટે ઘરમાં ખખર ન પડે તેમ સાળ ખાંડવા માંડી; પણ તણે પોતાના હાથમાં કંકણ પેઠાં હતાં તે સાળ ખાંડતાં બહુજ ખખડવા લાગ્યાં. ઘેર મેમાન બેઠા હોય તે સાળ ખાંડતાં સાંભળે તો ખોટું કહેવાય એમ ધારીને તે ચતુર છોકરી લજવાણી તથા હાથમાં પેરેલાં કંકણ ક્રમે કરી એકે એકે ઉતારી નાંખી છેવટ માત્ર એએજ રહેવા દીધાં. પાછી સાળ ખાંડવા માંડી ત્યારે તે એ કંકણ પણ ખડખડવા લાગ્યાં તથા તે બંધેમાંથી પણ એકેકું કાઢ નાંખ્યું જેથી પછી એકેકું દરેક હાથમાં રહ્યું એટલે ખડખડાટ થતે બંધ પડી ગયો. હેરાજા! ઘણાની સાથે રહેવાથી કંકાસ થાય છે મારે એ કુમારીના કંકણની પેઠે મુનિચ એકલુંજ રહેવું, એ પ્રમાણે લોક નાં તત્વને જાણવાની ઈચ્છાથી ફરતાં ફરતાં હું કુમારી પાસેથી શીખ્યો.

ચંદ્રપ્રભાચરિત્ર.

(સાંધણ પાને ૧૨૩ પી.)

ખાલસાલ અને ખોલસરીની સંભાળ રાખવાનું કામ મારા મિત્રને સોંપ્યું હતું, કદંબ અને માલતીની સંભાળ રાખવાનું કામ મને સોંપ્યું હતું અને ખીજાં જુદાં જુદાં વૃક્ષોની સંભાળ રાખવાનું કામ અમારા સહાધ્યાયી ભાઈએને સોંપ્યું હતું; તેમજ વિચિત્ર પશુપક્ષિઓને રમાડવાનું કામ પણ જુદા જુદા જાણીને સોંપ્યું હતું. વળી તેઓ સાથે આવીને સુંદર પર્વતો, સુંદર તેમાંથી પડતા ઝરણાં અને તેનાં વિચિત્ર ધ્યાનકો દેખાતી તેવિષેની કવિતા કરવા માટે અમને આજ્ઞા આપતા. ધુન્સે યવુ, ઢખકો દેવો કે મહાર કરવો એ વાત તો દૂરજ રહી પણ અમે તે પાઠશાલામાં હાજર થયા તે દિવસથી તે ૨૦ વર્ષે ત્યાંથી વિદાય થયા ત્યાંસુધીમાં એમાના મુખમાં, નેત્રમાં કે ભૂકડીમાં પણ કોઈ દિવસ કોઈનો વિકાર અમે જોયો ન હતો. અમારામાંથી કોઈ પણ જ્યારે જ્યારે ખાલભાવને લીધે, સ્વભાવને લીધે કે પોતાની મૂર્ખતાને લીધે કોઈ અપરાધમાં આવે ત્યારે ત્યારે તેઓ સભા ભરી હસતે મુખે દળ ભરેલી દૃષ્ટિએ જે દોષ થયો દોષ તેવિષે હિતમોત્તમ અસરકારક ભાષણ માન કરતા, પાંજુ તે ભાષણ એકું ચમત્કારવાળું અને અસરકારક હોય કે જે ભાષણ જે દોષ ત્યાગ કરાવવા સંભળાવે તે એક ફરજ સંભળતાં તે દોષ ફરીથી અમારામાં કદી પણ આવે નહિ. ઘણું શું કહું પણ એ કૃપાળુ ગુરૂશ્રી અને માયાળુ માતૃશ્રી તરફથી જે અમારે લાલન, પાલન અને પોષણ થયું છે તે જન્મ દેનારી માતા અને જન્મ દનારા પિતા તરફથી કોઈ ભાગ્યશાલિનેજ માત્ર થયું હશે. જે-ઓને તે ગુરૂશ્રી તરફથી કૃગવણી નથી મળી તેઓને હું અતિ મંદ ભાગ્યના ભોગવનાર ગણું છું. દેવિ ! તે ગુરૂશ્રીની શીખવવાની પરિપાટીની જેટલી મર્યાદા કરે તે ઓછી છે. કુંકામાં એવી ઉત્તમોત્તમ કૃગવણીની પરિપાટીથી અજ્ઞાનીને જ્ઞાની, નિર્ગુણને ગુણી

અને અવિદ્યાત્ને વિદ્યાન્ કરનાર દયાળુ સદ્ગુરુનો સદાય કાલ આ લોકમાં અને પરલોકમાં જ્યજ્ય હો, એટલુંજ હું ઇશ્વર પાસે માગુંહું. એક દિવસ લંગવાન્ સૂર્યદેવનો ઊદય થવાથી પૂર્વ દિશા પ્રકાશમાન થઈ રહી હતી, ચક્રવાક પક્ષિઓનાં જોડલાંઓ આનંદથી રમી રહ્યાં હતાં, અનેક પ્રકારનાં પક્ષિઓનો કોલાહલ શોભી રહ્યો હતો, પ્રાણીઓ ભણાતા વેદના સુંદર શબ્દો સંભળાતા હતા, ગાયક લોકો આનંદથી પ્રાતઃકાલના રાગો ગાતા હતા, વિદ્યાર્થીઓ સર્વે જ્યાં ચાર ઘડી રાત્રિ ખાકી હતી તે વખતથી નિદ્રાનો ત્યાગ કરી ઇશ્વરસ્મરણ કરી સમાન્ વયના મિત્રોસાથે પોતાની શક્તિપ્રમાણે કસરત કરી અભ્યંગ કરી ઊદ્દર્તન કરી સ્નાન કરી સંધ્યા કરી અને જપ કરી પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વર પાર્વતીપ્રાણુવલ્લભની પૂજા કરતાં હતા, અને શિવપૂજનમાં થતા અગરના ધૂપના સુગંધી ધુમાડાથી, શિવપૂજનમાં અર્પણ કરાતાં પુષ્પોના સુગંધી અને શીતળ પંવનથી, મલ્લિકા શિવલિંગની ડાબી અને જમણી બાજુમાં રાખેલા સુંદર દીવાઓની પંડિતના પ્રકાશથી, પૂજનની સમાપ્તિમાં કરાતા સ્તોત્રપાઠના મધુર કોલાહલથી અને પૂજનની અંતે લીધેલા શિવપ્રસાદની મધુરતાથી, મલ્લિકા વિદ્યાર્થીઓની પાંચેય જ્ઞાનેન્દ્રિયો એક વખતજ આનંદમય થતી હતી, એટલામાં પરમ કૃપાળુ ગુરૂશ્રીના ક્રોમલ કરકમલથી દારી ખેંચાવાને લીધે મારાં વિદ્યાલયની તથા રાજકુમારના વિદ્યાલયની ઘંટાનો શબ્દ થયો, જેથી અમે જેએ જાણ્યું કે ગુરૂશ્રી આપણને જોલાવે છે તેથી ઉત્સાહસહિત અને આનંદમાં મંથ્ર યેતાં અમે ગુરૂશ્રીને જોસવાનાં સરસ્વતીભવનમાં ગયા. દેવિ! એ સરસ્વતીભવનની હું શું શોભા વખાણું? લોકમાં કહેવત છે કે 'યયા નામ તથા ગુણઃ' (જેવું નામ તેવા ગુણ) તે પ્રમાણેજ સરસ્વતીભવનવિષે હતું. એ વિશાલ સરસ્વતીભવન આઠ હાથવાળું તથા ત્રણ ભૂમિકાવાળું છે અને તેને આઠ દિશા ઉપર આઠ બારણાં છે. એના એક ભાગમાં વેદનાં પુસ્તકોજ રહે છે, એક ભાગમાં પુરાણ ઇતિહાસ વિગેરેનાં પુસ્તકોજ રહે છે, એક ભાગમાં વ્યાકરણ શાસ્ત્રનાં પુસ્તકોજ રહે છે,

એક ભાગમાં ન્યાયશાસ્ત્રનાં પુસ્તકોજ રહે છે, એક ભાગમાં વેદાંત-
શાસ્ત્રનાં પુસ્તકોજ રહેછે, એક ભાગમાં ધર્મશાસ્ત્રનાં પુસ્તકોજ રહેછે,
એક ભાગમાં જોતિઃશાસ્ત્રનાં પુસ્તકોજ રહે છે, એક ભાગમાં
કાવ્યોનાં, મહાકાવ્યોનાં, કથાઓનાં, કથાનકોનાં, ચંપૂનાં, નાટ-
કોનાં અને કોશોનાં પુસ્તકોજ રહે છે અને એક ભાગમાં સાહિત્ય-
શાસ્ત્રનાં પુસ્તકોજ રહેછે. તેમાં પૂર્વાભિપ્રાય દેવી સરસ્વતીનાં સુદર
ચિત્રનો કિમતી ઝવેરાતોથી જડેલો ત્રણ હાથ જોયો અને બે હાથ
પોજો અને સોનાનાં ઘરાંવાળો મનોહર તકતો છે. તે તકતાની
નીચેજ સુવર્ણનાં સિંહાસનઉપર અમારા પવિત્ર ગુરુશ્રીયે પોતાના
દયાળુ વિદ્યામદ ગુરુની ચંદ્રકાંતમણિની ચિલાની લવ્ય મૂર્તિ અથાપે-
લી છે, જેમાંથી પ્રતિદિન રાત્રિયે ચંદ્રોદય થવાથી નીકળતાં
જલનો પ્રવાહ, તે ગુરુશ્રીની પ્રતિમામાં પ્રતિરોમ વ્યાપી રહેલ દયા-
રસના તરંગો હોય નહિં જાણે ! જ્ઞાનરૂપ રસનો પ્રવાહ હોય નહિ
જાણે ! એમના હૃદયમાં રહેલ સૌથીવધ રસનો સમુદ્ર જોઈથી
રોમ માર્ગેથી બાહ્યાર નીકળી જતા હોય નહિ જાણે ! એમ વલ્લા
કરે છે. અને તે સર્વ જલ એ પ્રતિમાની પાસેના સ્ફટિકમણિના
હોજમાં ભરાય છે. તે ભવનની સર્વ શીલાઓ દેવ ભાષાના
લેખેથી કોતરેલી છે કે જેમાં ગદ્યપદ્યની રચનાથી ઉત્તમોત્તમ પ્ર-
કારના સદુપદેશોજ લખાયા છે. અમારા દયાળુ ગુરુશ્રી પણ
પોતાની અપ્રતિમ ગુરુભક્તિને લીધે પોતાના પરમ ગુરુની પવિત્ર
પ્રતિમાનું દર્શન નિર્વિઘ્ને થયા કરે એવા હેતુથી તેજ ભવનમાં પો-
તાની બેઠક રાખે છે. તેની ઉપરનાં બે ભવનમાં જગત્માં જે જે
પદાર્થો હોય છે તેનું સગ્રહસ્થાન જોડવેલ છે, જેમાં પ્રતિદિન બે
વખત અમારા દયાળુ ગુરુશ્રી અમને તેડી જઈ તે તે પદાર્થોના ગુણ-
દોષ અને ઉપયોગ વિષે જ્ઞાન આપતા હતા. એ ભવનનુંજ
માત્ર જો વર્ણન કરી બતાવું તો એક મોટું પુસ્તક થઈ પડે પણ તેનું
આ સમયે પ્રયોજન નથી. પ્રસંગમાં સ્મરણ આવતાં સ્વાભાવિક
સ્નેહને લીધે તેનું આટલું વર્ણન અપાયું છે, હવે તે બંધ કરી

આપણા ચાલતા પ્રસંગની વાત કરે છું. અમે એવ તે સરસ્વતી-
 લવનમાં ગયા અને ગુરુશ્રીને સાષ્ટાંગપ્રણામ કરીને જોયું ત્યાં
 ગુરુશ્રીની ડાબી બાજુ તથા જમણી બાજુએ એ લવ્ય પુરષો ગુરુશ્રીની
 સાથે એકજ આસને બેઠેલા જોવામાં આવ્યા. તેઓને જોતાંજ
 અમને અંતઃકરણમાં કોઈ જુદાજ પ્રકારનો રસ ઉત્પન્ન થવા લાગો.
 જે કે તેઓ કોણ છે એ અમે જાણુતા ન હતા, તોપણ જેવી ભક્તિ
 અમારી અમારા ગુરુશ્રીમાં હતી તેવીજ તે સમયે તેઓમાં થવા
 લાગી; તેમજ તેઓની પણ પ્રેમે ભરેલી દષ્ટિ અમારી ઉપર પડવા
 લાગી. જે કે આ એવ લવ્ય પુરષો કોણ હશે, આંહી કેમ પધારેલ
 હશે અને આંહી કેટલો વખત તેઓ વિરાજશે, એ આદિ જાણવાની
 મનમાં ઉત્કંઠા થઈ, પણ ગુરુશ્રીએ અમને આ સમયે શાં કારણથી
 યોલાવેલ છે તે જાણવા પેટેલાં એમની આજ્ઞાવિના બીજા પ્રસંગમાં
 કેમ ઉતરાણ એમ જાણી તે ગુરુશ્રીની સામે હાથ જોડી વિનંતિ
 કરી કે ‘દયાળુ ગુરુશ્રી ! આપના દસાતુદાસ આ એવ માણસ હા-
 જર છે. શી આજ્ઞા છે ?’ અમારા આ પ્રમાણે વચન સાંભળતાંજ
 ગુરુશ્રી અમારી તરફ પ્રેમે ભરેલી નજર કરી યોદ્યા કે ‘પુત્ર રાત્રુ-
 શલ્ય, પુત્ર સત્યશીલ ! મેં તમને જોયને આજ સુધી જે પુત્રધર્મો
 શીખવેલા છે તે ધર્મપ્રમાણે તમારે કોને વિષે વર્તવું જોઈએ તે તમે
 જાણો છો ?’ અમે કહ્યું કે ‘દયાળુ ગુરુશ્રી ! આપને વિષે તથા અ-
 મારાં દયાળુ માતૃશ્રી વિષે પુત્રધર્મપ્રમાણે અમારે વર્તવું જોઈએ
 કે જેના અમે પુત્ર છીએ.’ ગુરુશ્રી પ્રેમનાં આંસુની ધારા નેત્રમાંથી
 વર્ષાવતાં યોદ્યા, કે ‘ત્રિપુત્રો ! તમારું યોલવું પથાર્ય છે. તમે મુને
 પિતા ગણો છો. તે ખરું છે પણ હું તમારો ધર્મપિતા છું અને તમે
 મારા ધર્મપુત્ર છો; તમે જેને આજ સુધી માતા ગણો છો તે તમારી
 ધર્મમાતા છે અને તમે તેના ધર્મપુત્ર છો, માટે અમે એવ માણસપત્યે
 તમારે નિરંતર પુત્રધર્મપ્રમાણે વર્તવું એ તમારું યોલવું જોઈ નથી,
 પણ આ જે એ લવ્ય પુરષો આજ આપણાં સરસ્વતીલવનને પો-
 તાની પવિત્ર પધરામણીથી યોલાવેછે એ કોણ છે તે તમે જાણો છો ?’

(અપૂર્ણ.)

પુસ્તકોની પહોંચ:

(અપરોક્ષાનુભૂતિ.)

વેદાંતનો વિષય અતિ ગહન છે. મોટા વિદ્વાનોની મતિ પણ અનુભવવિના એમાં ઉતરી શકતીજ નથી. ભગવાન શંકરાચાર્યે આ વિષયનો છર્ણોદ્ધાર કરી વેદાંતવિધાનો પ્રકાશ નોંધ્યો તેવો કહેલો છે. એ મહાત્માએ નાના ગ્રંથો પણ મુમુક્ષુઓના બોધ માટે ઘણા રચેલા છે. એ ગ્રંથોમાં અપરોક્ષાનુભૂતિ નામનો ગ્રંથ પણ ઉત્તમ બોધ આપનાર છે. મુમુક્ષુઓને માટે હંકામાં પણ ને ને જુદા જુદા વિષય ઉપર સિદ્ધાંત આપેલ છે તે અવધી છે. વૈરાગ્ય એટલે શું, વિવેક એટલે શું, શમ દમ નિગ્રહ ઉપરતિ તિતિ-ક્ષા શ્રદ્ધા સમાધાન મુમુક્ષુતા અને વિચાર એટલે શું, અજ્ઞાન એટલે શું, અને જ્ઞાન દોને કહેવાય! ઇત્યાદિ વિષય ઉપર ને ને સમાધાનાત્મક સિદ્ધાંત છે તે વિદ્વાનોના મનને અતિ આનંદકારક છે. પરમાત્મા અને જીવની એકતા હંકામાં એવી તો દર્શાવી છે કે મુમુક્ષુને શ્રવણ કરતાજ અંતઃકરણમાં ઉતરી જાય. યમ, નિયમ ત્યાગ, મૌન, વિજન દેશ, કાળ, આસન, સિદ્ધાસન, મૂળબંધ, દેહનું સામ્યપણું, દષ્ટિ સ્થિર રાખવી તે, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન, સમાધિ, નિદિધ્યાસ, એ સર્વનાં રૂપ અધિકારિયોને ફેટેલાં અને અનધિકારિયોને મહા કઠિન લાગે તેવાં ઘણી ગંભીર-તાથી વર્ણવેલાં છે. ' છેવટ રાજયોગ દર્શાવી ઉપસંહાર કરેલ છે. આ પુસ્તકનાં એક વાક્ય ઉપરજ આધાર રાખી કોઈ વૃત્તિને વાળવા ઇચ્છે તો જન્મનુ સાકૃદ્ય થઈ જાય તેવું છે. ધન્ય છે એના મૂળ કર્તાનાં પરોપકારીપણાને. એવા સંતપુરુષોના પ્રતાપથીજ આર્ય લોકો પોતાનો ઉદય કરી શકવા સમર્થ થાય છે. આજના કલિકાલના પ્રસંગમાં આવું પુસ્તક વધારે પ્રસિદ્ધિમાં આવે તેવા હેતુથી તેનું ભાષાંતર થવાની જરૂર હતી, તેટલામાં હિંદી ભાષાંતર નેથી ભાણુજી જ્ઞાનજીએ બનાવ્યું, તે કીક થયું છે. વેદાંતપુસ્તકોના ભાષાંતર

ઘણિયે ઇયે. ખાર પેછ કારમ અને ખાર પાનાની કિમ્મત માત્ર વર્ધના છ આના છે.

શોક શમાવવાવિધે.

ઉપજાતિ વ્રત્ત.

હું કાલના યોગધિ એમ માનું, ખાલી હશે તેજ થયું ધવાનું;
ટાલ્યું ન તે કોઈયકી ટલાય, શાને વૃથા શોક કરો સદાય ?
નાનાં અને તેમજ સર્વ મોટાં, તે કાલની આગલ સાવ છોટાં;
જે જન્મ લે તે નક્કિ નાશ થાય, શાને વૃથા શોક કરો સદાય ?
છે નામ ને રૂપ તળો વિનાંશ, શું અંતરે એનિ અપાય આશ ?
ન ફેરવ્યું ફેરવિ એ શકાય, શાને વૃથા શોક કરો સદાય ?
શરીર છે બુદ્ધબુદ્ધની સમાન, ગયા પછીનું ન રહે નિશાન;
આઘ્યાં ગયાં તે ન ગણી શકાય, શાને વૃથા શોક કરો સદાય ?
ઓવાલની માફક સૌ મલેલાં, મા, વા, પછી એમ સર્ગા ઠરેલાં;
વિચાર ને શાસ્ત્ર વડે જણાય, શાને વૃથા શોક કરો સદાય ?
સર્ગા રહે સર્વ સદૈવ સાથે, વિપત્તિયો આવી પડે ન માથે;
સંસાર મિથ્યા ન પછી મૃણાય, શાને વૃથા શોક કરો સદાય ?
પ્રારબ્ધને આધીન સર્વ રહે, વિવેકિયો એમ સદા વહે છે;
ફૂટે ઘડો પાપ થકી ભરાય, શાને વૃથા શોક કરો સદાય ?
ચાલો સદાચારવિધે વિચારી, પ્રપંચ સંસાર તળો વિસારી;
કયું કરે આ ભવ ભોગવાય, શાને વૃથા શોક કરો સદાય ?
વિવેકથી અંતરમાં વિચારો, શરીરના સર્વ વિકાર મારો;
છોટું સ્વં સ્વાંતયિ પારખાય, ત્યારે વૃથા શોક સદા સમાય.
વિચારવાલા નહિ દુઃખ પામે, શરીરના ધર્મ થકી વિરામે;
આનંદમાં નિલ્ય નિમગ્ન થાય, ત્યારે વૃથા શોક સદા સમાય.

નીચે લખેલા સદ્ગુણોનાં નાણાં

શ્રેષ્ઠ પુરુષોત્તમ ૧૯૩૬-૩૭ તથા ૩૮ ના.....	૧	૮	૦
શ્રેષ્ઠ રામજી પુરુષોત્તમ ૧૯૩૮ ના.....	૧	૮	૦
શ્રેષ્ઠ દુર્લભગમ મોતીરામ ૧૯૩૮ ના.....	૧	૮	૦
શ્રેષ્ઠ હરિદાસ તથા ભીમજી પુરુષોત્તમ ૧૯૩૮ ના.....	૧	૮	૦
શ્રેષ્ઠ વસનજી પ્રાગજી ૧૯૩૮ ના.....	૧	૮	૦
શ્રેષ્ઠ જ્ઞેષ્ઠ ચતુર્થ ૧૯૩૮ ના.....	૧	૮	૦
શ્રેષ્ઠ ગ. અવેશીલાલ ઉમિયારાંકર ૧૯૩૮ ના.....	૧	૮	૦
શ્રેષ્ઠ પ્રેમજી ધર્મજી મારતર ૧૯૩૬-૩૭ તથા ૩૮ ના.....	૪	૮	૦
શ્રેષ્ઠ દેવજી રામજી ૧૯૩૭ તથા ૩૮ ના.....	૩	૦	૦
શ્રેષ્ઠ જ્ઞેષ્ઠીમનદાસ કાનદાસ ૧૯૩૮ ના.....	૧	૮	૦
શ્રેષ્ઠ ભોળીનાથ મુળચંદ ૧૯૩૮ ના.....	૧	૮	૦
શ્રેષ્ઠ કુવરજી કીલાધર ૧૯૩૮ ના.....	૧	૮	૦
શ્રેષ્ઠ ધર્મજીભાઈ નવકુંજી ૧૯૩૮ ના.....	૧	૮	૦
નડિયાદ બાઈશ્રીના સેકરરીમાલેખ ૧૯૩૮ ના.....	૧	૧૪	૦
શ્રેષ્ઠ કીલાધર હરિદાસ ૧૯૩૮ ના.....	૩	૦	૦
શ્રેષ્ઠ કીલાધર ૧૯૩૮ ના.....	૧	૮	૦
શ્રેષ્ઠ કુવરજી ૧૯૩૮ ના.....	૧	૮	૦
શ્રેષ્ઠ રા. ગંગાદાસ કીશોરદાસ ૧૯૩૮ ના.....	૧	૮	૦
શ્રેષ્ઠ ભગવાનદાસ ગુણસીદાસ ૧૯૩૮ ના.....	૧	૮	૦
શ્રેષ્ઠ સુત્રી અમારામ નરસિંહરામ ૧૯૩૮ ના.....	૧	૮	૦
શ્રેષ્ઠ કરાનદાસ હરિદાસ ૧૯૩૮ ના.....	૧	૮	૦
શ્રેષ્ઠ જમનાદાસ દેવીદાસ ૧૯૩૮ ના.....	૧	૮	૦
શ્રેષ્ઠ અશ્વત્થી મકનજી ૧૯૩૮ ના.....	૧	૮	૦
શ્રેષ્ઠ વાધજી કુવરજી ૧૯૩૮ ના.....	૧	૮	૦
શ્રેષ્ઠ વનગવનદાસ પુરુષોત્તમદાસ ૧૯૩૮ ના.....	૧	૮	૦
શ્રેષ્ઠ લક્ષ્મીદાસ દારકાદાસ ૧૯૩૮ ના.....	૧	૮	૦
શ્રેષ્ઠ રા. પ્રભાશંકર ભવાનોરકર વ્યાસ સીમનલર ૧૯૩૮ ના.....	૧	૧૪	૦
શ્રેષ્ઠ દામોદર નારણજી ૧૯૩૭ ના તથા ૩૮ ના આશુ સુધીના	૧	૧૪	૦
શ્રેષ્ઠ પરમાનંદદાસ નયુભાઈ ૧૯૩૮ ના.....	૧	૮	૦

શ્રી માતીરામ બાબુભાઈ ૧૯૩૮ ના	૧	૮
શ્રી કમળાક્ષી પ્રેમજી ૧૯૩૮ ના	૧	૮
શ્રી હળજી અમરશી ૧૯૩૮ ના	૧	૮
શ્રી વાસુ ધેલા પુરુષોત્તમ ૧૯૩૮ ના	૧	૮
શ્રી વાંકાનેર રાજસાહેબ કુમારશી ગાયુભા તરફથી ૧૯૩૮ ના	૧	૧૪
શ્રી અમરશી મુળજી ૧૯૩૭ તથા ૩૮ ના	૩	૦
શ્રી પુરુષોત્તમ તથા કુવરજી રવજી ૧૯૩૭ તથા ૩૮ ના	૩	૦
શ્રી લલુભાઈ નાનાભાઈ ૧૯૩૮ ના	૧	૮
શ્રી સોલીલાલ જગસાહેનદાસ ૧૯૩૮ ના	૧	૮
શ્રી તારણજી રવજી ૧૯૩૮ ના	૧	૮
શ્રી કાકરશી નારણજી ૧૯૩૭ તથા ૩૮ ના	૩	૦
શ્રી ત્રિલલદાસ પુરુષોત્તમ ૧૯૩૭ તથા ૩૮ ના	૩	૦
શ્રી વીરજી રવજી ૧૯૩૭ તથા ૩૮ ના	૩	૦
શ્રી જગજીવલ તથામાઈ ૧૯૩૮ ના	૧	૮
શ્રી રામદાસ માણેલાલ ૧૯૩૮ ના	૧	૮
શ્રી હરિદાસ લલુભાઈ ૧૯૩૮ ના	૧	૮
શ્રી રાવસાહેબ મયારામ રામુભાઈ ૧૯૩૮ ના	૧	૮
શ્રી મંગળદાસ તથામાઈ નાઈટ શી. એમ. આઈ. પી. કી. ૧૯૩૮ ના	૩	૦
શ્રી રા. મનસુખરામ સ્વયંરામ ૧૯૩૮ ના	૧	૮
શ્રી એ. સા. જીમજીભાઈ સુરજી કાઠિયાવાડ પોલીટિકલ એજન્ડા સાહેબના શીરસ્તેદાર ૧૯૩૮ ના	૧	૧૪
શ્રી વંશીજી નંદરામ ડાહ્યાભાઈ ૧૯૩૭ તથા ૩૮ નેપેરે	૨	૧૪
શ્રી રા. કલ્યાણરાય રાવલાલ ૧૯૩૮ ના	૧	૧૪
શ્રી બાવનગર માનોદોતક મંડળી હસ્તે રા. કુવરજી આણંદજી ૧૯૩૭ આસુથી ૧૯૩૮ ના આસુસીધના	૨	૬
શ્રી બાળીરાકર સુદરજી ૧૯૩૮ ના	૧	૧૪
શ્રી ચંદ્રસિંહજી લાઈબ્રરીના પ્રમુખ આસના	૦	૧૨
શ્રી પાલજીપુર લાઈબ્રરી ૧૯૩૮ ના	૧	૧૪
શ્રી કાઠિયાવાડ જનરલ લાઈબ્રરી ૧૯૩૮ ના	૧	૧૪
શ્રી બાવનગર માનોદોતક મળના પાછળનાં પુસ્તકોના	૧૦	૦

आर्य धर्मप्रकाशः

ARYA DHARMA-PRAKASH

पुस्तक १० भुं

वैशाख, मंथन १९३८.

अंक ७ भा.

वसततिलका.

सर्वान्निहायपुपथान्कुटिलान्दुरताप् ।

स्वीयमनस्तुरगमादरतो नयतु ॥

रम्पार्यधर्मसुपथप्रतिशास्त्रसग-

तोत्रविधापसुजनशित्तिचार्थनामे ॥

छपावी प्रकाश करन्तर,

वेदधर्मसत्तानी कार्यत्तामंडणी.

मुंजधर्मधे;

आगियन्टन छापणानामा छापु

सन् १८८२ छसवी

૧ દુર્ગતિ અને નાશ કેને નથી?.....	૧૪૫
૨ સુખે કેાણુ વસે છે?.....	૧૫૦
૩ ચંદ્રપ્રભા ચરિત્ર	૧૫૧
૪ આપણું જ્ઞાન આપણાજ હાથમાં છે.....	૧૫૫
૫ પુસ્તકોની પહોંચ.....	૧૬૧

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

જેણે અંખર વાધુ તેજ જલ ને પૃથ્વી પછીથી કરી,
જેણે સ્થાવર તેમ જંગમ સ્થાં ઝોવા આનાદી હરિ;
હે તંત્રી શુભ મૂર્તિધાર મહુને સન્માર્ગમાં સ્થાપજો,
સત્યતા સુવિચાર સત્યમય ને સર્વર્થને આપજો.

જાહેર ખબર.

રાવપુરાની ચક્રઉપર ધીકાંઠા નજીક અમદાવાદ સમાચાર ને
વડોદરાવત્સળની ઝોાણીસમાં ન્યાયાધિશો, અમલદારો, વકીલો
મુત્સદીઓના ઉપયોગી સર્વે જાતના કાયદા અને ફેસલા તેમજ
વારતાઓ, નાટકો, ધર્મનાં પુસ્તકો વીગરે શુભરાત્રી, મરેઠી,
સંસ્કૃત, ઇંગ્રેજી, રાકડી કિંમતથી મળસે તથા કમીશનથી પુસ્ત-
કો વેચવા શખવામાં આવસે. વર્તમાન પત્રો, ચોપાનીઆઓનું
કામ ઝેલ'ટ તરીકે કરવામાં આવસે. નાટપેટ કાગળો લેવામાં
નહીં આવે.

તા. ૩-૨-૮૨. મું. વડોદરા.

અંપકશાય દુર્લભરામ,

અ. અને વ. નો ઝેલ'ટ.

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૦ અં.

વૈશાખ, સંવત્ ૧૯૩૮.

અંક ૭મો.

॥ યતોધર્મસ્તતોજયઃ ॥

દુર્ગતિ અને નારા કોને નથી?

ધનુષ્ટુપ્.

પાર્થનૈવેહનામુત્ર વિનાશસ્તસ્પવિચતે ।

નહિકલ્પાણકૃત્કથિ દુર્ગતિતાતગચ્છતિ ॥

(તેજવૃત્તમા અનુવાદ.)

કર્તા કલ્યાણનો દોષ, નથી દુર્ગતિમાં જતા;

પરલોક અને આંહી, નારા તેનો નથી યતે.

આ અનાદિ કાળનો સત્ય સિદ્ધાંત સર્વ સુખરૂપ સંપત્તિઓનું મૂળ છે, અને એ હેતુથીજ કૃષ્ણભગવાને અર્જુનને ઉપદેશ આપતાં કહ્યા છે. મોટા પુરૂષોએ માન્ય કરેલા અથવા ઉપદેશ કરેલા સિદ્ધાંતને અંતઃકરણમાં ઉતારીને ૯૬ નિશ્ચય કરવો જોઈએ, કે જે કલ્યાણકારક માર્ગે ચાલે છે, તેનો આ લોક પરલોકમાં નારા નથી અને તે દુર્ગતિ પણ પામતો નથી. આમ જાણીને પછી તે પ્રમાણે આચરણ કરવું જોઈએ, કેમકે જે આચરવામાં ન આવે તો કાંઈ જાણુવા માન્ય થી તેનું ફળ થતું નથી. શરીર પદ્ધતિ પછી સહુ ડોષ વખાણ કરે, અને કીર્તિ ગાય તથા પૂર્ણ આયુષ્ય બોગવાય, ઇત્યાદિ આ લોકનું અમરપણું અને તથા ઉલટું તે આ લોકનો નારા કહેવાય. આ શરીર છુટ્યા પછી સામિપ્ય કે સાયુજ્ય મુક્તિ પામી જઈ દુરીને જન્મમરણરૂપ સંમારમાં ન પડવું પડે, એ પરલોક સંમંથી અમરપણું અને તથા ઉલટું તે વિનાશ. આ શરીર હાય ત્યાં મુધી આધિ વ્યાધિ અને ઉપાધિ બોગવરી ન પડે, તે આ લોકની સારી ગતિ અને તથા ઉલટું તે આ લોકનો દુર્ગતિ. ઇંદ્રલોક અન્નલોક કે અવગાદિ-

કનાં સુખ ભોગવવાં અને ત્યાર પછી પરમ પદને પોચું, એ પરલોકની સારી ગતિ અને તેથી ઉલટું તે પરલોકની દુર્ગતિ કહેવાય. વિનાશ અને દુર્ગતિનાં મૂળ કારણ અકલ્યાણ છે તથા અમરપણાંતું અને સક્રતિતું મૂળ કારણ કલ્યાણ છે. માટે અકલ્યાણને યકતું મેલી કલ્યાણ કરવામાં તત્પર રહેવું. કલ્યાણ એટલે શું, એવિષે આપણાં શ્રુતિ સ્મૃતિ અને ધર્મશાસ્ત્રોએ ઘણા વિચારથી દખાડી આપેલ છે, એટલે તે પ્રમાણે વર્તવાને કાંઈ કઠણ પડે તેવું નથી.

આચણે કલ્યાણ કરનાર થવું એ આચણા હાથમાં છે. જે કામ પોતાને સ્વાધીન હોય તે કરવામાં સમન્ન માણસો વિલંબ કરતાંજ નથી. માતાપિતાની આજ્ઞામાં રહેવું, સર્વે ઇંદ્રિયોને નહારા વિષયોમાં જતાં અટકાવીને સારા વિષયોઉપર ને સારા વ્યવહારઉપર પ્રવર્તવવાં, મનને અવળે માર્ગે નહિ જવા દેતાં સારે માર્ગે ચડાવી દેવું, પાત્ર અને શક્તિપ્રમાણે દાન આપવું, શરીર મન અને વાણીથી કોઈ પણ પ્રાણીનું અહિત ન આચરવું, કોઈનું કંઈ પણ રત્નવિના લેવું નહિ, નિરંતર સત્ય વિચાર કરવો, નિરંતર સાચું બોલવું, પ્રાણિયો ઉપર દયા રાખવી, પોતાને મળેલી સંપત્તિ અને શક્તિ પરોપકારમાં ઘટતી રીતે વાપરવી, યજ્ઞયાગાદિક કર્મ કરવાં અને ઇશ્વરઉપર આસ્થા રાખવી, સંગ સત્યુદ્ધોનો અને સત્યાશ્રમે રાખવો, આશા તૃણાને અળગી કરી શાંતિ અને સંતોષમાં રહેવું, સંસારનો વ્યવહાર ચલાવતાં છતાં યણ તેમાં અત્યંત આસક્ત ન રહેવું, શરીરનાં સંબંધિયોને પૂર્ણ રીતે સંતોષ ઉપજાવવો, ઇશ્વરનું સ્વરૂપ જાણવું, યતિ-વ્રતા રાખવી, સરલતા રાખવી, અહંકાર આણવો નહિ, સહુને ચોગ્ય સન્માન આપવું, વર્ણાશ્રમધર્મ પાળવા, વિનય અને વિવેક રાખવાં, ચરદારમાં માનુષ્યુદ્ધિ બાંધવી, પરદ્રવ્યમાં માટીના ઢેકાં રોખર યુદ્ધિ બાંધવી, પોતાને સુખદુઃખ થાય છે તેજ પ્રમાણે જાણીમાનને થાય છે એમ જાણી તે પ્રમાણે જેમ પોતાના સુખમાં વધારો કરવા પ્રયત્ન કરવું તેજ પ્રમાણે બીજાઓનાં સુખમાં વધારો કરવાને પણ કરવું, તથા દેહ લીધો સાર્થક કરવો, ઇત્યાદિ

કહ્યાણુના અનેક માર્ગો છે. એ પ્રત્યેકનાં વિસ્તારથી બહુ વર્ણન શાસ્ત્રોમાં લખાયેલાં છે.

આપણે કાલે કરશું એવી આશા બાંધીને બેસવું એ ખોટું છે. કાલનો શો ભરોસો ? એક પળની પણ ખબર નથી પડતી, તો કાલની દેમ પડે ? માટે સમજાણુ આવી કે તરત કહ્યાણુકારકજ સઘળાં કાર્ય કરવાં. વિચારીને ચાલનાર માણસને કહ્યાણુનાં સાધનો કંઈ કઠણ નથી પણ અતિ સહેલા છે અને તે વળી વ્યવહારને પણ અનુકૂળ પડતાં થઈ પડે છે. સમજીયણુનો ડોળ ઘાલી આપણે શી ફીકર છે એમ કશું અભિમાન પણ ન રાખવું. અભિમાન શા કામનું અને કોનું રહ્યું છે ? આપણે વર્તમાનકાળઉપરજ નજર ઠરો કે કોઈ પણ રીતે ન્યાયની રીતથી આપણાથી ઉલટુ ચલાયું તો સરકારી પોલિસના પટાવાળાઓ પકડી લે છે. આ વખતે ખોટું અભિમાન કે બળ કરિયે એથી શું ફળ થાય ? ઝાઝી તીનપાચ કરિયે તો શીરો ખાવાને પાત્ર થઈએ. તેમજ કોઈપણ જાતિના મદમાં મદીને સમજીવદી કહ્યાણુના માર્ગને કોરે ન મેલવો. જેના જ્ઞરથી આપણને અભિમાન કે બળ આવે છે, તેનો નાશ થયે પછી આપણે પશ્ચાત્તાપના પાત્ર થઈએ છિયે. ભગવાન્ શંકરાચાર્ય ઉપદેશ આપે છે કે,—

માકુરુપનજનયૌવનગર્વ, હરતિનિમેષાત્કાલઃસર્વ ॥

હે બાઈ ! તું ધનનો, માણસનો, કે યુવાવસ્થાનો ગર્વ કર નહિ, કુમકે એ સર્વને તો ક્ષણમાત્રમાં કાળ હરી લેછે.

કાળની ગતિની ખબર નથી પડતી. આને અમૂલ્ય મનુષ્ય દહ પ્રાપ્ત થયો છે અને કદી ફરીને તેવો પ્રસંગ આવવાનો નથી, ત્યારે એ દહથી ઉત્તમોત્તમ કરવાનું કહ્યાણુ કોને માટે અને શા સારે પાછળ રાખવું ? પછી થાશે એ વાતના વાંધા સમજવા. જે કરવું તે હમણાંજ કરવું. આપણને બે અક્ષરનું જ્ઞાન મળ્યું હોય, અથવા સારી વિચારશક્તિ મળી હોય, તે પલંગપર કે પથારીમાં પડ્યાં પડ્યાં વૃથા આયુષ્ય ગાળવામાં કે અકહ્યાણુને આશ્રય આ-

પવામાં કામે લાગે ત્યારે તે મળ્યાં તે ન મળ્યાં સરખાંજ છે. એમ થયું ત્યારે પછી પશુના શરીરમાં અને માણસમાં શો ફેર રહ્યો? ખાવું, પીવું, સુવું, બીક, વિહાર આદિ સઘળું પશુને હોય છે. આપણે પણ તેજ પ્રમાણે છે પરંતુ આપણે બુદ્ધિની સહાયતાથી સારાસાર જાણીને કલ્યાણકારક કાર્ય શોધી કાઢી તે પ્રમાણે વર્તિયે છિયે તથા આપણી તેના કરતાં ઉત્તમતા વધારે છે; બાકી કશું ન સમજવું. દેહમાં ભરેલા અપવિત્ર પદાર્થો સઘળાંના સરખાંજ છે. આને આપણે સઘળી જ્ઞતિના વ્યવહારમાં થોડે પ્રયત્ને ઘણાં સુખ ભોગવિયે છિયે એવી જોઈવણ કરનારા પણ કોઈ મનુષ્ય જ્ઞતિના વિચારેજ છે અને એવા પુરૂષોએ કલ્યાણના માર્ગે પણ ઉત્તમ રીતિથી દખાડી આપ્યા છે અને બાકી બીજા પોતાની વિવેકબુદ્ધિથી શોધી કાઢીને તે પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ. કોઈ પણ આફ્રીસમાં અમુક કામ કરવાને માટે આપણે મુકરર થયા એટલે તે કામ કરવુંજ જોઈએ. આપણે ન કરિયે તો બીજું કોણ કરે? આપણા કામનો બોજ આપણી ઉપરજ છે. આપણે બીજા શરીરથી કલ્યાણનું સાધન નથી થતું માટે માણસના શરીરની જરૂર છે અને તે કલ્યાણ કરવાનું મુખ્ય સાધન છે માટે તેનો બોજ આપણે તે શરીર ધારણ કર્યું છે તો આપણા ઉપરજ છે.

બાવા થઈનેજ ખેસવું એમ કાંઈ આ સમયનો હેતુ નથી. જે સઘળી શક્તિ હોય તે ભારે ભારે દેશી પરદેશી ભાષા ભણો, ચોદ કળા ને ચોસઠ વિદ્યા શીખો, ન્યાયાધીશ બની ન્યાય ચૂકવો, કારભારી થઈ કારભાર કરો, ખારિષ્ટર થઈ બહાર પડો, વકીલ થઈ વકીલાત કરો, સિવિલ સરવિઝ થઈ વિખ્યાત થાઓ, મુનસફ થઈ મોજ કરો, રાજા હોતો મજા માણો, બારોનેટ બનો, જસ્ટીસ થાઈ ધિ પીસ થાઓ, સર થાઓ, નાયક થાઓ, સુબા થાઓ, વૈવટદાર થાઓ, ઇન્જનેર થાઓ, ડાકતર થાઓ, બી.એ. થાઓ, એમ.એ. થાઓ, એમ. ડી. થાઓ, વ્યાપાર કરો, દેશ જાઓ, પરદેશ જાઓ, સંપત્તિ સ્થાપડો, વાડી ગાડીના અધિકારી થાઓ, ભારે ભારે સભા

બરો, દરોજાતિનાં ભાષણો આપો, મંડળિયો મેળવો, માસ્તર થાઓ, પંડિત થાઓ, શાસ્ત્રી થાઓ, શીષ્યકવિ થાઓ, અને નાના પ્રકારનાં મિષ્ટાન્નપાન લોધા કરો તથા જગત્પના સઘળા વ્યવહારમાં કુશળ થાઓ ને કીર્તિ મેળવો, પરંતુ એ પ્રમાણે થવા કરવામાં કલ્યાણતું કાર્ય કેટલું થયું તે જરૂર જાણવાતું છે. કલ્યાણનો કંઈ પણ આદર ન થયો તો તે સઘળું ધૂળ ઉપર લીપાણુ બરોબર છે. મોટા મોટા અધિકાર મેળવનારા, વિદ્યા શીખનારા અને સંપત્તિવાળા કરતાં બિચારા હલકી સ્થિતિના નિર્ધન દીન કે અનાથ લોકો પણ કલ્યાણના માર્ગમાં ચાલવાથી પરિણામે ઉત્તમ સુખના અધિકારી છે. મોટા દેહેવાતા માણસો કરતાં નિરંતર નાના દેહેવાતા માણસો કલ્યાણ વિષે વધારે મીતિવાળા હોય છે. અને આ માણસોને જ્ઞાની લોકો નાના નહિ પણ કલ્યાણ જાણવાથી મોટા લેખે છે, ને છે પણ તેમજ હાથે કરીને કોઈ નાશ પામવા કે કુર્ગતિ પામવા પ્રયત્ન કરતું નથી, પણ કેટલોક જાતિની માયાની મહા મોહ ઉત્પન્ન કરનારી અંધાર પછેલીથી ભાગ્યહીન હોય છે તેઓની અશુ કલ્યાણનો માર્ગ દેખી શકતી નથી, તેથી તેઓને વખતે એ અંધારી દૂર થવામાં ઉચ્ચદેશો ઝોસકરૂપ થાય છે અને તેથી કલ્યાણનો માર્ગ દષ્ટિયે પડે છે. નાના કે મોટા, રાજા કે રંક, ગૃહસ્થ કે સન્યાસી, દુઃખી કે સુખી, બાળક કે વૃદ્ધ, સ્ત્રી કે પુરૂષ, ગુરૂ કે શિષ્ય, બાપ કે દીકરો, પંડિત કે મૂર્ખ, બ્રાહ્મણ કે શૂદ્ર, ઇત્યાદિ સઘળાને પોતપોતાનું કલ્યાણ કરવાની આવશ્યકતા છે. અમુક માણસ કલ્યાણ કરી ચૂક્યું છે અથવા અમુકનેજ કરવું જોઈએ એમ કાંઈ નથી. સર્વ જનજાતિને પોતાનો નાશ નહિ થવા અને કુર્ગતિ નહિ થવા કલ્યાણ કરવાની જરૂર છે અને કલ્યાણ સંચાદન કરે છે તેજ નાશ નથી પામતા તથા કુર્ગતિ નથી પામતા. આર્ય-વર્તનાં સર્વ આર્યજનો નિરંતર તેવા થતા રહે અને પોતાના 'આર્ય' નામને ઉજાળે, એવી અંતઃકરાણુપૂર્વક અમારો આશીર્વાદ છે તે સર્વાવર્થામી ઇશ્વર સત્ય કરે. (તથાસ્તુ.)

સુખે કોણ વસે છે ?

ઉપજાતિવૃત્ત.

જે દેવનો વ્યાપક છે પ્રતાપ, તેને સુવાકાજ સદૈવ સાપ;
 સદાય ભક્તધીન છે મુરારિ, સુખે વસે કોણ જુવો વિચારી.
 પીવું પડ્યું શેર પ્રધુ થઈને, ખીલે ભમે નમ્રપણે રહીને;
 પડ્યા રહે પર્વતમાં પુરારિ, સુખે વસે કોણ જુવો વિચારી.
 જેના પ્રકાશે વ્યવહાર થાય, સદૈવ તેનો ઉદયાસ્ત થાય;
 કર્યા કરે અંતરના વિહારી, સુખે વસે કોણ જુવો વિચારી.
 નિશાપતિ અમતપાત્ર ચાંદો, કલકર્તા ને તેમ સદૈવ માંદો;
 પામે ન તે કોઈ દિને પયારી, સુખે વસે કોણ જુવો વિચારી.
 ઘડ્યા કરે ઘાંટ ફરી ફરીને, વસે નહીં એક ઘડી ઠરીને;
 બ્રહ્મા ધયા તોપણ ભાંડકારી, સુખે વસે કોણ જુવો વિચારી.
 શ્રીરામચંદ્રાદિક પુણ્યધામ, ઠરી ન વેઠા પળ કોઈ ઠામ,
 દુઃખી બલિરાજસમા મુરારિ; સુખે વસે કોણ જુવો વિચારી.
 સ્વરૂપનું જ્ઞાન ન થાય લેશ, ઉપાધિને આધિ નડે વિશેષ;
 સંપાસિયો તેમજ બ્રહ્મચારી, સુખે વસે કોણ જુવો વિચારી.
 તપે વિધા તાપવડે ગૃહસ્થો, મુઠા સુધી અન્ય ન કોઈ રસ્તો;
 છે વૈભવનો ભાર સદૈવ ભારી, સુખે વસે કોણ જુવો વિચારી.
 સંસારનાં સંકટથી સતાઈ, દેખી બધું દાણેથી દુઃખદાઈ;
 વને સહુ મા-કરિયો વિચારી, સુખે વસે કોણ જુવો વિચારી.
 રાજા અને રંક સમર્થ લોક; પડ્યા રહે શોકવિષે અથોક,
 પ્રધાન ને કાબિલ કારભારી, સુખે વસે કોણ જુવો વિચારી.
 અનાદિ આ વિશ્વવિષે યથા જે, દુઃખે સુખે સર્વ વહી ગયા તે;
 જંજાળ જેણે વિગટે વિસારી, સુખે વસ્યા તેજ જુવો વિચારી.
 જે કામ ને ક્રોધ વિરોધ જીતે, વૈરાગ્યમાં પ્રીતિ કરે સુરીતે;
 હૈયાવિષે હિમ્મત હોય ભારી, સુખે વસે તેજ જુવો વિચારી.
 સારે નઠારે સમદૃષ્ટિ રાખી, પીઢા પડે તોપણ સર્વ સાંખી;
 ચાલે સદાચાર વિષે વિચારી, સુખે વસે તેજ જુવો વિચારી.

ચંદ્રમત્તાચરિત્ર.

(સાંધણ પાને ૧૪૦ થી.)

અમે કહ્યું કે 'ગુરુશ્રી ! જો કે એમનું અંપૂર્વે દર્શન છે તથા તેઓ દેખાણે એમ અમે જાણતા નથી, તો પણ શાસ્ત્રમાં આવેલાં લક્ષણોથી આપની જમણી બાજુએ જે બિરાજે છે તે કોઈ રાજા હોવા જે- હંમે અને ડાબી બાજુએ જે બિરાજે છે તે બ્રાહ્મણ હોવા જે-હંમે એમ અનુમાન માત્ર થાય છે. એમનાં દર્શન થતાંજ અમારી જેવી આપ તરફ ભક્તિ છે, જેવી આપ તરફ મમતા છે અને જેવી આપ તરફ મનોવૃત્તિઓ છે, તેવીજ ભક્તિ, તેવીજ મમતા અને તેવીજ મનોવૃત્તિઓ, તેઓ ત્રિપે થવા લાગી છે. આમ થવાનું શું કારણ હશે, એઓ કોણ હશે અને એઓની પણ અમારી તરફ જેવી આપની પ્રેમે ભરેલી નજર પડે છે તેવી પ્રેમે ભરેલી નજર પડે છે તેનું શું કારણ હશે, આ સર્વવિષે આપ તરફથી જાણવા અમારા હૃદયમાં એઓનાં દર્શન થતાંજ ઉત્કંઠા થઈ હતી, પણ આપની આજ્ઞાવિના અમારાથી ખીજા પ્રસંગમાં ન ઉતરાય એમ જાણી તે ઉત્કંઠાને દબાવી હતી; હવે જો મહાનુભાવવિષે અમને જાણીતા કરશે તો અમે આપના મોટા આભારી થઈશું.' એમ કહી અમે ઊભલું ખંધ કયું. આવી અમારી પ્રાર્થના સાંભળી અમારા ગુરુશ્રી બ્રહ્મા કે 'પુત્ર શત્રુશત્રુ! તમે મારા ધર્મપુત્ર છો અને આ મહાનુભાવ મહારાજા ચંદ્રકીર્તિના તમે ઐરસ પુત્ર છો, માટે તમે તેને પ્રણામ કરી કૃતાર્થ થાઓ.' પુત્ર સત્યશીલ! તમે મારા ધર્મપુત્ર છો અને આ મહાનુભાવ વેદશાસ્ત્રસંપન્ન આર્ય સુમત્રતના ઐરસ પુત્ર છો, માટે તેને પ્રણામ કરી કૃતાર્થ થાઓ.' એ એમની આજ્ઞા સાંભળતાંજ અમે તેઓના ચરણકમલમાં દંડવત્ પ્રણામ કર્યા. તેઓએ આંખોમાંથી આનંદનાં આંસુની ધારા પાડતાં આશિર્વાદ આપી પોતાની પાસે બેસવા આજ્ઞા કરી. ગુરુશ્રીએ કહ્યું કે 'પુત્રો! તમારા જન્મ દેનાર માતાઓનાં દર્શન તમને તમારી રાજધાનીમાં ગયા

પછી થશે. હવેથી જે પ્રમાણે મારી ભકિત કરતા, મારી આજ્ઞા પાળતા અને મારેવિષે મમતા રાખતા, તે પ્રમાણેજ તમે યેચબાણ પોતાના પવિત્ર પિતાની ભકિત કરજો, તેની આજ્ઞા પાળજો અને તે વિષે મમતા રાખજો; અને જે પ્રમાણે તમે તમારી ધર્મમાતા વિષે ભકિત કરો છો, તેની આજ્ઞા પાળો છો અને તે વિષે મમતા રાખો છો, તેજ પ્રમાણે રાજધાનીમાં જઈ તમારાં જન્મ દેનારાં માતાની ભકિત કરજો, તેની આજ્ઞા પાળજો, અને તેવિષે મમતા રાખજો; એ મારી છેલ્લી શીખામણ છે. અમે નમન કરી હાથ જોડી કહ્યું કે 'ગુરુશ્રી! આપ જે આજ્ઞા કરો છો તે શાસ્ત્ર રૂપ ગણી અમે માથે ચઢાવિયે છિયે ને તેજ પ્રમાણે અમે વર્તવા ચૂકશું નહિ.' આ પ્રમાણે અમારાં વચન સાંભળી અમારા ગુરુશ્રી ફરીથી બોલ્યા કે 'મારા પ્રિયપુત્રો! તમે જે કાંઈ બાણુવું જોઈએ તે બાણી ચૂકા છો, જે કાંઈ બાણુવું જોઈએ તે બાણી ચૂકા છો, અને જે કાંઈ આટલી ઉમ્મર સુધીમાં કરવું જોઈએ તે કરી ચૂકા છો; તોપણ તમારી ઉપર રહેલી પ્રીતિને પરતંત્ર થઈ જે કાંઈ કહેવા ઇચ્છું છું તે વિષે પૂર્ણ લક્ષ દઈ તેના અક્ષરે અક્ષર હૃદયમાં કોતરી રાખશો એવી આજ્ઞા છે.

તમારું અબાણુવું નથી કે સત્ય એજ કલ્યાણનો કોશ છે, શીથ (કાચિક, વાચિક, માનસિક, પવિત્રતા) એજ સંપત્તિઓને રહેવાનું સ્થાનક છે, અહિંસા એજ પ્રાણિમાનું હિત કરનારી છે, અસ્તેયતા એજ અલ્પબુદ્ધિની આપનારી છે, બ્રહ્મચર્ય એજ આર્યલોકોને વરવા યોગ્ય છે અને અમતિગ્રહ એજ લક્ષ્મીનું ગૃહ છે, એ રીતે નિગમ, આગમ, પુરાણ અને ઇતિહાસોમાં નિશ્ચય કરેલ છે, માટે તમારે અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહમાં સદાયકાળ સદાગ્રહી રહેવું; સ્વપ્નમાં પણ પરસ્ત્રી, પરદ્રોહ કે પરદ્રવ્યમાં પરાયણ ન રહેવું. જેઓ પોતાના કલદૈવતાનાં ચરાણકમલની સેવા તેજ સર્વસ્વ ગણે છે, જેઓ ગુરુઓવિષે તથા માતાપિતાવિષે પરમેશ્વરતુલ્ય ધ્રુવિ પાંચે છે, જેઓ પોતાના મોટા ભાઈવિષે

પિતૃતુલ્ય બુદ્ધિ ખાંધે છે, નેઓ પોતાના મોટા ભાઈયાની સ્ત્રિયા
 વિધે માતૃતુલ્ય બુદ્ધિ ખાંધે છે, નેઓ પોતાના નાના ભાઈયાવિધે
 પુત્રબુદ્ધિ રાખે છે, નેઓ પોતાના નાના ભાઈયાની સ્ત્રિયાવિધે પુત્રી-
 તુલ્ય બુદ્ધિ રાખે છે, નેઓ સુહૃદ્ બધું અને બાંધવોનેજ સંપત્તિ-
 રૂપ ગણે છે અને નેઓ પોતાની સન્નિમિત્તોનેજ સર્વસ્વરૂપ
 ગણે છે, એટલુંજ નહિ પણ નેઓ યશનીજ ઇચ્છા રાખે છે
 પણ શરીરઉપર ઇચ્છા રાખતા નથી, નેઓ સદ્ગુણોમાજ લોભ
 રાખે છે પણ ધનને વિધે લોભ રાખતા નથી, નેઓ ક્રોધ ઉપજ
 ક્રોધ રાખે છે પણ મનુષ્યોઉપર ક્રોધ કરતા નથી, નેઓ
 મત્સર ઉપજ મત્સર કરે છે પણ વિદ્વાન્ ઉપર મત્સર કરતા
 નથી, નેઓ ઇર્ષ્યાવિધેજ ઇર્ષ્યા રાખે છે પણ પોતાના બેરોબરિયા
 ઉપર ઇર્ષ્યા રાખતા નથી, નેઓને સત્કીર્તિ એજ કામિની છે,
 નેઓને સદ્વિદ્યા એજ દેવતા છે, નેઓને સત્કવિતા એજ સામ્રાજ્ય છે,
 નેઓને શાસ્ત્રો એજ સન્નિમિત્તો છે, નેઓને કાવ્યો એજ કુટુંબી છે,
 નેઓને દ્રુશો એજ ખલતા છે, નેઓને કથાઓ એજ પ્રિય સજિ-
 યા છે, નેઓને કથાનકો એજ સંબંધિયો છે, નેઓને ઇતિહાસો એજ
 આર્યભાઈયો છે, નેઓને પુરાણો એજ અનુજસોદર છે અને નેઓને
 પરમાર્થ એજ સ્વાર્થ છે, તેઓજ રાજ્યલક્ષ્મીનું પાત્ર ધાય છે, તેઓજ
 સર્વ પ્રકારનાં કલ્યાણનું પાત્ર ધાય છે અને તેઓજ પરમેશ્વરના પ્રસા-
 દનું પાત્ર ધાય છે. એ સર્વ તમે ભણી ગયાછો તો પણ આ મારો જીવો
 ઉપદેશ છે કે, આ અસાર સંસારમાં અવતાર લેઈ જ્યારે આપણે
 બીજાઓથી ન બની શકે તેવાં આને સર્વ લોકના હિતરૂપ કામો
 નહિ કરિયે, ત્યારે વિહ્વતા છેતરાણી, શાસ્ત્રજાપણું નિષ્ફળ થયું અને
 ગુરુઓના ઉપદેશો વ્યર્થ થયા એમ જાણવું. પુત્રો! જીવિતપર્યંત
 પરોપકાર કરવામાંજ કમ્મર કસવો અને આજ દિવસ સુધી જે
 જે શાસ્ત્રો તમે ભણ્યા છો તેના અનુમારથી ૬૦ વર્ષની તમારી
 ઉમ્મર થાય ત્યાં સુધી વર્તવું અને ત્યાર પછી પરમ કૃપાળુ શ્રીપર-
 મેશ્વરના અર્ચનથી, તેના ધ્યાનથી, તેની અનુતિથી અને તેની કથા-

આથી અથવા વેદાંતશાસ્ત્રનાં શ્રવણ, મનન અને નિદધ્યાસથી બાકી રહેલું વય નિર્ગમન કરવું. ઘણું શું કહું પણ પોતાના પ્રાણ ન્તાં સુધી પણ પારકું હિત થાતું હોય તો તેમ કરવામાં પણ પાછળ ન પડવું 'એજ આપણા ખરો ધર્મ છે એમ જાણવું.' આટલો ઉપદેશ આપી રાજકુમારનો હાથ મહારાજ ચંદ્રકીર્તિના હાથમાં અને મારો હાથ મારા પવિત્ર પિતાજીના હાથમાં એ દયાળુ ગુરુએ સોપ્યો. તે સમયે અતિ પ્રીતિથી મહારાજ ચંદ્રકીર્તિએ અમારા સદ્ગુરુની ઇશ્વરભુદ્ધિથી પૂજા કરી. ત્યાર પછી અમારા ગુરુશ્રીની રજા લઈ ત્યાંથી અમે અમારી રાજધાની તરફ જવા તૈયાર થયા. તે સમયે એક બાબતે જેમ અમને જન્મ આપનારા માતાપિતાના સમાગમનો આનંદ ઉછળી રહ્યો હતો તેમજ બીજી બાબતે અમારાં જન્મ અને જીવિતને સફળ કરનારાં ધર્મનાં માતાપિતાના વિયોગનું દુઃખ કાંઈ જુદાજ પ્રકારનું અમારાં હૃદયમાં થતું હતું. આ દુઃખે ઉપરના આનંદને છેક દબાવી દીધો હતો, કારણ કે જન્મથીજ અમે એમનાથી કાણુએક પણ જુદા રહ્યા ન હતા. એમનો વિયોગ આજે પ્રથમજ હતો. ખરેખર એ વિદ્યાલયમાંથી નીકળતાં અમને અમારા સદ્ગુરુવિના સર્વ દિશાઓ શુન્ય લાગી હતી. કોઈ પણ આનંદદાયક વસ્તુ અમને આનંદ આપતી ન હતી. અને જેમ પોતાનાં પ્રાણનો ક્ષય થવાથી સ્વર્ગમાંથી નીચે પડતું માણસ ઉત્સાહરહિત થઈ જાય, તેમ અમે પણ એ અલૌકિક વિદ્યાલયના વિયોગથી ઉત્સાહરહિત થઈ ગયા હતા. અમારાં તનમન ત્યાંથી ચાલી શકતાં ન હતાં, પણ ગુરુશ્રીએ ઘણી ધીરજ આપીને અમને ત્યાંથી વિદાય કર્યા. પવન જેવા વેગવાળા રથમાં બેસીને અમે અમારા પવિત્ર પિતાસહિત ત્વરાથી કૌશાંબી નગરીને પાદર આવી પહોંચ્યા. આ સમયે રાજ્યના અધિકારીઓએ અને રાજધાનીની પ્રજાએ નગરાંનિશાનસહિત અતિઆનંદ સામેયું કર્યું, તે સાથે અમે રાજદ્વારમાં જઈ અમારાં માતાઓનાં ચરણકમળનાં દર્શનસુખના અનુભવી થયા.

આપણું જ્ઞાન આપણાજ હાથમાં છે.

(માંધણ પાને ૧૪૦ થી.)

આસનને અને ખાણને છતીને એક ઠકાણે રાખેલું અને વૈરાગ્યથી તથા અભ્યાસથી સાવધાન રહી સ્થિર રાખેલું મન, જે પરમાનંદ સ્વરૂપમાં સ્થિર રહી કર્મવાસનાને છોડી દે છે, તે પરમાનંદ સ્વરૂપમાં, વધેલા સત્વગુણથી રમેણુણને અને તમેણુણને ટાળી નાંખી ગુણ અને ગુણનાં કાર્યરહિત એવાં નિર્વાણ પદને પામે છે, ત્યારેજ, ખાણને સજવામાં જેનું મન પરોવાયેલું હતું એવા ખાણ કરનારાએ પડખેથી નગારાં નિશાન વાગતે રાજા નીકળ્યો તેને જેમ દીઠા નહિ, તેમ આત્માને વિષે જેનું ચિત્ત પરોવાયેલું છે એવા મુનિ ખહાર કે માંહિ કંઈ દેખતા નથી, એ હું ખાણકરનાર પાસેથી શીખ્યો. સર્પ જેમ માણસોની બીકથી ઠરીને એકલો ફરતા ફરે છે, ક્યાંઈ એક ઠકાણું કરીને નથી રહેતા, ગાફલ નથી રહેતા, એકાંતમાં રહે છે, વિધવાજો છે કે નથી તે જાણવામાં આવતું નથી, સહાય વગરનો અને થોડું જોલનાર હોય છે, તેમ મુનિયે એકલાં ફરેલું, એક ઠકાણે વાસ કરીને ન રહેલું, ગાફલ ન રહેલું, એકાંત સ્થળમાં નિવાસ રાખવો, પોતાની ગતિ જાણવામાં ન આવવા દેવી, કોઈની સહાય ન લેવી અને થોડું જોલેલું; તથા દેહ નાશવાજો છે માટે ઘર કરીને ખેસલું એ નિષ્કળ અને દુઃખનું કારણ છે, માટે સર્પ જેમ બીજાનાં કરેલાં ઘરમાં પેશીને મુખ થાય તેમ શરીરને પોષણ કરે છે તેમ મુનિયે બીજાને ઘેર રહીને શરીરને પોષણ કરેલું. અર્થાત્ જ્યાં જગ્યા હોય ત્યાં પડી રહી આરામ લેવો, ક્યાંઈ ઘર કરીને તેમાં મમતા ન બાંધવી, એ હું સર્પ પાસેથી શીખ્યો. નિયંતા એક નારાયણ દેવ પોતાની માયાથી પ્રથમ સૃજેલાં આ જગતને પ્રલયસમયે કાલચક્રિથી સંહાર કરીને, સર્વના આશ્રયરૂપ અને પોતે પોતાને આધારે રહેનારા સજ્જતીય અને વિજ્ઞતીય બેદરહિત યથા હતા અને પોતાના પ્રભાવરૂપ કાળથી સત્વાદિક શક્તિઓ લય થઈ ત્યારે પ્રધાન (તેની ઉચાધિ) અને

પુરુષના ઇશ્વર અને બ્રહ્માદિક અને મુક્તિ જીવોને પામવા લાયક કેવળ અનુભવના આનંદના સમુદાય અને ઉપાધિ. વંગરના કેવલ્ય સંજ્ઞાને ધારણ કરતા રહ્યા હતા. હે રાજા! માત્ર પોતાની શક્તિરૂપ કાળવડે પોતાની ત્રણ ગુણવાળી માથાને ક્ષોભ પમાડીને તે માયાવડે પ્રથમ મહત્ત્વને સૃષ્ટિ અને અહંકારદ્વારાએ વિચિત્ર પ્રકારનાં જન્મત્ત્વે ઉત્પન્ન કરનાર એ મહત્ત્વ ત્રણ ગુણનાં કાર્યરૂપ કેહેવાય છે, જેને વિષે આ જન્મત્ત્વ ગુંથાયેલું છે અને જેવડે પુરુષ (જીવ) સંસારને પામે છે. જેમ કરોળિયા હૃદયમાંથી મુખવડે પોતાની લાળ બહાર કાઢીને તે લાળવડે વિહાર કરે છે અને પાછી તે લાળને ગળી જાય છે, તેમ પરમેશ્વર પણ જન્મત્ત્વે રચી તેમાં વિહાર કરે છે ને પાછું લય કરે છે. એ પ્રમાણે ઇશ્વરનું સ્વરૂપ આગળખતાં હું કરોળિયા પાસેથી શીખ્યા. હે રાજા! ભમરીએ પોતાના દરમાં પુરેલો કીડો ભયથી તે ભમરીને સ્મરણ કરતા કરતા પોતે ભમરીરૂપ થઈ જાય છે, એવી રીતે જીવ સ્નેહથી દેવથી કે ભયથી જે જે ઠકાણે એકાગ્રબુદ્ધિથી મનને ધારણ કરે છે તે તે રૂપ પોતે થઈ જાય છે. અર્થાત્ એકાગ્રચિત્તથી ઇશ્વરને પરાયણ થયેલાને સાશ્વતપણું પ્રાપ્ત થવામાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી, એ હું ભમરી પાસેથી શીખ્યા.

હે રાજા! એ પ્રમાણે મેં જે ઉપર ગુરુ કહ્યા તેની પાસેથી અકલ લીધી છે. હવે હું મારા દેહ પાસેથી જે કાંઈ શીખ્યાં છે તે પણ તને કહું છું માટે સાંભળી લે.

આ દેહ પરિણામે દુઃખ એજ જેનું ફળ છે એવાં ઉત્પત્તિ અને નાશને ધારણ કરનાર છે તેથી અને એનાવડે હું તત્ત્વોનો વિચાર કરું છું તેથી વૈરાગ્યનો અને વિવેકનો હેતુ થયો છે માટે તે મારો ગુરુ છે. આમ છે તો પણ તે પડશે ત્યારે તેને શિયાળ આદિ પ્રાણિયો ખાશે એમ તેનાં પારકાંપણાંનો નિશ્ચય કરીને સંગવિનાનો થઈને વિચરું છું. જેણે દુઃખથી ધન ભેળું કરેલું છે એવો પુરુષ, જે દેહનું પ્રિય કરવા માટે દીકરી, દીકરા, ધન, ધાંત્ર, પશુ, ચાકર આદિ વર્ગને વધારે છે અને તેઓનું પોષણ કરે છે, તે દેહ ગ્રાહી

પેઠે પુરુષને ખીજે દહાં પ્રાપ્ત થવાનાં ખીજરૂપ કર્મને ઉત્પન્ન કરીને આયુષ્ય ખૂટે એટલે નાશ થાય છે. કોઈ ઘણી સ્ત્રીવાળા ઘરના ઘણીને તેની સ્ત્રીયો જુદી જુદી તરફ ખેંચે છે તેમ આ દહના અભિમાની પુરુષને જીભ રસ તરફ ખેંચે છે, કોઈ ટાણે તૃપ્તા પાણી તરફ ખેંચે છે, વિષયૈન્દ્રિય વિષય તરફ ખેંચે છે, આમલી સ્પર્શ તરફ ખેંચે છે, પેટ અન્ન તરફ ખેંચે છે, કાન ક્યાંઈ શબ્દ સાંભળવા તરફ ખેંચે છે, નાસિકા ગંધ તરફ ખેંચે છે, ચક્ષુ જોવા તરફ ખેંચે છે, અને કોઈ વાર કર્મશક્તિ પોતપોતાના વિષય તરફ ખેંચે છે. માચારૂપ પોતાની શક્તિથી વૃક્ષ, સરિસૃપ, પશુ, પક્ષી, દાઢવાળાં પ્રાણી, મત્સ્ય ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારનાં શરીરો કર્યાં પરંતુ તે શરીરોથી પર-મેશ્વરનું મન સંતોષ પામ્યું નહિ, તેથી ખ્રલ્લનું અપરોક્ષ જ્ઞાન થવાની જેમાં ખુદ્ધિ છે એવું મનુષ્ય શરીર બનાવીને સંતોષ પામ્યા. એવી રીતે અતિ દુર્લભ અને અનિત્ય છે તો પણ પુરુષાર્થ સંપાદન કરી આપનારું મનુષ્ય શરીર અનેક જન્મને અંતે પામીને જો કે તે નિરંતર મૃત્યુવાળું છે તોપણ ધીર પુરુષે જ્યાં સુધી તે પડી ન જાય ત્યાં સુધીમાં કલ્યાણને માટે નિરંતર યત્ન કર્યો કરવું. વિષય તો પશુ આદિ શરીરોમાં પણ થાય છે, પરંતુ કલ્યાણનું સાધન મનુષ્યના શરીરવિના થતું જ નથી.

આ પ્રમાણે ગુણ ગૃહણ કરવાથી ને દોષ દૂર કરવાથી મને વૈરાગ્ય થયો અને વિશેષ જ્ઞાનનો દીવો મારા હૃદયમાં પ્રકટ્યો તેથી અહુકારરહિત થઈને અને સંગરહિત થઈને હું આ પૃથ્વીમાં રૂંદું છું. એક ગુરૂથી જ્ઞાન અચળ અને સારી પેઠે થતું નથી, કેમકે અદિતીય ખ્રલ્લને અનેક પ્રકારના બેદથી ઋષિઓએ ગાયેલ છે. (માટે આમ અન્વય અને વ્યતિરેકવડે પોતાને વિષે રહેલાં અઘટિપણાને નિવર્ત કરનારા ઘણા ગુરૂ કરવા પડ્યા, પરંતુ જ્ઞાન આપનાર ગુરૂ તો એક જ જોઈએ.)

આ પ્રમાણે તે ગંભીર ખુદ્ધિના પ્રાદ્યે યદુરાજને પોતાનું વૃત્તાંત કહી ઉપદેશ આપ્યો અને યદુરાજએ તેની સ્તુતિ કરીને

પ્રાણામ કર્યા અને પછી તે જેમ આવ્યા હતા તેમ પ્રસન્ન થઈને ગયા. આ અવધૂતનાં વચન સાંભળ્યા પછી ચદુર્વશના પ્રથમ પુરુષ ચદુરાન્ત સર્વ સંગથી વિમુક્ત અને સમચિત્ત થયા.

જેઓ, ચદુરાન્ત પણ દત્તાત્રીનાં વૃત્તાંતથી ગુણ ગૃહણ કરી સમચિત્ત થયા. પોતાનું જ્ઞાન પોતાના હાથમાં ન હોય તો એવું ઉત્તમ જ્ઞાન સંવાદ માત્રમાં કેમ થાય? એટલું ખરૂં છે કે તેવી પાત્રતા કોઈ પણ પ્રકારે હોવી જોઈએ. એને માટે પણ પ્રયત્ન કરવું. પ્રયત્નથી શું નથી થતું? આને આપણે નાના પ્રકારના ફેરફારો જોઈએ છિયે તે સઘળાં પ્રયત્નનાં જ ફળ છે. માટે એવું પ્રયત્ન કરવું કે જ્ઞાનનું પાત્ર થવાય અને પાત્ર થઈને જ્ઞાન મેળવાય. નરતામાંથી પણ સારો યોધ સંપાદન કરાય છે અને સારામાંથી પણ સારો યોધ સંપાદન કરાય છે. માત્ર આપણે યોધના અધિકારી થવું જોઈએ. એક વાસણમાં દૂધ ભર્યું હોય અને બીજા વાસણમાં ખારૂં પાણી ભર્યું હોય, એ બેયમાં અઢકડી સોનામોર ને નાંખીને કોઈ બાળકને કાઢવાનું કહિયે તો સોનામોર લેવાના હેતુથી બેય ઉપર સરખું પ્રયત્ન રાખે છે અને જ્યારે તે સોનામોર હાથમાં આવી ત્યારે તે દૂધ અને ખારૂં પાણી ને જ્યાં તે ત્યાં તેમ પડ્યાં રહે છે. જેઓ યોધના અધિકારિયા હોય છે તેઓ ગુણ ઉપર લક્ષ રાખી સારામાંથી અને નરતામાંથી સરખો યોધ લે છે. અમુકમાં અમુક દોષ છે માટે તે આપણે મેલી દેવો જોઈએ અને અમુકમાં અમુક ગુણ છે એ આપણે ગૃહણ કરવો જોઈએ એમ વિચાર કરીને ગુણ ગૃહણ થાય ત્યારે હેય ઉપાદેય રીતિથી ગુણ ગૃહણ કર્યા કેહેવાય. “આમ કરવું” એમ ને આજ્ઞા હોય તે વિધિ કેહેવાય અને “આમ ન કરવું” એમ ને આજ્ઞા હોય તે નિષેધ કેહેવાય. એ વિધિ અને નિષેધ ઉપરથી જેમ સારે રસ્તે ચાલી સફળી થવું એ મુખ્ય હેતુ છે, તેમ હેય અને ઉપાદેય ગુણવિષે છે. મેલી દેવાના દુર્ગુણ અમુક છે એમ સમજાય એટલે તે મેલી દીધાથી તેને સ્થળે સફળ આવે છે, અને ગૃહણ કરવાના સફળ સમજાય એટલે દુર્ગુણ હોય તો તે

જતા રહે છે. અને ન હોય તો સમજાયેલા સદ્ગુણો નિશ્ચય થઈ રહે છે. જો આપણેજ આપણું ભલું કરવાને ધારિયે તો આ સીતિથી થાય છે અને ખીજાનું પણ કરી શકાય છે.

જો નકાર મેલીને સારું ખાઈએ આપણા હાથમાં છે, જો દુર્ગંધ મેલીને સુગંધ લેવો એ આપણા હાથમાં છે, જો ખિલત્સ પદાર્થો મેલીને આંખને આનંદ આપે એવા પદાર્થો જોવા એ આપણા હાથમાં છે, જો મલોનપણું મેલીને નિર્મળ થવું એ આપણા હાથમાં છે, જો મૂર્ખ મઠીને પંડિત થવું એ આપણા હાથમાં છે અને ચાલતા અટકીને ઉભા રહેવું એ આપણા હાથમાં છે એમ આપણે જાણીએ, તો તેની સાથે એમ પણ જાણવું જોઈએ કે અકલ્યાણનો માર્ગ મેલી કલ્યાણનો માર્ગ ગૃહણ કરવો એ આપણા હાથમાં છે, અજ્ઞાન તણને જ્ઞાન ગૃહણ કરવું એ આપણા હાથમાં છે દુર્ગુણી મઠીને સદ્ગુણી થવું એ આપણા હાથમાં છે અને પાપનો માર્ગ મેલીને પુણ્યનો પંથ પકડવો તેપણુ આપણાં જ હાથમાં છે અને તે આપણું જ કામ છે. એક નૃણથી માંડીને બ્રહ્માંડ પર્યંત જેટલા સ્થર અચર પ્રાણી પદાર્થ છે અને તેની જે સ્વાભાવિક ક્રિયા છે તે નિરતર માણસને સારો બોધ લેવાને માટેજ છે. એક આંખના ઝાડ ઉપર તમે વિવેકથી વિચારીને બોધ લેવા છડો તો જાણો, કે આંખો જેમ પોતે નવપણુ થઈ ફળવાળો થાય છે ત્યારે નમે છે, તેમ આપણે પણ જેમ ઉચો સ્થિતિએ જતા જઈએ અને સારું ફળ મેળવતા જઈએ તેમ નમ્ર થઈ; આંખો જેમ પોતાની છાયાથી અને ફળથી માણસને શાંત કરી નૃસ કરે છે, તેમ આપણે પણ આપણા આશ્રય આપી પ્રાણીઓનો યથારાહિત તાપ ટાળવો અને તેને અત્ત તથા દ્રવ્યાદિક શક્તિ પ્રમાણે આપી નૃસ કરવાં; આંખો જેમ સર્વ વૃક્ષમાં મુખ્ય ગણાય છે, તેમ આપણે પણ આપણી જાતિમાં વિદ્યા આદિ સાધનોથી મુખ્ય થઈ અને આંખો જેમ પોતાને આધમે આવનારા કાગડા અને કોયલ ઉપર સરખી દષ્ટિ રાખે છે, તેમ આપણે પણ નીચ ઉચ્ચ ઉપર સરખી નજર રાખવી. આ

અમે ઇચ્છીએ છીએ કે જેઓ પ્રતિકૂલ ઉદાહરણમાં લખાયેલા પુરૂષો જેવા હાલ હોય તેઓ આ પુસ્તક ઉપરથી ઓધ લઈ એમાં લખાયેલા અનુકૂળ ઉદાહરણમાં આવેલા પુરૂષો જેવા થાય અને તેવાઓને ઓળખે.

અમારે આ પુસ્તકને માટે ઘણા દિવસનો વિચાર ઘોળાયા કરતો હતો પણ તેની એકજ પ્રત અશુદ્ધ મળી હતી, ખીલ પ્રત મળી શકી નહિ અને કાંઈક પ્રયત્ન પણ મંદ હતું, પણ હવે અમને અમે પ્રસિદ્ધ કરત તેના કરતાં શાસ્ત્રીજી કાળીદાસે પ્રસિદ્ધ કર્યું એથી વધારે આનંદ આવે છે.

આ પુસ્તક ભાષાંતર કરનાર તરફથી જેટ દાખલ મળ્યું છે તે માન સાથે સ્વીકારિયે છિયે. આઠપેજી પૃષ્ઠ ૨૨૫ કિંમત રૂ. ૨.

‘ઔદિચ્વપ્રકાશ’—નામનો ગ્રંથ મૂળ સંસ્કૃતમાં શાકે ૧૭૦૦ માં યાજ્ઞિક જગજીવનના પુત્ર વેણીકેતે રચ્યો છે એમ જણાય છે. તેમાં લખ્યાપ્રમાણે બીજરાજના પુત્ર મૂળરાજે પોતાના મામાને મારી નાંખી ગુજરાતની ગાદી લીધી. તેણે ઘણા હિંદુસ્તાનનો ભાગ જીતી રાજ્ય કર્યું. છેવટે મોસાળપક્ષની કરેલી હત્યાથી તેને વૈરાગ્ય થયો તેથી પોતાનું શેષ રહેલ આયુષ્ય પુણ્યકાર્યમાં કાઢવાનો નિશ્ચય કર્યો અને સિદ્ધપુરમાં રૂદ્રમાળનું દેરૂં બંધાવવા માંડ્યું. તેની પ્રતિષ્ઠાસંબંધી મહાયજ્ઞ કર્યો તેની દક્ષણમાં અને વિદાયગીરીમાં જુદે જુદે ઠકાણેથી તેડાવેલા બ્રાહ્મણોને પ્રતિષ્ઠાપ્રમાણે ગામે આપ્યાં, એ વાતના સંબંધમાં આ ગ્રંથ રચાયેલો છે. તેમાં મૂળ રાજનાં અને બ્રાહ્મણોનાં વખાણ કરેલાં છે. કવિતા અલંકારવાળી અને સરલ છે. વળાના ‘બધેકા’ ઓઢકના ઔદિચ્યબ્રાહ્મણોની વિનતિથી ત્યાંના કારભારી સાહેબ બંજીભાઈ વિ. મણિશંકરે મદદ આપી આ ગ્રંથનું ભાષાંતર દિવેદી મૂળશંકર વિ. વિદ્યારામ પાસે કરાવ્યું છે. ભાષા સમજાય તેવી સરલ થઈ છે. પૂર્વજેની લખાયેલી પ્રતિષ્ઠા અને વિદ્વતા જોઈ આજના બ્રાહ્મણો કોઈ સુધેરે તેને માટે આની ભાષાંતરની જરૂર હતી તે કારભારી સાહેબની સહાયતાથી સિદ્ધ થઈ તે ખુશીની વાત છે.

નાગરખંડ નામનો નાગરશાંતિની ઉત્પત્તિસંબંધી એક ગ્રંથ છે. તેની શોધ કરાવી તે છપાવવા ને ભાષાતર કરવામાં આવીને રીતે કારભારી સાહેબ મદદ દેશે ને મેહેનત લેશે તો તે પોતે નાગર હોવાથી ઘણું સ્તુત્ય લાગશે. આવા સુધારાના કામમાં એ સાહેબની પ્રીતિ સ્તુત્ય છે.

આ ગ્રંથ અર્પણ પણ સદરહુ કારભારી સાહેબને થયેલ છે. અને તે સાહેબ તરફથી એક નકલ આર્યધર્મપ્રકાશને મળી છે, તે ઉપકાર સાથે માન્ય રાખિયે છિયે. પાછળના ભાગમાં ગોત્ર, પ્રવર આદિનું પત્રક ઠીક ગોઠવ્યું છે. આઠપેંછ પૃષ્ઠ ૨૩૬ છે. પાકું પુસ્તક ને અક્ષર કાગળ ઠીક છે. કિંમત રૂપેચો દોઢ છે.

‘હિતોપદેશકંતલ’—ભાવનગર હિતોપદેશક મંડળી તરફથી આ ચોપાનિયું બહાર પાડવામાં આવ્યું છે. એના પહેલો અંક બેટદાખલ મળ્યો છે તે ઉપકાર સાથે સ્વીકારિયે છિયે. તેના દબરેખ રાખનારાઓ યથાર્થ મેહેનત કરે અને આગળ જતાં તેના નામ પ્રમાણે તે ગુણવાળું થાય એવું અમે ઇચ્છિયે છિયે. બારપેંછ ફારમના બાર પૃષ્ઠના આઠ આના કિંમત છે. અને માસિક છે.

‘ટોલ્કેન્સુમેચ્ઝક પત્રિકા’—અમદાવાદઐદિર્યટોળકશુભેચ્ઝક સભા તરફથી નીકળતાં આ ચોપાનિયાના આલતી શીલના ત્રણ અંક અમને બેટ દાખલ મળ્યા છે તે ઉપકાર સાથે માન્ય રાખિયે છિયે. વિષયો સારા યોધને માટે ને લખાય છે તે ઉપર વિશેષ લક્ષ આપવાની હુલ જરૂર છે. વૃદ્ધાનું આખ્યાન પતિવ્રતાપણાંમાં દર્શાવ્યું છે તે શુદ્ધ યોધ આપનાર નથી માટે તેવાં આખ્યાનોને દૂર જતાં કરવાં. મૂળ વાત કદી સત્ય હોય તો પણ તે ઉલટો અસર કરે એવી હોય તો તેને ગૃહણુજ ન કરવી નેહએ. આ વાત દરેક ચોપાનિયાવાળા કે નેઆ યોધક થવા ઇચ્છે છે તેમણે ધ્યાનમાં રાખવાની છે. છપાઈ કાગળ હલકાં, બારપેંછ પૃષ્ઠ ૧૨, કિંમત આના છ છે. આ પણ માસિક છે.

‘પુસ્તકમાળા’—વડોદરાસ્વદેશહિતવર્ધક સભા તરફથી પ્રકટ થતાં

સોળપેણ એક દ્વારમનાં ચોપાનિયાનો ૧૮૮૨નો અંક ૧૧મા બેઠાખલ મળ્યો છે, તે ઉપકાર સાથે સ્વીકારિયે છિયે. લખનાર રા. હરગોવિંદલાલ દ્વારકાદાસના પ્રયત્નથી ઘણાજ સંતાપ થાય છે. આ અંકનો લેખ અક્ષ અને કુળવણી લેતાં મનુષ્યોને હિતકારક છે. વળી તેની કિંમત એક પાઈ રાખી છે તથી અતિઆનંદ ઉપજે છે. કુમકે તથી તેનો ઘણો વિસ્તાર થશે. આ ચોપાનિયું પ્રકટ કરવામાં ઉપલી સલાને ઘણું માન ઘટે છે.

‘ભારતાર્થપ્રકાશ’—પેહેલાં જે મંડળીના હાથમાં હતું તેની પાસેથી રા. રા. ભાઈશંકર નાનાભાઈની સહાયતાથી રા. મણિશંકર મહાનંદે લીધેલું છે. ૧૯૩૮ના ચૈત્ર શુદ્ધ ૧ થી તેના ૭મા વર્ષની શરૂઆત દ્રોણપર્વથી થઈ છે. આનો પેહેલો અંક જેઠ અમને આનંદ થાય છે. પ્રથમનાં કરતાં ટાઇપ કાગળ આદીનો સુધારો કીક થયો છે. તેમ જોતજોતે રાખનાર ઉત્સાહી હોવાથી તેની વ્યવસ્થા પણ સારી સ્થિતિમાં રહેશે એમ ધારિયે છિયે. આર્યલોકોનાં પ્રાચીન પુરાણ મહાભારતનો અર્થ આમાં આવે છે તથી ઘણું ઉપયોગી છે. ભાષા જે કે ચાલતી રહીથી કંઈક ફરવાળી છે તોપણ કાંઈ ખોટી નથી. આશા છે કે હવે ધીરધીરે સુધરી જશે.

હાલમાં ચોપાનિયાની વૃદ્ધિ થતી જોઈએ છિયે, તે વૃદ્ધિઉપરજ નજર કરિએ તો આનંદ થાય છે ખરો, પણ તેની સ્થિતિ અને ગુણ તપાસતાં ઘણો ખેદ થાય તેવું છે. એક પત્રનો ઉદ્ય થયો કે નહિ અથવા તે ખરોખર પૌતાનું કાર્ય બળવે છે કે નહિ, તે તપાસ્યાવિના જેને ઇચ્છા થાય છે તે તરત જોક. નામ ધારણ કરી ચોપાનિયું બહાર પાડે છે.

‘વરમેકોમુળીપુત્રોનચમૂર્ચસતૈરપિ ।’

(એક પણ સદ્ગુણી પુત્ર હોય તો સારું, પણ ઘણા મૂર્ખપુત્રો હોય તે સારું નહિ.)

આ ઉલ્લેખાણુ પ્રમાણે સદ્બોધકારક એક હોય તે સારું પણ જેથી કાંઈ બોધ નથી થતો તેવાં ઘણાં હોય તે નહિ સારું એમ

થાય છે. હજી પણ બેટલી ઉત્પત્તિ થઈ છે તે સર્વ રીતે પુષ્ટિ પામી બોધક થાય તો ઘણું સારું છે અને એમ થાય તોજ તેમાં ખરચેલા વખતનું અને પૈસાનું સફળપણ છે.

આ ચોપાનિષાને માટે ઉપલી વાત વિષેનો સંતોષ છે, ક્રમકે આદિ કવિ વ્યાસજીનાં વચનામૃતોનો ગમે તેવો પણ તે સાર છે. અને તે જાણવા સમજવા યોગ્ય છે. જેઓ સંસ્કૃત નથી જાણતા, તેમને તે ઘણું ઉપયોગી છે. અમે આશા રાખીએ છીએ કે હમેશાં તેનું ભાષાંતર કરવાનું કામ અનુભવિ વિદ્વાનો મારફતે થયા કરશે જેથી મૂળમાં સમાયેલી મતલબમાં કંઈ ન્યુનાધિક કે સત્યાસત્ય થઈ જાય નહિ.—કિંમત ટપાલ ખર્ચ સુધા વર્ષ ૧ ના રૂ. ૩-૬-૦ છે. આઠ પેણ પાંચ ફારમનું આ માસિક પત્ર છે.

‘નારી ધર્મ’—નામની સોળપેણ પાંચ ફારમની ચોપડી બેટ દાખલ મળી છે તે ઉપકાર સાથે સ્વીકરિયે છિયે. રચનાર કવિ નારાયણ હેમચંદ્ર છે. તેમાં ઘણોખરો ભાગ ઠીક લખાયેલ છે. જે સિંચોનેજ વાંચવા માટે આ ચોપડી હોય તો તેમાંથી કુટલોક ભાગ બાદ કરવો પડે તેવું છે. શેઠ બેચરદાસની પુત્રી લક્ષ્મીબાઈના સ્મરણાર્થ આ પુસ્તક રચાયું છે. તેમાં પાછલા ભાગના એક ફારમમાં મજકુર બાઈના તેમાં લખ્યાપ્રમાણે પુનઃદ્રાહિત પતિએ તેનું વૃત્તાંત દાખલ કરેલું છે. પોતાના માણસનું પોતેજ વખાણ કરવું એ વાત કંઈ કઠણ નથી. માત્ર સારાસાર વિચારનારનેજ કઠણ છે. વિદ્વાનની વાત નહિ પણ સાધારણ રીતે તો ગુણદોષની પરિક્ષા પોતાના કરતાં બીજાને વધારે પડે છે. કિંમત ૪ આના.

‘કાન્તા’—આ નામની નાટકની પદ્ધતિ ઉપર રચાયેલી ખાર આના કિંમતની ખારપેણ ૧૧૮ પૃષ્ઠની ચોપડી રચનાર રા. રા. મણિલાલ નલુભાઈ દિવેદી અહીંના ડેપુટી એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર તરફથી આર્યધર્મપ્રકાશને બેટ દાખલ મળી છે તે ઉપકાર સાથે આન્ય રાખીએ છિયે.

આ પુસ્તકમાં એમ કહ્યું છે કે જીવડ ચડી આવશે એવી ખબર

મળવાથી જ્યથંદ્રે સાળા સુરસેનને તેડાવી પોતાની સ્ત્રી ચૌવનશ્રીને વનમાં મેલી આવવા કહ્યું અને પોતાનું ન બાલવાથી તે વાત કબુલ કરીને પોતાની સ્ત્રી કાંતા ને દાસી તરલાસહિત તે (પોતાની બેન જ્યથંદ્રની સ્ત્રી) ને વનમાં બીલસોડો પાસે મેલી આવ્યો. જ્ય મેળવવાની આશાએ પાછો ફરી તે પાટણ તરફ આવે છે. ત્યાં તેના ઉચું મન થયેલા મિત્ર હરદાસે તેને જ્યથંદ્ર પક્ષાની વાત કહી અને વર્તમાનકાળનાં કર્તવ્યમાં બંધીખાને પડવા સૂચવ્યું. આમ કરીને હરદાસને કરાણુ રાજના વિદ્યાસુ થઈ સુરસેનને પાટણ અપાવવું અને તેની સ્ત્રી કાંતાની કસોટી કાઢી તે સતી નથી એવું તેને દેખાડાવી પોતાની આગળની દાસ્તી તાલ કરવી હતી. કરાણુ રાજનો દાસ્ત રત્નદાસ, હરદાસનો દાસ્ત થઈ ગયો. સુરસેન બંધીખાને પડ્યા પછી તેની સ્ત્રી કાંતા, તેની દાસી તરલા અને ચૌવનશ્રીને હરદાસે સામેલ રહી પોતાને ખખર હતી તેથી કરાણુપાસે પકડાવ્યાં. તેમાં ચૌવનશ્રી પાણીમાં બેસુજ થઈ પડી ગઈ તેનું શું થયું તે કાંઈ આગળ આવતું નથી. તરલા અને કાંતા પકડાઈ ગયાં. (મુખ્ય પાત્ર કાંતાઉપર બધું મંડાણ છે.) સુરસેન તો હરદાસના છોડ્યા પહેલાંજ પોતાની બાહાદુરીથી છુટી ગયો તેથી રત્નદાસે કરાણુ પાસે તેની ઉપર વેહેમ અવરાવી ઝેર દેવા કોશેષ કરી, પણ ઝેરના પ્યાલો બદલાઈ જવાથી રત્નદાસનો જોટો વળી ગયો. કરાણુ તરલાને ભય દેખાતો તેથી આધીન થઈ ગઈ. અને તેના કહેવાથી કાંતાને મતાવવા ઘણુંએ કશું પણ તેણે પોતાનું પણ મેલ્યું નહિ, તેથી છેવટ તેની કોટમાં મોતીના હાર, જે તેના પતિએ પોતાની હયાતી સૂચવવા આપ્યો હતો તે, તે બેસુજ હતો ત્યાં તોડી નાંખ્યો.

** જ્ય સ્ત્રીખરીના કહેવાથી તેનો સાળો સુરપાળ પોતાની બેન ગર્ભવતી રૂપસુંદરીને વનમાં મેલી આવ્યો છે, એ કતિહાસની વાતનો સુદો નામ ફેરવિના અહિં સુધી તો કારણસહિત મળે છે. પણ પાછળથી નથી જાણતો કેમકે જ્યશ્રીખરી પડ્યાની ખખર સાંભળીને પરબારા ગિરનારના હાડ તરફ ચાલી નીકળ્યો છે. ને વનરાજ્યોગ્ય થયો ત્યાં સુધી તે જીવ્યો છે.

આમ કરવાથી દુષ્ટ ધારણા પાર ન પડી ને હાર તુટી જાય. દખ્ખતાંજ કાંતાને સત્ય મળ્યું. હવે તરલાને પોતાના પાપનો તાપ લાગ્યો અને તેવામાંજ કાજા કર્મમાં ભાગ લેનાર હરદાસ તેને મળ્યો. હરદાસને જીવતા જોઈને તેનો તાપ ઉભગયો અને બધી વાત કપટ મેલીને કહી દીધી. (કસોટી જોતાં કાજો ફેર થયો તેથી દયા આવી હોય તેથી કે કાણ જાણે કાંઈ બીજાં કારણથી પણ) હવે કાતા સવાર પડે ને સતી થાય તે પહેલાં કરણનું કાટલું કાઢવાનું તરલાને મુજબી પોતે સુરસેનને જેમ તેમ મનાવી તેડી લાવે છે ત્યાં તરલા કરણને — જોર દઈ ને પોતે પણ પી લેછે. અને કાંતા તો ચિતા સળગાવી તેમાં સુવેછે ને પ્રાણનાથ શબ્દથી પોકાર કરેછે કે સુરસેન તેનો સાથે ચિતામાં પડે છે અને હરદાસને મૂઠી આવી જાયછે પણ જીવતા રહે છે. નાટક નાટ્યક ને બોધ લેવા લાયક છે. તેમાં કાવતરા ને નીતિની સુચેષ્ટા ભલે હોય ને તે ભલે સંભવે, પણ સારા જનસ્વભાવના માણસો હશે કે નહિ અને હશે તે સુખ પામતાં હશે કે નહિ, એ એક શંકા લોકોને રહી જશે.

સુરસેન જેવો શૂરવીર જીવતી સ્ત્રી સાથે સતો થવામાં તેનાં શૌર્યને કલંક લાગે છે. જોનો ખાલો બદલાઈ જવાથી હરદાસ જીવતા રહ્યો તે કીક પણ બધાં મરી ખુટા પડી તે જીવતા રહે તે બોલું, કેમકે કાંતાની કસોટી જોવાનો આરંભ કરી સર્વનું મૂક કાઢનાર એજ પાપી હતો. કાંતા અને સુરસેન ચિતામાંથી ઉગ્યા હોત તથા પાછળથી કાંઈ ઉદય દખાયો હોત તો સંતોષકારક થઈ ઇતિહાસને મળવું આવત ને સંસ્કૃતની પણ રીતિ કંઈક સચવાત.

પ્રસ્તાવનામાં લખ્યું છેકે ‘આ નાટક ઐતિહાસિક છે એમ નજ ધારવું. પણ એ એક કલ્પિત પ્રકરણ છે એમ સમજવું, નહિ તો પોવનશ્રી પોતાના ગર્ભસંમેત મરણ પામે એ વાતથી ઐતિહાસિક કથામાં, કલ્પિત કરી નાંખ્યા છતાં પણ મહાબાધ આવી જાય.’

ભાષાની અને ગદ્યપદ્યની મરજતા કઠિનતા વિષે વિચારવાનું અથળ મંડેએ અનુભવો વિદ્વાનોને ભગાવિયે ઊંચે.

પ્રાકૃત એકાદશીમહાત્મ્ય.

સર્વ વૈભવ ગૃહસ્થોને સ્વપના આપવામાં આવે છે કે ઉપરનું પુસ્તક સંસ્કૃત ઉપરથી શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષામાં ગુરી ગુરી દેશીએ તથા હંદવી રસ અલંકારમય રચી ઊંચા કાગળપર ચોટા મુંદર બાળખોષ અક્ષરથી સચિત્ર છપાવી બહાર પાડવામાં આવ્યું છે. પૃષ્ઠ ૨૦૦ કરતાં અધિક છે. એકાદશી વ્રત કરવાનું પ્રયોજન, વ્રતની વિધિ, વ્રતના અધિદેવ, વ્રત કરવાથી ફલ, એ વ્રત કોણે કર્યું વગેરે અવિસ્તર વર્ણન અધિકમાસ મુખા છરીએ એકાદશીએનું કરવામાં આવેલું છે. વ્રતના આખ્યાનોમાં નીતિ ભક્તિ ભરપૂર છે એટલું જ નહિ પરંતુ સંસાર ઉપયોગી સારી શીખામણના પણ ખીળ ઘણા પ્રસંગ છે. તેમજ તે ધર્મનું પુસ્તક હોવાથી શ્રદ્ધાળુને એપસુર છે. પુઠાવાળાની કિંમત રૂ. ૧૫ અને છુટીની કિંમત રૂ. ૧૫૩ છે. જેઓને જોઈતું હોય તે સબ્બનોએ નીચેના ડેકાણેથી મગાવી લેવી. ખરીદનારને હંદના રાગ તથા કઠિણ ચખ્ખના અર્થ સમજાવવામાં આવશે.

મહારાજના ભોધવાડામાં નરમેશમ છપીલદાસના માળામાં પહેલે દાદરે ગ્રંથકર્તા પાસેથી.

મામાદેવીને નાકે પડિત જેજારામ મુકુંદજીની દુકાનેથી.

સ્વદેશવત્સલ આશીસમાંથી.

ઉપર લખેલા ડેકાણેથી એકાદશી શિવાય કાવ્યમુખા (કિં. રૂ. ૧૫) અદ્વૈતખોધરાતક (કિં.-૦-૩-૦) વગેરે ખીજાં પણ પુસ્તકો મળી શકશે.

લા. મેવક,

રાણછોડલાલ ખલુરામ.

તૈયાર થાય છે.

ચાલતો ક્રિમિનલ પ્રોસીજર કોડ સને ૧૯૭૨ નો આક્ટ ૧૦ માં ૨૬ થઈ મને ૧૯૮૨ નો આક્ટ ૧૦ માં બહાર પડ્યો છે. તે આક્ટ આખો અને તેની કલમાં ઉપર હાઈકોર્ટનો ૧૦૦૦ થી વધારે ફેસલા વીગેરે સાથે ટીકા તૈયાર થાય છે. કિંમત ચાર આના. ટપાલખર્ચ ગુરુ. તકલ રાખવી હોય તો નીચેને શંરનાએ લખવું.

તા. ૨૫ મી માર્ચ સને ૧૯૮૨. વલાહ કાઠિયાવાડ.

ત્રિકમરાય ઉદેશંકર,

ડે. ન્યા. સ્વ. વલા.

આર્યધર્મપ્રકાશ.

પુસ્તક ૧૦ મું.

જ્યેષ્ઠ, સપ્ત ૧૯૩૮.

અંક ૮ મો.

॥ યતોધર્મસ્તતોજયઃ ॥

સંસાર દુઃખરૂપજ છે.

નિશ્ચય નિશ્ચયેતીતિ કૃત્વાલીય.

અતરામર કોઈ છે નહીં, અહિયા કે પરલોકમા કહીં;
નકિ નિશ્ચય એજ વાતથી, સુખ સંસારવિષે કશું નથી.
જનમ્યા જન સર્વ જાય છે, ધનમા યોગવિયોગ થાય છે;
સમવું વહુ દુઃખ દેહથી, સુખ સંસારવિષે કશું નથી.
ઘરજાર વધા ચળ્યા રહે, તરુણી ને તન તે પડ્યા રહે;
અવલોકન થાય આલથી, સુખ સંસારવિષે કશું નથી.
નરનાથ અને અનાથ ને, નહિ નિશ્ચિત ગણાય સાધને;
દુઃખિયા દિનરાત દુઃખથી, સુખ સંસારવિષે કશું નથી.
ધરતી ધન ને હવેલિને, મરવું મિત્ર ધરાય મેલિને;
મનમાહિ જુવો મથી મથી, સુખ સંસારવિષે કશું નથી.
અતિ આધિ અને ઉપાધિયો, વલગે તેમ વિશેષ વ્યાધિયો;
તન જાય તવાઈ તાપથી, સુખ સંસારવિષે કશું નથી.
દુઃખિયા વહુ લોક દીન છે, ધન ને પુત્રકલત્ર હીન છે;
કારિ કામ અનેક કાશથી, સુખ સંસારવિષે કશું નથી.
કરવું કઈ તે વધુ વ્યા, અભિલાષા અતિ અંતરે તયા;
જા તે ન પમાય પાપથી, સુખ સંસારવિષે કશું નથી.
જાલ પાછિ ગઈ મળે નહીં, વય વીત્યુ પળ તે વળે નહિ;
દરજ મરવું નિમિત્તથી, સુખ સંસારવિષે કશું નથી.

વહુ વાલક ને જુવાનિયા, વલ્લિ વૃદ્ધો સઘળા વહા રહ્યા;
 યમના પકડાઈ પાશથી, સુખ સંસારવિષે કશું નથી.
 સુખ સર્વવિષે જણાય છે, સુખ સંભોગવિષે ગણાય છે;
 મન માંહિ સદૈવ મૂર્ખથી, સુખ સંસારવિષે કશું નથી.
 નહિ ગામ ગરાસ આપણાં, સહુએ સંકટરૂપ તાપણાં;
 વ્યવહાર તળી કુરોતિથી, સુખ સંસારવિષે કશું નથી.
 સહુ સદ્રુણ નિત્ય સંઘરો, અતિ અંતઃકરણે દયા ધરો;
 ન વળે કદાચ વિલાસથી, સુખ સંસારવિષે કશું નથી.
 સુખસાધન શ્રેષ્ઠ પામવા, વિષયો વૃશ્ચિકરૂપ માનવા;
 શુભ સદ્રુણ ને વિવેકથી, સુખ સંસારવિષે કશું નથી.

આપણું જ્ઞાન આપણા હાથમાં છે.

(સાંધણ પાને ૧૫૧ થી.)

બીજાને બંધન થતાં, બીજાને દુઃખ થતાં અને બીજાની રીતભાત
 જોઈ જ્ઞાનવાન વિદ્વાન તો પોતાવિષે વિચાર કરી લે છે, પરંતુ
 જોઈ બીજાને દુઃખ દેતાં, બંધન આપતાં અને બીજાની રીતભાત
 જોઈ પોતાવિષે વિચાર નથી કરતા તેમને માટે વારંવાર વિશેષ
 યોલણું લખણું પડે છે. સાચા જાણુવું જોઈએ કે પ્રાણી અને
 પદાર્થોની જે ગતિ છે તેજ ગતિ આપણી છે. દ્રવ્ય, ભાષાજ્ઞાન,
 અધિકાર, માન, બળ, કે શરીરસંપત્તિ, એ કશાં કામ આવવાતાં નથી.
 જે સઘળાં દૂર રહેવાનાં અને પવિત્ર વિચાર અને આચાર તથા
 પોતાની મેળે મેળવેલું ઉત્તમ જ્ઞાન એજ ઉપચોગનાં છે અને એથી-
 જ ઇશ્વર પ્રસન્ન છે એમ માનવું.

પગ ભલે પોતાની મેળે ચાલે, હાથ ભલે પોતાની મેળે લેવદેવ કરે,
 અંખ ભલે પોતાની મેળે જુએ, કાન ભલે પોતાની મેળે સાંભળે,
 શાણી ભલે પોતાની મેળે જોલે, છંદા ભલે પોતાની મેળે રસ ચાખે,

અને નાકે બંધે પોતાની મેળે સુવાસ લે, એવો આગ્રહ લઈ બેસીને યોગીની પેઠે શબ્દવત્ શરીર જ્યાં ત્યાં પડ્યું રહેવા દઈએ તો કેમ ચાલે? આપણી સત્તા અને પ્રેરણાથી આપણી ઇચ્છા મુજબ તે સઘળાં સઘળી ક્રિયા કરે છે, એજ પ્રમાણે મનશુદ્ધિ પણ આપણી સત્તાને આધીન છે. માટે તેને સારે રસ્તે ચલાવવાં એ આપણું જ કામ છે. એની મેળે એમને સન્માર્ગ સૂચે તેમ નથી માટે આપણે સૂઝડી આપવો, એટલે તે સંસારમાંથી બાંધ લેતાં રહે.

લિશુકો ભીખ માગે છે એ 'આજના સમયમાં નિઘ કર્મ કહેવાય છે અને તે કુટલાંક કારણથી નિઘ થઈ પણ ગયું છે. કાંઈને લિશુકવૃત્તિથી કંટાળ્યો આગ્યો તથા તેણે તેને અવબોધવા માંડી, તે ઉપરથી તાત્કાલિક વિચાર કરનારા કવિએ તે માણસને કહ્યું કે—

‘ભિશુકાનૈવમિદંતિ શિક્ષયંતિગૃહંગૃહં ।

દીપતાદીપતાનોચેત્ ભવતામોદશીગતિઃ’ ॥

(‘આપો આપો’ એમ ઉચ્ચાર કરીને લિશુકો ભીખ માગે છે તે ભીખ ન સમજવી પણ તેઓ પ્રત્યેક ધેર ‘નહિ આપો તો નેવો અમારી ગતિ છે તેવી તમારીજ છે. અર્થાત્ જો મળ્યું છે તો વાવરો.’ એમ શીખામણ આપે છે.)

આપ્રમાણે કવિનો નિશ્ચય સાંભળીને જેને લિશુકની વૃત્તિથી કંટાળો આવતો હોતો તેને આ બોધ હાડેહાડ ઉતરી ગયો અને પછી તેણે પોતાની શકિતપ્રમાણે પ્રતિદિવસ આપવા માંડ્યું. અને જે પોતાના મિત્રો હતા તેને પણ તે પ્રમાણે સમજાણ આપી.

ભીખમાંથી પણ કુદો બોધ નીકળે છે? એમ જેમાંથી બોધ લઈએ તેમાંથી લેવાય. અને એટલા માટેજ સિદ્ધ થાય છે કે આપણું જ્ઞાન આપણા હાથમાં છે.

કુદા ઉપર ફરતી ઘડમાળના ઘડ ભરાય છે ને ઠલવાય છે, તે ઉપરથી વારંવાર જન્મ અને મરણ થાય છે એવો બોધ આપણે લઈએ છીએ. પાણીમાં થતા પરપોષા જોતાં જોતાં નારા થઈ જાય છે,

તે ઉપરથી દેહ કાણુભંગુર છે એવો ખોધ લઘ્યે છે. ચોમાસામાં નદિઓમાં પૂર આવે છે ત્યારે તેમાં ઘાસ અને લાકડાં તણાય છે, તે વખતે કોઈ જીવંત પક્ષી જાય છે અને કોઈ બેળાં થઈ જાય છે તેને આવાળ કહે છે; એ આવાળની સ્થિતિ ઉપરથી, આ સંસાર સમુદ્રમાં પ્રાણિઓ અનાયાસે કોઈ બેળાં થાય છે ને કોઈ જીવંત પક્ષી જાય છે, હુન્નિશાં એકના એક સંબંધ કે સંચોગ રહેતા નથી, એવો ખોધ લઘ્યે છે. દેહનાં પ્રત્યક્ષ કાણુભંગુરપણાં ઉપરથી પલની પાણુ ખખર પડતી નથી એવો ખોધ લઘ્યે છે. નહારી સંગતથી કોઈને નહારૂં ફળ થાય તે ઉપરથી સારાની સંગત કરવી એવો ખોધ લઘ્યે છે. આમ નાનાપ્રકારના અનુભવથી નાનાપ્રકારના ખોધ લઘ્યે છે તે આપણે આપણા જ્ઞાનથીજ. સંગતિ અને સંચિત પ્રમાણે ખોધ થાય એ વાત વિસ્મરણ કરવા જેવી નથી, પરંતુ અજ્ઞાન અવસ્થા હોય ત્યાંસુધી સંગતિ અને સંચિતનું જોર વધારે લાગે છે. સુખોદનો ઉદય થયા પછી તે નરમ પડી ગયાં હોય કે તીક્ષ્ણ હોય તેને માટે ઘણી ચિંતા કરવાની નથી.

આર્યાવર્તના અલંકાર૩૫ પ્રાચીન અને અર્વાચીન દાનવીર, ધ્યાવીર, યુદ્ધવીર, સત્યવીર આદિ પુરૂષો તથા પ્રાચીન ને અર્વાચીન પવિત્ર સતીસ્ત્રીઓનાં અમર નામ તેઓની કીર્તિસહિત સાંભળીએ છીએ એ ઉપરથી આપણને પ્રત્યક્ષ જણાઈ આવે છે કે એ રત્નો પોતાની મેળે ઉત્તમ જ્ઞાન મેળવી પોતપોતાના પવિત્ર ગુણોમાં પ્રસિદ્ધ થઈ પવિત્રપદ પામ્યાં છે. પ્રારબ્ધ અનુકૂળ ન હોય અને સંગ સારો ન હોય તો પણ પોતાના જ્ઞાનથી પવિત્ર રહી પરમ સુખ અને પરમ પદને પામી ગયેલાં મનુષ્યો આપણે સાંભળ્યાં છે, સાંભળીએ છીએ અને ડયાંક નોંધ્યે પણ છીએ. મોટા મોટા નરપિયો કે જેના બાંધેલા રસ્તાઓ આપણને સુખ આપનાર છે, તેઓ પણ અનેક કીર્તિના નિર્કંજ ને નમનીય થઈ ગયા આપણે સાંભળીએ છીએ. જો પોતાનું જ્ઞાન પોતાના હાથમાં ન હોય તો કોઈ કાળે પણ મામ થઈ સંભવે નહિ.

ચંદ્રપ્રજ્ઞાચરિત્ર.

(સાંધણ પાને ૧૫૪૫ી.)

દેવિ ! જે સમયે અમે કૌશાંબી નગરીની સીમમાં આવી પહોંચ્યા, તે સમયે કૌશાંબી નગરીની જે શોભા હતી તે વર્ણવવાને મારામાં શક્તિ નથી. તે સમયે લોકોનાં મનમાં જે ઉત્સાહ, જે આનંદ અને જે અમારીઉપર પ્રીતિ દેખાતી હતી તે અપ્રતિમ હતાં. ઘણા આનંદથી કૌશાંબી નગરીમાં શુભ મુદૂર્તે પ્રવેશ કરી માતાજીનાં દર્શન કરી પોતપોતાનાં પવિત્ર માતાપિતાની સેવામાં મુખ્યથી દિવસો નિર્ગમન કરતા હતા. પરમ દયાળુ મહારાજ અંદ્રકીર્તિએ તરતજ મદ્ર દેશના મહારાજ વીરસેનની પુત્રી ચંદ્રમલાસાથે આ રાજકુમાર શત્રુશલ્યનો, અને મહારાજ વીરસેનનાજ પરમ મિત્ર શિવશર્મા પંડિતની પુત્રી પ્રિયવદાસાથે મારો, એમ વિવાહમહોત્સવ કર્યા. એ વિવાહમહોત્સવનું પણ વર્ણન કરવું એ આ સમયે નિષ્પ્રયોજન છે, માટે બધ કરી આગળ શું થયું તે હું આપને જણાવું છું. વિવાહ મહોત્સવ થયે એક વર્ષ પૂરું થયું એટલામાં કાણુમાત્ર પણ જેનો વિચોગ સહન ન થાય તેવા પોતાના પરમ મિત્ર આ માણસને પણ નગરમાંજ રાખી વન જોવા જવાની આ પવિત્ર રાજકુમારને ઇચ્છા થઈ. પ્રારબ્ધની પ્રબળતાથી, દેવની ઇચ્છાથી કે ભાવિ પદાર્થના યોગથી, અમે સર્વ તેવી રીતે વનમાં જવાના તેના વિચારને રોકી ન શક્યા. કેટલાંક માણસો સાથે લઈ, તે રાજકુમાર વનમાં ગયા. તે દિવસે સાયંકાળ સુધી તેનાં મુખદર્શનનાં મુખની પ્રાપ્તિ મને ન થઈ. રાત્રિ તે તેના વિચોગથી એક કદપ જેવડી થઈ પડી. બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળમાં જે માણસો રાજકુમારની સાથે ગયાં હતાં, તેઓ આવ્યાં. તેઓની આંખોમાંથી જડતાં અશ્રુની ધારાઓ, ઉદાસ થઈ ગયેલા અને ઝાંખા પડી ગયેલા ચહેરાઓ અને રાજકુમારના શૂન્ય નિસ્તેજ ચોહાએ, દૂરથીજ જાણે કેમ દુઃખદ વાત સંભળાવી દીધી હોય, તેમ અમારાં હૃદયમાં ત્રાસ, કંપ અને દુઃખ થવા લાગ્યાં. અમારામાંના કોઈમાં એવી શક્તિ ન રહી કે, 'તમે શું ખબર લાવ્યા છો,

મહાભાગ રાજકુમાર ક્યાં છે, તમે તેને વનમાં ચેલી આહીં કેમ
 આવ્યા, ઇત્યાદિ પુછી શકીએ. માત્ર મૂઠ હોઘએ નહિ જાણે,
 સ્તબ્ધ હોઘએ નહિ જાણે, જડ હોઘએ નહિ જાણે, તેમ માત્ર
 અશ્રુએ ભરેલી નજર તેઓ સામી ખાંધી રહ્યા. એટલામાં તેઓએ
 કહ્યું કે, 'પવિત્ર રાજકુમાર શત્રુશલ્યસાથે આપનાજ હુકમથી અમે
 વનમાં ગયા હતા. વિચિત્ર વન જોતાં જોતાં એક મોઠો પવેત અ-
 મારા જોવામાં આવ્યો. 'તમે સર્વ ઘડીભર અંહી જોસો એટલામાં
 આ પર્વતની ગુફામાં કોઈ મહાત્મા હોય તો હું તેનાં દર્શન કરી
 આવું' એમ કહી તે પર્વતની ગુફામાં રાજકુમાર ગયા. અમે
 આજો દિવસ અને આખી રાત્રિ, તે હમણાં આવશે એમ ધારી
 જોશી રહ્યા પણ આ વખત સુધી પણ તે મહાભાગનું પાછું
 પધારતું ન થયું, માટે આપને ખબર આપવા આવ્યા છીએ. હવે
 જોવી મહારાજની આજ્ઞા.' એમ કહી તેઓ જોલતા બંધ થયા કે
 તરતજ અમે સર્વે મૂર્છાથી પરતંત્ર થઈ પૃથ્વીઉપર પડી ગયાં. જે ઘડિયે
 મૂર્છા દૂર થઈ ત્યાં એક તરફ 'અરે હાય સંસાર શૂન્ય થયો', અવિત
 નિષ્કેળ થયું, વિદ્યા વાંઝણી થઈ, જન્મ અફળ થયો અને રાજ્ય
 દુઃખદ થયું. અરે પાણિગૃહણ થયા છતાં મેં મારાં મંદ લાવ્યથી,
 મારાં મૂઠપણાથી, અને મારાં લાણવાના લોભથી, કન્યાશાળાના
 નિવાસનું વ્યસન છોડી, મારી જાણેલી વિધાના વિનોદનું સુખ
 આપને આપ્યું નહિ. હવે વિધાનો શું ઉપચોગ છે? અથવા આ
 હું શું પ્રલાપ કરું છું? વિધાનો ઉપચોગ છેજ. પ્રિય પ્રાણુવલ્લભ!
 મારાં દયાળુ ગુરૂપત્નીની દયાદૃષ્ટિથી મારામાં એટલી શક્તિ છે કે
 આપ હજી દેવાંગનાના વિદ્યાવિનોદમાં લોભાયા નહિ હો, એટલામાં
 હું ત્યાં આવી, દેવાંગનાના વિદ્યાવિનોદના અમત્કારને આપના
 ચિત્તમાંથી વિસ્મરણ કરાવીશ. પ્રિય સખિ ચંપકકલિકા! તું મારાં
 હૃદયથી પણ પ્રિય છે, મને મરણ પામવાની રજા આપ, સખિ
 રસાતમંજરિ હું આ છેલા પ્રણામ કરું છું, તું આપણાં માતા-
 પિતાને પ્રણામ કેજે, સખિ ખડકલિકા! આ મૃગનાં ખાલકને

કોઈ તપોવનમાં મેલી આવળે; ખેન કુદકલિકા ! પરમ પ્રેમથી
 ગુરુપત્રીની સેવા કરળે; અરે રત્નાવળિ ! મારાં રત્નનાં ઘરેણા વિદ્યા-
 લયમાં વિદ્યાલ્પાસ કરનારાં બાળકોને આપી દળે; અહો સુકાલતા !
 મારા મોતીના હાર પરીક્ષાવખતે કન્યાશાગની સર્વ કન્યાઓને
 વેચી આપળે; આ મારી પ્રિય સખિયો ! માટે સર્વસ્વ પાઠશાળા
 અને કન્યાશાળાનું નેમ ઉપયોગી થાય તેમ કરળે; મારાં વધારેલાં
 મારા પુત્રતુલ્ય આ નજરબાગનાં વૃક્ષોને તમે પ્રપત્તથી સિંચળે;
 મારાં મેના, પોપટ, કોવા અને કબુતરો તરફ તમે પુત્ર જેવી પ્રીતિ
 રાખળે; મારાં સાસુની અને સમરાની સેવા પાર્વતી અને પરમેશ્વર
 રૂપ ગણી કરળે; મારા વિયોગનું દુઃખ તમે મનમાં લાવશેા માં,
 પવિત્ર પતિવ્રતાનાં ચરિત્રો સાંભળતાં મને સંભારળે; તમારા ધર્મ
 મમાણે પોતાના પ્રાણનાથની સેવાના પુણ્યપ્રતાપે જ્યારે તમે સ્વ-
 ર્ગમાં આવશેા, ત્યારે આપણું ત્યાં મળવું પાશે;’ ઇત્યાદિ મરણને
 માટે તૈયાર થયેલી ચંદ્રપ્રભાના વિલાપો;—ખીજી તરફ, ‘અરે હાથ સુંદર
 શબ્દોનો સાગર સુકાઈ ગયો, કવિતારૂપ લતાનું કલ્પવૃક્ષ ઉખડી
 પડ્યું, વિદ્યાનાનું વિશ્વામવૃક્ષ લાંગી પડ્યું, સદ્ગુણરૂપી રત્નોનો
 ઢગલો ઘેરાઈ ગયો, અને સુશીલતાનું સર્વસ્વ હુટાઈ ગયું,’ ઇત્યાદિ
 દુઃખથી એકઠા થયેલા વિદ્વનોના અને કવિઓના વિલાપો;—ત્રીજી ત-
 રફ ‘હા પુત્ર રાત્રુદાય ! ક્યાં ગયો છે ? કેમ હજી પાછો ન આવ્યો ? તારી
 માતા તરફની વહાલપ ક્યાં જતી રહી ? આવી રીતે તારા વિયોગથી
 વિવ્હલ થયેલી તારી માતાઓને જોઈને પણ તને કેમ દયા નથી આવતી ?
 અથવા જરા હું અમારી વાટ જો, હમણા અમે પણ તારી સાથેજ
 આવશું;’ એ રીતે રાજપત્નીઓના વિલાપો;—ચોથી તરફ ‘હા વિદ્યોદયના
 એક ખન્ધુ ! હા સદ્ગુણના સિંધુ રાજકુમાર ! કન્યા શાળા આને
 નિરાશ્રય થઈ, પાઠશાળા આને નિરાધાર થઈ, વિદ્યુતચરોક્ષા આને
 અસ્ત થઈ, અને ગુણજ્ઞતા આને આપનાં અદરીનથી ગુમ થઈ છે.
 અરે હાથ ! આપત્રિના હવે અમારી પરીક્ષા કોણ લેશે, આપત્રિના
 હવે અમારે કહાપણ દાણ જોશે, અને આપત્રિના હવે વિદ્યાર્થિ-

જ્યોતી પરીક્ષા લઈ વિદ્યાપ્રમાણે કોણુ ઇનામે આપશે? આર
આપના પધારવાથી કયો દશ ધન્યતાને પાત્ર કરાણો છે, કઇ
પાઠશાળાને આપ પોતાની પવિત્ર પદ્મસમણીથી શોભાવો છે અને ક્યા
વિદ્યાર્થીજ્યોતી હુમાણું આપ પરીક્ષા લ્યો છે, તે લખો તો ત્યાં
આવી અને આપનાં મુખદર્શનનાં મુખને અનુભવ કરિયે,' ઇત્યાદિ
સમવયી વિદ્યાર્થીજ્યોતી વિલાપો અમારે કરને પડ્યા, ઉપરના
વિલાપો સાંભળતાંજ મહારાજ ચંદ્રકીર્તિ અને દેવી સુશીલા મૂર્તિ.
થઈ પૃથ્વી પર પડી ગયાં, તે નોંધને ઉભા થઈ મેં સર્વને કહ્યું કે
ભાઈઓ! તમે સર્વ પોત પોતાનું યોગલકું બંધ કરી માઈ યોગલકું
સાંભળો. 'હે માન્ય માતાઓ! હે પવિત્ર પિતાજી! હે માતા ચંદ્રમા!
હે આપે વિદ્વાનો! હે કલ્યાણરૂપ કવિઓ! હે પ્રિય મિત્ર વિદ્યાર્થીઓ!
આપે એકદમ આ શું અમંગળ આરંભ્યું છે, કે જે ચિત્તમાં પણ
કોઈ વખત ચિંતવવું ન જોઈએ, પણ તમારો અપરાધ નથી, સ્નેહિતાં
મનમાં પોતાના સ્નેહિતા અકુશલની શંકાઓ રહે છે, એ સાચ
સિદ્ધ વાત છે. પણ આ વખત ધીરજ રાખી પ્રથમ તે મહાભાગ
રાજકુમારવિષે ખરી ખબર મેળવવી એ આપણું કર્તવ્ય છે. અને
તેનો પ્રથમ ઉત્તમ પ્રકાર એજ છે કે, હુંજ તેને જોતવા માટે તેજ
પર્વતની ગુફામાં જાઉં.' મારા આ યોગથી દેવી સુશીલા અને દેવ
ચંદ્રકીર્તિએ કહ્યું કે 'પુત્ર! પ્રિય પુત્ર રાત્રુરાલ્યના વિચોગથી અમારું
જીવિત જવાને તૈયારજ થઈ રહ્યું છે, તેને માત્ર તારાંજ મુખદર્શનનો
આધાર છે, તે તું પણ જ્યારે અમારાથી દૂર થાઈશ ત્યારે અમારી
શી દશા થશે, તે તારેજ વિચારવાનું છે. માટે તારે એકલાંજ ન જાવું
પણ આપણે સર્વ સાથે જઈએ.' આ વિચાર સર્વાનુમતે પસાર
થવાથી તરત શ્રૂતપ્રસ એવે નામે મારા કાકા છે. તેને શહેરની રક્ષા
વા રાખી, સર્વ શહેરનાં તથા દેશનાં માણસોની આસનાવાસના
કરી, પ્રથમ રાજકુમારની સાથે જે માણસો ગપાં હતાં, તેણે માર્ગ
પતાવ્યો અને અને ઘણા વેગવાળાં વાહનોથી તે પર્વતની પાસે માત્ર
પ્રવહરમાં આવી પહોંચ્યાં.

રાજકુમાર ચંદ્રાપીઠપત્યે શુકનાશનો ઉપદેશ.

મહાકવિ બાણે કાદંબરી નામની કથા દેવભાષામાં લખી છે. એ કથા ઘણી રસે ભરેલી અને જોષ લેવા યોગ્ય છે. સંગ્રહરસ-પ્રાધાન્ય એ કથા છે, તે પણ તેમાં સમાધેશા કુટલાક જોષથી અને શબ્દરચનાથી તે ગૃહણ કરવા યોગ્ય છે. આમાં, તારાપીઠ રાજને ઉત્તરાવસ્થામાં એક ચંદ્રાપીઠ નામનો પુત્ર થયો. તે ભણી ગણી રાજ્ય સોંપવાલાયક થયો તથી તેના પિતાએ તેને રાજ્ય સોંપવા વિચાર કર્યો. જે કે રાજકુમાર સર્વે સદ્ગુણથી સંપન્ન હતો તથી તેને ઉપદેશ દેવો પડે એમ ન હોતું તો પણ જગતના દુર્ગુણો બાધ ન કરે તેવા હેતુથી સ્વાભાવોક્તિથી દુર્ગુણથી દૂર રહેવાય તેવી ભતિનો તેના પિતાના કારભારી શુકનાશે ઉપદેશ કર્યો છે. આ ઉપદેશ ક્રવળ રાજકુમારેનેજ નહિ પણ પ્રત્યેક મનુષ્યને અને તેની ક્રોમળ અંતઃકરાણીને પ્રભને અતિઉપયોગી છે, એમ બાણી તેના અહીં અર્થથી ઉતારે કર્યો છે. આશા છે કે સદ્જોષ આપનાર આ જોષ થશે. પ્રભ દેવી ભેદ્ય એ અને તેવી સારી પ્રભને કેમ જોષ આપવો ભેદ્ય એ અને તે તવગરને અને ગરીબને સરખો છે કે નહિ, તે પણ એ ઉપરથી જણાઈ રહેશે. આને ચંદ્રાપીઠ જેવા રાજકુમારે અને શુકનાશ જેવા કારભારીએ આપણે નજરે ભેટા હોઈએ તે દેશનો અને આપણો તથા રાજ્યનો કુટલો ઉદ્ધર હોય! પણ અહીં એ વિષયઉપર નહિ ઉતરતા ઉપર કહેલા ઉપદેશનો ભાગ નીચે આપિયે છિયે.

“કુમાર-ચંદ્રાપીઠ! તમે જાણવાનું જાણ્યું છે અને સર્વ શાસ્ત્રોને જાણ્યા છો માટે તમોને લેશ પણ ઉપદેશ કરવાનું નથી; દેવો સુવાવસ્થાથી થયેલું અતિ ઘાટું અધારું, સ્વભાવથીજ બાનુંથી ન બેઠી શકાય, રત્નોની કાંતિથી ન છેલી શકાય અને દીવાના પ્રકાશથી ન મટાડી શકાય એવું છે; લક્ષ્મીનો મદ એવો તો દારણ છે કે તે અંતસુધી શાંત થાતો નથી; બીજા ઐશ્વર્યતાના અંધારાનો અંધાપો

એવો છે કે તે આંજવાની અંજનની સળીથી દુઃખેય મટતો નથી; ગર્વથી થયેલા દાંડુજ્વરનો તાપ એવો તો તીક્ષ્ણ છે કે શીતલ ઉપચારોથી શમાવી શકતો નથી; વિષયરૂપ વિષના સ્વાદનો મોહ એવો વિષમ છે કે નિરંતર ઔષધિ અને મંત્રોથી તે શમી શકતો નથી; રાગરૂપ મેલનો લેપ એવો બલવાન છે કે નિરંતર સ્નાન અને શૌચાદિ તેને બાધ કરતાં નથી; અને રાજ્યસુંખતા સંત્રિપાતની નિદ્રા એવી ઘોર છે કે નિરંતર રાત્રીનો અંત આવે છે તો પણ તે ઉડતી નથી; એટલામાટે વિસ્તારથી તમને દેહેતું પડે છે કે ગર્ભેશ્વરપણું, નવ્યૌવનપણું, અનુપમરૂપપણું અને અલૌકિકશક્તિપણું એ ખરે મોટી અનર્થોની પરંપરા છે. એમાંહીતું એકેકું પણ સર્વે અવિનયોતું સ્થાન છે ત્યારે બધાં સાથે હાથ તો તો શું દેહેતું !

ઐવનતા આરંભમાં ઘણુંકરીને શાસ્ત્રરૂપ પાણીના પ્રક્ષાલનથી નિર્મળ છતાં પણ બુદ્ધિ કાળી થઈ જાય છે; યુવાનોની દષ્ટિમાંથી ઘોળાશ જતી નથી તોપણ તે રાગવાળી થાય છે; ઉત્પન્ન થયેલ છે ધૂળ અને દુમરી જેમાં એવો વીટોળિયા જેમ વાયુવડે મુકેલાં પાનને ઉચે લઈ જાય છે, તેમ ઉત્પન્ન થયેલ છે રક્તગુણ અને ભ્રમ જેમાં એવી બુદ્ધિ અને પ્રકૃતિ પોતાની ઇચ્છાવડે ઐવનતા સમયમાં પુરૂષને ઉચો ચડાવે છે; ઉપબોગરૂપ મૃગતૃણિકા* નિરંતર ઈંદ્રિયરૂપ હરિણોને હરાણુકરનારી અને અંત ન આવે એવી છે; તવાં ઐવનથી જેનું મન કષાયલું થયેલું હોય છે તેને પાણીની પેઠે ચખાચેલા વિષયનાં રૂપો મનને મીઠાં મીઠાં લાગે છે; નહારે માર્ગે ચલાવનાર દશમોવાડ જેમ માણસને નાશ કરે છે, તેમ નહારી રીતિમાં પ્રવર્તીવનાર વિષયોમાં થયેલી અત્યંત આસક્તિ પુરૂષને નાશ કરે છે; તમારા સરખા પુરૂષોજ ઉપદેશના પાત્ર હોય છે; નિર્મળ રૂઢાટિકમણિમાં જેમ સૂર્યની કિરણો પ્રવેશ કરે છે તેમ નિર્મળ મનમાં ઉપદેશના ગુણો સુખેથી પેસે છે; કાનમાં રહેલાં નિર્મળ પાણી જેમ મોહું શૂન્ય ઉત્પન્ન કરે છે, તેમ મૂર્ખ પુરૂ-

ધને નિર્મળ પણ કાનમાં રહેલો ગુરનો ઉપદેશ મોટું સૂચ ઉત્પન્ન કરે છે અને અન્યને તો હાથીને રાખાભરણ (ગડચળનું ઘેણું) જેમ તેના મોઢાની શોભાનો વધારો કરે છે તેમ એ ગુરવચન મોઢાની શોભાના ઉદયને અત્યંત વધારે છે; જેમ શાંતિને આપનાર પ્રદોષ સમયનો ચંદ્રમા, અતિ મલિન સમગ્ર અંધકારને ટાળી નાંખે છે, તેમ શાંતિને આપનાર ગુરનો ઉપદેશ સર્વે મલિન એવા પણ દોષમાનને નાશ કરે છે; વૃદ્ધાવસ્થા જેમ વળીપળીના રૂપથી માયાતા મોવાળા ઘોળા કરીને પરિણામને પામે છે, તેમ તે ગુરુપદેશ પશીતરૂપે માયાતા મોવાળાને નિર્મળ કરતા ગુણનેરૂપે મોટાઇને પામે છે; તે વિષયરસનો સ્વાદ નથી લીધો માટે તને આજ સમય ઉપદેશનો છે; કામદેવના ખાણના પ્રહારથી ખળખળી ગયેલા હૃદયમાં પછી જે ઉપદેશ કરિયે તે પાણીની પેઠે ચુઈ જાય છે; ખરાબ સ્વભાવનાં માણસને વરા કાંઈ કામ આવતો નથી, કેમકે શીતલ સ્વભાવના ચંદનયત્રી થયેલો અગ્નિ શું બાળતો નથી? અવિનયવાળાં માણસને શાસ્ત્ર કાંઈ કામ નથી આવતું, કેમકે પાણી એ શાંતિ કરનાર છે તોપણ તે પાણીથી વડવાનલ શું અતિ તીક્ષ્ણ નથી થતો? પુરુષોને ગુરુપદેશ તો મસિદ્ધ સર્વ મેદને દૂર કરવાની રાક્ષિવાળા પાણીનું સ્નાન છે, વળીપળીઆદિ કદપ થયાવગરનું અને જરાવગરનું વૃદ્ધપણું છે, નથી આરોપણ કરેલ મેદનો દોષ જેમાં એવું ભારે કરનાર સાધન છે, સુવર્ણથી નહિ રચાયેલ કાનનું દેવી આભૂષણ છે, તેજવિનાનો પ્રકાશ છે અને ઉદ્દેગ નહિ કરનાર જ્વલનું છે; ઘણુંકરીને રાત્નઓને તો એવા ગુરુપદેશના કરનારા ચોરા હોય છે; પડછંદાની પેઠે માણસો ભયથી રાજના વચનને અનુસરીનેજ વર્તે છે; અતિ ગર્વના સોજાથી કાનનાં છિદ્રે જેનાં ઠંકાઈ ગયાં છે એવા રાત્નઓ ઉપદેશ કરાયેલું પણ સાંભળતા નથી; સાંભળતાં છતાં પણ હાથી જેમ આંખ વીચીને ઊંઘતા રહે છે તેમ તેઓ ધારણ કરતા (આદરથી નહિ સાંભળતા) હિતોપદેશ આપનારા ગુરુઓને એ ઉત્પન્ન કરે છે.

કલ્પ દુર્ગા ઈચ્છા રાખનાર રાજકુમાર! તમે પ્રથમ લક્ષ્મીને જ
 દુર્ગા. અનેક ચોદાઓના ખરુગમેળરૂપ નીલકમલના વનમાં
 ભમનાની ભમરીરૂપ આ યુક્તી, જે વખતે ક્ષેત્રસાગરમાંથી ઉત્પન્ન
 થઈ તે વખતે પોતાની સાથે રહેતાં પારિજાત, ચંદ્ર, ઉચ્ચૈઃશ્રવા
 ઘેડો, કાલકૂટ ઝેર, મદિરા અને કૌસ્તુભમણિ ઇત્યાદિ જે પોતાનાં
 સહુવાસી હતાં તેઓનાથી જુદાં પરતાં તેની વિરુદ્ધશામાં વિનોદ
 આપનારાં ચિન્દે, જેવાં કે પારિજાતનાં પલ્લવો પાસેથી રાગ,^૧ ચંદ્ર-
 માના કટકા પાસેથી નિરંતર વાંકાપાણું, ઉચ્ચૈઃશ્રવા ઘેડા પાસેથી
 ચંચળપાણું, કાલકૂટ ઝેર પાસેથી મોડુ પમાડવાની શક્તિ, મદિરા
 પાસેથી મદ, અને કૌસ્તુભમણિ પાસેથી અતિ કઠોરતા, ઇત્યાદિ
 સાથે લઈને જ જાણે નીકળી હોય નહિ એવી છે; જગત્માં લક્ષ્મી
 જેવું ખીજું કાંઈ પરિચયવિનાનું નથી, કેમકે તે આપણને મળેલી
 હોય તોપણ દુઃખથી પાળવી પડે છે; તેને મનજીવ ગુણરૂપ પાશથી
 બાંધી હોય તોપણ નાશ પામે છે; હજારો ચોદાઓની તરવારરૂપ
 લતાનાં પાંજરામાં પૂરેલી હોય તોપણ નાશી જાય છે; ઘણા મદા-
 ન્યમત્ત હાથીઓની ચોડીમાં રાખી હોય તોપણ ભાગી જાય છે; તે
 નથી પરિચયને પાલતી, નથી સારાં કુળને જોતી, નથી રૂપને જોતી,
 નથી કુળક્રમને અનુસરતી, નથી શીલને દેખતી, નથી ચતુરાઈને
 ગણતી, નથી શાસ્ત્ર સાંભળતી, નથી ધર્મને આધીન થતી, નથી
 ત્યાગને આદર આપતી, નથી વિશેષ સમજીપણાને વિચારતી,
 નથી આચારને પાળતી, નથી સત્યને સમજતી, અને નથી લક્ષ-
 ãને પ્રમાણ કરતી; ગંધર્વનગરનું^૨ લેખાની પેઠે જોતાં જોતાંમાંજ

૧ પ્રીતિ અને રતારા. ૨ ચોમાસામાં સાંધકાળે વાદળાઓમાં શેહેરનાં
 જેવા આકારો દેખાય છે. તે.

નારા થઈ જાય છે; ક્ષીરસાગરનું મથન કરવા ટાણે તેમાં ફરેલા મંદરાચળપર્વતના ચોતરફ ફરવાના સમ્કાર પોતાનામાં ખેંચી ગયા હોય નહિ જાણે? તેમ તે આજસુધી પણ ચોતરફ ફર્યાજ કરે છે; કમલનાં વનમાં ફરતાં કમલના કાંટા લાગવાથી આજા પગવાળી થઈ ગઈ હોય નહિ જાણે, તેમ ક્યાંઈ પણ પોતાનો પગ ઠેરાવી રહી શકતી નથી; પરમેશ્વરના ઘરમાં પણ અતિ પ્રયત્નથી ધારણ કરી હોય તોપણ અનેક ગંધગળના મદ્યું પાન કરવાથી જાણે ઘેલી થઈ ગઈ હોય નહિ, તેમ ગોથાં ખાય છે; તરવારની ધારઉપર કઠણપણું શીખવાને માટે રહી હોય નહી જાણે; વિશ્વરૂપ ગૃહાણુ કરવા માટે નારાયણની મૂર્તિને આશ્રય કરી રહી હોય નહિ જાણે! ઘણા અવિશ્વાસવાળી, સાયંકાળના કમળનેજ જેમ તેમ મૂળ^૧ દંડ^૨ અને કોપની^૩ વૃદ્ધિ કરનાર એવા રાજાને પણ છોડી દે છે; લતાની પેઠે વિટપની^૪ ઉચર ચડે છે; ગંગાની પેઠે વસુની^૫ ઉત્પન્ન કરનારી છે તોપણ તરંગના પરપોટા જેવી ચંચલ છે; સૂર્યની ગતિની પેઠે અનેક પ્રકારની સંક્રાંતિનો ઉત્પન્ન કરે છે; હિંડખારાક્ષસીનું હૃદય જેમ ભીમસેનના સાહસમાં હરાયું હતું, તેમ તેનું હૃદય ભયકર સાહસોમાં હરાય છે; વર્ષા-ઋતુમાં જેમ વીજળી ફાણમાત્રમાં દખાઈને નારા થઈ જાય છે, તેમ તે પણ ફાણમાત્ર દખાઈને નારા થઈ જાય છે; કુદ્ધ પીશાચી જેમ અનેક પુરપોતા બેટલી ઉંચાઈ દખાડી નિઃસત્વને^૬ ઘેસો કરી નાખે છે, તેમ તે પણ અનેક પુરપોતાની ઉંચાઈ દખાડી નિઃસત્વ^૭ માણસને ઘેસો કરી નાખે છે; જાણે ઇર્ષ્યા હોય નહિ તેમ વિદ્યાવાન્ માણસને મળતી નથી, અપવિન પદાર્થની પેઠે ગુણવાન્નો સ્પર્શ કરતી નથી, અમંગળ પદાર્થની પેઠે મોટા મનવાળાને માન આપતી નથી, અપશુકનની પેઠે સુજનોને જીવે છે, સર્પથી જેમ માણસ દૂર જતું રહે તેમ તે કલ્પીત માણસથી દૂર જતી રહે છે.

૧ આગળનું ધન અને મૂળ. ૨ દંડ અને કમલની ટાંડી. ૩ ખળનો

અને કમલનું મધ્ય. ૪ ઝાડની ડાળો અને ભડવા. ૫ ધન અને આશ્રય કહેવાય છે તે. ૬ મેઘ, વૃષાદિ અને ચાકડ. ૭ નિર્મળ. ૮ નિર્ધન.

કાંઠાની પેઠે સુરધીરના લ્યાગ કરે છે, દાતારને દૃષ્ટ સ્વપ્નની પેઠે સ્વપ્નરૂપી નથી, માણસ જેમ પાપી પાસે ન જાય તેમ તે વિનય વાળા પાસે જતી નથી, ઘેઝા માણસને જેમ કોઈ હુસે તેમ તે મન સ્વોને જોઈને હુસે છે અને ઇંદ્રવજની પેઠે પરકપર વિરુદ્ધ પોતાના અરિય જગત્માં દેખાડે છે, જેમકે—ઉન્માને^૧ વધારે છે તો પાણી વત્તવને^૨ ઉત્પન્ન કરે છે, ઉન્મતિ ધારણ કરે છે તો પાણી નીચ સ્વભાવને ઉત્પન્ન કરે છે, ઘણા પાણીમાંથી થયેલી છતાં તૃગ્ગુણને વધારે છે, ઈશ્વરતાને^૩ ધારણ કરે છે તો પાણી અગ્નિવ^૪ પ્રકૃતિને વધારે છે, બ્રહ્મને વધારે છે તો પાણી હલકાઈને ઉત્પન્ન કરે છે, અમૃતની સાથે રહેનારી છે તો પાણી ને કડવાં પરિણામવાળી છે, વિશ્વરૂપાળી^૫ તો પાણી પ્રત્યક્ષ દેખાતી નથી, પુરુષોત્તમમાં^૬ મીતિવાળી છે તો પાણી તેને બળ પ્રદાયક મિષ્ટ છે, ધૂળમય દોષ નહિ જાણે તેમ સ્વચ્છ પાણી મેલું કરે છે, અને આ સ્વચ્છ લક્ષ્મી જેમ જેમ હીપે છે તે તેમ દિવાની શિખા જેમ કાળજીને ઉત્પન્ન કરે છે તેમ તે ક્રેવ કાળાં કર્મનેજ ઉત્પન્ન કરે છે.

તેમજ એ લક્ષ્મી તૃગ્ગુણરૂપ ઝેરના વેત્રાણીને વધારવામાં પાણીના ધારા સરખી છે, હિન્દિયોરૂપ દ્રાણીને પારશ્વીના ગાયન સરખી છે સારા અરિમરૂપ ચિત્રાને મટાડવાને ધૂમાણની રેખારૂપ છે, મોહન નિદ્રાવાળાને સુવાતા પર્લગરૂપ છે, ધનના મદરૂપ પિશાચિયોને ફેરવાને જીતી ધાગલિયો છે, શસ્ત્રરૂપ દણ્ડિયોને અંધારારૂપ છે, સા અવિનયોમાં આગળ ચાલનારી ધ્વજા છે, ક્રોધના પ્રેગરૂપ શુક્રાને ઉત્પન્ન થવાની તરીકરૂપ છે, વિપ્રયરૂપ મદિરા પીવાની બાનિ છે ભૂકડીનાં વિકરિની નાટકરૂપા છે, દોષરૂપ સર્પોને રેલવાની શુદ્ધ રે સવરૂપાના અવલારને દૂર કરવાને છીરરૂપ છે, ગુણરૂપ કવલ્લોને વર્ણમંદુ સરખી છે, વિકાસવાદરૂપ પિરકોટક રોગને વધવા

૧ ઉન્માને એટલેકે જે ઈશ્વરના અને જગત્પાણે ઉન્માદ અવસ્થામાં હોય તે સ્વપ્નરૂપ અને મિતરૂપ નહિ ને. ૨ વત્તવ અને કલ્પે કલ્પ અને અરે કલ્પ.

સ્થળ છે, કપટરૂપ નાટકની પ્રસ્તાવનારૂપ છે, કામરૂપ હાથીની કેળ છે, સારાપણાને મારવાની વધ્યરાળા છે અને ધર્મરૂપ ચંદ્રમરળને રાહુ સરખો છે.

હું કોઈ પણ તેવો નથી દેખતા કે જેને અપરિચયવાળી તે લક્ષ્મી નથી મળી અને તેણે જેને નથી છેતર્યો; નિશ્ચય તે આજેજેલી હોય તે પાણુ ચળી જાય છે, પુસ્તકમય હોય છે તે પાણુ ઇંદ્રજાળ ઉત્પન્ન કરે છે, કોતરેલાં હોય તે પાણુ છેતરે છે, સાંભળવાથી પાણુ વિકાર કરે છે, અને ચિતવન કર્યાથી પાણુ છેતરે છે; એવા દુરાચારવાળી પાણુ આ લક્ષ્મી દેવયોગથી જ્યારે મળે છે ત્યારે રાજાઓ ધંધા થઈ જાય છે અને સર્વ અવિનયના આવાસરૂપ થાય છે.

શિક્ષકોના કર્તવ્યવિષે સંસ્કૃતનું આપાંતર.

પ્રિય મિત્ર! બાળાધ્યયનરાળારૂપ જે બાગ હાલમાં આપણને સ્વાધીન છે, તે બાગનું પાલન, પોષણ અને લાલન કરવું તેનો આધાર તમારી ઉપર રહ્યો છે. તે બાગના દરેક બાળકરૂપ વૃક્ષો જેમ કરમ્માય નહિ, જેમ સુકાય નહિ, અને જેમ દુર્જનલોકોના કુદ્ધ વચનરૂપ દાવાનળ દૂરથી પણ તેને ન દેખે, જેમ કોઈ પામર નરરૂપ વાનરો તે બાગને નિષ્કળ ન કરે, જેમ કોઈ જનરૂપ ખિલાડીઓ તેઓના પત્રોને ન ખેરવી નાંખે, કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને મત્સરરૂપ મોટા મગરમચ્છોથી ભયંકર સ્ત્રિઓરૂપ નદીઓ જેમ તે બાગને ઉખેડી ન કાઢે, તેમ યત્રમાં રહેવું; એ બાગ ન કરમાવા માટે, તેની ઉપર તાપ ન પડવા માટે અને દાવાનળની જ્વાળાઓ તેને ન લાગવા માટે દ્યારૂપ અમૃતના મેઘરૂપ શ્રીપરમેશ્વરની કૃપાદષ્ટિરૂપ વૃષ્ટિની માર્પના કરવી; ચાડીઆરૂપ ઉદરેતરની મુખ બંધ કરવા માટે સત્ય, સરસ, મિત્ર, હિત અને મનોહર પરસ્પર ભાષણરૂપ મહામંત્રોની ઉપાસના કરવી; પામર નરરૂપ વાનરોને

વશ કરવા માટે સદુપદેશરૂપ સિપાઈઓને તત્પર રાખવા; બીર
રૂપ બિલાડાઓને તગડી મુકવા માટે અસંગ સેનાધિપતિ સાવચેત
રાખવો; તથા સ્ત્રિઓરૂપ મહાનદીના મહાપૂરથી પરાભવ ન પામવા
માટે સૌશિલ્ય,^૧ સારલ્ય,^૨ સૌહાર્દ,^૩ મૃદુભાષિત્વ,^૪ અપેક્ષાતિત્વ,^૫
સમદષ્ટિત્વ,^૬ અને સર્વહિતૈષિત્વ^૭ રૂપ મોટા મોટા પર્વતાથી
અતિ દૃઢ, અતિ ઊંચી, અતિ અચળ, અને અતિ વિસ્તારવાળી પાજ
આગળથીજ ખાંધી રાખવી; તમે બાળાધ્યયનશાળારૂપ બાગના
મોટા માળાકાર છો, માટે વિશેષ તમને લખવું પડે તેમ નથી,
તો પણ જે વખતે હું તે બાગનું માળીપણું ધારણ કરતો હતો તે
વખતે તે બાગની સેવાથી પડતા શ્રમને જે જે સ્થાનકોમાં શાંતિ
કરતો તે તે સ્થાનકો આ વખતે હું તમને બતાવું છું. તે બાગના
કામના શ્રમથી શાંત થએલાં મનના વિશ્રામ માટે કર્ણારૂપ અમૂ-
તના સાગરરૂપ સદ્ગુરુની કર્ણારૂપિરૂપ લેહરોમાં સ્નાન કરું;
નોખા નોખા મર્મસ્થાનમાં લાગેલા કાંટાઓની વ્યથાને દૂર કરવા માટે
સન્ન્યસના વચનરૂપ વિષલ્પૌષધોનું^૮ સેવન કરું; સર્વ કવિચંદ્રમાં
ચક્રવર્તિરૂપ બાણકવિની કવિતારૂપી સુધાને સ્વાદ લઈ લઈને
શ્રમનું વિસ્મર્ણ કરું; વિપત્તિ વિષય નિબંધરૂપ બંધુના સમાગમના
સુખનો અનુભવ કરી કરીને વિપત્તિના સમયરૂપ મહાવરાહોથી ભય
પામશો નહીં; સેકસપિઅર કથાસમાજરૂપ સમાજનું સેવન કરી
મનને સુખી કરજો; ભારવિકવિની કવિતારૂપ નિકુંજમાં, શ્રીહર્ષની
કવિતારૂપ હોજમાં, સુબંધુના પ્રાંધેલા પ્રબંધરૂપ લતામંડપમાં, અને
કથા કથાનક ચંપુ અને નાટકરૂપ સુંદર વૃક્ષોના જૂદા જૂદા ક્યારા-
ઓમાં ફરવાથી તમારા શ્રમ સર્વ દૂર થશે એમ મને ભાસે છે. ઉપર
લખેલાં સાધનોથી જ્યારે તમારું મન પાછું સ્વસ્થ થાય ત્યારે પાછા-
આપણના ઉપર લખેલા બાળાધ્યયનશાળારૂપ બાગમાં આવી તેની

૧ સુશીલપણું. ૨ સરલપણું. ૩ સુહૃદપણું. ૪ કામળ બોલવા-
પણું. ૫ અપેક્ષાપાતપણું. ૬ સમદષ્ટિપણું. ૭ સર્વનું હિત ઇચ્છવાપણું.
૮ રાલ્ય (ફાંચ) કાઢી નાંખે તેવું ઓસડ.

અભિવૃદ્ધિ વિધેનો વિચાર કરવા માંડવે એનાં દરેક બાળકરૂપે વૃક્ષો જેઓ હુમણાં ઘણીજ બાધ્યાવસ્થામાં છે અને અતિ નિર્બળ દેખવામાં આવે છે, તેઓ કેટલેક વરસે આપણને ઘણાં ફળ આપવાવાળાં થઈ પડવાનાં છે, માટે તેમાંના એક પણ રોપની ઉપેક્ષા ન રાખતાં મેનહુભરેલી નજરેથી તેની સંભાળ લેવા શુક્રગો નહીં. એ બાળનો એક એક રોપ એક અમૂલ્ય રત્ન છે એમ ગણુજે. જેમ બને તેમ મનવચનકર્મથી તે બાળમા ગેપાઓની વૃદ્ધિ થાય તેવાં પ્રયત્નો રાતદિવસ કર્યા કરવાં. એ બાળની આબાદી ઉપરજ આપણા અભ્યુદયનો આધાર છે, એ બાળ ઉપરજ આપણા કલ્યાણનો આધાર છે, અને એ બાળજ આપણું સર્વસ્વ છે, એ વાત સારી રીતે ધ્યાનમાં રાખવી. આપણા જેવામાં ઘણા એવા બાળો આવ્યા છે, કે જેના માળીઓના પ્રમાદને લીધે આળસને લીધે અને ખેંગરજીપણને લીધે તે બાળના કેટલાક રોપાઓ મુકાઈ જાય છે, કેટલાએક કરમાઈ જાય છે, ને કેટલાએકનો તો છેક નારા થઈ જાય છે. જેઓ વધેલા અને મોટા થએલા રોપાઓ હોય છે, તેઓ જો કે સુકાતા કરમાતા નથી તોપણ તેમા જેવાં જોઈએ તેવા ફળો પાકતાં નથી. માળીએ તરફથી યોગ્ય સંભાળ ન હોવાને લીધે જેનાર લોટીના હૃદયને પણ તેઓ કોઈ પ્રકારનો આનંદ ઉપજવતા નથી. આપણા બાળની પણ એવી દશા ન થાવી જોઈએ. મારા વાલા મિત્રો! મને વારવાર એ બાળાધ્યયનશાળાની ચિંતા એટલાજ માટે થાય છે કે નિશાળે જતા બાલકો યરયર ધ્રુજે છે, રાડ્યો નાખે છે અને આખોમાથી આસુડાની ધારાઓ પાડે છે, એ વખતના એઓના દયાજનક ચેહરા એવા દેખાવામાં આવે છે કે જેથી પથ્થર જેવા કડાણ મનવાળા માણસોના મનમાં પણ દયાનો આવેશ આવ્યાવગર રહેતો નથી. નિશાળેથી તેડવા આવેલા છોકરાઓ તો જાણે તે બાલકોને કાળપુરૂષો જેવા લાગે છે, નિશાળે મોકલનાર માવતરો તો જાણે તેઓને નિર્દય દુરમન જેવા લાગે છે, અને નિશાળનું મકાન તો જાણે તેઓને યમરાજની નગરી જેવું લાગે છે. જેમ જેમ

નિશાળનું મકાન નજીક આવતું જાય છે તેમ તેમ છોકરાઓના પગ નરમ પડતા જાય છે. જેમ જેમ નિશાળમાં પઠિતમૂર્ખ મસ્ત માસ્તરોના સારથી રડતાં બાલકોનાં રોવાંના શબ્દો કાને આવતા જાય છે તેમ તેમ છોકરાઓના હૃદયમાં કંપ થતો જાય છે અને જ્યારે નિશાળના મકાનમાં પેસતાંજ પોતાના સમવયના નિશાળિયાઓની ઉપર કાંબીથી, આબખાથી અને નેતરની સોટીથી નિર્દય માસ્તરોએ અને અજ્ઞ આસિરંદોએ કરાતી શિક્ષા જોવામાં આવે છે, ત્યારે તો તે બિચારા કોમળ મનવાળા બાલકોના મનમાં જે ત્રાસ, જે ચિંતા અને જે દુઃખ પેદા થાય છે તેનું વર્ણન આપવું એ તે વખતનાં એ બાલકોનાં હૃદયનુંજ કામ છે. એનો આખેહુબ ચિંતાર આપણા હૃદયમાં આ વખતે આવેજ નહીં. તોપણ જો ઘડીભર આપણે આપણી નિશાળે જવાની અવસ્થા ધ્યાનમાં લઈએ તો તે વખતનાં દુઃખનું ચિત્ર આપણા હૃદયમાં પડ્યો વગર રહેજ નહીં. વિચારો કે જે નિશાળ સર્વ અભ્યુદયનું મૂળ છે, જે નિશાળ સર્વ સુખોનું બીજ છે, જે નિશાળ સર્વ જ્ઞાનની ખાણ છે અને દુકામાં ઓલિયે તો જે નિશાળ મનુષ્યમાનતાં જન્મને અને જીવિતને સફળ કરનારી છે, તે નિશાળવિષે બાલકોના ઉપર પ્રમાણે ભાવ થાય તેનું પરિણામ કેવું આવે? તેમ થવાથી આપણા અભ્યુદયમાં કેટલી ખામી આવે? તેમ થવાથી આપણા હિતમાં તુકસાન કેવું આવે? અને તેમ થવાથી આપણા આખા દેશની કેવી દુર્દશા થવાની? કોઈપણ એમ કહી શકશે કે બાલકોને નિશાળે ન જવું એ હિતકારક છે? કદી નહિ. જ્યારે બાલકોનું ઉત્તમોત્તમ હિત નિશાળે જવાથીજ છે, ત્યારે તેઓને નિશાળ ઉપર અરચિ નજ કરાવવી એમ સિદ્ધ થાય છે. નિશાળ તરફ અરચિ થવાનાં કારણો ઘણાં હોય છે. તો પણ મુખ્યમાં મુખ્ય કારણ જો ગણિયે તો આપણેજ કે જે તેઓનું શિક્ષકપણું ધરાવિયે છિયે તેજ તે અરચિ કરાવનાર છિયે, એમ કહિયે તો કાંઈજ ભારે પડતું ગણાય નહિ. કારણ કે જે આપણે આપણની નિશાળે જવાની અવ-

સ્થાનું સ્મરણ ગળી બાલકોઉપર અમલ ચલાવિયે તો અવશ્ય બાલકોની એટલે દરજ્જે નિશાળ તરફ અરુચિ થાયજ નહીં. શિક્ષકોમા કેવા ગુણ હોવા જોઈએ, એ પ્રથમ શિક્ષકોએજ વિચારવાનું છે. કેટલાક ‘ભયવિના પ્રીતિ નહી, માર ચોદનુ રજ છે,’ એ બે વાક્યનેજ કેળવણીનાં મૂળરૂપ ગણતા જણાય છે. કદાપિ એમ ગણનારાઓનો અનુભવ અધિકારી પ્રમાણે કેટલેક ઠકાણે ખરો પડતો હશે, પરંતુ ‘વિચિત્રરૂપાઃસલુચિત્તત્તયઃ’ (લોકોની ચિત્તવૃત્તિ વિચિત્ર પ્રકારની હોય છે.) એ કેહેવત પ્રમાણે એક તરફ જેમ ઉપરનાં બે વાક્યોનેજ કેળવણીનાં મૂળ કારણરૂપ જોવામા આવે છે, તેમજ બીજી બાજુ ઉપર ઘણા ઘણા વિદ્વાનો ‘કેળવણીમાં ભયની કાંઈ જરૂર નથી પણ માયાની જરૂર છે, એટલુજ નહિ પણ ભયનો ઉપયોગ કરવાથી બાલકોની આરોગ્યતામાં ઘણા પ્રકારનું નુકશાન ઉપજે છે’, એમ ગણનારા પણ થોડા જોવામાં આવતા નથી. માટે તે ઉપર પણ પૂર્ણ લક્ષ આપવું જોઈએ. (અપૂર્ણ.)

વિદુરનીતિ.

(સાપ્તમ્ય પાને ૨૯ પી.)

વિદુરઉવાચ.

સપ્તદશેમાનુરાજેદ્ર મનુઃસ્વાયંભુવોત્રવીત્ ।

વૈચિત્રવીર્ષપુરુષાનાઋશંમુષ્ટિમિર્મતઃ ॥૧॥

દાનવેદ્રમ્પચધનુરનામ્પનમતોત્રવીત્ ।

અયોમરીચિનઃપાદાનપ્રાહ્યાન્ગૃહૂતસ્તથા ॥૨॥

હે રાજા ! આકાશને યુગીથી હણનારા, ન નમાવી શકાય એવાં ઇંદ્રનાં ધનુષ્યને નમાવનારા, અને કોઈ દિવસ ન આસી શકાય એવો સૂર્ય અને ચંદ્રની કિરણોને આલનારા, અર્થાત્ એવી રીતે ન કરવાનું અને જે થવાનો સભવ નથી તેવું કરનારા (મૂઠ) તથા વિચિત્ર પ્રકારનાં પરાક્રમવાળા (અર્થાત્ મૂર્ખ) પુરૂષો સ્વાયંભૂ મનુષ્યો સત્તર કહેલા છે. જેવા કે—

યશ્ચાશિષ્યંશાસ્તિવૈયશ્વતુપ્યેદ્યશ્ચાતિવેલંભજતેદ્વિષતં ।

સ્ત્રિયશ્ચયોરક્ષતિમદ્મશ્રુતે યશ્ચાયાચ્યંયાચતેક્લત્યતેત્રા ॥૩॥

જે હુકમ કરવા યોગ્ય ન હોય તેની ઉપર હુકમ કરે છે, અથવા જે શિક્ષા કરવા યોગ્ય ન હોય તેને શિક્ષા કરે છે, જે થોડા લાભથી સંતાપ પામે છે, જે પોતાના કામને માટે વારંવાર શત્રુને સેવે છે, સ્ત્રિયોનું રક્ષણ અને શત્રુનું સેવન કરવાથી જે કલ્યાણ પામે છે, જેની પાસે માગવું ન બેઠ્યે તેની પાસે જે માગે છે અને જે કંઈ કરી પોતાનાં વખાણ કરે છે, તે—

યશ્ચાભિજાતઃપ્રકરોત્યકાર્યં યશ્ચાત્તલોઘલિનાનિત્યવૈરી । .

અશ્ચદ્ધાનાયચયોઽવ્રતીતિ યશ્ચાકામ્યંકામયતેનરેદ્ર ॥૪॥

તથા હે રાજા! જે કલપાન્ થઈને ન કરવાનું કામ કરે છે, જે નિર્ભય છતાં બળિયાસાથે નિરંતર વેર બાંધે છે, જે શ્રદ્ધા વગરનો હોય તેની આગળ કંઈ કહે છે, અને જે ઇચ્છા કરવા યોગ્ય અથવા મળે તેવું ન હોય તેની ઇચ્છા કરે છે, તે—

વધ્વાઽવ્રહ્મસંશ્વશુરોમન્યતેયો વધ્વાઽવસન્નભયોમાનકામઃ ।

પરક્ષેત્રેનિર્વપતિયશ્ચ્ચીજં સ્ત્રિયંચયઃપરિવદતેઽતિવેલં ॥૫॥

તથા જે સસરો થઈને પુત્રની સ્ત્રીની સાથે, તેનાં માતાપિતા સાથે જેમ હાર્ય કરાય છે તેમ કરાય એમ માને છે, જે દીકરાની વહુની સાથે રહીને ભયથી સુકાઈ ગયો હોય (પુત્રની સ્ત્રીનાં માતાપિતા આદિયે આપત્તિમાં રક્ષણ કહ્યું હોય) ત્યાંથી પણ માનની ઇચ્છા કરે છે, પારકાં ક્ષેત્રમાં જે બીજ નાંખે છે, અને જે વારંવાર સ્ત્રીજનની સાથે વાતો કરે છે, તે—

યશ્ચાપિલબ્ધ્વાનસ્મરામીતિવાદી દત્ત્વાચયઃક્લત્યતિવાચ્યમાનઃ ।

યશ્ચાસતઃસત્ત્વમુપાનયીત એતાન્નયંતિનિરયંપાંશહસ્તાઃ ॥૬॥

તથા જે લઈને નથી સાંભરતું એમ કહે છે, તીર્થમાં કોઈને આપવાનું પાણી મુક્યું ને પછી તે ઘણી (ચાચક) માગવા આવે તો તેને આધ્યાપિના જે પોતાનાં વખાણ કરે છે, જે દુષ્ટનું સાધુપણું થવા

અથવા ખોટા અર્થનું ખરાપણું થવા ઇચ્છેછે, તે. એ સંતરે મૂર્ખા-
એને યમના ચાકરો નરકમાં દાસી જાય છે.

! યમ્મિન્યયાવર્તતેયોમનુષ્યસ્તાદ્દિમસ્તથાવર્તિતવ્યસધર્મઃ ।

માયાચારોમાયવાવર્તિતવ્યઃસાધ્વાચારઃસાધુનાપ્રત્યુપેયઃ ॥૭॥

જેનેવિષે જે મનુષ્ય જેવી રીતે વર્તવું હોય તેનેવિષે સામાજી તેમ
વર્તવું જોઈએ. કપટથી પોતાની સાથે વર્તવું હોય તેની સાથે પોત
કપટથી વર્તવું અને સારાં આચરણથી વર્તવું હોય તેની સાથે
સારાં આચરણથી વર્તવું, એમ જે કરતો હોય તે ધર્મવાળો કહેવાય
---આહી, પાકુના પુત્રો તમારી સાથે સારી રીતે ચાલે છે માટે
તમારે પણ તેવી સારી રીતે ચાલવું જોઈએ, એમ દર્શાવ્યું છે.

જરાક્રૂપંહરનિહિયૈર્વમાશા મૃત્યુઃપ્રાણાન્ધર્મચયોમસૂયા ।

કામોન્હિયવૃત્તમનાર્યસેવા ક્રોધઃશ્રિયંસર્વમેવામિમાનઃ ॥૮॥

વૃહ્પણું રૂપનો નાશ કરે છે, આશા ધીરજ મટાડે છે, મૃત્યુ
માણવું હરાણ કરે છે, ધર્મનાં આચરણને અચૂંપા ટાળી દેછે, નીચ
માણસની સેવા ધર્મને અથવા સદાચરણને લોપી નાખે છે, ક્રોધ
લક્ષ્મીને હરી લેછે, અને અભિમાન છે તે જે કાંઈ હોય તેના સધ-
જાનો લપ કરે છે. અહીં અભિમાન, મેલી દેવાનો ભાવ દર્શાવ્યો.

ધૃતરાષ્ટ્રવાચ.

શતાયુરુક્તઃ પુરુષઃ સર્વવેદેષુવૈયદા ।

નાપ્નોત્યથનતત્સર્વમાયુઃકેનેહહેતુના ॥૯॥

ધૃતરાષ્ટ્ર પુછે છે કે જ્યારે સર્વ વેદમાં સો વરસનાં આયુષ્યવાળો
પુરુષ કહેલો છે, ત્યારે તે સો વરસનું આયુષ્ય પુરૂષ શા કારણથી
નથી પામતો ?

વિદુરવાચ.

અતિમાનોનિવાદશ્ચ તથાત્પ્રાગોનરાધિપ ।

ક્રોધશ્ચાત્મવિધિત્તાચ મિત્રદ્રોહશ્ચતાનિપદ્ ॥૧૦॥

एनएवासयस्तीक्ष्णाः कृतंत्यायुष्यदेहिनां ।

ऐतानिमानवान्ब्रंति नमृत्युर्भद्रमस्तुते ॥११॥

હે રાજા ! અતિ માન, બહુ બકવાદ, મોટો અપરાધ, (ચારી
એર દેવું ઇત્યાદિ) ક્રોધ, પોતાના પોષણની ઇચ્છા, (માત્ર પોતાનું
પેટ ભરવામાં અને વિષયેન્દ્રિયમાં આધીન થઈ રહેવું) અને મિત્રનો
દ્રોહ (હું કહું) એ છ વાનાં છે એજ તીખાં આયુષ્ય છે. તે આયુષ્ય
દેહધારીઓનાં આયુષ્યને તોડી નાંખે છે અને તેજ માણસોને
હણનારાં છે. પણ એ સઘળાંના ત્યાગ કરવાથી તમારા પુત્રોનું
મૃત્યુ નહિ થાય. (સો વરસના થશે) હું કહું છું કે તેનું કલ્યાણ થશે.

विश्वस्तस्यैतियोदारान् यश्चापिगुरुतल्पगः ।

वृषलीपतिर्द्विजोयश्च पानपश्चैवभारत ॥१२॥

आदेशकृद्वृत्तिहंता द्विजानांप्रेशकश्चयः ।

शरणागतहाचैव सर्वेद्रक्षहणःसमाः ॥

एतैःसमेत्पकर्त्तव्यं प्रायश्चित्तमितिશ्रुतिः ॥१૩॥

હે રાજા ! જે વિશ્વાસ રાખતો હોય તેની સ્ત્રીને લઈ બધ, જે
ગુરૂની શર્યામાં જતો હોય, જે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી અથવા વૈશ્ય થઈને
શૂદ્ર જાતિની સ્ત્રીનો પતિ હોય, જે મંદપાન કરનારો હોય, જે
ગામોટ હોય, જે આજીવકાને હરી લેનાર હોય, જે બ્રાહ્મણને કામ
કરવા મોકલતો હોય, અને જે શરણુ આવેલાને મારનાર હોય, તે
સઘળા પ્રહ્લહત્યારા સરખા છે. એનો સંસર્ગ થાય તો પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું
એમ શ્રુતિપણ કહે છે.

(અહીં એકું જણાવ્યું કે અભિમાન આદિનો તમારા પુત્રો ત્યાગ
ન કરે, તો તે પાંડવોના ગરાસલેનારા તે તમારા પુત્રોનો તમારે સંગ
ને કરવો જોઈએ.)

गृहीतवाक्योनयविद्वान्यः शेषान्नभोक्ताह्यविहिंसकश्च ।

नानर्थकृत्याकुलितः कृतज्ञः सत्योमृदुःसर्वमुपैतिविद्वान् ॥१४॥

જે વિધાવાનું હોય, જે નીતિને બાળતો હોય, જે દાતા હોય, જે

આથી જ ને કયાં હોય, અને ને સમગ્ર સુખ પામે છે.

કાશ.

સુલમા:પુરુષારાજન્ સતતંપ્રિય KASH.

અપ્રિયમ્યતુપદ્યસ્ય વસ્ત્રાશ્ચોતાચ

હે રાજા! નિરંતર સાઈ સાઈ બોલે એવા (હું) અંક હે મો. મળે છે પરંતુ ન ગમે એવું પણ હિતકારક (ખરું) ચિંતન બોલનારો અને સાંભળનારો તો ભાગ્યેજ કોઈ મળે છે.

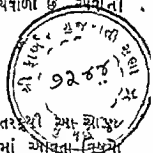
યોદિધર્મસમાશ્રિત્ય હિત્વામર્ત્તુ:પ્રિયાપ્રિયે ।

અપ્રિયાળ્યાહપથ્યાનિ તેનરાજાસહાયવાન્ ॥૧૬॥

જે પુરુષ સ્વામીને ગમે એવું છે કે ન ગમે તેવું છે એ વાત પહોંચી મેલી ધર્મનો આશ્રય કરીને ન ગમે તેવું હોય તો પણ જે હિતકારક હોય તેજ કહે છે, તે પુરુષથી રાજા સહાયતાઓ લેવાની સહાયતા હોય તેજ ખરી સહાયતા છે.

પુસ્તકોની પહોંચ.

‘વિચારમાલા’—ભાવનગરનીતિભાનુદયસભાતરફથી આપવાનું નિયુક્તિ લાઈ પ્રકટ થાય છે. એમાં સમાવવામાં આવેલી બાબતોને બોધક લખાય છે. એની પણ કિંમત ઘણી ઓછી પ્રસ્તુત માળાની પેઠેજ રાખવામાં આવી છે. આના ૧૯૩૭ ના નણ અંકો અમને બેટ ઘણા મળ્યા છે તે ઉપકાર સાથે માન્ય રાખિયે છિયે. અને ઇચ્છિયે છિયે કે એ સભાનો અને સભાનાં પ્રયત્નો તથા એ ચોપાનિયાનો પ્રતિદિવસ ઉદય-ચંદ્રના જાય. નીતિના ઉદયવિના અનર્થરૂપ અંધારું દૂર થતુંજ નથી. આ ચોમાસિકનાં સોળપેજ પૃષ્ઠ ૨૮-૨૪-૧૮ છે. તેની કિંમત એક પૌણા અને અરધો આનો છે.

एतएवासयस्तीज्याः कंतंन्यायुज्यदेहिनां ।

ऐतानिमानवान्मंत्रोऽप्यायेर्भद्रमस्तुते ॥ ११ ॥

हे માન ! અતિ માન, ય ઈચે.

૧૮૦ અપ

એ દેહું ઇત્યાદિ ક્રોધ પાત્રામાં જ હેદરને... (નિવાસી નાનકે
પેટ ભરવામાં અને નિષ્કર્ષ... સુત મુલ્યવંદ્ય... રચે છે. એમાં
દ્રોહ (હિંદુ કરવું) એ હ ન છે તે નાનકેપરથી પ્રસિદ્ધ જાણી
ધારણાના આચાર્યદેવતાધાના નથી રચાયે તોપણ તે સંસ્કૃત
... પાણ પચોગી છે. વેદાંત પ્રક્રિયા જાણવાની ઇચ્છા
રાખનારને... આ ગ્રંથ સહાયકારક છે તેટલેજ ખીજાઓને
પણ છે. એમાં કયા કયા પદાર્થો ફેટલા ફેટલા છે તે દેખારી આપ્યું
છે. ખેંચી માંડીને ૧૫ની સંખ્યા સુધી ૧૭૪ પદાર્થોને તેમાં સમાવેશ
છે, અનુક પદાર્થનું અનુક નામ આવા હેતુથી છે ઇત્યાદિ દૃષ્ટાંત તથા
પ્રમાણઆદિ વિસ્તારથી સમજાણ હીક આપી છે. જેઓ વેદાં-
તના અધિકારિયો છે તેને અતિપ્રિય થાય તેવો અને તેના પદાર્થો
જાણી રાખવાને હીક પડે તેવો તે ગ્રંથ છે. વેદાંતનો પ્રકાશ
કરનારા અને સુચુચુને ઉપયોગી આ ગ્રંથની જરૂર હતી તે ઉપાવ-
વાથી પૂરી પડી કહિયે તો ચાહે.

વેદાંતસંજ્ઞા નામનું પ્રકરણ કોઈ ક્યાણ પુરવે પ્રથમ રચેલ છે
પરંતુ કેવળ નામશ્રવણથી અધિકારિયોને ખોધ ન થઈ શકે એ
હેતુથી તે પ્રકરણનો વિસ્તાર કરી પદાર્થમંજુષા પ્રકરણ કહ્યું છે,
એન એની અસ્તાવતામાં જણાવે છે. વેદાંતસંજ્ઞાના રચનારને પેહલું
માન અને ખીજું જ્ઞાન મંજુષાના રચનારને ઘટિત છે.

આ ગ્રંથ અહીંના નિવાસી પંડિતજી પિતાંબરજીએ ખીજા-
ઓના આગ્રહથી અને પોતાના પ્રેમથી શોધો ઉપાવી બહાર પા-
ડ્યો છે. ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ કરવામાં એ પુરુષ હીક પ્રયત્ન કરે છે. દિ-
મત ૩, ૪, ૮ પાલખર્ચ આના પ. સંસ્કૃત પુસ્તકોની પેઠે છુટ પાનાથી
ઉપાયેલ છે. કાગળ મારા, બાજબીએ અક્ષર અને પાનાં ૧૬૭ છે.

* તે સંવત્ ૧૮૫૬ માં જન્મ્યા અને ૧૯૨૮ માં ૧૨૬ વર્ષ.

आर्य धर्मप्रकाश.

ARYA DHARMA-PRAKASH.

पुस्तक १० भुं.

अपाक, संवत् १९३८.

अंक ६ भा.

वसंततिलका.

सर्वान्विहायकुपथान्कुटिलान्दुरतान् ।

स्वीयं मनस्तुरगमादरतो नयंतु ॥

रम्पार्यधर्मसुपथप्रतिज्ञास्त्रसग—

तोत्रं विधाय सुजनानां तिचार्यनामे ॥

छपावी प्रकट करनार,

वेद्यधर्मसलानी कार्यलारमंडणी.

भुंज्यते;

आग्निवत्तल छाप्यानामा छाप्ये.

भने १८८२ छपवी

વિષય.	અનુક્રમશિલ્પ	પૃષ્ઠ
૧ શુ' દેશનો ઉદય એમ કરી શકાય? (કવિતા)		૧૯
૨ પુરુષાર્થવિષે.....		૧૯૧
૩ શિક્ષકોના કર્તવ્યવિષે સંસ્કૃતનું બાષાંતર.....		૨૦૧
૪ વિદુરનીતિ.....		૨૦૫
૫ રાજકુમાર ચંદ્રાપીડપ્રત્યે શુકનારાનો ઉપદેશ		૨૦૯
૬ પુસ્તકોની પહોંચ.....		૨૧૪
૭ જન સ્થિતિવિષે (દોહરા)		૨૧૬

શાદૂલવિક્રીડિત.

જેણે અંબર વાસુ તેજ જલ ને પૃથ્વી પછીથી કરી,
જેણે સ્થાવર તેમ જંગમ રચ્યાં એવા અનાદી હરિ;
હું તંત્રી શુભ સૂત્રધાર મહુને સન્માર્ગમાં સ્થાપજો,
મત્રતા સુવિચાર મત્રમય ને મદ્ધર્મને આપજો.

સૂચના.

ચંદ્રપ્રભાચરિત્ર શ્રાવણમાં આવશે. અધિકમાસ અને શ્રાવણ
અંક એકજ નીકળશે માટે સફૂલસ્થોએ ઉતાવળું ન થવું.

જે સફૂલસ્થોનાં નાણાં ખાફી છે તેમણે કૃપા કરી તરત મોકલ
દેવાં.

आर्यधर्मप्रकाश.

अंक १० अं.

अध्याय, संवत् १९३८.

अंक ६ मो.

॥ यतो धर्मस्ततो जयः ॥

शुं देशनो उदय एम करी शकाय ?

घसंततिलका-

खापा कदी सरस साकर दूधचोखा,
मिटानपाक पण तेमज नित्य नोखा;
पीपा पवित्र जल पान पछी चवाय,
शुं देशनो उदय एम करी शकाय ?
रेवा महेल बहु वाग अने वगीचा,
सूवा पलंग वळि पापरवा गलीचा;
शोभा कदी सरस स्वर्गसमान थाय,
शुं देशनो उदय एम करी शकाय ?
झुकेल झुम्बर गलास अति प्रकाशे,
भीतो जही भभरुदार भले अरीसे;
धावा प्रकाश बहु मीणपती वळाय,
शुं देशनो उदय एम करी शकाय ?
सार सफेद बहु वज्र धराय अंगे,
राचे सदा हृदय नित्य नवीन रंगे;
मीतिवेहे विषयना रसमा रमाय,
शुं देशनो उदय एम करी शकाय ?
वेठा वनीठनि वरावर बैठकोमा,
लीधा लपाइ पण पानगुलाव एमा;

'ગુરુમોરનિંગ' કર મેલવતાં કરાય,
 શું દેશનો ઉદય એમ કરી શકાય ?
 સિંહાસનો સુરશિયો કદિ કોંચ સારા,
 માંઝ્યાં કચાટ વહુ ટેવલ કો પટારા;
 તાડે ચડી 'લટક' 'ચઢ્ઢુક' હીંચકાય,
 શું દેશનો ઉદય એમ કરી શકાય ?
 ત્રેકે ગુલાવજલ અતર સર્વ અંગે,
 રેડ્યાં લંબંડર શરીરવિષે ઝમંગે;
 પેરાય હાર કરમાં ગજરા રણાય,
 શું દેશનો ઉદય એમ કરી શકાય ?
 ચોક્કી કરે ચતુર બીશ પચીશ પાઝા,
 ઓઢ્યા શરીરપર શાલ અને દુશાલા;
 પેરી પીતાંજરજ પંગતમાં ફરાય,
 શું દેશનો ઉદય એમ કરી શકાય ?
 વાહી દુકાન પરમાં વહુ ગ્યાસ વાઢે,
 આનંદ ધાય અતિ અહુત અંજવાળે;
 મોટા વણ કરિ વાઢિ ધન ચાવરાય,
 શું દેશનો ઉદય એમ કરી શકાય ?

પુરુષાર્થવિષે.

ધર્માર્થકામમોક્ષાણાં યસ્યેકોપિનિચિત્તે ।

અજાગલસ્તનંસ્વેવ તસ્પજન્મનિર્વ્યકં ॥

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થ માંહિનો એક પુરુષાર્થ પણ લેનામાં ન હોય તે પુરુષનો આવતાર બકરીના ગળે વળગેલા રતન^૧ (આંચળ) ની પેઠે વૃથા છે.

^૧ દેરલીક બકરીયોને બળે આરા આંગળો ધાય છે. તેની આંટા આંગળા લેવી હોય છે પરંતુ તેમાંથી કંઈ દૂધ નીકળતું નથી.

ઉપર લખેલા ચારે પુરુષાર્થો સંપાદન કરવા એ મનુષ્યજન્મનું કર્તવ્ય છે. અને ચારમાંથી એક પણ પુરુષાર્થ સંપાદત ન થાય તો તેનો જન્મ નિષ્ફળ છે. જેનો કશો ઉપયોગ નહિ તેજ નિષ્ફળ કહેવાય છે. મનુષ્યજન્મનું કર્તવ્ય ચાર પુરુષાર્થ સંપાદન કરવા એ છે અને એ જપારે ન થાય ત્યારે તે નિષ્ફળ કેમ ન કહેવાય? બકરીના ગળાં આગળ ઉત્પન્ન થયેલા આંચળમાંથી દૂધ નીકળતું નથી તેથી તેનું આંચળપણું નિષ્ફળ છે. જો દૂધને આપે તોજ તેનું આંચળપણું સફળ કહેવાય. એ આંચળનું દૃષ્ટાંત અહીં ચોગ્ય છે. જે જેનું કાર્ય હોય તે તેમણે કરવું જોઈએ. માણસનું કાર્ય પુરુષાર્થ સંપાદવાનું, અને આંચળનું કાર્ય દૂધ આપવાનું છે. જેમ બકરીનાં ગળાના આંચળ દૂધ નહિ આપવાથી નિષ્ફળ છે તેમ પુરુષાર્થ સંપાદન નહિ થવાથી માણસનું જન્મનું નિષ્ફળ છે. જન્મીને માત્ર કર્તવ્યજ એ છે કે પુરુષાર્થ સંપાદન કરવા. વિચારી જોઈએ તો ઘણાં કર્તવ્ય (વ્યાવહારિક અને પારમાર્થિક) એમા વિના અડચણે સમાઈ જાય છે. માત્ર તેમ સમજવાને મોટી અડચણ છે.

અનુક્રમ ચાર્થ બંધાયો છે. ધર્મ સિદ્ધ થયા પછી અર્થ સિદ્ધ થાય છે, ધર્મ અને અર્થ સિદ્ધ થયા પછી કામ સિદ્ધ થાય છે, અને ધર્મ અર્થ અને કામ સિદ્ધ થયા પછી મોક્ષ સિદ્ધ થાય છે. પણ તે આપણે આપણા જન્મનું સફળપણું કરવાને કરિયે ત્યારેજ. આ વિષય ઘણો ગંભીરતાથી વિચારવાનો છે. એ ચાર પુરુષાર્થના અર્થમાં એટલી તો ગંભીરતા રહી છે કે અવધી. કોઈ પણ વ્યવહાર કે પરમાર્થ સંબંધિ કાર્યની ગંભીરતા એનાથી જૂદી પડી શકે તેમ નથી. અને તેથીજ એક અમુકજ ધર્મ, અર્થ, કામ કે મોક્ષ છે એમ ન કહેવાય. એ ચાર પુરુષાર્થનાં કાર્ય એવાં હોવાં જોઈએ કે જેથી કલ્યાણની પ્રાપ્તિ થાય. એ તેવા ન હોય તો 'એક પણ પુરુષાર્થ સંપાદન ન કર્યો તેનો જન્મ વૃથા છે,' એ વાક્યને મહાન્ દાષ લાગે. જેથી અકલ્યાણ, અપકીર્તિ, અનાચાર અને મહાનુપદયોની અને કૃતિ-ક્રમ્ભૃતિની અવશા થતી હોય તેમા કશું પણ પુરુષાર્થપણું નથી.

ધર્મ શબ્દની પ્રવૃત્તિ, શાસ્ત્રમાં કહેલાં કર્મ કરવાથી થયેલાં ભાવિ-
કૃણનાં સાધનરૂપ સારાં અદૃષ્ટને વિષે, 'શ્રુતિસ્મૃતિભ્યામુદિતંયત્સર્વાર્થઃ'
(શ્રુતિસ્મૃતિમાં જે કહેલું હોય તે ધર્મ) એ વાક્ય પ્રમાણે શ્રુતિસંબંધિ
અને સ્મૃતિસંબંધિ કર્મમાં 'વિહિતક્રિયાસાધ્યોધર્મઃપુસાંગુણોમાર્થઃ'
(કહેલી ક્રિયાથી પુરૂષોએ સંપાદન કરવા ચોગ્ય ગુણુ 'ધર્મ' કહેવાય છે.)
એ વાક્યપ્રમાણે કર્મથી થનારાં અદૃષ્ટવિષે, તથા બીજાં અનેક
ઐહિક તથા આમુષ્મિક કલ્યાણનાં સાધનવિષે થાય છે. ન્યાયશાસ્ત્રના
કર્તા કણાદનો એવો મત છે કે જેથી સ્વર્ગ અને સાક્ષીની પ્રાપ્તિ
થાય અથવા અલૌકિક સુખની પ્રાપ્તિ અને દુઃખનો અત્યંત વિરામ
જેથી થાય તે ક્રિયાનું નામ ધર્મ કહેવાય. મહામુનિ મનુ પોતાની
સ્મૃતિમાં લખે છે કે,—

‘ચતુર્ણામપિવર્ણાનામાચારશ્ચૈવશાશ્વતઃ ।

આચારઃપરમોધર્મઃશ્રુત્યુક્તઃસ્માર્તૅવચ’* ॥

(આર્ય વર્ણનો આચાર પરંપરાથી ચાલતો આવેલો હોય છે. તે
શ્રુતિ અને સ્મૃતિએ કહેલો આચાર શ્રેષ્ઠ ધર્મ છે.)

‘વિદ્વાદ્ધિઃ સેવિતઃસદ્ધિર્નિલમદ્વેષરાગિભિઃ ।

હૃદયેનામ્પનુજ્ઞાતોયોધર્મસ્તંનિવોધત’† ॥

(વેદને જાણનારા, ધર્મી, અને રાગદ્વેષરહિત એવા મહાત્માઓએ
હૃદયથી જાણેલો જે ધર્મ તે સાંભળો)—અર્થાત્ વેદ પ્રમાણુ કરેલો અને
શ્રેયના સાધનરૂપ તથા મહાજનોએ જાણેલો તે ધર્મ કહેવાય.

‘કુલક્ષયે પ્રણશ્યંતિ કુલધર્માઃ સનાતનાઃ‡ ॥

(કુળના ધર્મને પ્રવૃત્તાવનાર પુરૂષના ક્ષયથી પરંપરાથી ચાલ્યા
આવતા કુળધર્મ (કુળ અને જાતિ પ્રમાણુ કરવાના જે આચાર તે)

* અધ્યાય ૧ યો શ્લોક ૧૦૭. † આણંદ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, અને શૂદ્ર.

‡ અધ્યાય ૨ જો શ્લોક ૧. § અધ્યાય ૧ શ્લોક ૪૦.

નાશ થાય છે.) એમ ગીતામાં અર્જુને શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું છે ત્યાં કુળધર્મ એટલે કુળની પરંપરાથી ચાલ્યો આવતો કુલાચાર અને નિયામચાર કહ્યો છે.

‘સ્વધર્મમપિચાવેક્ષ્ય નવિકંપિતુમર્હસિઃ’* ॥

(સ્વધર્મને પણ જોઈને તું કંપવા યોગ્ય નથી) એવી રીતે ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણે જ્યાં ઉપદેશ કર્યો છે ત્યાં ધર્મ શબ્દને જાતિધર્મમાં કહ્યો છે. જેમકે ‘દુદંસ્ત્વધર્મોનૃપતેઃપ્રજાનાપરિપાલનં’ (રાજાને યુદ્ધ કરવું અને પ્રજા પાળવી એ તેનો સ્વધર્મ છે.)

‘અયચેત્તમિમંધર્મ્યં સંપ્રાપ્તનકરિષ્યસિ ।

તતઃસ્વધર્મકીર્તિચ દિત્તાપાપમવાપ્સ્યસિ’† ॥

(તું સ્વધર્મરૂપ સંપ્રાપ્તને કરીશ નહિ તો તથો સ્વધર્મને ને કીર્તિને મેલીને પાપને પામીશ.) આ ઉપદેશ આપતાં વેદાક્ત જાતિધર્મ-માં ધર્મ શબ્દ દેખાડ્યો છે. સ્વધર્મ એટલે જાતિપ્રમાણે વેદાક્તધર્મ.

‘ત્રિવાસ્ત્વધર્મોવિગુણઃ પરધર્મોત્તન્નુષ્ટિતાત્ ।

સ્વધર્મોનિધનંત્રેયઃ પરધર્મોભયાવહઃ’‡ ॥

(પરધર્મ શાસ્ત્રપ્રમાણે બરોબર પાળવામાં આવતો હોય તો પણ તેનાથી બરોબર નહિ પળાતો સ્વધર્મ કલ્યાણકારક છે. ગમે તેવો હોય તો પણ સ્વધર્મમાં મૃત્યુ થાય તો પણ તે કલ્યાણરૂપ છે અને પરધર્મ ભય આપનાર છે.) એ બાદ, ગીતામાં અર્જુનને શ્રીકૃષ્ણે આપ્યો છે તેમાં અધિકાર પ્રમાણે વર્ણ અને આશ્રમના ધર્મને સ્વધર્મ લેખ્યા છે.

આ બધાં ઉપદેશો ‘જેન’ આનિબાવ જણાવ છે અને સિદ્ધ થાય છે કે શ્રુતિસ્મૃતિયે કહેલું કલ્યાણનાં સાધનરૂપ ઐહિક અને આત્મિક સુખ આપનારું અને પરમેશ્વરને પામવાનું કાયિક વાયિક ને

* અધ્યાય ૨ નો શ્લોક ૩૧. † અધ્યાય ૨ નો શ્લોક ૩૩.

‡ અધ્યાય ૩ નો શ્લોક ૩૫.

માનસિક જે કર્મ તે ધર્મ કહેવાય. ધર્મ સદૈવ વ્યવહાર અને પર-
માર્થને સારી રીતે સાધી આપે છે. ધર્મ એવું નામ લેતાં કોઈ પણ
સદાચાર કે સત્કર્મ પાછળ રહેતું નથી.

. આ ધર્મ પુરુષોએ પાળવો જોઈએ એ તેમનું કર્તવ્ય છે, અને
તે પેહેલું કર્તવ્ય છે માટે તેને ચાર પુરુષાર્થમાં પ્રથમ ગણેલ છે.
ધર્મ પુરુષાર્થ સંપાદન કર્યો એટલે બાકીના સંપાદન થતાં ઘણી
સુરહેલી નથી પડતી.

અર્થ—એ શબ્દના ઘણા અર્થ થાય છે પણ મુખ્ય ધન અને
પદાર્થ. (ધર્મથી થવાં જોઈએ તેવાં)

કામ—અનેક પ્રકારની ઇચ્છા, ભોગ (ધર્મથી ન અર્થથી થવાં
જોઈએ તેવાં)

મોક્ષ—મુક્તિ, સર્વ દુઃખ અથવા સંસારનો ત્યાગ. (ધર્મ અર્થ
અને કામથી થવાં જોઈએ તેવાં.)

ધર્મ એવી રીતે સંપાદન કરવો જોઈએ કે તે અર્થ, કામ અને
મોક્ષને સંપાદન કરાવે, અર્થ એવી રીતે સંપાદન કરવો કે તે ધર્મનું
રક્ષણ કરે અને કામ તથા મોક્ષને સંપાદન કરાવે, કામ એવી રીતે
સંપાદન કરવો જોઈએ કે ધર્મ અને અર્થનું રક્ષણ કરે અને મોક્ષને
સંપાદન કરાવે અને મોક્ષ એવી રીતે સંપાદન કરવો જોઈએ કે ધર્મ,
અર્થ અને કામનું સંપાદન કરવાપણું સફળ થાય.

એ ચારે પુરુષાર્થો પરસ્પર સંકળાયેલા છે. પેહેલો પુરુષાર્થ સં-
પાદન થયો એટલે તે બીજાને સંપાદન કરાવે છે, બીજા પુરુષાર્થ
સંપાદન થયો એટલે તે પેહેલાનું રક્ષણ કરી તેની સાથે રહી ત્રીજાને
સંપાદન કરાવે છે, ત્રીજા પુરુષાર્થ સંપાદન થયો એટલે તે પેહેલાનું
અને બીજાનું રક્ષણ કરી તેની સાથે રહી ચોથાનું સંપાદન કરાવે છે.
અને ચોથો પુરુષાર્થ સંપાદન થયો એટલે સર્વ કર્તવ્ય થઈ ચુકું.
નિરંતર કયો પુરુષાર્થ કયા પુરુષાર્થનો હેતુ છે અથવા કયો પુરુ-
ષાર્થ કયા પુરુષાર્થનું રક્ષણ કરે છે અથવા તે પુરુષાર્થો સઘળા એક

બીજા આગળ પાછળ ફેરવે. અને કોઈ સંબંધ ધરાવે છે તે વાત જોઈ જોઈ સુને તેમ માને એવી અને સૂક્ષ્મ છે. તોપણ એટલું નહીં થઈ શકે કે ધર્મ પુરુષાર્થ સર્વનું મૂળ છે. તો પુરુષાર્થ સિદ્ધ થયું પછી ચોથો સિદ્ધ થાય છે. પેટલો પુરુષાર્થ ધર્મ છે તે સંપાદન કરવાથી જન્મનું સફળ પડ્યું છે. તે સંપાદન થયા પછીજ અર્થ સંપાદન કરવો ઘટિત છે, ધર્મ અને અર્થ સંપાદન થયા પછી કામ સંપાદન કરવો ઘટિત છે અને ધર્મ અર્થ અને કામ સંપાદન થયા પછી મોક્ષ સંપાદન કરવો ઘટિત છે. ક્રમ ભરોબર છે. ચારેય પુરુષાર્થ સંપાદન થયા બેઠયે, તેવિના જન્મ વૃથા છે, તોપણ જેઓ ચારેય પુરુષાર્થથી હીન રહે છે તેના કરતાં જેણે એકાદ પુરુષાર્થ પણ સિદ્ધ કર્યો હોય તેનું જન્મનું સફળ છે. જન્મ ધારણ કર્યો એટલે જો પુરુષાર્થ સંપાદન કરવારૂપ કાર્ય તો બાણે આપણી પર ચોટી ચૂકે છે. તેની સાથે જો જો સદાચાર અને સત્કર્મ આ વિશ્વમાં છે તે કરવાનું પણ ચોટી ચૂકે છે. પરંતુ જો સમજણ કોઈ પુણ્યપ્રાણીને જ મનરાણમાં આવતી હશે, કોઈ સાહિત્ય લખનાર કહે છે કે—

- ક્લેશ્યાગ કૃતેઽર્પિતેન કરણવ્યહેન દેહેનચ ।
- સ્નાનયંત્રતર્જનતુર્જપતિચેન્મત્તુર્મિવંતુઃક્રુતઃ ॥
- રાત્રેશ્વજન્યાપનૈઃકર્મણાદત્તેયતેનૈવચેત્ ।
- પુત્રોઽર્હતિનિર્જશિરઃકથયરેતવાપરાધીતુકઃ ॥

અહીં । હોશ (અનેક પ્રકારની પીડાઓ)નો ત્યાગ કરવા માટે ઇશ્વરે શરીર અને ઇન્દ્રિયા અર્પણ કરેલાં છે, તથાજ જો પોતાને માટે અનર્થ સંપાદન કરવામાં આવે તો તેમાં નિયંત્રા ઇશ્વરનો શો દોષ? અર્થાત્ જોમાં ઇશ્વરનો દોષ નથી પરંતુ અનર્થને સંપાદન કરનારનો દોષ છે. કોઈ પુત્રને તેના પિતાએ તેના શત્રુનો જ્ય કરવા માટે શસ્ત્ર આપ્યું હોય તથાજ જો તે પોતાનું માથું છેદી નાંખે તો તેમાં કોણ અપરાધી? અર્થાત્ શસ્ત્ર આપનાર પિતા અપરાધી નહિ પણ પુત્ર પોતેજ અપરાધી છે.

આપણે આપણું હિત કરવાને મળેલાં સાધનો અહિતમાં વાપ-

રિચે ત્યારે તેમાં માત્ર આપણા દાષ છે. માટે જો ઘણું પુણ્ય દેહ ઇન્દ્રિયો આદિની અનુકૂળતા પ્રાપ્ત થઈ છે તો તેનો કલ્યાણનો માર્ગ સંપાદન કરવામાં ઉપયોગ કરી તેને સફળ કરવાં. આ વાત નિતર સ્મરણ રહેતી હોય તો પુરૂષાર્થ સંપાદન થયાવગર રહે નહિ.

સાણુભંગુર, અપવિત્ર, દુઃખરૂપ અને મૂલ્યવિનાનો છે તોપણ તે સર્વ કલ્યાણનું સાધન કરી આપવાનાં સાધનરૂપ હોવાથી અને પુરૂષાર્થોને પામવાનું દ્વાર હોવાથી આ મનુષ્યદેહ મહામૂલ્યવાન અને અતિ ઉપયોગી છે. માટે એ દેહનું આયુષ્ય વૃથા સમયગાળાવામાં અને કલ્યાણનું સાધન નહિ સંપાદન કરવામાં જવા દેવું ન જોઈએ એ બુદ્ધિવાનનું લક્ષણ છે.

બુદ્ધિમાં વિવેકવિચાર કરી કલ્યાણ કરનારા માર્ગ અથવા પુરૂષાર્થ સંપાદન કરી ન શકાય ત્યારે પછી મનુષ્યપ્રાણીમાં ને બીજાં પ્રાણીમાં શો ફર? અને પૂર્વે કાંઈ મનુષ્યાવતાર આવે તેહું કાર્ય થયું હોય તો તેનું શું સફળપણું? આપણે એક ગામથી રાતના ૭ વાગે ત્યાહી બીજે ગામ પોત્યવા વિચાર હોય પરંતુ માર્ગમાં ભુલા પડી જવાથી પાછા સવાર પડે ત્યાં જ્યાંથી ચાલ્યા હોઈએ ત્યાંજ આવીને ઉભા રહિયે, ત્યારે આખી રાત ડોળી તે શા કામની? તેમ કલ્યાણના સાધનરૂપ પુરૂષાર્થો મેળવી ફરી ફરી જન્મમરણ અને દુઃખ ન ભોગવવાં પડે તેને માટે આ મનુષ્યદેહવડે આપણે સંસારની સુસાફરિયે આવ્યા છિયે; હવે જો તે કામ સિદ્ધ ન થાય તો મનુષ્યદેહ અને તેવડે ભોગવેલું આયુષ્ય શા કામનું? વિદ્વાનો સાણુમાનની હાનિ થાય તે પણ સહન નથી કરતાં ત્યારે આ અનિર્વચનોય હાનિ તો કેમજ સહન કરવી જોઈએ? માટે અમારી તો એ પ્રાર્થના છે કે ધર્મ, અર્થ અને કામ એ પુરૂષાર્થોને સંપાદન કરી અનુક્રમે તેઓથી થતાં સુખ સંપાદન કરી મોક્ષ પુરૂષાર્થનાં સાધન સંપાદન કરી તમારું કર્તવ્ય અને તમારું જન્મ તથા જીવિત સફળ કરો અને ઇશ્વર તમને તેમાં સદૈવ સહાય રહો. (તંદાસ્તુ.)

શિક્ષકોનાં કર્તવ્યવિષે સંસ્કૃતનું પ્રાપાંતર.

(સાંધણ પાને ૧૮૭.)

મારા વાલા મિત્ર! વૈદ્યશાસ્ત્રો જોવાથી તમને તરત નિશ્ચય થઈ જશે કે કેટલાક એવા રોગો હોય છે કે જે માત્ર ભયથીજ ઉત્પન્ન થાય છે, કેટલાક એવા રોગો હોય છે કે જે માત્ર શોકથીજ ઉત્પન્ન થાય છે, કેટલાક એવા રોગો હોય છે કે જે માત્ર ચિંતાથીજ ઉત્પન્ન થાય છે, કેટલાક એવા રોગો હોય છે કે જે માત્ર મનના ઉદ્વેગથીજ ઉત્પન્ન થાય છે, અને કેટલાક એવા પણ રોગો હોય છે કે જેઓ અહિં (હિંદુસ્થાને ન ગમતા) પદાર્થોનાં સેવન થવાથીજ ઉત્પન્ન થાય છે. માત્ર આપણેજ નહિ પણ આપણા જેવા ઘણાઓ શિક્ષકનાં સિંહાસનઉપર નસીન થઈ નિશાળને ભપની રેહવાની જાણગારૂપ કરી મેલી છે, શોકને ઉત્પન્ન થવાની પૃથ્વીરૂપ કરી મેલી છે, ચિંતાનાં ઘરરૂપ કરી મેલી છે, ઉદ્વેગના આરામરૂપ કરી મેલી છે, અને અહિં પદાર્થોમા અગ્રેસર કરી મેલી છે. નિશાળે જનારાં બાલકોની મોટી સંખ્યામાંથી એવી સંખ્યા યોડીજ હશે કે જેને ભય નહિ થતો હોય, જેને શોક નહિ થતો હોય, જેને ચિંતા નહિ થતી હોય, અને જેને તે અંતરમાં આશુગમતી નહિ થઈ પડતી હોય. સ્થૂળ સુદ્ધિનાં માવતરે ભણવું અને ભણવાનું ફળ એટલુંજ ગણે છે, કે પોતાના દીકરાને સેહેજસાજ લખતાં વાચતાં આવડે એટલે તે ભણી ઉતર્યો અને ડ્યાંઈથી ૫-૧૦ રૂપૈયાનો પગાર કમાવા શીખે એટલે તેને ભણવાનું ફળ થઈ ચુક્યું. પણ આપણે તેમ ગણવાનું નથી. વિશ્વહિતૈષી જગદ્ભાંધવ આપણા આર્થ ભાઈ અને સદ્ગુણ ઉપદેશપ્રમાણે ભણવું અને ભણવાનું ફલ દોઈ-ત્રણ મંકારનું છે. આપણે આપણા બાલકોને અથવા આપણા વિદ્યાર્થીઓને વિદ્વાન્ થયા અથવા વિદ્વતાના ફલને પ્રાપ્ત થયા એમ ત્યારે ગણવા જોઈએ કે જ્યારે તેઓ વેદ, શાસ્ત્ર, ધર્મશાસ્ત્ર, પુરાણ, કાવ્ય, કથા, કથાનક, કોશ, ચંદ્ર, નાટક વિગેરે સંસ્કૃત ભા-

ધાના ગ્રંથોમાં અદ્વિતીયપણું ધરાવે અને સંસ્કૃત યોલવામાં ઉત્તમોત્તમ ગણાય; પોતાના દેશની ભાષા યોલવામાં, વાંચવામાં અને લખવામાં એકા ગણાય; જે જે વખતે જે જે દેશમાં જે જે રાજ્યમાં ભાષા સર્વોત્તમપણે ચાલતી હોય, તે તે ભાષા યોલવામાં, વાંચવામાં અને લખવામાં અતિમપણું ધરાવે; બીજી ભાષાઓના પણ ઉત્તમ ગ્રંથોના અભિપ્રાયથી અન્તરૂપ ન રહે; એટલુંજ નહિ પણ શાસ્ત્રોક્ત સદુપદેશપ્રમાણે વર્તે; માત્ર પોતાનાંજ સગાં સંબંધિ વિષેજ નહિ પણ આખા પોતાના દેશવિષે મમતા ધરાવે; સ્વદેશી બાંધવોને મનવચનકર્મથી સદા મદદ આપતાં પાછો પગ ન દે; આખા સ્વદેશના અભ્યુદયને માટે પોતાની શુદ્ધિ, પોતાનું બળ અને પોતાના ઉદ્યમપ્રમાણે કમ્મર કસવામાં કસુર ન કરે; સાધારણ માણસ કે પ્રાણીચોનું તો શું પણ પોતાના કષ્ટ દુર્મનોનું પણ અહિત કરવાની ઇચ્છા ન કરે, એટલુંજ નહિ પણ તેઓનું હિત કરવામાંજ પ્રયત્ન કરે; અને હુકામાં પારકે દુઃખે દુઃખી અને પારકે સુખે સુખી રહી, પરોપકાર કરવામાંજ પરાયણ રહી, પરદાર પરદ્રોહ અને પરદ્રવ્યથી દૂર રહી પોતે વિપત્તિચોથી ઝેઘકક રહી બિન્નબિન્ન વિપત્તિના વખતમાં તન મન અને ધનથી મદદ આપવામાં ઉત્સાહ ધરાવે; જન્મથી તે જીવિતના અંત પર્યંત અકૃત્ય નિંદ્ય અને અચોગ્ય કર્મોથી અજગા રહી, પોતાનો સર્વ અનુભવ લોકોપકારાર્થે ગ્રંથના આકારથી લખી, છેવટ પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વરમાં પરાયણ રહી, પોતાનાં શેષ રહેલાં આયુષ્યનાં વર્ષો નિર્જમન કરે; તેમ કોઈ દિવસ કે કોઈ રાત્રિ, કોઈ પહોર કે કોઈ ઘડી અને કોઈ ક્ષણ કે કોઈ લવ પણ પરમેશ્વરનાં સ્મરણવિતા અને વિશ્વહિતકારક વિચારવિતા જાવા દે નહિ.

આ પ્રમાણે આપણે જેઓને વિશ્વહિતૈથી ગણિયે છિયે, જેઓને જગદ્બાંધવ ગણિયે છિયે, જેઓને આપણા શિરછત્ર ગણિયે છિયે અને જેઓને સદુક્ત ગણિયે છિયે, તેઓ પાસેથી વખતો વખત સાંભળિયે છિયે. હવે વિચારો કે જે બાગકોને ઉપર પ્રમાણે વિદ્વાન્

કરવા છે તે બાળકોની તન્દુરસ્તી કેવી દૃઢ હોવી જોઈએ ? જે પ્રમાણે તેની તન્દુરસ્તી જોઈએ તેવી તન્દુરસ્તી ઉપર લખેલી નિશાળના શિક્ષકોના કાંબીના મારથી, ચાખખાના મારથી અને નેતરની સોટી-ચોટી મારથી, તાસ પામતા ઉદ્દેગ પામતા અને ચિંતામાં મગ્ન રહેનારા બાળકોનાં શરીરમાં કોઈ દિવસ પણ રહેવાની ખરી કે ? કોઈ દિવસ પણ રહેવાની નહિ. ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષનો જે શરીર ઉપર આધાર રહ્યા છે, તે તો બાળ અવસ્થાથીજ જ્યારે નિર્બળ શિશુ અને શિથિલ થઈ જાય, ત્યારે પછી તે બાળકમાં ધૈર્ય,^૧ સ્થિર્ય,^૨ વિપક્ષહિંચુંતા,^૩ અભીરૂતા,^૪ અને ઉદારસત્વતા^૫ વિગેરે ઉત્તમોત્તમ સફળતા કેમજ આવી ? તેમજ એતા કોઈનું ઐજાણું નથી કે માણસ જે કામ જે અભ્યાસ જે ભાષણ કે જે લખાણ પોતાનાં શરીરની આરોગ્યતાની વખતે કરે છે, તેનો સહસ્તાંશપણ અનારોગ્યતાની વખતે નહિજ કરી શકે. ત્યારે બિચારાં તેવાં બાળકો પોતાનાં નિર્બળ અને શિથિલ થઈ ગયેલાં મગજથી કેવી રીતે પોતાના પાઠ તૈયાર કરવામાં પાર પડી શકે ? દરેક કામ ઉત્સાહથી જેટલું અને જેલું થાય છે તેટલું અને તેલું શ્રમથી નથીજ થતું. ઉત્સાહ તો તેઓનો છેક માસ્તરોએ નિર્મૂળજ કરી નાંખ્યો હોય છે, એટલે પાઠમાં પાર પડવાની આશાજ શાની ? જેઓમાં શરીરશક્તિ નહિ ને જેઓમાં વિદ્યાની શક્તિ નહિ તેનાથી દશાભિમાન કે દશોદ્ધનો જુસ્સો પણ શું રાખી શકાય ? વળી દશાભિમાનનો જુસ્સો તેવાં માણસોમાં થઈ શકે છે કે જેનું મન કોઈનાથી થતા તિરસ્કારને સહન ન કરી શકે. પણ આપણા બાળકોનાં મન તો બાલપણામાં અસં માતાઓની ગાળો સાંભળીને અને મોટા થયા પછી સુસં મારુતરોની ગાળો અને તિરસ્કારકારક જૂદી જૂદી ભાષાઓના શબ્દો સાંભળી સાંભળીને દૃઢ અને તિરસ્કારસહિષ્ણું^૬ થઈ ગયાં હોય છે, એટલે તેને દશની પડતી દશાંથી અને દશને તિરસ્કાર થવાથી મનમાં દુઃખ શાનુજ આવે ?

૧ ધીરજ. ૨ સ્થિરપણું. ૩ વિપત્તિ મહન કરવાપણું. ૪ ન બીવાપણું. ૫ અતિ બળવાનપણું. ૬ અપમાન મહન કરવાનાં સ્વભાવવાળાં,

આમ લખવાથી માન્ય માસ્તરો તરફ કે સ્તુત્ય^૧ આસિસ્ટન્ટો તરફ કટાક્ષ છે એમ નથી, પણ મારો ખરો કટાક્ષ તો 'ભયવિના પ્રીતિ નહિ' અને 'માર જોદમું રત્ન છે' એમ ગણનારા જેઓ છે તે ઉપર-
જ છે. કેમકે ભયનો ઉપયોગ કરવાથી અને મારવાનો ધારો ચલાવ-
વાથી ઉપર લખ્યાં એટલાંજ નુકશાનો નહિ પણ ખીજાં અનેક
નુકશાનો થવાનો સંભવ છે. જે અનુભવી અને સુજ્ઞ મહાત્મા-
ઓએ 'કેળવણીમાં ભયનો ઉપયોગ ન કરવો પણ માયાનો^૨ ઉપયોગ
કરવો' એવું વાક્ય લખ્યું છે એમને ઉત્તમોત્તમ માન ઘટે છે. એમનાં
એ થોડા અક્ષરોથી ઘડાયેલાં વાક્યમાં પણ અર્થનું ગાંભિર્ય ઘણું
રહેલું છે. એ તો નિઃશંકપણે સિદ્ધ થાય છે કે જે જે કામ માયાનો
ઉપયોગ કરવાથી જેવું સિદ્ધ થાય છે, તેવું ભયનો ઉપયોગ કરવાથી
કદી પણ સિદ્ધ થતું નથી. તેમાં પણ બાલકોનું મન હાંશથી ભણ-
વાના વ્યસનમાં લગાડતું એમાં તો માયાનીજ જરૂર છે. જે શિક્ષકો,
'ગમે તો બાલકો આવે ને ગમે તો ન આવે, જ આવે ન આવ્યા
તો મારું શું ગયું? ક જોરહાજર રહ્યો તો બોગ એના, જ નથી
આવતો તેથી કાંઈ મારી પાઠશાળા શૂન્ય રહેવાની નથી,' એમ ગણ-
નારા છે, તેને તો તેથી કાંઈજ નુકશાન નથી, પણ જે શિક્ષકો પો-
તાની પાઠશાળામાં આવેલા દરેક બાલકોને પોતાના ઔરસ પુત્ર-
તુલ્ય ગણે છે, તેનાથી એક પણ બાલક જોરહાજર રહે તો કેમ
ઉપેક્ષા કરી શકાય? તેના મનમાં કેમ ચિંતા થયાવિના રહે? અને
તેના મનમાં 'જ નું મન આમ કરવાથીજ પાછું ભણવામાં જોડાશે,
ક નું મન આમ કરવાથીજ ઉઘાસી દૂર કરશે, જ બ્યારે મારી પાસે
આવ્યા ને તેવો ને તેવોજ રહે એ મારી શોભા નહિ, જ બાલક છે
ને એક વખત જોરહાજર રહ્યોને તેને 'કેમ જોરહાજર રહ્યો' એમ પુ-
છતાં પોતાનાં બાલપણુને લીધે સાચું બોલે તો શું થયું? તે આપણને
માવતર તુલ્ય ગણે છે તેથી નિર્ભય થઈ બોલે છે, એવિષે આંપણે
શું શેષ રાખવો ઘટે છે?' એવા એવા રાતદિવસ કેમ વિચાર આવ્યા

વગર રહે? એવા શિક્ષકોને તો માયાળુ માતાપિતાનું જેમ-મન પોતાનાં સંતાનના અભ્યુદયની,^૧ અભિવૃદ્ધિની,^૨ અને અભિસંરક્ષણની,^૩ ચિંતામાં રાતદિવસ રમ્યા કરે, તેમ પોતાનાં શિષ્યોનાં અભ્યુદય, અભિવૃદ્ધિ અને અભિસંરક્ષણની ચિંતામાંજ મગ્ન રહે છે. વાલા મિત્ર! આપણે શિક્ષકોને જે ઉત્તમોત્તમ ઉપમા આપિયે છિયે તે એજ કે. માયાળુ માતાપિતાનીજ. બાલકો પોતાનાં માતાપિતાના ઔરસપુત્ર ગણાય છે અને શિક્ષકોના ધર્મપુત્ર ગણાય છે. પ્રથમ બાલકના ગુરૂ માતાપિતા છે અને પછીથી ગુરૂ શિક્ષક છે. ત્યારે માયાળુ માતાપિતાએજ પોતાનાં સંતાનનાં હિત ને અહિતવિષે ખરો-ચિત્તાર કરવો એ તેઓનો ધર્મજ છે. પણ અકસોસ! દશ કાલ અને દશાની પ્રબળતાથી માવતરોજ અમારાં બાલકોનું હિત શું છે અને અહિત શું છે, તેઓનો અભ્યુદય શેમાં છે અને અનભ્યુદય શેમાં છે, તેઓને લાલ શેમાં છે અને હાનિ શેમાં છે, તેઓની પ્રતિષ્ઠા શેમાં છે અને અપ્રતિષ્ઠા શેમાં છે, તેઓને ભય શેમાં છે અને અભય શેમાં છે, તેઓનું કૃત્ય શું છે અને અકૃત્ય શું છે, અને હુંકામાં તેઓનો આ લોક અને પરલોક કેમ વર્તવાથી સુધરશે, એ બાબતમાં છેક અજ્ઞાન રહે છે. એટલુંજ નથી પણ કોઈ કોઈ વખત તો માતાપિતાઓજ પોતાનાં બાલકોનું હિતને બદલે અહિત, પ્રિયને બદલે અપ્રિય અને લાલકારક કાર્યને બદલે હાનિકારક કાર્ય કરનારાં થઈ પડે છે.

(અપૂર્ણ.)

વિદુરનીતિ.

(સાંધણ પાને ૧૯૧ થી.)

ત્યજેત્કુલાર્થેપુરુષં ગ્રામસ્યાર્થેકુલંત્યજેત્ ।

ગ્રામંનજપદસ્યાર્થે આત્માર્થેપૃથિર્વિત્યજેત્ ॥ ૧૭ ॥

કુળને માટે પુરુષને મેલી દેવો, ગામને માટે કુળને મેલી દેવું દશને માટે ગામને મેલી દેવું અને પોતાના રક્ષણને માટે પૃથ્વીને પણ મેલી દેવી.

૧ વધારે ઉદય. ૨ વધારે શક્તિ. ૩ વધારે રક્ષણ.

આવદ્યેયનંરક્ષેદ્વારનુરક્ષેદ્વનૈરપિ ।

આત્માનંસતતંરક્ષેદ્વારૈરપિવૈનૈરપિ ॥૧૮॥

આપત્તિમાં ઉપચોગી થાય તે માટે ધનનું રક્ષણ કરવું, તે વડે કુટુંબનું રક્ષણ કરવું, અને એ કુટુંબથી અને ધનથી પણ દેશનું નિરંતર રક્ષણ કરવું.

દ્યુતમેતત્પુરાકલ્પે દૃષ્ટૈવૈરકરંનૃણાં ।

તસ્માન્દ્યૂતનંસેવેત હાસ્યાર્યમપિબુદ્ધિમાન્ ॥૧૯॥

સત્ય યુગમાં દ્યૂત (જીગડું) રમવું તે માણસોમાં વેર કરનાર જોવામાં આવ્યું છે માટે બુદ્ધિવાન હોય તેમણે મરકરીને માટે-પણ દ્યૂતનું પાસું પકડવું નહીં (જીગડું રમવું નહીં.)

ઉક્તંમયાદ્યૂતકાલેપિરાજન્ નેદ્યુક્તંવચનંપ્રાતિષેયમ્ ।

તદૌષધંવધ્યમિવાતુરસ્ય નરોચ્ચતેતદ્વૈચિત્રવીર્ય ॥૨૦॥

હે રાજા! દ્યૂત રમવા વખતે પણ “આ દ્યૂત રમવું એ યોગ્ય નથી” એવી રીતે મરવા પડ્યો હોય તેને જેવું હિતકારક ઔષધ આપે તેવું વચન મેં કહ્યું હતું પણ તે તમને ગમ્યું નહિ.

કાકૈરિમાંશ્ચિત્રવર્હાન્મયૂરાન્પરાજયેથાઃપાંડવાન્ધાર્તરાષ્ટ્રૈઃ ।

હિત્વાસિહાન્ક્રોષ્ટુકાન્ગૂહમાનઃ પ્રાપ્તેકાલેશોચિતાત્વંનૈરંદ્ર ॥૨૧॥

હે રાજા! કાગડા સરખા કૌરવોથી, નાનાપ્રકારના રંગવાળાં મેરપીછવાળા મેર સરખા પાંડવોનો પરાજય કરવાને ઇચ્છે છે, અને સિંહને મેલી દેહને ગધેડાઓને સંધરો છે, તેથી જ્યારે વખત આવશે ત્યારે પછી તમે પસ્તાશો.

યસ્તાતનક્રુવ્યતિસર્વકાલં મૃત્યસ્યમક્તસ્યહિતેરતસ્ય ।

તસ્મિન્મૃત્યામર્તૈરિત્તિશ્વસંતિ નૈવૈનમાપત્સુપસ્થિજંતિ ॥૨૨॥

હે ભાઈ! નિરંતર સેવા કરનારા અને ધણીનું હિત કરવામાં ગુંથાએલા આકરઉપર જે હુમેશાં કોપ નથી કરતો, તે ધણીઉપર આકરો વિશ્વાસ રાખે છે અને તેને કુઝળી વખતમાં છોડતા નથી.

નમૃત્યાનાં વૃત્તિસંયોધનેન રાજ્યંધનસંજિઘક્ષેદાગૃં ।

ત્વજ્જીતિહોનેનંવંચિતૌવૈવિરુદ્ધાઃ જિગ્ધાહ્યમાત્યાઃપરિહીનભોગાઃ ॥૨૩॥

ચાકરોની અવિદ્યા હરી લઈને અપૂર્વ એટલે પારકું સંન્ય અને ધૂણી લેવાની ઇચ્છા ન કરવી, કેમકે છેતરાએલા, વિરુદ્ધ પડેલા અને રૂનેહવાળા પાણી બોગ જેના જતા રહ્યા છે એવા કારભારિયા નહીં એવી રીતે કરનારાનો ત્યાગ કરે છે.

• કૃત્યાનિપૂર્વપરિસંઘયાયસર્વાણ્યાયવ્યપેચાનુરૂપાંપ્રવૃત્તિમ્ ।

સંગૃહીપાદનુરૂપાન્સહાયાન્ સહાયસાધ્યાનિહિદુષ્કરાણિ ॥૨૪॥

જેટલાં કામ કરવાનાં હોય તેટલાં પ્રથમ 'આ થઈ શકે એવાં છે અને આ થઈ શકે એવાં નથી' એમ નિશ્ચય કરીને અને ઉપજ અને ખર્ચ પ્રમાણે ચાકરોની આજ્ઞા કરી આપોને પછી જેવા ચોખ્ખો હોય તેવા સહાય કરનારાઓનો સંગ્રહ કરવો, કેમકે ન થઈ શકે એવાં (ખીજનો દેશ લેવા જેવાં) કામો પાણી સહાયથી થઈ શકે તેવાં છે.

અભિપ્રાયંયોવિદિત્વાનુભર્તુઃ સર્વાણિકાર્યાણિકરોત્યતંદ્રી ।

વક્તાહિતાનામનુરક્તભાર્યઃ શક્તિજ્ઞભાત્મેગ્રહિસોનુકંપ્યઃ ॥૨૫॥

જે સૌવધાન પુરૂષ સ્વામીના અભિપ્રાયને જાણીને સર્વ કામો કરે છે, જે હિત હોય તે કહેનારો છે, જે પોતાની ઉપર પ્રીતિવાળો છે, જે પોતાથી મોટો અથવા માનવાચોગ્ય છે, અને જે પોતાની શક્તિને જાણે છે, તે, જેમ પોતાના દહુઉપર પોતે અનુગ્રહ કરિયે તેમ અનુગ્રહ કરવા ચોગ્ય છે.

વાક્યંતુષોનાદ્વિયતેઽનુશિષ્ટઃ પ્રત્યાહયશ્વાપિનિયુજ્યમાનઃ ।

• પ્રજ્ઞાભિમાની પ્રતિકૂલત્રાદી ત્યાગ્યઃસતાદૃક્ત્વરથૈવમૃત્યુઃ ॥૨૬॥

જે મોટાનાં પુછણામાં પેશીને ધણીનાં વાક્યને આદર આપતા ન હોય, જે કામમાં જોડેલો હોય તેા સામુ બોલતો હોય, જે હું બુદ્ધિમાન છું એમ અભિમાન કરતો હોય, અને જે ધણીની આજ્ઞાથી વિરુદ્ધ બોલતો હોય, તેવો ચાકર તત્કાળ મેશી દેવો જોઈએ.

અસ્તબ્ધમક્ષીરમદીર્ઘસૂત્રં સાનુક્રોષંશ્લક્ષ્ણમહાર્યમન્વૈઃ ।

અરોગજાતીયમુદારવાક્યં દૂતંવદંત્યષ્ટગુણોપપન્નં ॥૨૭॥

જે ઝાડ જેવો અથવા અભિમાની ન હોય, જે સામર્થ્યવાળો હોય, જે જલદી કામ કરનારો હોય, જે દયાવાળો હોય, જે મીઠું મીઠું વાલનાર હોય, જે બીજ કોઈથી હરાવી ન શકાય એવો હોય, જે જરા પણ રોગી ન હોય, અને ચુકિતવાળી જેની વાણી હોય, એમ જે આઠ ગુણથી યુક્ત હોય તેને 'દૂત' એમ વિદ્વાનો કહે છે. અને તેવો દૂત મોકલવો જોઈએ.

નવિશ્વાસાઙ્ગાતુપરસ્થગેહે ગચ્છેન્નરશ્ચેતયાનોવિકાલે ।

નચત્વરેનિશિતિષ્ટેન્નિગૂઢો નરાજકામ્યાંયોષિતંપ્રાર્થયીત ॥૨૮॥

સંધ્યાકાળ વખતે પુરૂષે, જે વિશ્વાસપિનાનો માણસ હોય તેના ઘરમાં જાણી જોઈને કોઈ દિવસ જાણું નહિ, રાત્રિની વખતે એવન્ટામાં સંતાઈને ન ઉઠું રેઠું, અને રાજની જેના પર પ્રીતિ હોય તેવી સ્ત્રીને ભોગવવાની પ્રાર્થ કરવી નહિ.

નનિન્દવંમંત્રગતસ્યગચ્છેત્સંસૃષ્ટમંત્રસ્યકુસંગતસ્ય ।

નચબ્રૂયાન્નાશ્વસિમિત્વયીતિ સકારણંવ્યપદેશંતુકુર્યાત્ ॥૨૯॥

ખીજ ઘણા વિચાર આપનારાના વિચારથી જેનો વિચાર ભળી ગયો હોય, એવા નકારી સંગતના માણસના ખાનગી વિચારમાં રહેલા અભિપ્રાયની નિંદા ન કરવી, તેમ 'તમે ઘણાના વિચાર લોછો માટે મને તમારેવિષે વિશ્વાસ નથી' એમ પણ ન કહેવું, પણ કાંઈ કારણ બતાવીને તેમાંથી નીકળી જવું.

ઘૃણીરાજાપુંશ્ચલીરાજમત્યઃ પુત્રોભ્રાતાવિધવાવાલપુત્રા ।

સેનાજીવીચોદૃતભૂતિરેવ વ્યવહારેષુવર્જનીવાઃસ્યુરેતે ॥ ૩૦ ॥

લાજવાળું માણસ, રાજા, વેશ્યા, રાજાનો ચાકર, પુત્ર, ભાઈ, ખાજક છોકરાવાળી વિધવા, સેનાથી જીવનાર, અને જેને અધિકાર ઉપરથી દૂર કરેલો હોય, એ સઘળાંને ધન આપવા આદિ વ્યવહારમાં ત્યાગ કરવો.

(અપૂર્ણ.)

રાજકુમાર ચંદ્રાપીઙ્ગત્યે શુકનાશનો ઉપદેશ.

(સાધણપાને ૧૮૩ થી.)

અભિષેકના સમયેજ મંગળ કળશના પાણીથી કુમ જાણે ઘાવાઈ જીવું ન હોય તેમ રાજાઓનું ડાહ્યાપણ ઘાવાઈ જાય છે, અગ્નિકાંચ સખંધી ધૂમાડાથી કુમ જાણે મેલુ થઈ જીવું ન હોય તેમ તેઓનું હૃદય મેલું થઈ જાય છે, પુરોહિતના દર્ભના અગ્રભાગથી કુમ જાણે ઉડાડી દેવાતી ન હોય તેમ ક્ષમા ઉડી જાય છે, પાગડીના પેચથી કુમ જાણે ટંકાઈ જીવું ન હોય તેમ વૃદ્ધપણ આવવાનું સ્મરણ ટંકાઈ જાય છે, છત્રની છાયાથી કુમ જાણે પરલોકનું દર્શન નિવારણું ન હોય તેમ નિવારાય છે. અમરના પવનથી કુમ જાણે હરાઈ જીવું ન હોય તેમ સત્યવાદીપણ હરાઈ જાય છે, છડીથી કુમ જાણે નસાડી મેલાતા ન હોય તેમ ગુણો સઘળા નસાડી મેલાય છે, જય જયના પોકારથી કુમ જાણે તિરસ્કાર કરાતો ન હોય તેમ સારા વાદનો તિરસ્કાર કરાય છે, અને ધ્વજ પતાકાના છેડાથી કુમ જાણે દૂર કરાતો ન હોય તેમ યશ દૂર કરાય છે; તેમજ કુટલાક તો થાકી જવાથી શિથિલ થઈ ગયેલા શકુનિના ગળા સરખી ચપળ, પતંગીયાના ઝબકારાની પેઠે જરાવાર મનોહર લાગે તેવી, અને મનસ્વી પુરોહિતે અવખોડેલી એવી સંપત્તિથી લોભાવાતા, થોડા ધનના લાભમા લેવાઈ જવાથી પોતાના જન્મને ભૂલી જતા, અનેક દાષ જોટલે અનેક માણસોના હાથથી ગુથાયેલી નહારી થઈ ગયેલી કૂલની માળાથી જાણે તેમ અનેક અવિનયઆદિ દાષે ભરેલા રાગના આવેશથી બાધ કરાતા, નાનામકારના પારદાદિ રસની પેઠે નાનામકારના વિષયનો સ્વાદ લેવાની લાલસા રાખનારાં પાંચ છતાં હજાર જેવા લાગતાં ઇંદ્રિયોએ શ્રમ પમાડાતા, અંચળ પ્રકૃતિ હોવાથી અને વિસ્તાર પામવાથી પોતે એક છતાં હજાર ચણાને પામેલા મનવડે આકુળ કરાતા, વિહંગપણાને પામે છે; કોઈ ગ્રહથી જાણે ઘેરાતા ન હોય તેમ ઘેરાય છે, ભૂતવડે જાણે પરાભવ ન પામતા

હોય તેમ પરાભવ પામે છે, મંત્રવડે જાણે આવેશવાળા ન કરાતા હોય તેમ આવેશવાળા કરાય છે, બળે જાણે રોકી રખાતા ન હોય તેમ રોકી રખાય છે, વાયુવડે જાણે ઉડાડાતા ન હોય તેમ ઉડાડાય છે, પિશાચોવડે જાણે ગળાતા ન હોય તેમ ગળાય છે, કામદેવના બાણવડે જાણે મર્મસ્થાન ભેદાયાં ન હોય તેમ હજાર પ્રકારે મોઢાં મરડે છે; ઘણા તાપથી તપતા હોય તેમ એછાએ કરે છે, અતિ માર પડ્યો હોય તેમ અંગને ટેકી નથી શકતા, કુકડાની પેઠે આહી ચાલ ચાલે છે, અધર્મથી જેની ગતિ નાશ થઈ છે એવા પાંગળાની પેઠે બીજું કોઈ ચલાવે ત્યારે ચાલે છે, ખોટા વાદરૂપ વિષના વિપાકથી જેમ જાણે મુખમાં રોગ થયો હોય તેમ અતિ મેહેનતે બેલે છે, સમપણું નામના વૃક્ષો જેમ કૂલના પરાગના વિકારથી પાસે રહેનારાઓના માથામાં શૂળ ઉત્પન્ન કરે છે. તેમ તે કૂલના અને મુવણીદિકના વિકારથી પાસે રહેનારાના માથામાં શૂળ ઉત્પન્ન કરે છે, મરણ પાસે આવ્યું હોય તેની પેઠે આગળ ઉભેલા બંધુ-જનને પણ આગળખતા નથી, આંખો ઉઠી હોય નહિ જાણે તેમ તેજસ્વીને દેખતા નથી, કાળરૂપ સર્પે ડસેલા હોય નહિ જાણે તેમ મહા મંત્રોથી પણ જાણત થતા નથી, ખરીપારીની પેઠે તાપને સહન કરતા નથી, જેમ દુષ્ટ થઈ ગયેલા હાથીએ મોટા સ્તંભ સાથે નિશ્ચળ બાંધ્યા હોય તાપણુ તે ઉપદેશ માનતા નથી, તેમ તેપણુ મોટા સ્તંભથી નિશ્ચળ કર્યા છતાં પણ ઉપદેશ ગૃહણ કરતા નથી, અતિ તૃણારૂપ વિષના વેગથી મૂંઝે પામી ગયેલા તે સઘળું સોના સરખું દેખે છે, પાણી ચડાવવાથી તીક્ષ્ણતા જેની વધી છે એવી-તરવારો ખીજની ઉરફેણીથી નાશ કરે છે તેમ મદિરાપાનથી વધેલું છે તીક્ષ્ણપણું જેનું એવા તેઓ ખીજની પ્રેરણાથી નાશ કરે છે, ઉંચે રહેલા કૂળને જેમ દંડના પ્રહારથી નીચે પાડે તેમ દૂર રહેનારા મોટા કૂળને પણ દંડ નાખીને શિક્ષા કરે છે, ઋતુવગરનાં કૂલની પેઠે સ્નેહર આકૃતિવાળા છતાં લોકના નાશના હેતુરૂપ છે, રમશાનનો અગ્નિ અતિ લગ્યાનક ભરમવાળો હોય છે તેમ તે અતિ લગ્યાનક

વિભૂતિવાળા હોય છે, આખંત રોગવાળાની પેઠે દુકી નજરવાળા હોય છે, કામિયાને ઘેર જેમ શુદ્ધ એટલે નીચ લોકો રહે છે તેમ તેઓને ઘેર પણ શુદ્ધ એટલે વશ્યાઆદિક લોક રહે છે, મરણ સમયના ઢાલની પેટું કાને સાંભળતાં પણ ઉદ્વેગ કરે છે, મોટા પાપના સમુદ્ધની પેટું સંભારતાં પણ ઉપદ્રવ ઉત્પન્ન કરે છે, અને પ્રતિદિવસ પાપથી ભ્રષ્ટિ ભરેલા હોય તેમ પુણ્ય શરીરવાળા હોય છે; તથા તેની અવસ્થા એવી હોય છે કે હજારો દુઃખરૂપ બાણના નિશાનપણાને પામેલા તેઓ રાદ્રઠાના ઘાસઉપર રહેલાં પાણીના ટીપાં જેમ પોતે પડી જાય છે તે જાણતાં નથી તેમ નીચે ઉતરી ગયેલાં પોતાના મનને પણ તે રાજ્યો જાણતા નથી.

સ્વાર્થ સાધવામાં તત્પર રહેલા, ધનરૂપ માંસના કોળિયા કરવામાં ગીધપક્ષી જેવા અને સભામંડપરૂપ કમળને ઠગનાર બગલારૂપ પુરુષો કેટલાક રાજ્યોને 'જીગડું એજ રમત છે, પરસ્પરી પાસે જવું એજ ચતુરાઈ છે, મૃગયા એજ મેહેનત (કસરત) છે, મદિરાપાન એજ વિલાસ છે, ઉન્મત્તપણું એજ શૂરાતન છે, પોતાની સ્ત્રીનો ત્યાગ કરવો એજ નિર્વ્યસનપણું છે, ગુરજનનાં વચનનો તિરસ્કાર કરવો એજ 'પરજા કર્તવ્ય' છે, નાચ, ગીત, વાજાં, અને વેશ્યામાં આસક્તિ રાખવી એજ રસિકપણું છે, મોટા અપરાધો ન સાંભળવા એજ મોટી ઝેહરખાની છે, કોઈએ કરેલા પરાલવને સહન કરવો એજ ક્ષમા છે, સ્વચ્છંદપણું એજ પ્રભુપણું છે, દેવતાઓનું અપમાન કરવું એજ મોટું બળવાનપણું છે, બંદીજને કરેલાં વખાણ એજ યશ છે, અપણપણું એજ ઉત્સાહ છે, વિરોધ નહિ જાણવું એજ અપક્ષપાતપણું છે,' એમ સમજવું છે, અને છેતરવામાં કુશળ ધુતારાઓ મનમાં મરકરી કરતા મનુષ્યને ન ઘટે તેવાં વખાણથી છેતરે છે તોપણ ધનના મદથી ઉન્મત્ત ચિત્તવાળા તે પોતામાં અકલ નહિ હોવાથી ઉપર કહેલું અંગીકાર કરી પોતાને વિષે જોઈ અભિમાન રાખે છે; મત્ત્ય ધર્મવાળા છતાં કેમ જાણે કોઈ દેવતાના અંશથી પોતાનું શરીર અવતરેલ હોય અને કેમ જાણે દેવતાવાળું હોય તેમ જોયા કરે છે, કોઈ ચાકર પો-

તાની મરકરી કરે તો તેને સાખાશી આપે છે, દેવતાના સરખાં કામની એટલા કરવાના વિચારથી સર્વ માણસોનાં હસવાનાં પોત્ર આવે છે, દેવતાનો આરોપ કરવો, છેતરવું અને ન ઘટે તે ઘટાવવું તેથી હાણાયેલા તે રાજાઓ જાણે બીજા બે હાથ માંહી પેસી ગયા, ન હોય તેમ પોતાના બે હાથને સંભાળે છે,* ત્રીજા આંખ કપાળનો આમરીમાં દંકાર્થ ગઈ હોય તેમ તેની શંકા કરે છે, કોંઈને દર્શન આપવામાં પણ અનુગ્રહ ગણે છે, કોઈ ઉપર દષ્ટિ પડી જાય તો તે ઉપકાર કર્યો લેખે છે, કોઈ સાથે થયેલાં ભાષણને ધનનું દાન આપ્યા ખરેખર ગણે છે, હુકમ કરવો તે પણ વરદાન આપવારૂપ માને છે, સ્પર્શ કરવો તે પણ પાવન કરવાપણું સમજે છે, ખોટાં વંખાણ કરવાથી ગર્વ આવી જવાથી દેવતાઓને નમતા નથી, ખાલજોને પૂજતા નથી, માન્યજનોને માનતા નથી, પુજવાયોગ્યને પૂજતા નથી, પ્રણામ કરવાયોગ્યને પ્રણામ કરતા નથી, ગુરુ આવે ત્યારે ઉભા થતા નથી, વૃથા મેહેનતથી વિષયના ઉપભોગનું સુખ અંતરમાં રહી ગયું છે એમ કહીને વિદ્વાનને હસે છે, ઘરડપણનાં વિકળપણાનું ખોલવું છે એમ વૃદ્ધજનોના ઉપદેશને જાણે છે, કારભારિયા ઉપદેશ આપે તો પોતાની બુદ્ધિને પરાભવ કરે છે એમ જાણી ધૃષ્ટી કરે છે, અને હિત દેહેતારો હોય તેની ઉપર ક્રોધે છે; ખરેખર તેનેજ વખાણે છે, તેનુંજ રટણ કરે છે, તેનેજ પકડે રાખે છે, તેનેજ વધારે છે, તેની સાથેજ સુખે ખેસે છે, તેનેજ આપે છે, તેનેજ મિત્ર કરે છે, તેનુંજ વચન સાંભળે છે, તેની ઉપરજ ક્ષીણ થાય છે, તેનેજ બહુ માને છે, તેનેજ ખીઠ ગણે છે, દુઃખે નિરંતર વારંવાર બે હાથ જોડી બીજાં કાર્ય મેલીને પોતાના દેવતાની પેઠ તરફને સ્તુતિ કરે, અથવા જે તેઓનું મહાત્મ્ય વધારે છે; જેઓને અતિ પાપી ઉપદેશથી દયા વગરનું કુટિલતાવાળું શસ્ત્ર મમાણું છે, અભિચાર (મારાણ પ્રયોગ)ની ક્રિયાવડે કેવળ દૂર મહત્તિવાળા જેના કળગુરુ છે, બીજાનું ચિત્તવન કરવામાં તત્પર રહેલા મંત્રિયા જેને ઉપદેશ કર-

* અર્થાત્ પોતે જાણે અત્યર્થ ન હોય તેમ જાણે છે.

નારા છે, હજારો રાજાઓએ જોગવીને ત્યાગ કરી નાંખેલી રાજલક્ષ્મીમાં જે ની આસક્તિ છે, હિંસા જેમાં મુખ્ય છે એવાં શાસ્ત્રોમાં જેના પ્રવેશ છે અને સહજ પ્રેમથી ભરેલાં હૃદયવાળા અને આધીન રહેનારા ભાયાતોને ઉપેક્ષી નાંખવા એજ જેનું કામ છે, એવાઓનું શું ચિંત્ય છે? અર્થાત્ કાંઈ ચિંત્ય નથી, સઘળું અચોગ્યજ હોય છે.

રાજકુમાર ! એ પ્રમાણુ છે, માટે એવી રીતે અતિકપટ ભરેલા અને હજારો દુઃખની એટાથી અતિભયંકર રાજ્યકારભારમાં તથા મહામોહરૂપ અંધકાર કરનાર આ યુવાવસ્થામાં તમારે એવી રીતે વર્તવું કે, જેમ માણસો હસે નહિ, સાધુજનો નિંદે નહિ, ગુરુજનો ધિક્કારે નહિ, સુહૃદ્જનો ઠપકો આપે નહિ, વિદ્વાનો ખેદ લાવે નહિ, દુરાચારિયો છેતરે નહિ, કુશળ પુરૂષો મશ્કરી કરે નહિ, ચાહિપાલોકો પરાભવ કરે નહિ, સેવકરૂપ નાર કરકી ખાય નહિ, દૂતારાઓ ઠગે નહિ, સ્ત્રિઓ મોહ પમાડે નહિ, લક્ષ્મી તિરસ્કાર કરે નહિ, મદ નચાવે નહિ, કામદેવ ઉન્મત્ત કરે નહિ, વિષયો નીચે નાંખી દે નહિ, રાગ આકર્ષણ કરે નહિ, અને મુખ ત્યાગ કરે નહિ; જે ચંચળ હૃદયના અને મૂર્ખ હોય તેનેજ ધન મદ ઉપજાવે છે, પણ તમે તો જેવા જોઈએ તેવા પ્રકૃતિથી ધીર છો તથા પિતાજીએ મોટા પ્રયત્નથી દ્રવ્યવેળા છો, તો પણ તમારા ગુણવડે યથેક્ષો સતોષ મને આ રીતે બોધાવે છે, માટે ફરીતે પણ હું આપને કહું છું કે, ભલે વિદ્વાન્ હોય, સાવધાન હોય, મહાબલવાન્ હોય, કલ્પો હોય, ધીરજવાન્ હોય, અને ઉઘમી હોય તોપણ તેવા પુરૂષને પણ આ અવિનય ભરેલી લક્ષ્મી ખળ કરી મેલે છે. પિતાજીએ જીવવાનીના આરંભમાં રાજ્યાભિષેકરૂપ મંગળ કાર્ય કર્યું છે તેનો પુણ્યને લીધે અનુભવ કરો, કુળઉત્તાર ચાલી આવેલી અને પૂર્વજોએ ઉપાડેલી રાજ્યની ઘોસરીને ઉપાડી શત્રુઓનાં મસ્તકો નમાવો, પોતાના બંધુવર્ગનો ઉદય કરો, જે કે તમારા પિતાજીએ સાત દ્વિપ અને સાત સમુદ્રવાળી પૃથ્વી જીતી જે તોપણ રાજ્યાભિષેક યથા પછી દિગ્વિજયનો આરંભ કરી ચોતરફ

કરીને વિનંત્ય મેળવો. આજ સમય તમારે પ્રતાપ ખેંસારવાનો છે. પ્રતાપ ખેંસે ત્યારેજ રાજા ત્રિલોકીને જ્ઞનારની પેઠે સફળ આજ્ઞાવાળો થાય છે.”

પુસ્તકોની પહોંચ.

‘પંચદશી’ નામનો ગ્રંથ મૂળ સંસ્કૃતમાં છપાયેલો આર્યધર્મપ્રકાશને મળ્યો છે, તે સ્વિકારિયે છિયે.

આશરે પાંચસો અથવા સાતસો વર્ષઉપર વિદ્યારણ્યસ્વામી નામના મહાત્માએ મુમુક્ષુના હિત માટે આ ગ્રંથ ૧૫ પ્રકરણથી રચ્યો છે. કેટલાક કહે છે કે એ ગ્રંથ અધુરો રહી જવાથી ભારતી-તીર્થસ્વામિએ પૂર્ણ કર્યો છે.

શ્રીવિદ્યારણ્યસ્વામી ઘણાજ પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન્ થઈ ગયા છે. એમના રચેલા ગ્રંથ ઘણા છે અને એ ઉપરથી સિદ્ધ થઈ રહે છે કે તેઓ સર્વ વિદ્યાને જાણતા હતા. તેમની ઉત્તરાવસ્થામાં આ ગ્રંથ થયો છે. વેદાંત વિદ્યાના ઘણા ગ્રંથો છે તેમાં પંચદશી પ્રથમ ગણાવા યોગ્ય છે. વેદાંત પ્રક્રિયાનો બીજો કોઈ ગ્રંથ આની બરાબરી કરી શકે એમ અમે માનતા નથી. એ ગ્રંથઉપર સંસ્કૃત ટીકા વિસ્તારવાળી ઘણી સરસ છે, અને કેટલીક ભાષા ટીકા પણ થયેલી છે. જેને એ ગ્રંથના પૂર્ણ અભ્યાસ થયા તેને બીજા ગ્રંથની જરૂર રહે તેવું નથી. શ્રીવિદ્યારણ્યસ્વામી ગ્રંથકર્તા થઈ ઘણા પ્રસિદ્ધ થયા છે અને તેમના ગ્રંથો પણ ઘણા પ્રસિદ્ધ છે. માટે વધારે ખોલવું કે લખવું પડે તેમ નથી. જે માતાપિતાના તે પુત્ર થયા તેમને ધન્ય છે. એવા વિદ્વાનો આ આર્યાવર્તને શોભાવતા રહે એવી અમારી પરમેશ્વરપાસે પ્રાર્થના છે. હાલમાં આ ગ્રંથને અહીંના શેઠ-શરીફભાઈ સાહેબહુમદે નિર્ણયસાગર પ્રેસમાં તાજુક આકારમાં મૂળ સંસ્કૃત છપાવ્યો છે. જાતે હિંદુ નહિ છતાં એમને વેદાંતનો ઘણો શોખ છે અને તેવાં પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ પાઠવામાં ઘણા ખંતી છે એ ખુશીની વાત છે. પાસે રાખવા કે પાઠ કરવાને

ઉપયોગી થઇ પડે તેવો છે. બીસ પેજ બસો પાનાની ને પાકા મુદાંતી આ ચોપડી છે. કિંમત આના ૧૦ છે, ટપાલખર્ચ જુદો.

‘આશોચનિર્ણયનું’ ભાષાતર’ નામનું પુસ્તક આર્યવર્ષમકાશને બનાવનાર તરફથી મળ્યું છે તે ઉપકાર સાથે માન્ય રાખિયે છિયે. આ પુસ્તક હાલમાં લોકોને ઉપયોગી થઈ પડે તેવું છે. સંસ્કૃત જાણના સંજોગના કરતાં ગુજરાતી જાણના સંજોગને વધારે ઉપયોગી અને ધર્મના વિષયમાં તેવાંજોગને નિઃસંદેહ કરનાર થશે. કવિ રણછોડલાલ ગુજરામનું આ પ્રથમ અમને ગમ્યું છે. ભાષા સરલ સમજાય તેવી થઈ છે. વળી પાછળના ભાગમાં સંસ્કૃત પણ દાખલ કર્યું છે એ ઠીક કર્યું છે, જેથી વિદ્વાનોને અનુકૂળ થશે. શેઠ લક્ષ્મીદાસ ખીમજીના આશ્રય નીચે છપાયાથી એ સારુંજોગ પણ માન ઘટે છે. અમે આશા રાખિયે છિયે કે આવાં પુસ્તકો બહાર પડે અને તેમને આવી રીતેજ આશ્રય મળે. કેમકે આ પેજ પૃષ્ઠ ૩૨. કિંમત આના ૪ છે.

મૂળ સંસ્કૃત રચનાર મંબક શાસ્ત્રીનો મોટો આભાર માનવો જોઈએ કેમકે તેના રચેલ ‘યજ્ઞકી’ નામના લઘુ પુસ્તકનું આ ભાષાતર છે.

‘વાલ્મીકી’ નામનું પુસ્તક તેના છપાવનાર રચનાર તરફથી મળ્યું છે તે સ્વીકારિયે છિયે.

મૂળ અને ટીકા બેય હિંદી ભાષામાં સારા બાળબોધ અક્ષરથી લખેલ છે. વેદાંતના પુસ્તકો છપાવવા બહાર પાડવામાં પંડિત ખીતાબરજ તથા શેઠ સરીફલાઈ સાલેમહમદ ઠીક પ્રયત્ન કરે છે. વેદાંતના ભાષા ગ્રંથો પણ કંઈ ચોડા નથી, તોપણ આ પુસ્તક અનુપયોગી જાય એમ લાગતું નથી. કેમકે તેમાં વેદાંત પ્રક્રિયાનાં બીજાં પુસ્તકોના અભિપ્રાયો જોડવાયેલા છે. તે નામ પ્રમાણે બાળબોધને ઉપયોગી છે.

આ પુસ્તક મૂળ તો રાઘવાનંદજીએ છપાવ્યું હતું પણ આ બીજા આવૃત્તિમાં મૂળમાં કંઈ સુધારો વધારો કરી તેની ટીકા કરી બહાર પાડ્યું છે એમ પ્રતાવનામાં દર્શાવે છે. હાલના કરતાં આગળ સંસ્કૃત

નહિ જાણનારા પણ સારા બોધવાળા હતા, એમ તેમનાં નીકળી આવતાં અનુભવનાં પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરી આપે છે. પૃષ્ઠ ૧૭૫ કેમી. કિંમત પુઠાવિના ૦-૧૦-૦ તથા પુઠાવાળાંનો રૂ ૧) છે.

જનસ્થિતિવિષે દોહરા.

હની હની રોટલી, શાક દાળ ને ભાત;
ખાતાં પીતાં ખેલમાં, જય દિવસ ને રાત.
પેરે ઝોઢે અંગપૂર, ભાતભાતનાં વસ્ત્ર;
પૈસા માટે પ્રેમથી, કરે પ્રયત્ન સહસ્ર.
સરલપણું સમજે નહિ, આઠા અવળા જાય;
કુર્ચુણના સરદાર પણ, ગુણ પોતાના ગાય.
ઘણાં ઘરેણાં ઘાલવાં, ઘટિત ગણે તે રીત,
ગાય ગળાં પકતાં કરી, અવગુણકારક ગીત;
કામ ક્રોધ મદ મોહ ને, મત્સર લોભ લગાર;
અળગા કદી કરે નહિ, કપટીના સરદાર.
ભાતભાતની શોભતી, અચરતકારક ચીજ;
લેવા ભોગવવા ભલી, થાય સદા તજવીજ.
ધર્મ ન જાણે લેશ પણ, કલેશ કરે દિનરાત;
પંક્તિતા પરખાવવા, વળી વગોવે જાત.
ન સંબંધને ઝાળાળે, આપે નહિ સંતોષ;
રાતદિવસ સહુ સાથે પણ, રાખે હૃદયે રોષ.
દોષ ન જાણે દેહના, પણ અભિમાન અપાર;
આહંકારમાં સત્યને, સમજે નહિ લગાર.
સંપાદન પુરૂષાર્થનું, કરી શકે નહિ લેશ;
કરે ન સંગત સુસની, પરાપકારે દ્વેષ.
શ્રવાણ કરે નહિ શાસ્ત્રનું, એવા આઠા લોક;
સુખ પામે શી રીતથી, તને કેમ તે શોક!
એવા નરનાં જન્મવાં, નિષ્કૃણ કેમ ન જાય!
ભૂલી ભવાટવીવિષે, અગણિત ગોદા ખાય.

વિજ્ઞાપિ,

આજકાલ આપણા ગુજરાતી વર્ગમાં અનેક ચિત્ર વિચિત્ર રીતો નજરે આવે છે. કેટલાક વિદ્વાન્ પુરષોએ તો મરાઠી વર્ગની પેઠે પોતાની સ્વતંત્ર વિચાર ન દર્શાવતાં પ્રાચિન વિદ્વાનોના વિચાર અન્યભાષામાંથી તરજુમો કરી આપણી ગુજરાતી ભાષામાં આણવાં પ્રયત્ન કરેલ છે. પણ બહુતેક વિદ્યધ વિદ્વાનોએ તો પોતાના મનથી પોતે સર્વ રીતે સંપૂર્ણ છે એમ સમજી અનેક પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરી આપણા બંધુવર્ગના જ્ઞાનમાં કે (પછી અજ્ઞાનમાં) વધારો કરી દે છે. આ રીત જો કે કેટલાકને તો પસંદ છે તો પણ મહાનુભાવ કવીશ્વર નર્મદાશંકરાદિ પોતાના લખાણથીજ સર્વતા ચર્મચક્ષુપરના અંધકારનો ગાઢ પડદો ઉઘાડી તેઓને સૂચવે છે કે, પૂર્ણ અનુભવ વિદ્યા, જ્ઞાન, સમાગમ મેળવ્યાવિના એકદમ પોતાના મનથી સંપૂર્ણતા માનવી તે અપૂર્ણતાને વાસ્તેજ. તદનુસાર મેં આગળ જેમ બીજાઓની માફક પોતાના જ્ઞાનગુણ્ય પુસ્તકો છપાવી પ્રસિદ્ધ કરી ભાષાભંડોળ વધારવા વિચાર રાખ્યો હતો તે ફરવી હાલમાં જુદી જુદી ભાષામાંના પૂર્ણ અનુભવિ અને વિદ્વાન્ પુરષોથી પ્રસિદ્ધ થયેલ પુસ્તકોનું ભાષાંતર કરી બંધુવર્ગની સેવા બજાવવા ઇરાદો રાખેલ છે. પ્રથમ તો મરાઠી ગ્રંથોત્તેજક મંડળીએ પસંદ કરેલ “આધ્યાય” અથવા “આર્ય વિદ્યાનો ક્રમ, વિચાર અને પરીક્ષા” સ્વદેશ બાંધવાર્યે, લોકહિતવાદિ ઉરફે જ્ઞાનરેખણ ગોપાળરાવ હરી દેશમુખે પ્રસિદ્ધ કરેલા ગ્રંથનું તેઓની આજ્ઞાથી મરાઠીમાંથી ગુજરાતીમાં ભાષાંતર કરી છપાવવા આકાંક્ષા રાખું છું. વાસ્તે સર્વ બંધુવર્ગ મને પોતાનો ઉદાર આશ્રય આપી કાયમ મારા પ્રયત્નમાં મેરીત રહેવા સમર્થ કરશે એવી આશા છે.

પુસ્તકના નામઉપરથી કેટલાક ગૃહસ્થોને શંકા થશે કે તેની અદર શું વિષય હશે? સબળ આ સ્થળે તે મૂળ પુસ્તકની અનુક્રમણિકા દાખલ કરવાની હું અગત્ય સમ

અનુક્રમણિકા.

અસ્તવાના—	વિરોધ	પરિશિષ્ટ ૧૩ મું
સ્વાધ્યાય—	નિરપયોગી ગ્રંથ	મંત્રશાસ્ત્ર
સંહિતા	કલિયુગ	પરિશિષ્ટ ૧૪ મું
બ્રાહ્મણ	કલિશ્વમનોપાય	ભરતખંડમાં હેલા વર્ણ.
મંત્રવિનિયોગ	કલિમા કષિ કોણ?	ભેદ અને જાતિ
આરણ્યક	સ્ત્રીનિંદા	પરિશિષ્ટ ૧૫ મું
ઉપનિષદ્	બ્રાહ્મણ માહાત્મ્ય	ભૂગોળ
દશશાંતિ	પરિશિષ્ટ ૨ મું	પરિશિષ્ટ ૧૬ મું
અષ્ટવિકૃતિ	આર્ય ગ્રંથોના વર્ગ	કતિહાસ
મંત્રવિચાર	પરિશિષ્ટ ૩ મું	પરિશિષ્ટ ૧૭ મું
મંત્રરચના	ત્રીકાંડધર્મ	આંતિનિરાશ
પરિશિષ્ટ	પરિશિષ્ટ ૪ મું	પરિશિષ્ટ ૧૮ મું
અંગ	ઉપનિષદ્વિદ્વાંત	નવીન તર્ક અને વિદ્યા
યજ્ઞપ્રશંસા	પરિશિષ્ટ ૫ મું	પરિશિષ્ટ ૧૯ મું
ઉપવેદ	સ્મૃતિ	કાળગણના
ષડ્શાસ્ત્ર	પરિશિષ્ટ ૬ મું	પરિશિષ્ટ ૨૦ મું
ધર્મશાસ્ત્ર (સ્મૃતિ)	પતિતપરાણતિનિર્ણય	રાજ્યમિમાંસા
પૂરાણ	પરિશિષ્ટ ૭ મું	પરિશિષ્ટ ૨૧ મું
પરિશિષ્ટ	બ્રાહ્મવિવાહ	પ્રસ્તુત રાજ્યવ્યવસ્થા
ઉપસંહાર	પરિશિષ્ટ ૮ મું	પરિશિષ્ટ ૨૨ મું
પરિશિષ્ટ ૧ મું	વિધવાવિવાહ	ભિક્ષુક
શાખાભેદ	પરિશિષ્ટ ૯ મું	પરિશિષ્ટ ૨૩ મું
વેદાંગ ઉપવેદ અને	વિધવા વપન	યાત્રા
ઉપાંગ	પરિશિષ્ટ ૧૦ મું	પરિશિષ્ટ ૨૪ મું
સ્મૃતિ	મતવિચાર	દેશસુધારણા
પૂરાણ	પરિશિષ્ટ ૧૧ મું	પરિશિષ્ટ ૨૫ મું
સંહિતા, રહસ્ય, કલ્પ	બૌદ્ધ ને જૈન મત	શંકાસમાધાન પ્રશ્નો-
અને ખીજા ગ્રંથ	પરિશિષ્ટ ૧૨ મું	તારાવળી
માહાત્મ્ય	સારાસાર વિચાર	
નામદેવનો મત		

શરીરસંબંધી બે બોલ.

ચાલાચડી દમન સુદર સીમલામા,
સૂતા સમુદ્રતટ ઠંદક સૂન ધાય,
શુ દેશનો ઉદય એમ કરી શકાય
દીલા અને ટંકકિયો કરતા કૃપાં
આચાર તો આધિક ધર્મ વિરુદ્ધ પો
નારી અને પુરુષ દર્શન મ્હાજ જાય
શુ દેશનો ઉદય એમ કરી શકાય
ટેટા હવાઈ બલિ કુચરણી વહુટે,
ખંખોટિયા બલિ સુન્દરે સૂવ હુટે
દીવાલિયો પણ હુતાશણિયો ગળા
શુ દેશનો ઉદય એમ કરી શકાય.

શરીરસંબંધી બે બોલ

નિશ્ચિલંજગદેવનશ્ચરં પુનરત્મિન્નિતરાકલેવર ।

અપતસ્પકૃતેભિયાનવ ણિયતેહતગને.પરિશ્રમઃ ॥

આખું જગત્ જ નાશ થવાના સ્વભાવવાળું છે અને તેમાં વળી શરીર તો નિરંતર નાશ થવાના સ્વભાવવાળું છે તો પણ અહો તે નાશાત્મક શરીરમાં માણસોએ આ દેટલો બધો શ્રમ કરવામાં આવે છે !

નામ રૂપથી જે કંઈ દેખાય છે તે સઘળું જગત્ સદાય નાશ થવાના સ્વભાવવાળું છે. આવા નાશાત્મક જગત્માં શરીર પણ નાશ થવાના સ્વભાવવાળું હોય એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ અને આકાશ એ પાંચ મહાભૂતોથી મ્યૂલ શરીર બંધાય છે. તેમાં રસ, લોહ, માસ, મેદ, એસ્થિ, મજ્જા, અને પેશુ એ સાત અર્ધવિત્ત પદાર્થો ઉપજાયે તેથી ઘડાયેલી છે. ઉપરથી આમડી મઠી લીધેલી છે તેથી અંદર ભેગા પદાર્થો દેખાતા નથી એટલે દેખીતું સાત દેખાય છે. મારી ભરેલા પદાર્થમાંથી

૧ આ એટલે આપણે આપણી આખોયી યતો જોઈએ છિયે તે બધા.

એક પણ પદાર્થ જો બહાર આવે છે તો કેવી ગ્લાનિ પેદા કરે છે તે કોઈનું અજાણ્યું નથી. આપણે ઘણીવાર મુઠેલાં પ્રાણિયોનાં શરીરને કાગડા ને કુતરાંએ ઠાલાતાં ને ખવાતાં જોયાં છે અને તેમાંથી નીકળતી સહુ ન થઈ શકે એવી દુર્ગંધથી નાકે કપડું ઘૂંટી દૂર જતા રહ્યા છિયે. ઘણીવાર ગાડિયાની કે બીજા પાષાણ અર્થે પદાર્થની ભીસથી ચગદાઈ ગયેલાં નાનાં પ્રાણિયાને આપણે જોયાથી મનમાં અરેરાટીની સાથે ગ્લાનિ આવી ગઈ છે. જેવાં તે શરીર છે તેવાંજ આપણાં આ મનુષ્યશરીર છે. એ પણ એવી દશામાં આવે છે ત્યારે એવાં ને એવાંજ દેખાય છે. પ્રાણ ગયા પછી શરીરને બાળી નાંખે છે તથા તે દશાને અનુભવ આપણને કુતચિત્તજ થાય છે. જે સમયે શરીર બળતું હોય તે સમયે પણ જો તેને આપણે ઉઘાડું જોઈએ તો તેનાં બિલત્સપાણાને આપણને તત્ક્ષણ જોઈ થાય. જગત્માં જેટલા અપવિત્ર પદાર્થો ગણિયે તેટલા બધા આ શરીરમાં સમાયેલા છે. મળ, મૂત્ર, લાળ, સ્વેદ, ચીપડા, ગુંગા, લીટ, ઇત્યાદિ દુર્ગંધી પદાર્થ આ શરીરમાંથીજ થાય છે. અત્યંત પવિત્ર અને પ્રાણને હવાડનારું અન્ન તથા પાષણ કરનારું પાણી આ દેહના સંબંધથીજ કાણુવારમાં અપવિત્ર દુર્ગંધી અને ત્યાગ કરવા યોગ્ય થાય છે. આવી રીતે અસંખ્ય અપવિત્ર પદાર્થોની ખાણુરૂપ આ કલેવર છે, એટલુંજ નહિ પણ વળી નાશવંત છે. જગત્માં નાશવંત પદાર્થો તો સઘળા છે પણ આનું નાશવંતપણું તો અજાણ્યું જોવું છે. પાણીમાં પતાયું ગળતાં હજી વાર લાગે છે, પાણીના પડપોટાને કૂટતાં હજી વાર લાગે છે, કાચી માટીના ઘડાને વેસકાતાં હજી વાર લાગે છે, કાચના કુંપાને કૂટતાં હજી વાર લાગે છે અને આંખનું મટકું મારતાં હજી વાર લાગે છે પણ આ પંચભૂતનાં શરીરને પડતાં તો કંઈપણ વાર નથી લાગતી. જોતાં જોતાંમાં નાશ થઈ જાય છે. એટલુંજ નહિ પણ તે કયે-સમયે નાશ થાય છે અને કયે સમયે નાશ થવાનો છે તેની ખબર પણ પડતી નથી. કોઈ સમયે માતાના ગર્ભમાંજ, કોઈ સમયે બાલ્યાવ-

રૂઢામાં, કોઈ સમયે કિશોર અવસ્થામાં, કોઈ સમયે યુવાવસ્થામાં અને કોઈ સમયે વૃદ્ધાવસ્થામાં, એમ જુદી જુદી રીતે નાશ પામે છે. નાશ પામતાં પહેલાં પણ, કષ્ટ, સંગ્રહણી, તાવ, ઉદર, ઉધરસ, વિશુચિકા, ઉન્માદ, સન્નિપાત અને અનેક દુઃખ આપનારા મહા રોગની ઝીડાને બોગવોને પોતાને નાશ થવામાં તે તે રોગનું નિમિત્ત ધારણ કરે છે. આવા અપવિત્ર મળમૂનના પાત્રરૂપ કાણુબંધુર શરીરને માટે કેટલાં બધાં પ્રયત્નો કરવામાં આવે છે? સુંદર ઘર બંધાય છે; અનેક પ્રકારના શોભીતા પદાર્થોથી શણગારાય છે; તેમાં મોટા પલંગો પથરાય છે; પલંગ પર ચડીને પોઢાય છે; પંખાના પવન ખવાય છે; સુગંધી કેસરિયા ચદન ચોપડાય છે; વાજાની તડી-આ બંધાય છે; ગાન તાન સંભળાય છે; વિવિધ પ્રકારની વાતોમાં દિવસો જાપ છે; કોચ, કબાટ, પેટી, પટારા, ટેબલ, હાંડી, ઝુમ્મર, ગ્લાસ, અરિસા એવા અનેક પદાર્થો સંપાદન થાય છે; સુંદર સંદેત મૂકમ વસ્ત્ર અંગે ધરાય છે; ભાતભાતનાં પકવાન રંધાય છે અને મનગમતી રીતે તે જમાય છે; શીતલ જલપાન કરાય છે; પાનનાં બીડાં ચવાય છે; મોતીના હાર, કુલના હાર, સોનાનાં સાકળાં, કડાં, વેઠ, વીટી, આદિ અનેક પ્રકારનાં આભૂષણો અંગે ઘવાય છે; ખૂટ મોત્તં પહેરી ચસ્મા ચઢાવી અને લાકડી લઈ દરિયાની હવા લેવાય છે; અનેક પ્રકારની ભાયા ભણાય છે; બી-એ, એમ-એ, કે બારિષ્ટરની પરીક્ષામાં પાસ થવાય છે; મોટી મોટી મુસાફરિયે જવાય છે; અનેક પ્રકારની કળાઓ શીખાય છે; કેટલીક જાતિની કારીગરી કરાય છે; સરખે સરખા મળી પ્રતિબિંબ પડાવાય છે; બળિયાની સાથે બાય ભીડાય છે; અનેક તરેહની ઉપાધિયો ઉપાડાય છે; સ્ત્રિયો પરાણાય છે અને મળ હુલ્લેષ કરાય છે; એમ અનેક પ્રકારની ઉપાધિયોમાં જીવન વીતી જાય છે. આ બધું કરાય છે તે એલી દઈને બાવા બની જવું એવો કાંઈ અમારો હેતુ નથી. અમારો હેતુ તો તે સઘળું કરેલું સફળ થાય, તેવી યોજનાઓ સાથે કરતાં રહેવું એવો છે. પણ પોતાને પવિત્ર

માનનારાઓ તેમ સમજવાને બદલે ઉલટું એથી પણ વધારે નિંદવા લાયક આચરણ કરેછે. આશા તૃણાત્મી મોટી નદીમાં કુબકાં માર્યા કરે છે; ઈંદ્રિયાને વશ રાખતા નથી; કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને મત્સરમાં ખુચી રહે છે; કુટુંબમાં કલેશ કરે છે; પોતાનાં ભલાં માટે ખીજને પાયમાલ કરે છે; પારકાં કલેજ કાપે છે; પંક્તિ રક્ષી નિંદા કરે છે; પારકી સ્ત્રિઓપર કદાચિ કરે છે; પારકું ઘન પોતાનું કરવા ધારે છે; પારકાને પીડા ઉપજાવે છે; પારકાની પીડાને જાણતા નથી; ચોરી કરવામાં અતુરાઈ સમજે છે; ચાહી કરવામાં અંચળપણું માને છે; ખીજ પ્રાણિયાને કલેશ કરવામાં કુશળપણું માને છે; માનવાચોગ્ય મહાજનો કે ગુરુજનોનું અપમાન કરે છે; વિવિધ પ્રકારના ભોગ ભોગવવાનુંજ ધ્યાન ધરે છે; મર્યાદાનું મોઢુંપણુ જોતા નથી; લાજને લોપતાં વાર લગાડતા નથી; વાતવાતમાં વિશ્વાસઘાત કરે છે; હિંસા કરવામાં હુશિયારી ગણે છે; પરધર્મમાં પ્રીતિ કરે છે; સદાચારને સમજતા નથી; પવિત્રપણું પાળતા નથી; ઉપરથી સ્વચ્છ થાય તો પણ મનનો મલિનતા મેલતા નથી; કલ્યાણ કરે તેવાં કામમાં આસ્તા રાખતા નથી અને જેમ આવે તેમ આડે ધડે ધોમધોકાર ચાલ્યા જાય છે. વિચારિયે તો માત્ર એક આ સાહા ત્રણ હાથનાં હાડકાં ચામડાંનાં પૂતળાંને માંડેજ !! કોહીની પણ જેમાં કિંમત નથી અને કાણમાત્ર પણ જેની આશા નથી રખાતી એવાં શરીરથી જે કરવું જોઈયે તે મેલીને અને તેને અમલ્ય કરવાની ક્રિયા મેલીને અનેક અવતારોનાં અને તેમાં થતાં આધિ વ્યાધિ અને ઉપાધિનાં દુઃખ ભોગવવાં પડે તેવાં પ્રયત્નો કરવામાં આવે છે એથી બીજું આશ્ચર્યકારક આ જગત્માં શું છે? કંઈ પણ નથી.

જે વિવેકભુક્તિ હોય તો અનેક પૂણ્યના યોગથી મળેલું શરીર સંરક્ષ કરવાને ઘણા ઉપાયો છે. જોકે તેનું કાણુભંગુરપણું તો મટાહી શકાય નથી તોપણ તેની હયાતીમાં જે કાર્ય થાય છે તે એક બુદ્ધિજન તત્ત્વ જરૂરપણું અને અમરપણું ઉત્પન્ન કરતાં છે, અને કોઈ દિવસ

૧

નાશ ન થાય તેણું સુખ મેળવી આપનાર છે. મોટા મોટા વિદ્વાનોનાં ને મહારથિયોનાં નામ આપણે હજી સાંભળિયે છિયે તે એક આ ક્ષણભંગુર શરીરથી થયેલાં પ્રયત્નથીજ, અને મોટા મોટા યોગિયો પવિત્ર પરમેશ્વરમાં મળી ગયેલા સાંભળિયે છિયે તે પણ આ ક્ષણભંગુર શરીરથીજ. જો આ પ્રમાણે આપણાથી સાધન કરવામાં આવે તો આપણું શરીર અમૂલ્ય છે. શરીર કદિ અપવિત્ર અને ક્ષણભંગુર છે પણ આપણે તેનાં અપવિત્રપણાં સાથે કે ક્ષણભંગુરપણાં સાથે કશું કામ નથી, આપણે તો તથી થતાં અમૂલ્ય ફળની સાથે કામ છે. માટે શરીરને પોષણ કરવામાટે જે સારાં પ્રયત્ન કરવામાં આવે તે ભલે પણ તેની આથે આત્માનાં કલ્યાણમાટે સત્પુરુષોના સંગથી, શાસ્ત્ર સાંભળવાથી, પોતાનાં નિર્મળ મનથી જગત્માં જે કાંઈ સાર નરતું જોવામાં આવે તે ઉપરથી દુષ્તાત્રીની જેઠ ગૃહણ કરેલા સારા બોધથી, જે જગત્માં સદાચરણ હોય તે પ્રેમથી પાળવાં જોઈએ. ઇંદ્રિયોને વશ રાખવી અને મનને કબજે રાખવું એટલામાં જોકે સઘળા સદાચારનો અને કલ્યાણનાં સાધનનો સમાવેશ થાય છે તો પણ વિશેષ સમજવા માટે લખવામાં આવે છે. શીલને સંભાળવું; આચારને સાચવવો; પરદાર માતા સમાત માતવી; પરદ્રવ્ય માટીસમાત માનવું; પારકાનો દ્રોહ કરવો નહિ; મનને ઇશ્વરનાં સ્મરણમાં અને પરોપકારના વિચારમાં જોડવું; માથાને ઇશ્વરને નમવામાં, મોટાં પરોપકારનાં કામનો ભાર ઉપાડવામાં અને માન્ય તથા ગુરુજનને નમવામાં જોડવું; આંખને ઇશ્વરના દર્શન કરવામાં, પવિત્ર પુસ્તકો નિરખવામાં, ઇશ્વરની કરેલી જગત્ની રચના જોવામાં અને તે ઉપરથી તથા પારકું દુઃખ જોઈતે ઉપરથી બોધ લેવામાં અને બીજને સુખમાં જોઈ રાજી થવામાં જોડવી; કાનને શાસ્ત્ર સાંભળવામાં, સારા બોધ ને ઇશ્વર સંબંધી જ્ઞાન સાંભળવામાં અને અનુભવ લેવા માટે તથા શક્તિ પ્રમાણે સહાય આપવા માટે પારકાં સુખ દુઃખની વાતો સાંભળવામાં જોડવા; જીભને ઇશ્વરના ગુણનું વર્ણન કરવામાં, સારા સારા બોધ આપી લોકને બોધ આપવામાં,

ગુરુજન અને અતિથી આદિને આવકાર આપવામાં, રામનું નામ લેવામાં, ખીજનું બંધન કાપવામાં, ખીજનું ભલું કરવામાં અને મહા કવિચોનાં બોધ આપનારાં કાવ્યને વાંચવામાં જોડવી; હાથને ખીજનાં બંધનને કાપે એવાં કામ કરવામાં, બોધ આપે એવાં પુસ્તકો લખવામાં, હૃદયને આનંદ આપે તેવી કવિતા કરવામાં, ઇશ્વરનાં ચરિત્ર અને તેના ગુણ લખવામાં, દેવતા ગુરુજન સાધુજન અતિથી અને ગાય બ્રાહ્મણોની પૂજા કરવામાં જોડવા; પગને પવિત્ર તીર્થાટન કરવામાં, દેવ ગુરુજન સાધુજન અને માન્ય પુરોહિતાં દર્શન કરવા જવામાં અને તેમની પ્રદક્ષિણા કરવામાં જોડવા; તૃણાનો ત્યાગ કરવો, આશાને અળગી કરવી, દંભને દૂર કરવો, કામને દોરે એલવો, ક્રોધને ધકેલી એલવો, લોભને ભગાડી એલવો, મોહને દૂર એલવો, મદને મોકળો કરવો, મત્સરને મારી નાંખવો, અભિમાનનો અંત આણવો, કપટની ગાંઠ કાપી નાંખવી અને અહંકારને હરાવવો. આવી રીતે કરવાથી જેઓ પોતાની ચોખ્ખતા સમજે છે તેઓનું ક્ષણભંગુર અને અપવિત્ર શરીર પણ અમૂલ્ય અને વખાણુવા યોગ્ય ફેરવાય છે. જેટલું પ્રયત્ન શરીરને માટે કરાય છે તેનાથી દશાંશ પણ જો શરીરને સફળ કરવા માટે તથા અનેક શરીરમાં અવતરી જન્મ મરણાનાં અને આધિ વ્યાધિ અને ઉપાધિનાં દુઃખ નહિં ખમવા માટે અને આત્માને અત્યંત સુખ પમાડવાને માટે કરવામાં આવે તો માતા પિતાને કષ્ટ આપીને પુષ્ટ થયેલાં આ શરીરનું જન્મવું કંઈક સાર્યક થાય છે. નહિ તો તે જે કહીએ તેવું અપવિત્ર અને આત્માને બંધનકારક તથા અનેક આપત્તિ આપનાર છે. આશ્ચર્ય માત્ર એટલું છે કે માયાથી મોહ પામી ગયેલા અને નાનાપ્રકારની ભોગ ભોગવવાની ઇચ્છાવાળા અજ્ઞાનિયો ભૂલવાણીમાં પડીને અંધની પેઠે જેનો એક પલનો પણ ભરોસો નથી એવાં અસત્ય શરીરને માટે અસંખ્ય ઉપાયો કરે છે અને પ્રારબ્ધનો યોગથી કે માયાની પ્રબળતાથી ખરું તત્ત્વ શું છે ને કલ્યાણ શેમાં છે તે જાણતા નથી.

ચંદ્રપ્રગા ચરિત.

(સાંપણ પાને ૧૭૬ થી.)

ત્યાર પછી મેં મહારાજ ચંદ્રકીર્તિ, દેવી સુશીલા, દેવી ચંદ્રપ્રભા અને મહારામાતાપિતાની પ્રાર્થના કરી કે 'આપ સર્વે આંહિ બેસો અને હું એકલોજ આ શુદ્ધાની અંદર જાઉં, ને મારા મિત્રને ચોતરફ થાઉં. મારા મિત્ર મને મળશે કે તગતજ હું એમને તેડીને આપની હજીરમાં હાજર થઈશ.' તે લોકોએ શુદ્ધાની અંદર પણ સાથે આવવાને માટે ઘણી તકરાર કરી પણ અનેક પ્રકારે સમજાવીને મેં તેઓને શુદ્ધાના મુખ પાસેજ નેહવા પ્રાર્થના કરી, ત્યારે તેઓએ મને અંદર આવવાને રત્ન આપી. હું જોયો તે શુદ્ધામાં પેઢા કે ઘાટું અંધારું મારા જોવામાં આવ્યું. ઘણીવારે તે અંદર રાત્રે ઉઠી પડી એક મહિમપ્રમય પ્રદેશ મારા જોવામાં આવ્યો, પણ તેમ. ડાહ્યા પણ મારે પ્રિયમિત્ર ન હોવાથી હું સામેના બીજા પર્વતની શુદ્ધામાં ગયો. તેમાં પણ પ્રથમ અંધારાનો વણો ભાગ જોયા પડી સ્ફટિકમહિમપ્રમય પૃથ્વી, પર્વત, વન, અને વૃક્ષો જોવામાં આવ્યાં. ત્યાં પણ પ્રિય મિત્રના મુખનાં દર્શનનું મુખ ન પ્રાપ્ત થવાથી તે તે અતિરમ્ય પ્રદેશ અને પદાર્થોમાં પેરાવ્યથો ગુપ્ત હૃદય થઈ નજરે પણ ક્યો-વગર ત્રીજા પર્વતની શુદ્ધાનાં મુખમાં મેં પ્રવેશ કર્યો. તેમાં પણ પ્રથમની પેઢા અંધારું હતી ગય પછી ઇંદ્રનીલમહિમપ્રમય આ સર્વે પ્રદેશ અને પદાર્થો મારા જોવામાં આવ્યા અને મનુષ્યનાં નેનને આનંદ આપનારી મારા પ્રિય મિત્રની આ ઇંદ્રનીલમહિમની પ્રતિમા મારી નજરે આવી. હું નથી જાણતો કે મારે મિત્ર એકદમ આવો દશાને પ્રાપ્ત થયો એ તે કે.ઈના ગાપથી, કે કાંઈ આ દેગના પ્રભાવથી, કે અમારાંજ દુર્બલ પ્રાર્થનાની પ્રજાગતાથી! ને તેન હોય પણ જ્યારે આવાં મિત્રરત્નને હાથથી ઝોડું ત્યારે હવે જીવવાનું શુ પ્રયોજન છે? કાંઈજ નહિ. આર્ત મિત્રના વિયોગના દુઃખની વ્યથા સહન કરવા કરતાં પ્રાણનો ત્યાગ કરવો એજ ઉચિત છે,

દેવિ ! હું હાથ નેડી આપની એટલીજ પ્રાર્થના કરું છું, કે જે કહી કોય પણ બીજું માણસ અમારી તપાસ કરવા આંહી સુધી આવી પોચે તો આપ તેને અમારાં વૃત્તાંતવિષે જાણીતું કરવા કૃપા કરશે.’

આમ બોલતાં નેત્રમાંથી આંશુડાંની ધારાઓ પડવા લાગી તેથી તેણે બોલતું બંધ કર્યું, કે તરત તે દેવકન્યા બોલી. ‘ભદ્રમુખ ! જેકે હું કોણ છું, કોની પુત્રી છું, આંહી ક્યાંથી આવી છું, અને આંહી મારે શું કરવાનું છે તે કાંઈજ હું જાણતી નથી, તોપણ આપના આવવાની અગાઉ સાચકાળ સમયે ‘અરે શ્રુતશીલ ! મારા વિચોગથી જ્યારે તારા જેવાં મિત્રજનો નાશ થશે ત્યારે અરે હાય ! સર્વનો નાશ થવાનો એમ હું માનું છું,’ આટલા અક્ષરો બોલતાંજ આ પુણ્યશાલી રાજકુમાર હું પાપણીના સ્પર્શના દોષથીજ કેમ જાણે સંજ્ઞા હીન થઈ ગયેલા હોય તેમ પડી ગયા અને મને તેમનાજ પુણ્યરૂપ સ્પર્શથી કેમ જાણે સંજ્ઞા આવી હોય તેવી રીતે જાગીને વિસ્મયથી ચારે કોર જેવા લાગી. પણ હું અને આ પ્રતિમા શિવાય બીજા કોય મનુષ્યની આકૃતિ મારા જેવામાં ન આવી. એજ ચિંતા, ભય, શોક અને વિસ્મયમાં, હું લીન હતી એટલામાં આપનું દર્શન થયું. હવે હું બીજું કશું જાણતી નથી તો પણ એટલું તો નકી જાણું છું કે મારા જમણા હાથનો સ્પર્શ થતાંજ આ મહાભાગની આવી દશા થઈ છે માટે મારે પણ હવે જીવવાનું શું કારણ છે ? તેથી જે માર્ગને તમે ઉત્તમ ગણોછો તેજ માર્ગને હું પણ ઉત્તમ ગણું છું.’ એટલું બોલતાં નેત્રમાં આંસુ આવવાથી તે બોલતી રહી ગઈ. પછી શ્રુતશીલ બોલ્યો કે ‘અહો મિયમિત્ર ! ઘન્ય છે તુંને કે મરણ સમયે પણ આ માણસનું વિસ્મરણ ન થયું ને છે-વટ મારા નાશ થવાની ચિંતામાંજ આ દશાને પ્રાપ્ત થયો છો. અરે હાયહાય ! કૃતદ્વ લોકોમાં કલંકરૂપ એવો હું તને ધિકાર છે, કે હું તારા જેવા સન્મિત્રની આવી દશા જોઈશું તો પણ હજી જીવું છું.’ એમ કહી તરત તેણે ચિંતા ખડકી. તે દેવકન્યાએ પણ તેની નજીક ચિંતા ખડકી. પછી અતિ સ્વછ જલવાળાં તંજાવમાં સ્નાન કરી

શ્રુતશીલ અને દેવકન્યા ચિતામાં ચારે કોર અગ્નિની જ્વાલાઓ લાગવા માંડી તે સમયે તેને પ્રદક્ષણા કરતાં 'મારા વિયોગથી મારા પિતાને દુઃખ થશે તથા મને તેવું દુઃખ નથી થતું કે જેવું મારા મિત્રના વિયોગથી મહારાજા ચંદ્રકીર્તિને દુઃખ થતું હશે તથા જેવું મને દુઃખ થાય છે. શાસ્ત્રમાં 'સન્મિત્રોનું મિત્રપણું સરખાં સુખદુઃખવાળું હોય છે' એ જે વાક્ય છે તે હું મારા મિત્રવત્તને લેવા માટે સ્વર્ગમાં જાણીશું તથા, સત્ય થાઓ.' (અર્થાત્ મહારાજા ચંદ્રકીર્તિ અને મારા પિતાજી એ બેય મિત્ર છે તો તેઓ બેયને સરખું સુખદુઃખ હોવું જોઈએ, માટે ચંદ્રકીર્તિ મહારાજાને પુત્રના વિયોગનું દુઃખ તો મારા પિતાને પુત્રના વિયોગનું દુઃખ થવાથી સમાન દુઃખપણાવાળું મિત્રપણું ગણાય) એમ બોલતાં શ્રુતશીલ ચિતામાં પડવા જાય છે, તેમજ દેવકન્યા પણ 'હું કોણ છું, કોની પુત્રી છું, અને કયાથી આવી છું તે કંઈ જાણતી નથી, તો પણ હે અગ્નિ દેવ! હું આપની જ્વાલામાં આ મારા દેહની આહુતી દેતી એટલું માથું છું કે, હું જ્યાં જન્મ લઉં ત્યાં આ રાજકુમારનીજ માણુ-મિયા થાઉં.' એમ કહી ચિતામાં પડવા જાય છે, એટલામાં મૂર્તિ-માનુ તપ હોય નહિ જાણે ! એવા કોઈ તપસ્વીને દૂરથી આવતા જોયા, કે જે સોનાની સાંકળે બાંધેલ એક બિલાડાને દોરતા દોરતા ચાલ્યા આવતા હતા, જે બિલાડાની આંખો તો પદ્મરાગ-મણિ જેવી હતી, જેના દેહની કાંતિ ઇંદ્રનીલમણિ સરખી હતી અને હીરાઓ જરૂયા હોય નહિ જાણે એવાં જેનાં શરીર ઉપર ઘોળાં ચાડાં હતાં. આ મહાત્માને આવતા જોઈ શ્રુતશીલ અને દેવકન્યાએ જરા અગ્નિની જ્વાલામાં પડવાને વિસંખ કર્યો એટલામાં મુનિ પણ નજીક આવી પહોંચ્યા. શ્રુતશીલે અને દેવકન્યા-એ પ્રણામ કર્યા. તેઓ ઉપર કૃપાદષ્ટિ કરીને તે મહામુનિયે તેઓને કહ્યું કે 'પુત્ર અને પુત્રી ! આત્મઘાત એ અધમમાં અધમ નિહાં કરવા ચોગ્ય અને અકૃત્યમાં અકૃત્ય ગણાય છે. માટે તમે આ-ત્મઘાતનો વિચાર દૂર કરો. યોગાજ દિવસોમા તમને કરીથી તમારા

પ્રિયજનનો સમાગમ થવાનો છે.’ મહામુનિનું આ અમૃત જેવું વાક્ય સાંભળતાંવેત દ્યુતશીલે હાથ જોડી વિનંતિ કરી કે ‘ભગવન્ ! આપ અમારી ઉપર અપ્રતિમ કૃપા કરનાર કોણ છો ? મારો પરમપ્રિય મિત્ર ક્યાં છે, અને તે ક્યારે આવશે તે વિષે આપ પાસેથી વિસ્તારથી સાંભળવા આ માણસને ઊત્કંઠા રહે છે, માટે જો અંતુર્ગ્રહ કરી કહેશો તો આ માણસ અધિક આભારી થશે. ’ મુનિએ ઉત્તર આપ્યો કે ‘પુત્ર ! જો બાળપત્ર કહેવાનો કે સાંભળવાનો આ સમય નથી. ટુંકામાં એટલુંજ કહું છું કે દુઃખો પાપથી ઉત્પન્ન થાય છે અને પાપ પુણ્યથી નાશ થાય છે એ વાત તો જગત્પ્રસિદ્ધ છે, માટે કાંઈ ઉત્તમોત્તમ પુણ્યનો આરંભ કર કે જેથી તારો મિત્ર તરત પાપથી મુક્ત થઈ તમને સર્વને આનંદ આપનાર થઈ પડે. (એક શિલા ખતાવીને) ‘આ શિલાને તોડી પું તરત બહાર નીકળી જ, ને ત્યાં મહારાજા ચંદ્રકીર્તિની, તારા પિતાજીની, મહારાણી મુશીલાની, શાણી સુખાલાની અને ચિંતાતુર ચંદ્રમલાની આસનાવાસના કર. અને હવે પછી આ ત્રણ ગુફાવાળે માર્ગે તારે જવું નહીં. મહારાજાનાં અંતઃકરણમાં વિશ્વાસ આવવા માટે આ કન્યા અને આ બિલાડાને સાથે લઈ જા. રાજાને કહેવું કે આ કન્યા પણ એક જો પહેલ પેહેલાં ઇંદ્રનીલમણિની પૂતળી હતી તેમાંથી જો તે દેવકન્યા થયેલી આપણા જોવામાં આવે છે તો પુણ્યની પ્રખલતાથી કુમાર શત્રુશત્રુએ પણ કોઈ સમયે આપણે દિવ્ય દેહવાળા દેખશું. આ બિલાડા વિષે પણ કહેકરી તમે સર્વ બાણીતાં થશો. માણસોનું ઉત્તમમાં ઉત્તમ ધન દેય છે. માટે ધીર અને વીર પુરુષોએ પોતાના દૈર્યના ખજાનામાં ખામી ન આવવા દેવી. માટે એવી રીતે મહારાજા આદિ સર્વ લોકોને ધીરજ આપી પછી તેને મારા વતાવેલ નવીન માર્ગથી આ પ્રતિમા દેખાડવાં તેડી આવજે, જે જોયાથી તેને શાંતિ થશે. પછીથી નિરંતર આ ઇંદ્રનીલમણિના શિવલિંગની પૂજા કરી જાવી, તારાં માતા-પિતાની તથા રાજકુમારનાં સાતાપિતાની સેવા કરવી અને કાંઈ

અપ્રતિમ પ્રણયનાં કામમાં કુટલાક દિવસો નિર્ગમન કરવા. પણ એટલું યાદ રાખજે કે આ સ્થલમાં કોઈએ કોઈ સમયે પણ સાર્યકાલ સુધી રહેવું નહીં. એમ કહી બિલાડાની સાંકળ તે દેવકન્યાના હાથમાં સોંપી મુનિરાજ અંતર્ધ્યાન થઈ ગયા.

રાજા જેમ દિવ્ય અને ભવ્ય મહાત્માનાં અંતર્ધ્યાનપણાથી શ્રુતશીલને અને દેવકન્યાને ખેદ ઉત્પન્ન થયો હતો તેમજ તે મહાત્માના વચનથી પોતાના પ્રિયજનનાં દર્શનની સત્ય આશા બંધાણી હતી તેથી અંતઃકરણમાં ઉત્સાહ પણ બેપના મનમાં ઉત્પન્ન થયો હતો. શ્રુતશીલે હાથ જોડી દેવકન્યાની પાસે વિનંતિ કરી કે 'દેવિ ! આટલી વાર તો હું એકલોજ હતો અને પ્રત્યેક વિષયમાં મારાં મનનેજ પુછીને જેમ અનુકૂલ પડે તેમ કરતો હતો, પણ જે સમયથી આપનું દર્શન થયું છે, જે સમયથી આપનાં દયાયુક્ત મધુર વાક્યો સાંભળ્યાં છે અને જે સમયથી આપે અગ્નિ દેવની પ્રાર્થના કરી પોતાના અભિપ્રાય વિષે મને જાણીતા કર્યો છે, તે સમયથીજ મેં મારી સ્વતંત્રતાને વિદાયગિરી આપી છે. એટલુંજ નહિ પણ આપને હું આર્ય ચંદ્રપ્રભાસરખાં માન્ય ગણું છું, માટે હું આપને પુછું છું કે, હવે આપણે શું કરવું ઉચિત છે ? માયાળુ મહાત્માએ જે જે શબ્દો કહ્યા તે આપે સાંભળ્યા છે; મારા મિત્રની અવસ્થા જે છે તે આપ જાણો છો; આ બિચારા બિલાડા વિષે જે જાણવું છે તે ભવિષ્યકાળ ઉપર આધાર રાખે છે; મારું હૃદય આ સમયે હિંદોળામાં હોંચકતું હોય નહિ જાણે તેવું થઈ રહ્યું છે; એક તરફથી મિત્રની વિપત્તિ જ્ઞેતાં એકદમ અગ્નિમાં પ્રવેશ કરી મિત્રના વિચોગરૂપ અગ્નિના તાપથી મુકન થવા આતુર થાય છે અને બીજી તરફથી મહાત્માનાં વચન ઉપર આધાર રાખતાં મહારાજ ચંદ્રકીર્તિ, દેવી સુશીલા અને પવિત્ર ચંદ્રપ્રભાને ધારણી દેવા વાસ્તે તરત તેઓની સેવામાં હાજર થવા આતુર થાય છે. હવે તે બેમાંથી શું કરવું ઉચિત છે તે આપજ આજ્ઞા કરો. દેવકન્યાએ ઉપર પ્રમાણે પવિત્ર શ્રુતશીલનાં વચન સાંભળીને ઉત્તર આપ્યો કે, 'પ-

વિત્ર શ્રુતશીલ ! જેમ તેમ મને દેખી, મારું ખોલણું સાંભળી અને મારો અભિપ્રાય જાણી મારેવિષે માન્ય ખુદ્ધિ બાંધી છે, તેમજ મેં પણ જે સમયથી તમારી પવિત્ર મુખમુદ્રા જોઈ છે, જે સમયથી તમારું મધુર ભાષણ સાંભળ્યું છે અને જે સમયથી તમારું ઉત્તમ વૃત્તાંત તથા અભિપ્રાય જાણેલ છે, તે સમયથીજ મારી મનોવૃત્તિ તમારેવિષે અલૌકિક સૌહૃદ રસથી બંધાઈ ગઈ છે. 'તમે મને પવિત્ર પતિવ્રતા ચંદ્રબલાનું વિશેષણ આપ્યું છે તે ઉત્તમોત્તમ માન આપ્યું છે એમ ગણું છું અને તથી હું તમારી આભારી થઈ છું. ઇશ્વર તમારું વચન તરત સત્ય કરે અને મહારાજ સાથે એક સિંહાસને પવિત્ર ચંદ્રબલાને તથા મને તમે દેખો.

હવે આ સમયે શું કર્તવ્ય ઉચિત છે એ વિષે તમારા જેવા સુજ્ઞ અને વિજ્ઞ માણસને હું જેવાં અલ્પજ્ઞ માણસે ખતાવકું એ કાંઈ ઘટિત નથી. તોપણ જ્યારે તમે મારેવિષે માન્ય ખુદ્ધિ બાંધી પુછો છો ત્યારે મારે મારી ખુદ્ધિપ્રમાણે કહેવુંજ જોઈએ. મહાભાગ ! આ વાક્ય તો આપનું અજાણ્યું નથી કે 'સુલભઃપ્રાણપરિત્યાગો દુર્લભઃ સજ્જનસમાગમઃ' (પ્રાણનો ત્યાગ કરવો તે સહેલા છે ને સજ્જનનો સમાગમ થવો તે દુર્લભ છે) ત્યારે જો હજારો દુઃખો સહન કરતાં પણ સુજ્જનસમાગમ થાય તેમ હોય તો તેમ કરવા માટે પ્રયત્ન કરવું. જે મહાત્માએ આપણને પ્રિયજનના સમાગમની આશા આપી છે તે મહાત્માનાં મુખકમળમાંથી અસત્ય વાણી ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ નથી. માટે તે મહાત્માનાં વચન ઉપર આધાર રાખી પવિત્ર મહારાજ ચંદ્રકીર્તિની સેવામાં હાજર થવું એજ હું ઉચિત ગણું છું. તેમ તે મહાત્માની પણ એવીજ આજ્ઞા છે તે માન્ય રાખવાથીજ આપણ સર્વેનું પરિણામે સારું છે. માટે તેની આજ્ઞાપ્રમાણે આ શિલા તોડો અને તેજ માર્ગેથી આપણે માન્ય માતાપિતાની સેવામાં હાજર થઈએ.

દેવકન્યાનાં વચ્ચેનાં અંગીકાર કરી શ્રુતશીલે પગની પાકું મારીને તે શિલા તોડી નાંખી. પછી તે માર્ગેથીજ શ્રુતશીલ, દેવકન્યા અને તે

દિવ્ય ખિલાડો એ સર્વે બહાર નીકળ્યાં. બહાર નીકળી નજર કરેછે તો
 નછકમાંજ મહારાજ ચંદ્રકીર્તિ પરિવારસહિત તેના જોવામાં આવ્યા.
 તે જોયલાશુંયે ચંદ્રકીર્તિ મહારાજને તથા તેનાં રાણીને પ્રણામ કર્યા.
 જો કે શ્રુતશીલ એકલોજ આવ્યો હતો તો પણ પોતાનો પ્રિય પુત્ર
 રાજુરાજ્ય આવવાથી જોઈશે અને જોવા આનંદ થાય તટલો અને
 તેજાજ તે સમયે પવિત્ર વૃદ્ધ દંપતી આદિ સર્વને આનંદ થયો. ધણા
 રુનેહથી મહારાજ ચંદ્રકીર્તિ અને મહારાણી સુશીલાએ તેને પોતાની
 નછક આસન ઉપર બેસવા આજ્ઞા કરીને તથા દેવકન્યાની પણ
 ઘણીજ પ્રીતિથી સંભાવના કરીને તરત એક માણસને પોતાના
 પ્રધાન મુગ્ધતને તથા તેમનાં ધર્મપત્ની મુનપનાને તેજા મોકલ્યો,
 જેથી નછકની પછેકુટીમાંથી તરતજ તે જોય આવી પાહોંચ્યા.
 આવતાં પોતાનાં માતાપિતાને જોઈ ઉભા થઈને શ્રુતશીલે તે
 જોયને પ્રણામ કર્યા, તેમજ દેવકન્યાએ પણ પ્રણામ કર્યા.
 વૃદ્ધ મુગ્ધત તથા મુનપનાને રાજ્યએ આસન આપી પોતાની નછક
 બેસવા કહ્યું અને તે રાજપાસે બેઠાં. રાત સ્વરથી પુત્ર શ્રુતશી-
 લને કહ્યું કે 'પુત્ર! તું તારા મિત્રવિષે શું ખબર લાવ્યો છે, આ
 દિવ્ય કન્યા કોણ છે અને આ અર્હુત ખિલાડો તુને ક્યાંથી પ્રાપ્ત
 થયો, તારાં સર્વ વાતથી મહારાજને તું જાણીતા કર.' પોતાના
 પવિત્ર પિતાજીની આજ્ઞા સાંભળવાથી પોતાના મિત્રજનનું અમરણ
 થઈ આવ્યું, આંખમાં આંસુ આવી ગયાં અને પોતે પ્રત્યુત્તર દેવાને
 સક્રિયવાનૂ ન થઈ શક્યો. મૂઠ હોય નહિ જાણે, મૂઠો હોય નહિ જાણે,
 જોહેરો હોય નહિ જાણે, રતબંધ હોય નહિ જાણે, તેવો થઈ ગયો.
 શ્રુતશીલની આંખે દશા જોઈ પોતાની પવિત્ર સામુ સુશીલાની પાસે
 બેઠેલી ચંદ્રમલાએ ઉભાં થઈ હાથ જોડી દેવકન્યાને કહ્યું કે 'દેવિ!
 આપના શરીરની કાંતિજ આપનું દિવ્યપણુ સૂચવે છે. હવે શોક
 વિગેરે સંસારના ધર્મો જેવા મનુષ્ય દેહીને પીડે છે તેવા દિવ્ય દેહીને
 પીડતા નથી. આ પવિત્ર શ્રુતશીલ કે જેના વચન ઉપર આ મારાં ચાક્ષ-
 માવતરને જીવરાનો આધાર છે તે પોતાના પ્રણમિય મિત્રના વિયોગનાં

હુઃખથી તમે જીવો છો તેવી સ્થિતિમાં છે. એ પોતાના મિત્રને જોતવા માટેજ આ પર્વતની શુક્રમાં ગયા હતા. હવે ત્યાંથી તે પોતાના મિત્રવિષે શું ખબર લાવ્યા છે, એને આપનું મળવું ક્યાંથી થયું, આપ દોણ છો, કેનાં પુત્રી છો, કેવાં કારણથી આપનું આવાં અરણ્યમાં આવવું થયું છે, તે સર્વ આપજ કૃપા કરી સંભળાર્થવા શ્રમ લેશો તો અમે સર્વ આપનાં આભારી થશું. આપની રમણીય આકૃતિ ઉપરથીજ મને નિશ્ચય થાય છે કે આપ મારી વિનંતિ નિષ્ફળ નહિ કરો.’

ચંદ્રપ્રભાનાં ઉપર પ્રમાણે વચન સાંભળી દેવકન્યાએ કહ્યું કે ‘મિત્ર બેન ચંદ્રપ્રભા ! ધન્ય છે શ્રુતશીલને કે જે પોતાના પ્રાણુમિત્ર મિત્રના વિચાગથી આવી દશાને પ્રાપ્ત થયા છે. માંદે હૃદય તો ખરેખર વજ્ર જેવુંજ કે જે તેવાં તેવાં વૃત્તાંતોનો અનુભવ કરતાં છતાં પણ કાઠી જતું નથી. બેન ! હું દોણ છું, કેની પુત્રી છું અને શું કારણથી આ અરણ્યમાં આવી છું, તે વિષે તો હું પણ અજાણી છું. પણ આજે સાંચકાળે ‘અરે શ્રુતશીલ ! તારા જેવા મિત્ર મિત્રનો મારા વિચાગથી નાશ થશે ? હાથ હાથ ત્યારે તો સર્વનો નાશ થયો એમ હું માતું છું.’ એટલું વાક્ય સાંભળતાંજ મારામાં સંજ્ઞા આવી અને જોયું ત્યાં કોઈ રાજકુમારની ઇંદ્રનીલમણિની પ્રતિમા જોવામાં આવી. ત્યારથી જે હું જાણું છું તે હું તમને કહી સંભળાવું છું,’ એમ કહી શ્રુતશીલનું ત્યાં આવવું, તે પ્રતિમા દેખી મૂર્છિત થઈ જવું, ત્યાંથી માંડીને તપસ્વીના કહેલાં વચનના આધારથી દેહત્યાગ ન કરતાં મહારાજની સેવામાં હાજર થવું છત્યાદિ સર્વ વિસ્તારથી કહી સંભળાવ્યું, કે જે સાંભળવાની આસક્તિમાં તે સર્વ જનને એક ક્ષણ નીકળી જાય તેમ તે રાત્રિ નીકળી ગઈ.

અરણ્યાદ્યનો અવસર થવાથી ચારેકોરે વિચિત્ર પ્રકારનાં પક્ષિઓ કોલાહલ કરવા લાગ્યાં, અંધારૂં ધીરેધીરે આછું થવા લાગું, સુનિજનો સ્નાનસંઘ્યા કરી વેદનો ઉચ્ચાર કરવા લાગ્યા, ભક્તજનોએ પ્રભાતનાં સમયના ગાયનોથી પવિત્ર પરમેશ્વરની પ્રેમપૂર્વક સ્તુતિ કરવા માંડી.

(અપૂર્ણ.)

રાત્રીથી તે રોક પડે તો હવા સરખીજ પ્રસરે છે. માત્ર ક્ષણિક શોભા, ક્ષણિક યશ અને ક્ષણિક સુખને માટે રાત્રીથી તે રોક સુધી પોતા પાસે કદિ પૈસા ન હોય તો પોતાની શક્તિ ઉપરાંત કરજ કાઢવામાં પણ પાછો પગ દેતા નથી. આ શું એાછી ખેદકારક વાત છે? આપણે ઘડીભર વિચારી જીવો કે વર્તમાન કાલમાં સંતાનની પ્રાપ્તિનાં સાધનથી માંડી તેઓના વિવાહસમય સુધી તેમજ ત્યાર પછી પણ તેનાં સીનંતવિગેરે વ્યાવહારિક કાર્યમાં જે જે પૈસા આવતરો ખર્ચે છે તે સંતાનનું કયા પ્રકારનું હિત કરે છે? તે ખરચાયેલા પૈસાથી શું ખાલકોની મનની શક્તિ વધે છે, શું તનની શક્તિ વધે છે, કે શું ધનની શક્તિ વધે છે? ખરી રીતે વિચારિયે તો તે અવિચારિતપણે કરેલું ખરચ પરિણામે તેજ સંતાનોની તન મન અને ધનની શક્તિને હોનિ કરનારું થઈ પડે છે. જેઓ વિવાહની ધામધૂમ કરવાના ખરચમાં ઉત્સાહ ધરાવે છે, જેઓ પીતાંખર પેરી પંક્તિમાં દૂરવાથી માન ગણે છે, અને જેઓ પોતાના ખાલકોને લાડ લડાવવામાંજ કૃતાર્થપણું માને છે, તેઓમાંનાજ ઘણા આપણે એવા જોયા છે કે જેઓને દરમાસે પોતાના ખાલકની નિશાળની ફીના ૪ પૈસા પણ આપવા ગમતા નથી. ખાલકોને માટે લણવાની એપડીયો લેવી તે મોટી આપત્તિ જેવી લાગે છે. તે પણ એટલે સુધી કે માત્ર ફી આપવી પડે કે પુસ્તકો લેવાં પડે એટલાજ માટે પોતાના ખાલકોને નિશાળે જવું બંધ કરે છે. વિચારો કે એ કેવી ખેદકારક વાત છે? વિવાહમાં મોટી જાન જણાય માટે કેટલાંક ગાડાં કરવામાં આવે છે. તેનાં ભાડાં ચૂકવવાને માટે જે નાણાંવટીઓ નાણાં ધીરે છે તે નાણાંવટીઓ નિશાળની ફી અપાય તેટલાં કે લણવાનાં પુસ્તક લેવાય તેટલાં નાણાંની નાનીસરખી રકમ ધીરવાની શું ના પાડતા હશે?

જે જે માણસ પોતે એમ ધારે કે આ તો માત્ર અવશ્ય કર્તવ્યજ છે, તો તે કામ તે કરી શકેજ છે એવું આપણે ઘણું દેખાણું જોયું છે. પણ ખરું કર્તવ્ય શું છે તે જાણવામાંજ તેઓ પ્રથમ ભૂલ ખાય છે, જેથી ઉપર લખેલી એક વિવાહ સંબંધિ ખાખત તો દેખાડતી

માત્ર છે પણ એવી એવી અનેક નિરૂપયોગી અને હાનિકારક બાબ-
તોને કર્તવ્ય ગણાય છે અને ખરું જો કર્તવ્ય છે તે ઉપર કોય દિવસ
પણ લક્ષ અપાતું નથી. આવી રીતે બાલકોનું પોતાનાં પ્રથમ
ગુરૂપ માતા પિતા તરફથી તો ઉપર પ્રમાણે હિત થાય છે. હવે
તેના બીજા વર્ગનાં ગુરૂ આપણે છિયે તેઓ પણ જ્યારે પ્રથમ વર્ગના
ગુરૂની પેઠે તેનું હિત કરવામાં ઉપેક્ષા રાખિયે ત્યારે બાલકોનું હિત
કરનાર ત્રીજો કોણ થઈ શકનાર છે? કોય નહિ. બાલક મૂર્ખ, દુર્ગુ-
ણી અને દુર્બલની થાય તેથી તેનાં માવતરનાં યશમાંજ ખામી છે
એમ નથી; પણ તેના શિક્ષકના યશમાં તેથી ખમણી ખામી છે એમ
હું ગણું છું. એટલુંજ નહિ પણ વિદ્વાન્ અને આશ્રિ શિક્ષકો કે
જેઓ પોતાના વિદ્યાર્થીઓને પુત્રરૂપ ગણતા હશે તેઓને તો પોતાના
વિદ્યાર્થીઓની ચિંતા રાત દિવસ મનમાંથી મટતીજ નહિ હોય. જેમ
વિદ્યાર્થીના દુર્ગુણથી સદુરુઓને હૃદયમાં દુઃખ આવે છે તેમજ વિદ્યા-
ર્થીના સદુણથી તેઓના મનમાં સુખની સીમા રેહતી નથી. તમારા
અનુભવથી ખાર નથી કે જેમ પિતાને પોતાના પુત્રની સત્કીર્તિ સાંભ-
ળતાં, અભ્યુદય દેખતા અને કવિતાનો અનુભવ કરતાં આપમાંથી
હૃદયમુદ્રી ધારા પડે છે, તેમ આપણુજ પરમે દયાલુ સદુરૂ શ્રીના
નેત્રમાંથી પણ વખતે વખત પોતાના સારા શિષ્યોની સત્કીર્તિ
સાંભળતાં, પોતાના શિષ્યોનો અભ્યુદય દેખતાં અને પોતાના
શિષ્યોની કવિતાનો રાજસભામાં કે વિદ્વત્સભામાં અનુભવ કરતાં
હૃદયનાં આંસુની ધારા પડતી હતી અને કંઠ ગદ્ગદ થઈ જવાથી
ખોલી શકતા નહિ અને રૂંવાણં ઉભાં થઈ જતાં. ધણીવાર મુંગા
રહી છેવટ ‘ઈશ્વર તને દીર્ઘાયુષ્ય કરે’ એટલું માત્ર બોલતા. એટલુંજ
નહી પણ કોય કોય વખતે તો રાજસભામાં કે ઉત્તમ વિદ્વત્સભામાં
બોલતા કે ‘‘સર્વજોગ્યમાકાશેત્પુત્રાઽછિષ્યાત્પરાજય’’ એ રીતે વિદ્વા-
નોનો મત છે ને હું પણ તેજ રીતે ઈશ્વર પાસે માગું છું.’ ને તેજ

સર્વેકોણેથી જયની ઇચ્છા રાખવી પણ પુત્ર અને શિષ્ય પાસેથી પં-
રાજયની ઇચ્છા રાખવી.

અનેક પ્રાચીન અને અર્વાચીન ઇતિહાસો ઉપરથી જાહેર રીતે જાણાય છે કે પોતાના શિષ્યો ઉપર સદ્ગુણોએ પોતાના ઔરસપુત્ર-તુલ્ય પ્રીતિ રાખવી એ સદ્ગુણોનું પ્રથમ કર્તવ્ય છે. (અપૂર્ણ.)

વિદુરનીતિ.

(સાંધણ પાને ૨૦૦ થી.)

મહૌગુણાઃપુરુષંદીપયંતિ પ્રજાચકૌલ્યંચશ્રુતંદમશ્ચ ।

પરાક્રમશ્ચાબહુભાષિતાચ દાનંયથાશક્તિકૃતજ્ઞતાચ ॥૩૧॥

બુદ્ધિ, સારું કૃળ, શાસ્ત્રનું શ્રવણ, દમ, (ઈદ્રિયોને વશ રાખવી તે.) પરાક્રમ, થોડું બોલવું, યથાશક્તિ દાન, અને કરેલા ઉપકારને જાણવા-પાણું, એ આઠ ગુણો પુરુષને દીપાવે છે.

एतान्गुणांस्तातमहानुभावानेकोगुणःसंश्रयतेप्रसह्य ।

राजायदासःक्रुतेमनुष्यं सर्वान्गुणानेवगुणोविभक्ति ॥ ૩૨ ॥

હે ભાઈ ! એ મહાપ્રતાપી સધળા ગુણોને એક ગુણ બળાત્કારથી સેવે છે, અને જ્યારે રાજા માણસનો સત્કાર કરે છે ત્યારે એ રાજાના સત્કારરૂપ ગુણ સર્વ ગુણોને ધારણ કરે છે. અર્થાત્ રાજાએ ઉપર લખેલા ગુણવાળા માણસનો સત્કાર કરવો જોઈએ અને તે માણસે સત્કાર પામીને એ ગુણોને સારી રીતે પાળવા જોઈએ.

गुणादशस्नानशीलंभजंते बलरूपंस्वरवर्णप्रश्रुद्धिः ।

स्पर्शश्चगंधश्चविशुद्धताच श्रीःसौकुमार्यप्रवराश्चनार्यः॥ ૩૩ ॥

બળ, રૂપ, સ્વરની અને વર્ણની કોમળતા અને રુપદ્રતા, કોમળ-પાણું, સુગંધ, શુદ્ધપાણું, ચતુરાઈ, લક્ષ્મી અને સારી સ્ત્રિયો એ દશગુણો જ્ઞાનશીલ (નિરંતર નહાવાની ટેવ વાળો) પુરુષને લાગે છે. અર્થાત્ નિરંતર જ્ઞાન કરનારને એટલા ગુણો આવે છે.

गुणाश्चषण्मिमतभुंक्तंभजंते आरोग्यमायुश्चबलंसुखंच ।

अनाविलंक्षास्यभवत्पत्न्यं नचैनमाद्यूनदतिस्तिपंति ॥૩૪॥

નિરોગીપણું, આયુષ્ય, ખલ, સુખ, નિરોગી મન થવી, અને કોઈ ધણું ખાય છે એમ કહી નિદે નહિ એવી જાતિના છ ગુણો થોડુ જન્મનારાને ભજે છે. અર્થાત્ થોડુ જન્મનારાને તેવા ગુણો થાય છે.

અકર્મશીલંચમહાશનંચ લોકદ્વિષ્ટંબહુમાયંનૃશંસં ।

‘અદેશકાલક્ષમનિષ્ટવેપમેતાન્નૃહેનપ્રતિવાસયેત ॥૩૫॥

જેનાં કર્મ અને સ્વભાવ જાણ્યાં નહોય, અથવા કર્મને સ્વભાવ સારાં નહોય, જે ધણું ખાતો હોય, જેનો લોકો દ્વેષ કરતા હોય, જે ખુટુ માયાવાળો હોય, જે કપટી હોય, જે દેશ અને કાલને ન જાણતો હોય અને જેનો વેશ સારો ન દેખાતો હોય એવાં માણસોને ધરમાં વસાવવાં નહિ. અર્થાત્ એથી ઉલટા ગુણના સારાં માણસોને વસાવવાં.

કદર્પનાક્રોશકમશ્ચુતંચ ધનૌકસંધૂર્તમમાન્યમાનિનં ।

નિષ્કૂરિણંકૃતવૈરંકૃતમમેતા ન્મૃશાર્તોપિનજ્ઞાતુયાચેત્ ॥૩૬॥

વેદધર્મસમાના વે સમાસદ સદ્ગૃહસ્થોતું

દુઃખદાયક મરણ.

ચોથ રણજોડદાસ ઘેલા.

આ સદ્ગૃહસ્થ સંવત્ ૧૯૦૩ ની શાલમાં આશ્વિન સુદિ ૧ રવિવારને રોજ દિવસના આઠ બજે ભાટિયા જ્ઞાતિમાં મુંબઈવિષે જન્મ્યા હતા. એમના પિતાની સ્થિતિ સારી હતી. પરંતુ શેઠ રણજોડદાસની સ્થિતિ ખાલ્યાવસ્થામાં ઘણી નબળી દશામાં હતી. આજ નબળી દશામાં પ્રજા એમણે વિદ્યાને અને વેપાર કરવાને અભ્યાસ ઘણી હુશિયારીથી કર્યો જ્યો તે જમ જમ અવસ્થાએ ચડતા ગયા તેમ તેમ પોતાના ધંધામાં પણ ચડતા ગયા. અને તે એટલે સુધી કે વર્તમાનકાળમાં તે નોરની દલાલી સંબંધી ધંધામાં એકે ગણાવા માગ્યા. એમનો સ્વભાવ ધર્મસંબંધી અને વ્યાપાર સંબંધી પ્રાપ્તમાં

વખાણવા યોગ્ય હતો. મુંબઈ વેદધર્મસભાના પેહેલાં વર્ગના તે ખુશીથી મેંબર થયા હતા અને ખનતી મદદ પણ આપી હતી. ખોળ પાણુ ધર્મસંબંધી કામમાં તેમની સારી પ્રીતિ હતી. તે વિચારવાનું અને ચાલાક હતા અને તેની ચાલાકી તેમણે ટુંકી મુદતમાં સર્વને સારી દેખાડી હતી. આવા સારા પુરુષોનાં આયુષ્ય આવા કર્મકાળમાં વધારે ક્યાંથી હોય? તે સંવત્ ૧૯૩૮ ના અધિક આવણ શુદ્ધી ૧૪ શનિવારને રોજ દિવસના બે બજે પેટના અને છાતીના રોગથી સ્થૂળ શરીર છોડી આ સંસાર છોડી ગયા છે. કાણુભંગુર શરીરનો શો સરોસો છે? આટલા હેતુથીજ વિચારવાનું લોકો જન્મ ધરીને આ શરીરથી ધર્મસંબંધી જે કરવાનું હોય તે પેહેલથીજ કરી લે છે. આ ગૃહસ્થ ૩૫ વર્ષની નાની ઉમ્મરમાં ગુજરી જવાથી ઘણી દીક્ષગીરી તદ્દા થઈ છે, અને એમનું કુટુંબ તથા સગા સંબંધિયો શોકના સમુદ્રમાં ખુડ્યા છે. એમનાં વૃદ્ધ માતા, નાની ઉમરનાં સ્ત્રી, અને માત્ર વર્ષ દિવસના બાળકની શી દશા હશે? હે ઈશ્વર! આવા વિપરિત ખનાવો ખનાવતા આપને ક્યા કેમ નથી આવતી?

અમે એમનાં સ્નેહિયો અને કુટુંબિયોને વિનવિયે છિયે કે સંસાર ચક્રનો નિયમ અને કર્મની ગતિ ફરી શકે તેમ નથી એમ જાણી મનને શોક સમુદ્રમાંથી ખેંચીને મરનારનું જે કાંઈ કલ્યાણ થાય તેણું અને તેમનું નામ રહે તેણું કામ કરવા ચૂકવું નહિ, અને ઈશ્વરઉપર આધાર રાખી દિવસો કાઢવા. ઈશ્વર કૃપાથી ઘોડા દિવસમાં એમના ચિરંજીવી વિદ્યા અને કળામાં વધી સર્વને આનંદ આપનાર થશે.

શેઠ લીલાધર ઓષધજી.

ઉપલાં મરણના શોકથી જ્યાં હૃદય હજી શાંત નહોતું પડ્યું ત્યાં આ સદ્ગૃહસ્થનાં સ્થૂળ શરીરે પણ સંવત્ ૧૯૩૮ ના અધિક આવણ વદી ૧૩ ગુરવારને રોજ રાતના બે બજે આ અસાર સંસારનો ત્યાગ કર્યો છે. કેવી કાળની અગહન ગતિ? કાણુમાત્રમાં કેવા ફેરફાર! પણ નિરૂપાય. હોલ સ્થળ સંકેચથી ખંચ રાખી આવતા અંકમાં વિશેષ વિચાર આપવા દૂરસ્ત ધાર્યું છે.

નીચીલખેલા સદ્ગુણોનાં નાણાં

રા. રા. વકીલ દેશમુખી કાળીદામના ૧૯૩૮ ના			
રા. વકીલ રતનજી માધવજીના ૧૯૩૮ની શાલનીપેટે			
રા. જિજ્ઞાસા વિ. વાવજીના મંથન ૧૯૩૮ના			
રા. ભગવંતરાય દીનાનાથ વકીલના	૧	૪	
ચેક વસનજી મનજીના	૧	૬	
ચેક ખેડાઉ પીરજીના	૧	૮	
ચેક પ્રાણજીવન દુર્લભદામના	૧	૮	
રા. યમ શ્રીકિંમ રૂમના સેક્રેટરીના	૧	૧૫	
રા. રા. દીનાનાથ રધુનાથના	૧	૮	
રા. રા. જેરાંકર નામિંદરામ કાજી પોલીસ કમિશનરના હેખના ૧૯૩૬ થી ૧૯૩૮ ના ત્રણ વર્ષ પેટે	૫	૦	૦
ચેક પેન્સનજી કુલમજી કામાના ૧૯૩૮ના	૧	૮	૦
ચેક નરેન્દ્રભદ્રાસ વણારમીના	૧	૮	૦
રા. પ્રાગજી હીરજીના	૧	૮	૦
રા. સદ્ગીરામ કુવરજી ૧૯૩૮ અસાકથી ૩૬ ના જિલ્લો મુરા	૧	૧૪	૦
ચેક વસનજી ખીમજીના ૧૯૩૬ થી ૩૮ સુધીના	૪	૮	૦
ચેક રતનજી આપુભાઈના સંવત ૧૯૩૮ ના	૧	૮	૦
બાવનગર માનવધિક મળાના	૧	૧૪	૦
ચેક કલ્યાણદાસ કિપરામના	૩	૦	૦
જેમી મુજરાંકર જેરાંકરના	૧	૮	૦
ચી હદુમ સાધવિનીના	૧	૧૪	૦
પેટનાદ સાધવેરના	૧	૧૪	૦
ચેક રામીરરામ વસાદામના જુનાં પુસ્તકના	૩	૫	૦
ચેક રાવરામ સદ્ગીરામના ૧૯૩૮ ના	૧	૧૮	૦
ગોળા મુદુર્જી સાધવેરના ૧૯૩૮ ના	૨	૦	૦
ચેક રામીરરામ અવધુજી	૧	૮	૦
જામો જાંદર સાધવેરના ..			
રા. પોરા હીમિંદ મરેરના ..			

વિ. પ્ર. વૈધ—તમારો શ. રાં. બાહરિંકર નાનાબાઈને ત્યાં
 વખાણી શીશ્ર કવિ ચંકરલાલના આઠાવિધાનની સમાનો હવાલ મળ્યા છે તે
 ખુશી તંગોસને લીધે આવતામાં લેશું.

બાહરિંકર.

શ્રીભાગવતખાપાંતર.

ભાગવત બાપાંતર, નામનું ચોપાનિયું અસાદ માસથી બહાર
 પડ્યું છે. મારે જમને આહક થવું હોય તેમણે મુંબઈમાં આર્ય-
 ધર્મપ્રકાશના તંત્રી જોગ લખી જણાવવું. કેકાણું મુંબઈ ભુલેશ્વર
 પ્રાસેના શ્રીરંગીના દેવળ નહક થર નંબર ૨૬ માં.

વેદધર્મસલાની કાર્યભાર મંડળી.

સર્વે સુજ્ઞ આહકજનોને સૂચના.

સદ્ગુણિ પુરુષો! આ “આર્યધર્મપ્રકાશ” ચોપાનિયું પ્રતિ-
 માસે આપ સર્વની સેવા બળવે છે. તેનાં મૂલ્યનાં નાણાં કેટલાક
 ઉદાર આહકોબાણીથી પ્રથમથીજ મળી ચૂક્યાં છે, પણ કેટલાક
 કૃપાળુઓનાં હજી બાકી છે અને ચોડાએકનાં તો એક વર્ષ કરતાં
 પણ વધારે બઢી ગયાં છે. મારે જમનાં એથી થીત નાણાં રહ્યાં
 છે તેમણે આ એક પોચતાં મનિઓરડેથી માકલવાને જરા પણ
 વિજંબ કરવો નહિ. એમ આશા રાખિયે છિયે કે જુજ રકમને મારે
 ટપાલ ખર્ચે કરવાની આવશ્યકતા રહેશે નહિ.

આ ચોપાનિયાનું મૂલ્ય વર્ષ ૧ નું રૂ. ૧-૮ અગાઉથી રાખ્યું છે.
 બહારના આહકોએ ૬ આના વધારે માકલવાં.

આ ચોપાનિયાનિયે કેહને કાંઈ લખવું હોય તો તેમણે બ-
 હારકોટ ભુલેશ્વર નહક શ્રીરંગીનાં દેવળપામે પોર્નુગીઝ અર્થ સ્વીટ,
 થર નંબર ૨૬ માં સંસ્કૃત પાદસાળામાં આર્યધર્મપ્રકાશના તંત્રી
 જોગ લખી જણાવવું. નાટપેડ કાગળો લેવામાં આવશે નહિ.
 કેકાણું બહાર તેમણે લખી જણાવવું.

કેશવલાલ હરિશંકર.

आर्य धर्मप्रकाश

ARYA DHARMA-PRAKASHI.

पुस्तक १० भुं.

आ. ५६, सं. १२३८.

अंक ११ मो.

वसंततिलका.

सर्वाग्निहायकूपयान्कुटिलान्दुर्गतान् ।

स्वीयेमनस्नुग्गमादरतोनयेतु ॥

रम्यार्थधर्मसुपथप्रतिशाम्प्रसंग-

तोमोविश्वपसुन्ननादिचार्थनामे ॥

उत्तरी ५६, १०-१२,

वेदधर्मसत्त्वानी कार्यान्ना-नं. १०.

मुं. ५६, १०-१२,

आर्यधर्मसत्त्वानी कार्यान्ना-नं. १०.

१९१२ १९१३.

૧૫૫૭	૧ શું દેવનો હિલ્લ અમ કશી રાકાય? (કવિતા)	૨૪૧
૧૫૫૮	૨ સંતસંબંધી જે પાલ.....	૨૪૩
૧૫૫૯	૩ વિદુરનીતિ	૨૪૬
૧૫૬૦	૪ યુજ્જશતી બાપા-બાલનારા-લખનારા.....	૨૪૮
૧૫૬૧	૫ શેઠ લીલાધર આધવજી	૨૫૦
૧૫૬૨	૬ પ્રસ્તુતિની પરોચ	૨૬૦

શાંદૂલચિક્રીકિત.

જેણે અંબર વાણ તેજ જલ ને પૃથ્વી પછીથી કરી,
જેણે સ્થાવર નેમ જંગમ રૂપાં એવા અનાદી હરિ:
હું તંત્રી શુભ મૂલધાર સહુને સન્માર્ગમાં સ્થાપજો,
મુખના મુનિઆર સત્સમય ને મદ્ધર્મને આપજો.

નીચે લખેલા સદ્ગુણોનાં નાણાં અમને પહોંચ્યા છે.

		રૂ. મા. પા.
૧. રા. યાજ્ઞદાય મણિશંકર ગુણેશ્વર ૧૯૩૮ ના ચૈત્રથી ૩૯	ના આશુ મુખીના	૨ ૧૩ ૦
૨. શ્રી ગોકળદાસ દેવજી ૧૯૩૮ ના		૧ ૮ ૦
૩. રા. કુંભરજી નથુભાઈ ૧૯૩૮ ના		૧ ૧૪ ૦
૪. રા. શ્રી હામાઈ ત્રીકમદાસ ૧૯૩૭ તથા ૩૮ ના		૩ ૧૨ ૦
૫. શ્રી ભગવાનદાસ મુંદરજી ૧૯૩૬ ના કાર્તિકથી ૩૮ ના શાવણ	સુધીના	૫ ૪ ૦
૬. રામચંદ્રિય હરિલાલ હગનલાલ ૧૯૩૮ ના.....		૧ ૧૪ ૦
૭. શ્રી બાપુભાઈ કળીદાસ.....	,,	૧ ૮ ૦
૮. રા. મ. હાકોરદાસ આલમોરાસ વઝીલ ૧૯૩૮ ના		૧ ૮ ૦
૯. રા. કન્યાસુહ નારણજી હેડકલાઈ.....	,,	૧ ૮ ૦
૧૦. રા. લક્ષ્મીશંકર જેઠીશંકર મહેતાજી ૧૯૩૭ તથા ૩૮ ના		૩ ૧૨ ૦
૧૧. શ્રી રામજી વાલજી ૧૯૩૭ તથા ૩૮ ના		૩ ૦ ૦
૧૨. રા. પ્રણવજી હરિગોવિંદદાસ ૧૯૩૮ ના.....		૧ ૧૮ ૦
૧૩. રા. લીલાધર હરખમંદ ૧૯૩૭ ના		૧ ૧૪ ૦
૧૪. રા. મનજી મનજી કુરુક્ષ અંકના		૧ ૭ ૦
૧૫. રા. મગનલાલ કુરુક્ષ ૧૯૩૮ ના.....		૧ ૮ ૦

आर्यधर्मप्रकाश.

पुस्तक १० भुं.

भा. ५६, संवत् १९३८.

अंक १२ भा.

॥ यतो धर्मस्ततो जयः ॥

शुं देशनो उदय एम करी शकाय?

(आंध्र प्रदेश २१६ धी.)

यसंतनिका.

तानी मरापग पररार पीचकारी,
भीनाय रंगयकि अंग गरी खुगारी,
ऊडे गुलाल अवशब्द नहुं बकाय,
शुं देशनो उदय एम करी शकाय?
सानू सुगंधमय तेल तरेतरेनां,
शां शां नयन करवा अति आग एनां,
चोली सधिर जल शीतलधी नगप,
शुं देशनो उदय एम करी शकाय?
खुरो घना घगतरा घटिपाऊ घाले,
लाकीट पाकिटिबिना घडिपे न चाले,
भ्रवंत्रने पण धरार परी पराय,
शुं देशनो उदय एम करी शकाय?
ओलाय बाळ बगते नडि दातिमाधी,
जाणे शरीर नहि होय भोळ शायी;
आ पीटधी न परमायं रुशो कराय,
शुं देशनो उदय एम करी शकाय?
त्यापी सभा भभरुधी अयय मिटिंग,

तेनो रहे नहि बराबर शुद्ध रंग;
 मोल्युं न लेश पण कांइ पळी शकाय,
 शुं देशनो उदय एम करी शकाय ?
 आरंभनुं न परिणाम कशुं विचारे,
 मोटाइना मदविषे बहु मोथमारे;
 वाणी क्रिया मन कदी नहि एक थाय,
 शुं देशनो उदय एम करी शकाय ?
 शोधे न कोइ सुखकारक मार्ग सारो,
 आपे असत्य बलि अद्भुत ए विचारो;
 इच्छानुकूल बलि आडधडे पढाय,
 शुं देशनो उदय एम करी शकाय ?
 सारंगि सुंदरि सतार अने पिधाना,
 वाजां विलायति मृदंग घणां मजानां,
 शीखाय के श्रवणथी बहु संभळाय,
 शुं देशनो उदय एम करी शकाय ?
 जोई भवाइ कदि नाच अने तमासा,
 जोया जरूर जइ नाटक खेल खासा;
 ए मार्गमां ममतथी धन वावराय,
 शुं देशनो उदय एम करी शकाय ?
 रूपा अने कनकनां पण पात्र लीधां,
 प्याला अडाळि चमचाभय सर्व कीधां;
 ते हर्षना समयमां बहु वापराय,
 शुं देशनो उदय एम करी शकाय ?
 लेवाय कां अमल कां विजया वढाय,
 गांजा गडाकु तवखीर बलि तणाय;
 ए बात आज अति उत्तममां गणाय,
 शुं देशनो उदय एम करी शकाय ?

સંતસંબંધી કે વોલ.

(માલિની.)

મનસિ વચસિ કામે પ્રેમપીયૂષપૂર્ણા ।

• સ્ત્રિભુવનમુપકારશ્રેણિભિઃ પ્રીણયતઃ ॥

પરગુણપરમાણું પર્વતીકૃત્ય નિર્ભં ।

નિજદહિ વિકસંતઃ સંતિ સંતઃ ક્રિયતઃ ॥

મનહરછંદ.

મનમા વચનમા શરીરમા શરેવ જેને પ્રેમરૂપ નીયૂષથી ભરપૂર ભાળિયે,
આતિ ઉપકાર બહુવાર કરિ ત્રિભુવનવણ સોકતણે શોક મળતા નિહાળિયે;
પરમાણું જેટલો જગત પરચુણ હોય પરવત જેવડો વખાણી નિત્ય તેમને,
નિજના હૃદયમાંદિ નિશદિન મળી થાય, એવા મંત્રજન દેહધાક છે કરો મને ?

હુદ્દુર્યુથોથી દૂર રહેનાર અને સર્વગુણસંપન્ન સત્પુરુષોને જો
રોધવા ખેસિયે તો કોઈકજ અથળે માત્ર તેમના દર્શનનો આપણને
લાભ થાય. એટલો લાભ પણ કલિકાલના પ્રતાપથી આપણે ન મેળ-
વિયે તો કંઈ આશ્ચર્યકારક વાત નથી, પરંતુ તેમ થાય તો ઈશ્વરની
મૃદ્ધિમા વિરોધ આવ્યો કેહેવાય, માટે તેમ થતું નહિ હોય એમ આપણે
અનુમાન રાખિયે. જ્યાં સુધી સત્પુરુષો પણ પૃથ્વીઉપર હરો એમ
આપણે અનુમાનથીજ માની રાકીયે અને મત્યક્ષ દર્શન ન થાય ત્યારે
એથી ખેદકારક અને પાછળની પ્રજાને ધોરામા નાખનાર ખીજ કઈ
વાત છે ? આખા જગતનું કહ્યાણ થવાનો આધાર સત્પુરુષોની ઉત્પત્તિ
ઉપર છે. કેમકે મનુષ્યમાત્ર જે જ્ઞાન સાંઝે કે નરતું મેળવે છે તે
દેખાદેખીથી મેળવે છે. જો સત્પુરુષોનાં આચરણ, તેની રીતભાત
અને તેનું શુદ્ધપણું તેના સહવાસથી જોવામા ને અનુભવ કરવામા
આવે તો જોનારા અને અનુભવ કરનારા પણ તે માર્ગ ચાલે છે.
જે માણસમાં જે શુણ વધારે હોય તે માણસમા તે શુણને મળતા,
આચાર ત્રિચાર થાય છે, તોપણ સત્પુરુષોના સહવાસથી, જો તમે-

ગુણવાળાં માણસ હોય તોપણ દેખાદેખીથી ઘણા સુધારે છે. એટલું
આપણે કહી શકીયે ખરા કે પરિણામે જે ગુણ પોતામાં હોય તેનું
વલણ પકડી જવાયાવગર રહેવાતું નથી. જે સમયે જગત્માં
સત્વગુણની વૃદ્ધિ હોય તે સમયે સત્પુરુષોની ઉત્પત્તિ વિશેષ થાય છે
અને સત્વગુણ ઓછો હોય ને ખીજા ગુણની વૃદ્ધિ હોય તો
સત્પુરુષો ઓછા થાય છે. કોઈ સમયે તો એમ પણ બને છે, કે
જેમ શ્રીકૃષ્ણ પાસે માયાકરીને શાલવે શ્રીકૃષ્ણના પિતાનું કાપેલું
માથું દેખાડ્યું તે સમયે શ્રીકૃષ્ણનું મન થોડીવાર ભ્રમિત થઈ
ગયું હતું, તેમ સત્પુરુષોનાં પણ મન દુષ્ટોના દુરાચારને દેખીને થોડી
વાર ભ્રમિત થાય છે. કહી આમ થવાથી એવા મહાન્ પુરુષોને વિદ્ય
થવાનો કે તેને ખીજું પ્રજા નહિ સુધારી શકવાનો એક માત્ર થવો
જોઈએ, પણ તેથી તેઓ પોતાનાં કલ્યાણકારી કામથી તો કદિ પણ
વિરક્ત થતાજ નથી. અને ખનતાં સુધી જગત્ને પોતાનાં આચ-
રણથી સર્વનું કલ્યાણ થાય તેવો માર્ગ બતાવે છે. એમનું જોઈ
ખીજા શીએ તો કમેકરી દુર્ગુણો જગત્માંથી દૂર જાય. આંહી અ-
હંકાર એજ નડે છે કે તેવા પુરુષોનાં વર્તમાનકાળમાં દર્શન થતાં
નથી, કદિ ક્યાંઈ હશે તો ખૂણેખાંચકે પડ્યા હશે. કોઈ એમ
માનતું હોય કે જગત્માં સત્પુરુષો કેમ નથી? મોટો મોટા દે-
શોમાં મુસાફરિયો થાય છે, મોટા વ્યાપાર કરી અઢળક ધન સંપાદન
કરાય છે, ઘેર ગાડીઘોડા રાખી મોજમજલ હોય છે, પુસ્તકો લખી
ખહાર પડાય છે, છાપામાં નામ છપાય છે, મોટી મોટી સભાઓ ભરી
ભારે ભારે વિષયોઉપર ભાષણ આપાય છે, અને આજકાલ કોઈ દિવસ
ન હતો તેવો દુનિયાનો ઉદ્ધવ આપણે દેખીએ છીએ, તે શું સત્પુરુષો
વિના થતો હશે? હા, એ વાત અમે ક્યાં નથી માનતા? પણ એથી
સત્પુરુષોમાં જોઈએ તેવાં લક્ષણ સંપાદન થયાં, અને દુર્ગુણ સર્વ દૂર
થયા એમ માની બેસાય નહિ. પૈસા મેળવવામાં કે અધિકાર મળવામાં
કે કોઈ પણ રીતે પ્રસિદ્ધ પડવામાં કાંઈ તે ગુણો ઓકસ રહ્યા નથી. એ
ગુણો તો ગરીબને કે તબંગરને અથવા રાજાને કે રાંકને સરખાજ છે.

નિશ્ચયને માટે અંતર્દષ્ટિ તથા બહિર્દષ્ટિકરી જુવોને, કે, આ જગતમા
 ઉત્પન્ન થયેલા સઘળાં પ્રાણિયોઉપર પોતાના મનમાથી, વચનમાથી અને
 શરીરમાથી કોણ પ્રેમરૂપ અમૃતનો વગ્માલ વરમાવ્યો છે? મનથી, વાણીથી
 અને શરીરથી તથા ધન હોય તો ધનથી કે વિદ્યાથી વારંવાર અનેક ઉપકા-
 રો કરી પોતાને નુકરાન થતા પણ કોણે સર્વ પ્રાણિયોને મસત્ર કયો છે?
 ખીન્નમા કદી પરમાણું જોડેલો ગુણ હોય અથવા ખીન્નએ પોતાની
 ઉપર જગત પણ ગુણ કયો હોય તેને વખાણી વંશારીને મન વચન અને
 કર્મથી અનેકગુણ જેવો કોણ દેખાડી આપે છે? પાગક ગુણ અને પા-
 રકો ઉદય જોઈ કોણ અંતઃકરણમા આનંદ પામે છે? શબ્દ, સ્પર્શ
 રૂપ, રસ, ગંધ એ કોણે જોતેલા છે? શ્રોન, ત્વક્, ચક્ષુ, જીહ્વા, મા
 એ જ્ઞાનેન્દ્રિય ને પાચ કર્મેન્દ્રિય કોના નિયમમા રહે છે? એ દન્દ્રિયન
 અધિપતિ મન કોણે વશ રાખેલું છે? કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મ-
 મત્સર એ છ શત્રુઓને કોણે જોતેલા છે? પારકી પીડાની કોને ચિ-
 તા થાય છે? રાસનો મિહાત કોણે જોતેલો છે? ધર્મકર્મમા અને
 મા કોણે શ્રદ્ધા રાખે છે? પારકો અપરાધ કોણે મહન કરી
 તનમનધનથી પરના દુઃખ કાપવામા ને સુખ વંશરવાળા
 ધાય છે? પરદાર, પરદોષ અને પરદ્રોહથી તનતાને સુખ કરનારું
 રહે છે? મર્મમા મંપરૂપ કલપવૃક્ષ કોણે વાવે છે? જોડાવેને આશાના
 નદીમાથી કોણે તરીજતયછે? અને કોણે સંગા મમુદ્રા, અને આ લોક
 પરલોકનું ખરું સુખ પામવાને પ્રયત્ન કરે છે? કોઈ પણ તેવા જોવામા
 આવશે નહિ. પણ વંશારે ધ્યાન રાખેને જોવાથી તેથી ઉલટાં આચ-
 રણના પુકયો જોવામા આવશે, કે જે આચરણનું વિવેચન કરતાં
 બ્રહ્મા જેવો કોઈ લખવા બેમે તોપણ તેનો પાગ પામે નહિ. આપણા
 આર્થાવર્તના વમનારાઓની આવી દશા ને આવી મમજણ હોય અને
 મદાયકાળ રહે ત્યારે પછી તે આર્થત્વ શા કમનું? અમને અનુભવ છે
 અને અનુભવમહિત માનિયે છિયે કે આ આર્થાવર્ત મતપુર્યોનું રહેવાનું
 આન છે, પણ કલિકાલના પ્રતાપથી અથવા તો કાળના ફેરફારથી
 એ અમારું અનુભવમહિત માનવુ કશાચિત્ અમત્ય થાય એવો ભય

પદ્યદોષાન્નાંડૈર્ધૈર્ધિગ્રહેત્વં યજ્ઞવ્યથયેચુરપિદેવાઃ સર્ગક્રાઃ ।
પુત્રૈર્વેરંનિત્યમુદ્વિગ્નવાસો યશઃ પ્રણાશોદ્વિપતાંચહર્ષઃ ॥ ૪૨ ॥

પાંડવોની સાથે કળિયો કરવામાં કેટલા દૈવ છે તે તમે જુઓ, કે
તે દેવને વિષે ઈન્દ્રસહિત દેવતાઓ પણ મુઝાઈ જાય. પુત્રોની સાથે
વેર રાખવું અને નિરંતર ઉદાસ થઈને રહેવું તેથી યશનો નાશ થાય છે
અને શત્રુઓ રાજ થાય છે. અર્થાત્ શત્રુઓ રાજ ન થાય તેને
માટે અને યશની વૃદ્ધિ થાય તેને માટે પુત્રોની સાથે રનોડ રાખવો
અને નિરંતર ઉદાસ રહેવું નહિ.

ભીષ્મસ્યકોપસ્તવચૈવેદ્રકલ્પદ્રોણસ્પરાજશ્ચપુથિષ્ઠિરસ્ય ।

ઉત્સાદ્યેલોકમિયંપ્રવૃદ્ધઃ શ્વેતોગ્રહસ્તિર્યગિવાપતન્શ્ચ ॥ ૪૩ ॥

હું રાજા ! ભીષ્મનો, ઈન્દ્રસરખા સમર્થ દ્રોણનો, અને રાજા પુથિષ્ઠિનો
કોપ ત્રે તમારા કોપની પેઠે વૃદ્ધિને પામે તો તે આકાશમાં આરા
પડેલા ધૂમકેતુની પેઠે આ લોકને ઊંધો વાળી દે એવાં છે. માટે—

તવપુત્રશતંચૈવ કર્ણઃ પંચચપાંડવાઃ

પૃથિવીમનુશાસેચુરચિલાંસાગરાંચરાં ॥ ૪૪ ॥

તમારા સો પુત્રો, કર્ણ અને પાંડવો, એ બધા આખી પૃથ્વીને બેળા
બેગવે. અર્થાત્ એ સાહુએ મળીને આખી પૃથ્વીનું રાજ્ય કરવું બોધ્યું.

ધાર્મગણાવર્નરાજન્ વ્યાઘ્રાઃ પાંડુમુતામતાઃ ।

માત્રનેહિધિમવ્યાઘ્રં માવ્યાઘ્રાનીનિશન્વનાત્ ॥ ૪૫ ॥

હું રાજા ! તમારા પુત્રો છે તે વનરૂપ છે અને પાંડવો છે તે વાઘ-
રૂપ માનવામાં આવે છે. માટે વાઘસહિત વનને કાપો માં અને વાઘ
વનમાંથી નાશને પામે માં. અર્થાત્ પાંડવોને અને કૌરવોને બેયને તમે
નાશ ન કરો, અને કૌરવોથી પાંડવો નાશને ન પામે, બેયનો બચાવ
થાય તેમ કરો.

નમ્યાદુનમૃતેવ્યાઘ્રાન્ વ્યાઘ્રાનમ્પુરુષેતેવનં ।

વર્ગંતિરદ્યનેવ્યાંઘ્રર્ધ્યાઘ્રાન્સતિકામનં ॥ ૪૬ ॥

ગુજરાતીભાષા—બોલનારા—લખનારા.

અનુક્રમે ખીજા ઉદ્યોની સાથે આ ગુજરાતીભાષાના પણ ઉદય સારી પેઠે થયો છે, ચારેકારે ગુજરાતી નિરાળો સ્થપાણી છે અને કેળવણીનાં ને ખીજાં સંખ્યાબંધ પુસ્તકો લખાઈ બહાર પડ્યાં છે. કેટલાએક વિદ્વાનો ગુજરાતી ભાષા સંપૂર્ણ સંસ્કૃતભાષાની પુત્રી છે એમ લેખીને તે ભાષા સાથે સંસ્કૃતભાષાને ભેળવીને ખોલે છે, કેટલાએક તો તેની સાથે ફારશી આદિ અન્ય ભાષાનો ભેળ કરી તેનો જેમ બને તેમ વિસ્તાર કરવા સાડ તેવી ભાષાના તેની સાથે રાખ્દો બોરી ખોલે છે, જેઓ ખિચારા સંસ્કૃત નથી જાણતા અને ખીજા ભાષા પણ નથી જાણતા તેઓ તો સેજભેજ થયેલા અને નવી તરેહના રાખ્દો ભેળવી અલૌકિક ઉચ્ચારથી ખોલે છે, અને હાલનો કેટલોક વર્ગ તો સંસ્કૃત, ફારશી અને અરબી ભાષાનો ભેગ કરવાનું પડતું મેક્ષી માત્ર ઈંગ્રેજ ભાષાને તેની સાથે ભેળવી અરબુ ગુજરાતી અને અરબુ ઈંગ્રેજ એમ ખોલે છે. અભણ વસવાયાં લોક અને નહિ કેળવાયેલી સ્ત્રીયો કાંઈ જુદી જાતિના ઉચ્ચારથી ભાષા ખોલે છે, પણ તેમાં ખીજા ભાષાનો થોડો ભેળ થતાં કેટલાએક ધરા ગુજરાતી ભાષાના સમયોચિત રાખ્દો અને માત્ર ભેદના રાખ્દો વપરાય છે. એક દેવભાષા (સંસ્કૃત) વિના ખાકી ખીજા ભાષામા જે સમયે જેવો ભાષાના રાજ્યકર્તાઓનું પ્રબળ વધારે હોય તે સમયે ચાલતી ભાષામાં તે ભાષાના રાખ્દો રૂઢ થઈ જાય છે. ભળી ગયા પછી એવા તો અપભ્રંશ થઈ ખીજા રૂપમાં જડાઈ જાય છે કે જાણે તે અસલ તેજ ભાષાનો રાખ્દ છે એમ માનવું પડે.

વર્તમાનકાળમાં આ ગુજરાતી ભાષાનો સારી પેઠે ઉદય થયો છે અને તે ભાષાના લખનારાઓનો પણ સારી પેઠે ઉદય થયો છે. લખનારાઓનો ઉદય થયો એટલે પુસ્તકોનો ઉદય હોય એમા નવાઈ નથી! આ ઉદયથી સર્વથા આનંદ આવવો જોઈએ તે આવે છે તો ખરો! પણ તે આનંદને ઉપરથી થતો કેટલોએક ખેડ દખાવી દેવા સમર્થ

અમને ધણો ખેદ થાય છે. દેશનો અને પ્રજાનો ઉદય તથા પ્રૌઢપણું આગળ જતાં વધે અથવા જળવાઈ રહે તેનો આધાર લખાયેલાં પુસ્તકો ઉપર અને અપાયેલાં ભાષણો ઉપર રહે છે; અને પુસ્તકો ના પ્રૌઢપણાનો આધાર અને ભાષણનાં પ્રૌઢપણાનો આધાર લખનારાઓ અને જોલનારાઓ ઉપર છે. લખનારાઓ અને જોલનારાઓ પ્રૌઢ અને સાત્ત્વિક સ્વભાવના હોય તો પુસ્તકો અને ભાષણો તેવાં થાય અને તેમ ન હોય તો તેથી વિપરિત થાય છે. પ્રૌઢ અને સાત્ત્વિક વૃત્તિના લખનારાઓ અને જોલનારાઓ કરતાં તેથી વિપરિત ગુણવાળા લખનારાઓ તથા જોલનારાઓની સંખ્યા પ્રતિ દિવસ વિશેષ થતી જોવામાં આવે છે. એ વધતી જતી સંખ્યામાં વ્યતું, જ્ઞાનતું કે ગુણતું કંઈ પ્રમાણ નથી, કે આ પ્રમાણે જ જોઈએ; એઓ પોતાની મેળે જ સધણું યોગ્ય માની લઈ ઉત્તમ પુરૂષોની પંકિતમાં જવા ઇચ્છે છે. જે માણસ જેવું ઇચ્છે તેવું કોઈક દિવસ પણ થાય ખરું, પણ ઉત્તમ પુરૂષોની પંકિતમાં ખેસવું હોય તો તે પ્રમાણે તેવાં સધળાં સાધનોની આવશ્યકતા છે. પ્રારબ્ધને દૂર રાખિયે તો જેવી યોગ્યતા મેળવવી હોય તેવાં સાધનો હોય તો જ તેવી યોગ્યતા મળે એમ અનુમાન થાય છે. ધણા જોલનારા અને લખનારા વધી જવાથી કરો ખેદ નથી; કેમકે અમે પણ આશા રાખિયે છિયે કે એ માર્ગથી કોઈ દિવસ પણ ઉદયનું સાધન હાથ લાગશે; પણ અમારો અભિપ્રાય એમ છે કે લખનારાઓનો અને જોલનારાઓનો વિષય એવો તો પ્રૌઢ જોઈએ કે તે સર્વનાં અંતઃકરણને આનંદ આપનાર અને સર્વને હિતકારક થાય. કોઈ કહુશે કે અમુક વિષય સધળી પ્રજાને આનંદ આપનાર થતો નથી, પણ અમે એ વાતને પૂર્ણ મળતા આવતા નથી. સૌમ્યપણાથી લખાયેલો કે જોલાયેલો વિષય ઘણુંકરીને તેવા પુરૂષનો હોય તો સર્વને આનંદ આપે છે. આ વાત જોઈએ લક્ષમાં રહે છે તેવા પુરૂષો તો તેમ કરે છે પણ તે વાત નહિ લક્ષમાં આવે એવો ભાગ પેહેલાના કરતાં વધારે છે.

એક બાળકને જેમ શીતળા કે ચોરી નીકળે તો પછી કમેકરીને

ખીજાને પણ તેમ થવા લાગે, તેમ એક કોઈ એકબીજાનું પુસ્તક લખે કે લખાણ આપે તો પછી ક્રમેક્રમે સધળાઓ તેમ કરવા મંડી પડે છે. સારાં કામ કરવાને માટે આવી રીતિ અમે નિરંતર અતિ ઉત્તમ ગણીએ છિયે પણ થોડાં જ્ઞાનના અથવા બહિર્દષ્ટિવાળા માણસો મળતે અનુપયોગી કે નહારી રીતિ દેખાડનારાં કામ કરે તે અમે કોઈ રીતે ઉત્તમ ગણી શકતા નથી, અને એથી ઘણા ખેદ પામીએ છિયે. લોકોની પ્રકૃતિ એવી તો જડ થઈ ગઈ છે કે જો માર્ગ ઉતરાય તેવો વિષય હોય તો તેમાં વધારે પ્રીતિવાળા થાય છે. આવા પુરૂષો ગોળ અને ખોળને સરખાં લેખનારા પુરૂષોના વિરોધણને પાત્ર થાય છે. ઉત્તમ પુરૂષો ખિચારા તેવા વિષયમાં હા કે ના અથવા સાઈ કે નરતું કેહેતા નથી, પણ તેમ નહિ કરતાં પોતાના યોગ્ય વિચારો મળતે દર્શાવતા હોય તો સાઈ. મળતે કદી તે વિચારોની યોગ્યતાઉપર ધ્યાન ન રહે તો સત્પુરૂષોએ તેમાં ખેદ કરવો ન જોઈએ, કેમકે સત્પુરૂષોને તે કામ પોતાનો ખરો ધર્મ ખબતવવા અને ઈશ્વર પ્રીત્યર્થે કરવાનું છે. લખનારા કે ખોલનારાઓનો કરો નિયમ રહેતો નથી એટલા હેતુથી વિચારવાનું વિદ્વાનોએ હૃદય-ઉપાદેય ભાગ અથવા રાજસીન્તામસી અને સાત્ત્વિક ભાગ એવું નામ આપીને લોકોને મોટા ભ્રમમાંથી નિવૃત્ત કરેલ છે, નિવૃત્ત કરેલ છે તો પણ લોકોથી પૂર્ણ નિવૃત્ત થઈ શકાતું નથી.

અવસ્થાથી થતું જ્ઞાન અવસ્થા પ્રાપ્ત થયાવિના થતુંજ નથી, એ સમજણને ઉછળતું લોહી જ્ઞાનતંતુઉપર આવવા દેતું નથી, એટલે પછી પોતપોતાની યોગ્યતા પોતે અતિઉત્તમ માની એકદમ ડહાપણ ડોળવા માંડે એમાં શું આશ્ચર્ય? કેટલાક કુશળ પુરૂષોને અવસ્થાથી થતું જ્ઞાન અવસ્થા થયા છતાં પણ અળગું રહે છે, ત્યારે જ્યો અવસ્થાને નહિ પામેલા હોય તેનાથી અળગું રહે એમાં શો સંદેહ? અવસ્થાથી થતાં જ્ઞાનની સાથે વિદ્યાથી થતું જ્ઞાન મળી જઈ વ્યવહાર અને પરમાર્થને પ્રતિકૂળ ન થાય એવા વિચારો આપવા કે લખવા એજ જગતને લાભ લેવાલાયક થાય છે. બાકી સધળા હાનિ આપનારા કહિયે તો ચાલે.

‘કેહેવો સુનવો સમજવો ચતુરનકો કહ્યુ ઓર.’ અર્થાત્ ચતુર માણસનું કેહેવું, સાંભળવું અને સમજવું કાંઈ જુદાજ પ્રકારનું હોય છે. આમાં કેટલી ખદી ગંભિરતા રહેલી છે? ચતુર વિરોધણ જેને લાગે તે માણસ વ્યવહારના અને પરમાર્થના વિચારમાં કુશળ અને પોતાના વિનયવિવેકથી પ્રભને સારો ખોધ આપનાર હોયું જોઈએ. એવા માણસો ઘણા વિદ્યાભ્યાસવાળાં ન હોય તો પણ એમનું ખોલવું કે સમજવું ઇત્યાદિ સઘળું કાંઈ જુદાજ પ્રકારનું હોય છે. જુદા પ્રકારનું હોય છે એટલે સારાંશ કે સહેલા કરતાં જુદા પ્રકારનું અને સારો ખોધ આપનાર હોય છે. લખનારા કે ખોલનારા આવા ચતુર પુરૂષો કાંઈ હરો કે નહિ, એમ વિચારવા ખેશિયે ત્યારે સાવ નિરાશ જોઈ નથી થવું પડતું તો પણ કેટલેક ભાગે તો નિરાશ થવું પડે છે, કેમકે જોઈનું ખોલવું, સમજવું, સાંભળવું અને લખવું, ઇત્યાદિ પ્રભને ખોધ આપનાર છે, એનો ભાગ સમુદ્રમાં આધવા જોડેલો છે. અર્થાત્ ઘણો થોડો છે. ઝાઝો ભાગ તો જોઈનું ખોલવું, લખવું, સમજવું ને સાંભળવું પ્રભને અવળે માર્ગે ચલાવે એવા છે, તેઓનો છે. એવા પોતાના દોષને જ જાણતા હોય તો તો હજી પણ સાઈ; પણ તેમ કંઈ થતું નથી. તેઓ તો એમ સમજે છે કે જે કંઈ અમે ખોલિયે છિયે, સાંભળિયે છિયે, સમજીયે છિયે અને લખિયે છિયે તે અતિ ઉત્તમ રીતે ખોધ લેવા લાયક છે, મોટા ઉપકારક છે, અને કોઈનાથી ન ઘટ શકે તેવું છે. જુવો હવે એ કેવી ચતુરાઈ! પણ એમાં આપણે એવાઓનો કેટલોક વાંક કાઢિયે? કેમકે તેઓ જગતની રીતિને આધીન છે. પોતાના દોષ કોઈ ન દેખે. (વિદ્વાન્વિના) એવી કેહેવત પ્રમાણે તેઓ પોતાના દોષને ન દેખતા હોય તો એમાં શું આશ્ચર્ય? અમારો એમ અભિપ્રાય નથી કે ઓછા જ્ઞાનનાં અથવા ઓછી વિદ્યાનાં અથવા ખીજી સઘળી રીતે ઉતરતાં માણસે ઉછરતી પ્રભને ખોધ ન આપવો. પોતે ગમે તેવા સારા નરતા હોઈએ તોપણ પ્રભને સારા ખોધ માટે જ પોતાને સુજે તે પ્રમાણે લખીને કે ખોલીને ખોધ આપવો એ નહાઈ નથી. પણ માન આઈ

વિચારવાનું એતેલુંજ છે કે જે બોધ અપાય છે તે લાભકારક છે કે હાનિકારક છે તેથી આપણે શું બોલિયે છિયે અને શું લખિયે છિયે. તે આપણે ન સમજ્યા અને આપણને તેની અસર ન થઈ તો પછી તેથી બીજાને શું થવાની ? આજ તો ઈશ્વરની દયાથી કેળવણી એટલી બધી, વધી ગઈ છે કે કોઈ પણ માણસ વગર શીખેલું નહિ હોય. તોપણ તેઓના બોધ જોઈએ તેવા બોધકારક થતા નથી. કેટલીક વખત તો અભણ અને અજ્ઞાની લોકોના વિચારો સારા સંભળાય છે પણ ઉત્તમ કેળવણી પામેલાના વિચારો સારા સંભળાતા નથી. કેવો વિપરિત ફેરફાર ! પુસ્તકો ડ્યારે પ્રકટ કરાય, બોયક ક્યારે થવાય અને વડતા ક્યારે થવાય તથા તેમ કરવાને થવામા શા સાધન અને શા ગુણો જોઈએ, એ સમજવું ધણું કઠણ છે. જે એ સમજવું મેહેલું હોત તો તો આજ પૃથ્વીઉપર ઘેરઘેર બોધ આપનારાઓને જોઈએ છિયે તે જોત નહિ. લખાયેલી ચોપડિયોમાથી ચોરીચોરીને અને વિદ્વાનો પામેથી સાંભળી સાંભળીને અને તેમા પછી પોતાના અપૂર્ણ વિચારો મેળવીને અનુભવ કદાવિના કોઈ કાઈ લખીને બહાર પાડે અથવા બોલીને બહાર પાડે એ કેવળ કાળસેપજ સમજવો. હાલમા છાપાખાનાની, કાગળની અને દેખાદેખીની વૃદ્ધિ થઈ છે એટલે એ માર્ગ સહુ કોઈ એકસરખી રીતે પકડી બેઠા છે. આ ધડિયે કોઈના ભાષણનો સાર લખી તે ઉપર બોલિયે અથવા કોઈના પુસ્તકનો ભાગ લખી તે ઉપર બોલિયે તો, અમને અને જોને માટે બોલિયે તેને બેચની હાનિ યાય અને ફેકટ વખત જાય તેથી તે વિચાર અમે અંતરમા પણ આવવા દેતા નથી. એક જણ નાટકનું રૂપ જાણતો હોય કે ન જાણતો હોય પણ તે નાટક રમીને બહાર પાડે એટલે તેવિ રીતિને પસંદ કરનારા કેટલાક નાટકોજ બહાર પાડવા મંડી જાય છે; કોઈ કવિતાનું રૂપ જાણતો હોય કે ન જાણતો હોય પણ પોતે ચોડીધણી કવિતા કરી છપાવી પાડે છે એટલે તેનું જોઈ બીજા પણ તેવિ રીતિને પસંદ કરનારા કવિતા કરી બહાર પાડવા મંડી જાય છે; કોઈ જન્મચરિત્રનું રૂપ જાણતો હોય કે ન જાણતો

હાય પણ પોતે કોઈનું જન્મચરિત્ર લખી બહાર પાડે તો તેનું જોઈ તેવિ રીતને પસંદ કરનારા પોતે પણ જન્મચરિત્રો લખી બહાર પાડે છે; તથા કોઈ ચોપાનિયાનું રૂપ જોળખતો હોય કે ન જોળખતો હોય પણ પોતે પ્રસિદ્ધ કરવા માંડે છે એટલે તેનું જોઈએ તેવિ રીતને પસંદ કરનારા પુરૂષો પણ ચોપાનિયા બહાર પાડવા મંડી જાય છે. એમ એક જોલે તે ખીજ ખોલવા મંડી જાય છે, એક કંઈ તે ખીજ કરવા મંડી જાય છે, એક આચરે તે ખીજ આચરવા મંડી જાય છે, એક વક્તા થયો તો ખીજને થવાનું મન થાય છે, એક પુસ્તક પરીક્ષક થયો તો ખીજને તેણું ચવા મન થાય છે. આમ થાય છે તે શું દેખા દેખી નહિ કેહેવાય? આ દેખાદેખીને માન આપી શકાય એવું એક કારણ છે તે જોઈ કે એમ થવાથી ખરા વિદ્વાનો પણ બહાર પડી જાય છે. તથા લોકો ઉદમના વિષયમાં પણ ખીજની ચડતી જોઈ પોતે પ્રયત્ન કરે છે. જોયો દેખાદેખીથી સુધારો કરવા ઈચ્છતા હોય, કુધારો કાઢવા ઈચ્છતા હોય, તથા ખોલવાલખવા ઈચ્છતા હોય તેણે પ્રથમ જ કરવાનું હોય તેવિષે હૃદયમાં વિચાર કરી જોવો જોઈએ. પણ આશ્ચર્ય છે કે જોવાઓનાં હૃદયમાં એટલું વિચારવાને પણ માર્ગ હોય એમ જણાતું નથી.

પોતામાં કેટલું જ્ઞાન છે, કેવી શક્તિ છે, પોતાનું શું કર્તવ્ય છે, દેશનું અને પોતાનું કેમ સાં રૂં થાય અને કેમ કરવું તે સાં રૂં કેહેવાય, ઈત્યાદિ વિચાર આવતાં પેહલાં તો તેની જગ્યાએ અભિમાન દાખલ થઈ જાય છે, એટલે પછી હુંજ હુંશિયાર, હુંજ પૂર્ણ જ્ઞાનવાન, હુંજ વક્તા, હુંજ લેખક, હુંજ સુધારક, હુંજ કુધારો કાઢનાર અને હુંજ મહા-વિદ્વાન હું એમ સમજાઈ જઈ તે પ્રમાણે વર્તીય છે.

જોયોને કર્યું ખરું જ્ઞાન નથી અને જોયો દંભથી વિદ્વાનનો ડોળ ધાલી પાછળની પ્રજા અથવા ઉછરતી પ્રજા દુઃખ પામે તેણું જોલે કે લખે છે, તે તો અજ્ઞા રહ્યા, પણ સઘળી પ્રજાને સારે માર્ગે ચંડાવનારા ઉત્તમ લખનારાને ને ખોલનારાને માટે અમે દર્શાવિયે છિયે, કે તેઓનું ખોલવું અને લખવું લોકોને કેવું અસરકારક થવું જોઈએ.—

શેઠ લીલાધર ઓધવજી.

આ મદ્ગુહસ્થ આરારે સંવત્ ૧૮૮૬ ની શાલમા બાઠિયા જ્ઞાતિ માં જન્મ્યા હતા. આઠ દસ વર્ષના થયા પછી કાઠિયાવાડમાં હોનાં નવી ખંદેરથી પોતાના પિતા માથે તે મુંબઈ આવ્યા. તેના પિતા વેપાર કરતા પાગુ રિયતિ સાધારણ હતી. પોતે નાની ઉંમરમાં આકરી કરવા માંડી, છેલી આકરી તેણે શેઠ હોમા લાલજીને ત્યાં કરી. કેટલોક સમય વીત્યા પછી હોમા લાલજીએ તેને ભાગ કરી આપ્યો. ત્યાર પછી પોતાને સ્વતંત્ર ધંધો કરવાનો વિચાર થયેથી કાપડની છુટ્ટી દુકાન કરી. અંચળ ને હુશિયાર માણુમ દુખાર્થ રહેતું નથી. કાપડનો ધંધો કરતાં વચમાં કંઈ શોરનો ધંધો કર્યો. તે બેયમાંથી કાંઈક નાણાંની સંખ્યા એકઠી થઈ. આટલેથી તે અટક્યા નહિ. તેણે 'એલ નારાયણની કુંપની' એ નામની સંવત્ ૧૯૨૨ ની શાલમા કોટમધ્યે ઓફીસ ઉઘાડી અને તેમાં કેટલાક બાગિયા રાખી વેપાર ચલાવવા માંડ્યો, જેમાં તેણે આરી આખર મેળવી અને સંવત્ ૧૯૨૫ ની શાલમાં વાલ્કેશ્વરમધ્યે પોતાનો ખંગલો ખંધાવ્યો.

શેઠ બહાંગિરજી નસરવાનજી વારિયાના મુનિમ શેઠ નારણજી ત્રિકમજીને અને શેઠ લીલાધર ઓધવજીને મિત્રાઈના સંબંધમાં કંઈક સેહ હતો. એ સેહને લીધે જ્યારે સંવત્ ૧૯૧૪માં જામનગરવાળા પંડિતજી વિદનાથ મુંબઈ પધાર્યા તથા સંવત્ ૧૯૧૭ ની શાલમાં પેરખંદરવાળા પંડિતજી જયકૃષ્ણ જીવનરામ કાતી કેરાવજી કલ્યાણજી શાલવાળાના અપ્રતિમ સ્નેહથી પેહુલ વેહેલા પધાર્યા, ત્યારે શેઠ નારણજીએ પોતાને કંઈક પ્રથમ વેદાંતનો સ્વાદ લાગેલો તેથી 'વાષાન્નિવાર યત્તિયોજયતેહિતાય' (પાપથી બચાવે છે ને હિતમાં જોડે છે) એ મિત્રતાસંબંધી વચનપ્રમાણે તેણે લીલાધર શેઠનું મન ખેંચ્યું અને વેદાંતનું અવણ કરવાવિષે બીજા તેનાં હૃદયમાં રોપ્યું. ત્યાર પછી વેદાંત ઉપર તેને પ્રીતિ વધતી હતી. પ્રખ્યાત પંડિતજી જયકૃષ્ણ જીવનરામ કે જે પ્રથમ મુંબઈમાં આવી ગયેલા હતા, તે પ્રસન્નિષ્ઠ

પંડિતજી સંવત્ ૧૯૨૨ ની શાકમાં બીજે ફેરે કાશીયાત્રા જ્યા
 માટે પોરબંદરથી મુંબઈ પધાર્યા. અને ક્ષત્રી કેશવજી કલ્યાણજી
 શાસ્ત્રવાળાને ત્યાં નિવાસ કર્યો. તેને શેઠ નારણજી મિકેમજી સાથે તે
 શેઠ લીલાધર મળ્યા. મનમાં પ્રયત્નથી બીજું રોપાયું હતું તેથી
 સમાગમ થતાંજ વેદાંતઉપર ધણીજ પ્રીતિ પ્રતિ દિવસ થઈ. ત્યાર
 દિવસ રહી પંડિતજી જયદ્રુજીજી ભૂચુએવ ઠાકોરનાથ ઘડે પુઃકરજીને
 રસ્તે કાશી હરદ્વાર વિગેરે મહાયાત્રા કરવા ગયા. તે સમયે મરહુમ
 લીલાધર શેઠે તેની સારી રીતે સેવા કરી હતી. અને તેને ફરીને
 પાશુ મુંબઈ આવવા પ્રાર્થના કરી હતી, તેથી યાત્રા સંપૂર્ણ કરી આવી
 નારાકને માર્ગે પંડિતજી ફરીને મુંબઈમાં સંવત્ ૧૯૨૪માં આવ્યા,
 ત્યારે તેમને શેઠાવા માટે શેઠ લીલાધરે તથા શેઠ નારણજીએ આગ્રહ
 કર્યો. પાશુ વ્યવહારના જરૂરના પ્રસંગને લીધે શેઠાવાય તેમ નહિ
 હોવાથી ફરીને આવવાનું, અતિ શાંત પ્રજ્ઞાનિધિ દેવજીભાઈને પાત્રે
 રાખી વચન લીધું, તે વચન આપી પંડિતજી પોરબંદર ગયા. શેઠ
 લીલાધરને અને શેઠ નારણજી મિકેમજીને મિત્રતાના મુંબંધથી અને
 વેદાંતમાં એયને સરખી પ્રીતિ થવાથી 'સમાનશીલ્પક્ષનેષુમૈત્રી' (સર
 બા સ્વભાવવાળાને અને સરખાં વ્યક્તનવાળાને મિત્રાઈ થાય) એ
 વાક્યપ્રમાણે તે એયને અતિ ઘાંટો પ્રેમ ખંજાયો. તેમણે પંડિતજીને
 ઘણા આગ્રહથી ઠકર દેવજીભાઈ સાથે સંવત્ ૧૯૨૫ માં તેડાવ્યા,
 અને પોતાની શક્તિપ્રમાણે સેવામાં પ્રવૃત્ત ચાલુ રહ્યા. આ મુમયે
 ક્ષત્રી કેશવજી કલ્યાણજી શાસ્ત્રવાળાએ પોતાની પૂર્ણ પ્રીતિથી અને
 સુજનતાથી પોતાનાં મહાનનાં મોટાં દિવાનખાનામાં વેદાંત અવળાનાં
 પદોપકારરૂપ કામમાટે પંડિતજીને રાખ્યા. આ ક્યયે નિરંતર સાંજ
 સવાર શેઠ નારણજીસહિત શેઠ લીલાધરે અવળુ કરવા માંડ્યું. હમિ
 દરજ્જે ચહતાં જતાં માણસોની આવી નેછા કયાંકજ રહે છે. પ્રતિ-
 દિવસ અવળુ કરતાં કરતાં પંડિતજીની અવળુ કરાવવાની યોગ્યતાથી
 અને વેદાંત વિદ્યાનાં ગોરવપણાંથી તેને સારો ખેાધ થયો. અત્રે
 સુગમ રીતીથી સદ્ગોષ્ઠ સંશયરહિત સંપાદન કર્યો અને નેદાં

આતંકિતમ થઈ. પરિતૃષ્ણા જ્યક્ષ્ણના મુખ્ય શિષ્યમા શેઠ લીલાવર
આનન્દૃ તથા શેઠ ના-જીવનિકમલ એ બેય વેદાત નિવામા મારે
અભ્યાસ કરી પ્રમિદ્ર થયા.

લની કેશવજી કટયાણજી શાસ્ત્ર ગાના મકાનમાં આઠ નવ વર્ષ
સુધી, શ્રવણનું કામ ચાલ્યું. શેઠ કેશવજીભાઈએ ધાગી સાની રીતે
પોતાના મન્જુપદ્મત પરિતૃષ્ણે પોતાને ત્યાં ગાખ્યાં ને ત્યાં પછી
તેમના કુટુંબે પણ તેજપ્રમાણે નખ્યા હતા પરંતુ શેઠ ના-જીવનિકમલ તથા
શેઠ લીલાવર આદિ મર્વે મત્સંગિયોનો એવો વિચાર થયો કે વેગત-
શ્રવણ માટે પરિતૃષ્ણ જ્યક્ષ્ણ મહારાજ મારે સ્વતન્ત્રધ્યાનક બધાવડું
જોડ્યો આ રીતે મત્સંગિયોના વિચારથી તથા વનની સહાયતાથી
શેઠ લીલાવરે તે કામ કન્વામા મુખ્ય થઈ, તે કામ આગમી તેના
ખર્ચમા પોતાની તરફથી મોટી રકમ ભરી પોતાના મિત્રપામેથી પણ
મથાચોગ્ય ભગની કાયાથી, વાચાથી, મનથી, અને વનથી ધણીજ
મેહેનત લઈ મર્વે મત્સંગિની પ્રીતિપૂર્વક સવત્ ૧૯૩૪ની શાલમા તે
કામ પાર પાડ્યું તે સ્થાનમા વેદનર્મમલાના મુખ્ય પ્રજ્ઞાનિષ્ઠ પરિતૃષ્ણ
જ્યક્ષ્ણજી પોતે વેદાતનુ શ્રવણ કરાવે છે.

આના મુગ્ધાહી શેઠ ત્રીલાવરે ૫૨ વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવી મવત્
૧૯૩૮ના અગ્રિક શ્રાવણ વી ૧૨ સુરવારે ગતના ૨ ખજે રાત્રીર
છોર્યુ નિન્તગ્ના બોધને લીને મરણ સમયની પણ તેમની મનોવૃત્તિ
વખાણવા યોગ્ય હતી. કળી વાતની તેમણે અંમાન્મા આમકિત નાખી
ન હતી. પ્રત્યેક રાત્રીર પઠવાને કંઈ પણ નિમિત્ત હોય છે, તેમ
આને અશકિતના રોગરૂપ નિમિત્તથી અતે રાત્રીર નિવૃત્ત થયું.

આ ગૃહસ્થ પોતાની મૂળ સ્થિતિ સાવારણ છતાં હુશિયારીથી
સાની સ્થિતિને પોચા અને વેદાતનો બોધપણ સારો અંપાદન કર્યો. તે
વેદનર્મમલાને રૂ. ૨૦૦)ની રકમ અર્પણ કરી ગયા છે, જે વિષે
પાછળથી બોલશું.

જેઓ તેને મળ્યા છે તેઓ તેના સ્વભાવની તારીફ કરી અંભારે છે.
તેવા માયાણ હતા. તેમ સારા ધારાની વાત તેને ગમતી હતી. આવા

માણસો જગત્માં જેમ વંધારે છે તેમ જગત્ને લાભ વંધારે છે, પણ કાળની ગતિ અને ઈશ્વરની ઈચ્છા કેવી છે તે જાણી શકાતું નથી. પોતાની પાછળની વ્યવસ્થા વિલમાં લખ્યાપ્રમાણે કરવાનું રા. રા. દીનાનાથ રઘુનાથ તથા શેઠ વલ્લભદાસ વિ. ગોરધનદાસ તથા શેઠ પ્રેમજી ધર્મશી તથા ખાઈ ગોમતાં ખાઈ (પોતાનાં સ્ત્રી) એ તસ્લી-યોને સોંપી ગયા છે. પોતાની પાછળ ત્રણ પુત્રિયોને તથા નવ વર્ધના પુત્રને મેલી ગયા છે, કે જે ખાળકો પોતાની માતાની આંખને ઠરવાનું દેકાણું છે.

આ સંસાર અસાર છે, સૂક્ષ્મ નજરથી જોતાં સુખ સ્વપ્નમાં પણ નથી, સંસારના નિયમને પ્રાણીમાત્ર આધીન છે, થવાનું હોય તેમાં લેશ પણ ફેર પડતો નથી. આપણું, કશું જોર નથી, માટે શેઠ લીલાધરનાં કુટુંબને, તેમના ભાઈ શેઠ પુરષોત્તમ આધવજીને તથા તેમનાં સગાં જોડિયોને સૂચવન કરવાનું કે મનને સદ્વિચારમાં જોડી, ઈશ્વર સ્મરણને માર્ગ ચડાવી હવે પછી મરનારનું કલ્યાણ કરનારાં કામમાં જોડાવું, જેથી જોયનું તેમાં શ્રેય છે. આ શિવાય માણસનું કર્તવ્ય અને કરી શકાય તેવું કંઈ પણ નથી.

પુસ્તકોની પહોંચ.

(આર્ષધર્મપ્રકાશને મળેલાં નીચેનાં પુસ્તકો ઉપકાર માની સ્વીકારિયે છિયે.)

‘પ્રેમપદ્ય’ નો ત્રિજ્ઞે અંક પ્રસિદ્ધ કરનાર ડા. પ્રેમજી ખેતસી ક. તરફથી મળ્યો છે. તેનું સ્ત્રીસિક્ષણ એવું પણ નામ રાખ્યું છે. આઠ પૈજી ૨૪ પૃષ્ઠની તે ચોપડી છે. તેની પ્રથમ છપાઈ ગયેલા પેઢલા અંકનું નામ શૃંગાર દર્શન છે ને બીજા અંકનું શુકરંભાસંવાદ છે. જુદી જુદી ઢબની કવિતાઓ દાખલ કરી છે. રચનારે શ્રમ ધણો લીધેલો જણાય છે. ખાળકો જેમ કીત્તા લખી લખીને ચોપડીયો ભરે છે ત્યારે પછી જેના સુંધરવાના હોય તેના અક્ષરો સુંધરે છે, તેમ આવી રીતે કવિતાઓ કરી ચોપડી બહાર પાડનારા પણ ધીરે ધીરે ઈશ્વરેચ્છા હોય

તો તેવા વિષયમાં પ્રોત્સાહન મેળવી શકે છે. અમે એનાં સાહસિકપણને વખાણીએ છીએ. કિમત આના જે છે.

‘દયાનંદસરસ્વતી મુલચપેટીકા પ્રથમભાગ’ આ નામની આઠ પેઠી ૬ ફારમની જગદીશ્વર પ્રેસમાં છપાયેલી ચોપડી અમને મળી છે તે સ્વીકારીએ છીએ. એમાં દયાનંદસરસ્વતીએ પોતે સત્યપ્રકાશ નામના પોતાના રચેલ અંકમાં શ્લોકો લખીને જોનોને દૂધણ આપ્યું હતું, તેનું ખંડન કરવાના હેતુથી, શ્રાવક ઠાકોરદાસ મૂલરાજ ઓસવાળે લખેલા પત્રો, નોટીઓ તથા સામા પક્ષનાઓનો કંઈ જવાબ આવ્યો કે નહિ આવ્યો તેની હકીકત સંપ્રદ કરી સમાવેલી છે. શ્રાવક ઠાકોરદાસ પોતે સાધારણ સ્થિતિના છતાં પોતાના ધર્મઉપર આસ્તા રાખનાર અને સાહસિક જણાય છે. કેમકે આખી મુંબઈમાંથી માત્ર એ એકલાજ સ્વામીજી દયાનંદજી તરફ પોતાની કમર કરી પોતાનું પાણી ટપાડવા પ્રવૃત્ત થયા. હવે પરિણામ શું આવે છે તે સર્વના જાણવામાં આવશે. આ તો હજી પેટલો ભાગ છે, પણ તેવા હજી ચાર ભાગ તેને રચવાની ઈચ્છા હોય એમ અનુમાન થાય છે. શ્રાવક ઠાકોરદાસ તથા સ્વામીજી દયાનંદજી એ બેયનું આ વિષયમાં ઠીક ઠીક સમાધાન થાય તો ધણું સારું. નિરુપૃહી અને સંસ્કૃતના સારા અભ્યાસી સ્વામી દયાનંદજી સામા શ્રાવક ઠાકોરદાસે જે ભેઠ પાંચી છે, તે ને કે આશ્ચર્યકારક છે તો પણ કેટલેક દરજ્જે જાણવા જેવી છે. આશા છે કે સ્વામીજી એમના મનનું સારું સામાધાન કરશે અથવા તો કંઈ હશે. આ ચર્ચા-ટીકા મુંબઈમાં બીમરી માણેક પાસેથી પાંચ આને મળશે.

‘અદ્વૈતવોષ’ નામની નાનાં જમીસ પાનાની અમદાવાદ મધ્યે છપાયેલી ચોપડી રચનાર કવિ રણછોડ ગણરામ તરફથી મળી છે, તે સ્વીકારીએ છીએ. આમાં અદ્વૈતવિષેની સો કવિતાઓ રચીને સમાવી છે. વિષય ઠીક લીધો છે ને સિદ્ધાંત પણ ઠીક આણ્યો છે. વેદાંત વિષય ઘણો ઘાટો છે. જે સમજે છે તેને કંઈ ઘાટો નથી. ને ખરે અદ્વૈત બોધ થાય તો તે મનુષ્ય આ સોક અને પર લોક પોતાનાં સુધારી બીજાઓને પણ સંસારમાં સારે માર્ગે ચલાવનાર થાય છે.

અઃ યોગ્ય ધર્મસમાનાં વાંચવામાં આવ્યો હતો. કવિ રાગુછેરદાસ કવિતાના અભ્યાસી છે તેથી તે કવિતાનો વિષય ગ્રહણ કરી એ સ્વાંભાવિક છે. કવિતા હીક છે, કિંમત આના ૩ છે. કેટલાંક દંત્રોણિયાં આગ્રકાસ નીકળતાં જોઈ અમને ધણે બેઠાં થાય છે. જેઓ કંઈ હીક હીક વાણનારા હોય છે તે આપણા વિચાર કે ટિપ્પા દુનિયાને ધ્વનિકરક થશે નો' એવા વિચારથી બહાર નથી પડતા, પણ જેઓ 'હાંછળા' હોય છે તે દુનિયાની કરી ગરજ ન રાખતાં તથા પોતાનું પ્રેરકપણું ન વિચારતાં પોતાના વિચારે અને ક્રિયાઓ બહાર પાડે છે. અમે તો તેથી લોકોને કરો લાભ સમજતા નથી પણ માત્ર સુકદાન સંમલએ છિયે. હાટના ચોરી ધણી આસની કેળવણી રીખનારાઓ આગ્રકાસ પોતાનું કાળે નામ બહાર પડ્યું એટલે કૃતાર્થપણું માને છે. જેઓ આવી રીતે કૃતાર્થપણું માને તેઓ પોતાનું કે જગદ્ગુરું શું હિત કરે?

‘તિમિરપ્રકાશગીતાવલી’ નામની નાની ૩૬ પાનાની ચોપરી રચનાર રામેશ્વર હરદેવ માસ્તર તરફથી મળી છે. આમાં જુદા જુદા રાગના રાસડા સ્ત્રીવર્ગ ખીબત નહારા રાસડા ન રીખે ને તે રીખે તેવા હેતુથી સમાવેલા છે. આ વિષયમાં કદિ પ્રખ્યાત કવિ કલપેતરામજી જેવાએ પ્રયાસ લીધો હોત તો વિશેષ યોગ્ય થઈ શકત. રચનારે મેહુનત હીક લીધી છે, પણ પોતાનું નામ ગવરાવવાનું વિશેષ મન હોય એમ એક ગરખીથી અનુમાન થઈ શકે એમ છે. કવિતા અને હેતુ સામાન્ય રીતિયે હીક છે. કિંમત આના અઠી છે. જેને જોઈએ તેણે આધોઈના મેહુનાજી પાસેથી મગાવી લેવી.

‘ગૌરીવાદનું જન્મચરિત્ર’ આ નામની ૧૬ પેજ પાંચ દ્વારમની ચાર પાના-કિંમતની ચોપરી અમદાવાદ વરતગરાજ્યંતર નાગર શુભેચ્છુકસલા તરફથી મળી છે. તેમાં ૩ દ્વારમમાં આશરે ૭૫ વર્ષ પેહુલાં વાગડ પ્રાંતમાં થઈ ગયેલાં બાળવિધવા ગૌરીબાઈનું જન્મ વૃત્તાંત તથા તેમનાં બનાવેલાં પદો છે. ને પાકી બે દ્વારમમાં આશ્રય આપનારાઓનાં નામો છે. આવી રીતે સદ્ગુણી માણસોનાં જન્મચરિત્રો પ્રાચીનનાં ને અર્વાચીનનાં બહાર પડે તો તે યોગ્ય છે. પણ અદ્વૈતોસ માત્ર એટ-

સોજ છે કે એવાં ગ્જો ધણુંકરીને ગોળખાવામાંજ આવી શકતાં નથી. નાગેસંભ્યંતરસેભાએ કદી જન્મચરિત્રો શોધવાનો નિયમ રાખ્યો હોય તો સાઈ છે, પણ તે વિષય સારી પેઠે ચતુરાથી ગૃહણ કરવા જોવો છે. વાંચવાપ્રમાણે આ ગૌરીપાઈ ઘણાં ભગવતી થઈ ગયાં જાણાય છે. આ વિષય મૂર્તિપૂજા સંબંધી છે અને ટાઈટલ પેન્ડિપર હાલમાં જે કેટલાક પ્રાંતમાં પોતાનો જુને મંવતુ ચલાવે છે તે નાખેલો છે. આ ઉપરથી કતો બ્રહ્મસામાજિક જણાય છે, ત્યારે આ પાઈનું ચરિત્ર તેને રી રીતે પસંદ પડ્યું? મળાને અમે મૂચવિયે છિયે કે આવા સારા કામમાં સદૈર્ઘ્ય પ્રવૃત્ત રહેયું. અને વડનગરાખતરનાગરશુમેચ્છકસમા-એ વિસ્તારવાળાં નામને યોગ્ય ક-યું.

‘વિષ્ણુનો વાકિલ’ આ નામની મોળ પેઠે ૨૧ ક્ષત્રમની ૨૧ આના કિંમતની ચોપડી મળી છે. રચનાર ગમેશ્વર હરદેવ આધોઈ માસ્તર છે. આ ચોપડી ચાલતા જમાનાને જોઈ મુદ્રાણ કરવાના હેતુથી ખડાર પાડી છે એમ તેના મતાનુયાયી લોકો માનતા હોવા જોઈએ. વિ-રક્ષ પદના લોકોને તે વાલી લાગે તેવી નથી. ને જાણકોને વાંચવા યોગ્ય પાગુ નથી આવા વિષયો જોયોના કામવિકાસે રાખી ગયા હોય તેવા લોકો ચરચાવવાને અને સાંભળવા વાચવાને યોગ્ય છે તેમ છતાં મોઢે મૂછે પણ નહિ આવેલા જાણકો તેને ગૃહણ કરે છે.

‘ચતુરસિંહપ્રવાસ’ આ નામની સોળપેઠે ૬ ક્ષત્રમની ચાર આના કિંમતની અમદાવાદમાં છપાયેલી ચોપડી રચનાર ત્રવાલી આત્મારામ નારણજી ભાવનગરવાળા તરફથી મળી છે. આ વાર્તા આજના નિયમને અનુસરીને કલ્પિત લખી કાઢેલી છે. તેમાં સ્થિતિ ધણુંકરી આજના કાળને અનુસરતી છે. ભાયા ગુજરાતી ચોથા ધોરણના છાત્ર પણ સમજી શકે તેવી છે. જોડી કાઢેલી વાર્તામાં કાંઈ અસંભવિત વાત હોય તો તે ઉલટી તે વાતનો અમત્કાર દેખાડે છે. ગુજરાતમાં ચાલતી કેટલીક કાણીયોના સાર લઈ જાણે ધડી કાઢી ન હોય તેવી લાગે છે, તેથી જણાય છે કે રચનારને ખીજ વાર્તાઓ વાંચવાનો ખૂબ માવજે હશે. મેનાની વાત ઠીક લગાવો દીધી છે. આવી વાતો, જે જા-

જાહેના બોધ માટેજ આ ચોપડી હોય તો તે ઉલટી કોઈ વખત
અવળો બોધ આપનાર થઈ પડે છે. રચનારના વયથી અને અભ-
ણ્યા છિયે, તો પણ લેખકપરથી બહુ મોટી ઉમ્મર અમારા ધાર્યામાં
નથી લાગતી. તેથી અભિપ્રાય આપી શકિયે છિયે કે નાની ઉમ્મરમાં
વાર્તાઓ કે નાટકો લખવા એ કામ નથી અને એથીજ 'માત્ર ઉદય
દુનિયાનો થઈ જવાનો નથી. વય અને વિદ્યા વંઘ્યા પછી તે બધું
યોગ્ય લાગે છે. પણ કદી સઘળા લોકો હાલમાં જેમ એ જાતનો
અનુભવ મેળવે છે તેમ અનુભવ મેળવવા ઈચ્છા હોય તો સહુ પોત
પોતાના મનથી સ્વતંત્ર છે. એટલે તેને કોણ શેકનાર છે? લખવાની
સરલતા ને 'ઢપ ઠીક લીધેલ છે. જેમને જોઈએ તેમણે તે ધણી પા-
સેથી મળાવી લેવી.

લીર્ધાચુંચ રચનાર રામેશ્વર હરદેવ આધોર્ધ માસ્તર તરફથી સોળ
પેજ ૧ કારમની ચોપડી અઢી આના કિંમતની મળી છે. એમાં
મેહેરખાન વઢવાણ દરખાર હાલના ગાદી પતિની કવિતાઓ છે.

સુવોષપ્રકાશ આ નામનાં માસિક ચોપાનિયાનો પેહેલો અંક લેક
કાખલ મળ્યો છે, તે કોઈ સ્વદેશાનુરાગી ભાવનગરીએ અમદાવાદમાં
છેપાવી બહાર પાડેલ છે. હાલ તે બાલ્યાવસ્થામાં છે તે અવસર વીત્યે
મોઢપણામાં આવશે એવી આશા રહે છે. હાલમાં લોકોને ચોપાનિયાં
કે ચોપડિયો બહાર પાડવાની બહુ ઉત્કંઠા વધી છે, તે ઉત્કંઠા ભાવ-
નગર તરફ આજકાલ જોવામાં આવે છે. તે કેટલીક વાતે ઉદયનું
ચિન્હ દર્શાવનારી છે ખરી. સંસ્કૃતમાં તથા ગુજરાતીમાં પ્રુક તપા-
સવામાં ચુક બહું છે, કાગળ સાધારણ, ખાર પેજ પૃષ્ઠ ૧૨ કિંમત
આ વર્ષને માટે સાડાચાર આના છે. ઉદ્દેશ તો સારો લાગે છે.

વિશાળ અને બુદ્ધ પ્રસંગે સામાન્યરીતિયે બોલશું. આમાં કોઈને
કોઈ ન્યનાચિ દેહવાયું હોય તો ક્ષમા કરવી, કેમકે કપાળે કપાળે બુદ્ધી
પડે છે.

आर्य धर्मप्रकाशः

ARYA DHARMA-PRAKASH

पुस्तक १० भुं

आश्विन, संवत् १९३८.

अंक १० मे.

वसततिलका.

सर्वान्विहायकुपयान्कुटिलागुरतान् ।

स्वोद्यमनमुग्गमादरतो नयन् ॥

रम्पार्थधर्ममुपयप्रतिशाम्प्रसत-

तोन्नविधापसुननाशतिचार्यनामे ॥

ध्यापी प्रदत्तः, ३००००,

वेदधर्ममन्त्राणी कार्यत्वाभंडणी

मुंथधर्मके;

आश्विन-१ अपमानाभा ८५५

मन १८८२ धर्मो

૧ શું દેવ નો ઉદય એમ કહી શકાય? (કવિતા)	૨૬૫
૨ નિહુનીતિ	૨૬૭
૩ શુભરાત્રી ભાષા-ભાષનારા-ભાષનારા.....	૨૭૧
૪ અદ્યત્તમાચારિ	૨૭૫
૫ ગિજ્ઞાના કર્તવ્યવિષે સંસ્કૃતનું ભાષાંતર.	૨૭૮
૬ રાગીના મુખ આંધ્ર ધન મેળવવાવિષે.....	૨૮૨
૭ એક વીલાધર આંધ્ર હુ મરણાર્થે ફેડ.....	૨૮૬
૮ પુસ્તકોનો પરોચ	૨૮૭

શાર્દૂલવિક્રીડિત,

જેણે અંખર વાણ તેજ જલ ને પૃથ્વી પછીથી કરી,
જેણે રથાપર તેમ જંગમ રચ્યાં એવા અનાદી હરિ;
હું તંત્રી શુભ મૂલધાર મહુને ચન્માર્ગમાં રથાપજો,
અપના મુવિચાર મલમલ ને મદ્દર્શને આપજો.

નીચે લખેલા સદૃહુચ્ચેનાં નાણાં અમને પહોંચ્યાં છે.

	૩. આ.
શ્રી ૬ માંસુકર્મ નૃપમોદરાના ૧૯૩૮ ના.....	૧ ૮
૬ મગયા લાહિંચરીના ૧૯૩૭ તથા ૩૮ ના.....	૩ ૧૦
૭૬ નેગમ ગીતાભાષના ૧૯૩૮ ના.....	૧ ૧૧
૮૧. ગાગીજાલગાઢ મહાનંદના ૧૯૩૮ ના.....	૧ ૮
અંખર પેંગાર હુ લાહિંચરીના ૧૯૩૮ ને પેડે.....	૧ ૧૨
૮૧. વપાડી આત્મારામ નારાયણના ૧૯૩૮ પેડે	૧ ૧૧
૮૧. ૮૧. દારૂદાસ નંદલાલ ન્યાયાધીશ ૧૯૩૮ તથા ૩૯ ના	૩ ૧૨
ગિજ્ઞાને એનાં શ્રિ નંદિય પ્રેમ સન ૧૮૮૦ સપ્ટેમ્બર તા. ૨૭ થી	
તે તા. ૨૯ થી સપ્ટેમ્બર ૧૮૮૨ મુધી બે વર્ષના.....	૩ ૦
શ્રી ૬ પુસ્તકોના હવનદાસના ૧૯૩૭ તથા ૩૮ ના.....	૩ ૦

आर्यधर्मप्रकाश.

पुस्तक १० भुं.

आश्विन, सवत् १८३८.

अंक १२ भा.

॥ यतो धर्मस्ततो जयः ॥

शुं देशनो उदय एम करी शकाय ?

(साधलु पाने २५० थी.)

घसंततिलका.

आदर्शने^१ करविये लइने निहाळे,
थोभो भवा नयन मूछ मरोड भाले,
खंडो कढाय बळि बाळ बधू रखाय,
शुं देशनो उदय एम करी शकाय ?
प्यारीसमेत अथवा प्रियमित्रसाथे,
छानि छपाय छबियो घन होय हाये;
छापाविषे कदिक नाम बळी छपाय,
शुं देशनो उदय एम करी शकाय ?
दोले कदी तिमिर त्या बहु बीक लागे,
ने भूतप्रेततणी बात यताज भागे;
बागे छरी कदिक तो पडदे पढाय,
शुं देशनो उदय एम करी शकाय ?
राखे न लाज सवळा नर तेम नारी,
तोडे कदी अदबनी पण पाज सारी;
आस्याज अंतरायकी अळगी कराय,
शुं देशनो उदय एम करी शकाय ?
चाली शके न चरणे कदि चार कोश,
राखे सदा हृदयमा सहसाय रोप;

सौशिल्प्य^१-सद्रुणविवे नहि हेत थाय,
 शुं देशनो उदय एम करी शकाय ?
 बाबा बनी रखडवुं बहु राख चोळी,
 बांधी जटा बगलमां लइ एक शोळी,
 माला धरी करविषे जपने जपाय,
 शुं देशनो उदय एम करी शकाय ?
 सत्संग सत्पुरुषनो न कदी कराय,
 विद्या-कलाविषयनो नहि शोध थाय;
 धर्मार्थकामपर प्रीति नहीं रखाय,
 शुं देशनो उदय एम करी शकाय ?
 सूजे विचार करतां विधवाविवाह,
 आपे बळी परिजनो बहु 'वाह वाह';
 शीख्या न काकगति^२ हंसतणी भुलाय
 शुं देशनो उदय एम करी शकाय ?
 बूरा न जाय पण बेहद बाललस;
 ए वातमां सगुण निर्गुण सर्व मय;
 बूढा बने तदपि बालकियो बराय,
 शुं देशनो उदय एम करी शकाय ?
 लावे दया न कदि दीन अनाथमाथे,
 आव्युं खुवे परम रत्न अमुल्य हाथे;
 प्रेमेकरी न पण पुण्य कशुं कराय,
 शुं देशनो उदय एम करी शकाय ?
 हुं हुं करे न ममता कदि मूर्ख छांडे,
 कंकास केश अति अन्पनि साथ मांडे,
 आश्चर्य कालगतिने नहि पारखाय,
 शुं देशनो उदय एम करी शकाय ?
 सूक्युं शरीर पछि कांइ नहीं कराशे,
 संतापरूप फल केवल एक थाशे;

માગ્યું ન તે ત્ય રહી પગ સર્જાયા,
 મું દેશનો ઉદય એમ કરી શકાય ?
 સંસારનો સુખદસાર કદી ન જાણે,
 માને ન રાત સુવરૂપ કદાશ પ્રમાણે,
 મોટાદના મદ વિરેગ તગાદ જાય,
 મું દેશનો ઉદય એમ કહી શકાય ?

વિદુરનીતિ.

(સાંપલ પાને ૨૦૫ થી.)

વાપવગર વન ન હોય અને વનવગર વાપ ન હોય, કેમકે વાપ
 વનની રક્ષા કરે છે અને વન વાપની રક્ષા કરે છે.

મમભેષ્ટંત્રિકલ્પાનાન્ પેરેષાંત્રિદિનુંગુનાન્ ।

યથેષાંતાત્તુમિષ્ઠંત્રિ મિનુંગવંપાપજ્ઞેતઃ ॥૪૭॥

પાપચિત્તવાળા પુરુષોનું નિર્ગુણપણું જાણવાને જેનું લોકો ઈચ્છે તે
 તેનું જીવનના કલ્યાણપણું જાણવાને જોઈને જાણવાને જોઈને ઈચ્છું નથી.

અયંભિદિપર્ગામિષ્ઠંત્રિ ધર્મમેવાદિતશ્ચરેન્ ।

નદિધર્માદીત્યર્થઃ સ્વર્ગલોકાદિચામૃતં ॥૪૮॥

ઉત્તમ પ્રકારની અર્થની પ્રિદિને ઈચ્છનાર પુરુષે આદિથી ધર્મનું
 આચરણ કરવું. સ્વર્ગલોકપ્રાપ્તિ જેમ અમૃત જાણવું નથી તેમ ધર્મ-
 પ્રાપ્તિ અર્થ કોઈ દિવસ જાણવું નથી.

યરપાત્માચિરજ્ઞાપાન્ કલ્પાનેષ્વનિચોદિતઃ ।

તેનસર્વમિદંબુદ્ધં પ્રકૃતિવિકૃતિશ્ચયા ॥૪૯॥

જેનું મન પાપપ્રકી નિવૃત્ત થાય છે, એટલે મારે આ થાય મારે આ
 થાય એવા સંકલ્પથી નિવૃત્ત થાય છે, અને પરબ્રહ્મને વિષે પેસે છે,
 તેણે આ સર્વ જગત્ જાણ્યું અને ત્રાણ ગુણમય માયા અને મહત્ત્વ
 આદિ તે પણ તેણે જાણ્યું છે.

યોધર્મમર્યકામંચ વધાકાલંનિષેવતે ।

ધર્મ્યાર્થક્રામસંયોગં સોમુડ્ઝેહચ્ચિદતિ ॥૧૦॥

જે પુરુષ ધર્મ અર્થ અને કામને સમથપ્રમાણે સેવે છે, તે પુરુષ આ લોકમાં તેમજ પરલોકમાં ધર્મ અર્થ અને કામને પામે છે.

સંન્નિયચ્છતિયોવેગમુત્થિતંક્રોધહર્ષયોઃ

સશ્ચિયો ભાજનંરાજન્ યશ્ચાપત્સુનમુહ્યતિ ॥૧૧॥

હે રાજા ! જે પુરુષ ક્રોધના અને હર્ષના ઉત્પન્ન થયેલા વેગને નિયમમાં રાખે છે અને જે આપત્તિ આવે તેમાં મુગ્ધાતો નથી, તે પુરુષ લક્ષ્મીનું પાત્ર છે, અર્થાત્ તેણે હાથ તેને લક્ષ્મી મળે છે.

વલંપંચવિધાંનિત્યં પુરુષાણાંનિવોદમે ।

યત્તુવાહુવલંનામ કનિષ્ઠંવલમુચ્યતે ॥૧૨॥

જે પાહુબલ છે તે તો કનિષ્ઠ કેહેવાય છે એટલે હાથનું બળ તો હલકું કેહેવાય છે. પુરુષને પાંચ પ્રકારનું સાચું બળ છે તે કહું છું તેથી બાણી.

અમાત્યલાભોમદ્રંતે દ્વિતીયંવલમુચ્યતે ।

તૃતીયંધનલાભંતુ ચલમાહુર્મનીષિણઃ ॥૧૩॥

મારો કારભારી મળે તે પેહેલું બળ, કલ્યાણ હોય તે ખીજું બળ કેહેવાય છે અને ધનનો લાભ થાય તેને બુદ્ધિવાનો ત્રીજું બળ કહે છે.

યત્ત્વસ્યસહજંરાજન્ પિતૃપૈતામહંવલં ।

અભિજાતવલંનામ તત્ત્વતુર્યંવલંસ્મૃતં ॥૧૪॥

હે રાજા ! જે પુરુષને પાપદાશસંખંધી સહજ બળ હોય અને જે કુળનું બળ હોય તે ચોથું બળ કેહેવાય છે.—

યેનત્વેતાનિસર્વાણિ સંગૃહીતાનિભારત ।

યદ્દુલાનાંવલંશ્ચેષ્ટં તત્પ્રજાવલમુચ્યતે ॥૧૫॥

હે રાજા ! જેનાથી આ સર્વ બાણી રાકાય છે અને જે સર્વ બળમાં એક બળ ગણાય છે તે બુદ્ધિનું બળ પાંચમું કેહેવાય છે.

મહતેયોપકારાય નરસ્યપ્રમદેન્નરઃ ।

તેનવૈરંસમાસજ્ય દૂરસ્યોસ્મીતિનાશ્વસેત્ ॥૧૬॥

જે, પુરુષ ખીજ માણસને માટે ઉપકાર કરવામાં સમર્થ થાય તે પુરુષની સાથે જે ખાધીને હું તેમાં નથી એમ કહેવાય નહિ. અથવા હું દૂર છું, માટે તે મને શું કરશે એમ માની બેસાય નહિ.

સ્ત્રીપુરાજસુસર્પેષુ સ્વાધ્યાયપ્રમુશત્રુષુ ।

મોગેપ્યાયુપિવિશ્વાસં કઃપ્રાજ્ઞઃકર્તુમર્હતિ ॥૫૭॥

સ્ત્રીનેવિષે, રાજાઓનેવિષે, સર્પોનેવિષે, વેદાભ્યાસવિષે, ધણીનેવિષે, રાત્રીનેવિષે, ભોગનેવિષે અને આયુષ્યનેવિષે કોણ બુદ્ધિવાન પુરુષ વિશ્વાસ કરવાને યોગ્ય છે? અર્થાત્ બુદ્ધિવાન તેમાં વિશ્વાસ કરતા નથી. મૂર્ખ હોય તેજ તેમાં વિશ્વાસ કરે છે.

પ્રજ્ઞાશરેણામિહતસ્યજંતોશ્ચિકિત્સકાઃસંતિનચૌપધાનિ ।

નહોમમંત્રાનચમંગલાનિનાયર્વળાનાપ્પગદાઃસુતિદ્વાઃ ॥૫૮॥

બુદ્ધિરૂપ ખાણી પરાભવ પામેલા (પવાયેલા) જીવને માટે ઔષધો નથી, વૈદ્યો નથી, હોમના મંત્ર નથી, મંગળ ઉપચાર નથી, વેદ મંત્ર નથી અને સિદ્ધ થયેલા (પારદાદિ,) રસો પણ નથી. અર્થાત્ બુદ્ધિથી પરાભવ પામેલા જીવને તે પરાભવ મટાડવા માટે કોઈ પણ ઉપાય છે નહિ.

સર્પશ્ચામિશ્વસિંહશ્ચ કુલપુત્રશ્ચભારત ।

નાવક્ત્રેયામનુષ્યેણ સર્વેલોકેતિતેજસઃ ॥૫૯॥

હુ રાજા ! સર્પ, અગ્નિ, સિંહ, કુલપુત્ર (જ્ઞાતિ), એઓનું મનુષ્યે અપમાન કરશે નહિ. કેમકે એ સર્વ ધણા તેજવાળા હોય છે.

અમિસ્તેજોમહલોકે ગૂઢંતિષ્ઠિતિદાઘુ ।

નચોપયંક્તેતદ્વાઘ પાવન્નોદીપ્યતેપરેઃ ॥૬૦॥

આ લોકમાં તેજસ્વી અગ્નિ લોકમાં ગૂઢ રહે છે, પણ જ્યાં સુધી ખીજએ તેને સળગાવતો અથવા ઉત્પન્ન કરાતો નથી ત્યાં સુધી તે લોકમાં જાળતો નથી,—

સર્વલલુપ્તદાઘ્યો યદાનિર્મથ્યદીપ્યતે ।

તદ્વાઘચ્ચવનંચાન્યં નિર્દહત્યાશુતેજસા ॥૬૧॥

તેજ અગ્નિ જ્યારે મથન કરીને લાકડાંમાંથી સળગાવીય છે ત્યારે તે મથન કરવાનું હોય તેને અને ખીન્નને પોતાના તેજથી તત્કાળ ખાળી નાંખે છે.

एवमेवकुलेजाताः पावकोपमतेजसः ।

क्षमावंतो निराकाराः काष्ठेभिरिवશેरते ॥ ૬૨ ॥

એજ પ્રમાણે અગ્નિના સરખા તેજવાળા કુળમાં થયેલાં (પાંડવો), ક્ષમાવાનું થઈને અને નિરાકાર એટલે પોતાનું રૂપ ને જણાવે તેવા થઈને કાષ્ઠમાં જેમ અગ્નિ રહુ તેમ રહે છે.

लताधर्मात्वंसपुत्रः शालाःपांडुसुतामताः ।

नलतावर्धतेजातु महादुममनाश्रिता ॥ ૬૩ ॥

હું રાજા ! તમે તમારા પુત્રોસહિત લતા (વેલ) જેવા છો અને પાંડવો મોટા વૃક્ષ જેવા કેહેવાય છે. માટે મોટા વૃક્ષનો આશ્રય કર્યાવિના લતા કેઈ દિવસ વધતી નથી. અર્થાત્ પાંડવોરૂપ મોટા વૃક્ષનો આશ્રય કર્યાવિના તમારી વૃદ્ધિ નથી, માટે તેનો આશ્રય કરી પુત્રસહિત વૃદ્ધિને પામો.

वनराजस्तवपुत्रोविकेय सिंहान्वनेपांडवान्स्तातविक्षि ।

सिंहैर्विहीनंहिवनंविनश्येत् सिंहविनश्येयुक्तेवनेन ॥ ૬૪ ॥

હું રાજા ! તમારા પુત્રને તમે વન સરખા સમજો અને વનનેવિશે પાંડવો છે તેને સિંહ સરખા સમજો. સિંહવિના વનનો નાશ થાય છે અને વનવિના સિંહો નાશ પામે છે. : અર્થાત્ એક ખીન્નના આશ્રયથી એક ખીન્ન ખયે છે. એકને નાશો એવનો નાશ છે. માટે પરસ્પર સંપીને રહેવું બેઠવું નહિ તો તમારા પુત્રને મારીને પાંડવો પણ સ્નેહથી નાશ પામશે.

इतिश्री महाभारते उद्योगपर्वणि प्रजागरपर्वणि विदुरवाक्ये

सप्तविंशोऽध्यायः ૩૭

ગુજરાતીમાયા-બોલનારા-લરનારા.

(સાંધણ પાને ૨૫૬ થી.)

‘કિકવેસ્તસ્પકાગ્નેન કિકાઢેનધનુષ્મતઃ

પરસ્પદ્વયેલયં નઘૂર્ણમતિપાચ્છરઃ’ ॥ વાસવદત્તા.

એનો અર્થ એવો છે કે, જે બીજાઓના હૃદયમાં લાગેલું કાવ્ય (તેના સ્વાભાવિક રસાદિકથી) માથું હલાવી ન નાખે તો તે કવિના કાવ્યમાં કંઈ નહિ, અને જે શત્રુના હૃદયમાં વાગેલું ખાણુ (તેની સ્વાભાવિક વેદનાથી) માથું હલાવી ન નાખે તો તે ધનુષ્ધારીના ખાણુમાં પણ કંઈજ નહિ. અર્થાત્ ખાણુ એવું જોઈએ કે હૃદયમાં વાગતા અરેરાટીની સાથે માથું ફેરવી નાખે, તેમ કાવ્ય એવું જોઈએ કે તે માંભળતાં કે વાચતાં હૃદયમાં ઉતર્યું કે તે અપૂર્વ રમથી વિદ્વાન્ના વાહવાહના પુકારની સાથે આનંદથી માયાં હલાવી દે.

આવાં કાવ્યો (લખાણો) આજે કોનાં થાય છે? (જેનાં થાય છે તેને માટે તો અમારે કંઈ બોલવાનુંજ નથી.) અને જ્યારે નથી થતાં ત્યારે પેટ ભરવાના ધંધાથી પણ બ્રહ્મ થઈ, એ દ્રોતરા ખાડવા જેવો ધંધો અથવા બીજાને ભરમાવવાનો ધંધો લઈને ખેસણું એ ધણુંજ ખેટકારક છે. ઓછી કુળવણીવાળાને માટે કદિ ઓછો ધોખો કરિયે કેમકે એની વિચારશક્તિજ પ્રથમ ઓછી એટલે ખિચારા શું કરે? પણ મોટી મોટી હીત્રી મેળવેલા ઈંગ્રેજ, સંસ્કૃત કે ફારસી શીખનારા પણ જાણે કેમ પરમેશ્વરના ઘરનો લખનારા અને બોલનારાની પંક્તિમાં ખેસવાનો પટ્ટો લઈ આવ્યા હોય તેમ છત્રોક પોતાના વિચારો દર્શાવવા લાગી જાય છે.

સઘળી માણસના સરખા સ્વભાવ હોતાજ નથી. સ્વાભાવિક જ શક્તિ માણસમાં આવે છે તે જુદી અને વિદ્યાથી આવે છે તે જુદી છે. જેનામાં વિદ્યાથી થનારી અને સ્વાભાવિક એવી બેય શક્તિયો આવેલી હોય છે તે માણસ ઘણું હુશિયાર થાય છે, પણ તે એક ખાખતમાં. જ્યારે કોઈ એક માણસમાં કવિતા કરવાની સ્વાભાવિક શક્તિ હોય છે અને તે તે શક્તિને સહાય કરે તેવું વિદ્યા લાણીને જ્ઞાન મેળવે તો તેની કવિતાશક્તિ વધારે ખીલી નીકળે, ને કવિતામાં સારી ખૂબી આવે.

જેનામાં સ્વાભાવિક શક્તિ નહોય તેની વિદ્યાથી થયેલી શક્તિ એક ખાખતમાં પણ જોઈએ તેવું કામ કરી શકતી નથી. જેમકે કોઈને સ્વાભાવિક ખોલવાની શક્તિ નહોય ને તેને વિદ્યાથી ખોલવાની શક્તિ આવે અથવા રાખે તો તે એક ખાખતમાં પણ પૂર્ણતા પામતી નથી. જો એમ ન હોય તો આજે વર્તમાન કાળનાં સમયપ્રમાણે સઘળા ખા-
રિદરે થઈ જવા જોઈએ, અથવા સઘળા ડાકતરો થઈ જવા જોઈએ, અથવા સઘળા રસાયનક્રિયા કરનારા થઈ જવા જોઈએ, અથવા સઘ-
ળા ધર્મોપદેશક થઈ જવા જોઈએ, અથવા સઘળા વંકતા થઈ જવા જો-
ઈએ, અથવા સઘળા કવયો થઈ જવા જોઈએ, અથવા સઘળા કળા-
કૌશલ્યવાળા થઈ જવા જોઈએ, અથવા તો ખંધી શક્તિવાળા ખંધા થવા જોઈએ; પણ એમ ખનતુંજ નથી; કેમકે ગુણ, સ્વભાવ, શક્તિ, સહવાસ, મેહનત, જાતિ, રીતભાત, આદિ સર્વનાં બુદ્ધિજ હોય છે, જેનામાં વિદ્યાની શક્તિ નહોય અને સ્વાભાવિક કંઈ શક્તિ હોય તો તે જો કે વિદ્યાની શક્તિરહિત છે તો પણ તે શક્તિ કૃત્રિમ નથી માટે તે કૃત્રિમ કરતાં વધારે આગળ પડતી નીકળશે. જેમકે કોઈ એક માણસને ખોલ-
વાની શક્તિ છે અને વિદ્યાની શક્તિ નથી તો તે ખોલવાસંખંધી એક ખાખતમાં જેને વિદ્યાથી ખોલવાની શક્તિ આવી હશે કે લીધી હશે, તેના કરતાં તે ઠીક નીકળશે. આ ખંધા કરતાં કોઈ પણ માણસને ખેય શક્તિ હોય છે તે માણસ પોતાની સ્વાભાવિક શક્તિને અનુસ-
રતી જો ખાખત ગ્રહણ કરે છે તે ખાખતમાં પાર ઉતરે છે અને એની ક્રિયા જગત્ને લાભકારક થાય છે. આજના ભણેલાઓ આ વાત ભૂલી જતા જણાય છે તેથી જોટલા ભણીને નોકરીએ વળગે તેટલા ભાષણકર્તા થવા, પુસ્તકકર્તા થવા અને કવિ ખનવાને માથાદોડ કરતા દેખાય છે. ભલે પ્રયત્ન કરે તેને માટે કોઈ આડું પડતું નથી, કેમકે સહુ સહુને જોખમે કરે છે; પણ ‘ખીલાડું કાઢતાં ઉઠીયું પેસે’ એ કેહેવત પ્રમાણે એ લોકો વિદ્યાનુપણમાં પંકાવાનું પ્રયત્ન કરવા જતાં પાછળની પ્રજાને મોટાં અંધારામાં ગોથાં ખાવા પડે તેવું કરે છે અને એથીજ પ્રજાહિતકારી નરોત્તું હૃદય ઉભરાય છે. એક ખજૂંજ કેળવણી લીધેલા માણસનું

કે કવિતાનું ચરણ કે એક વાક્ય લઈ તે ઉપર વિચાર કર્યું તો તેમાં અનેક વ્યકરણ દોષ, યતિભંગ, રસાભાસ, વ્યર્થ કાલશેષ, દીર્ઘ-સૂત્રતા, શબ્દભંગ અને શુષ્કાર્થપણાં આદિ દોષો દ્રષ્ટિયે પડશે. કહો હવે ત્યારે ચાર ચોપડી કે સાત ચોપડી ગુજરાતી નીશાળમાથી શીખી બહાર પડેલા મહાપંડિતો અને તેપણુ વગી સ્વાભાવિક શક્તિવગ-રના તે શું સખી કે ખોસી જાશે, અને ખીજનું શું લખણું કે ખોલણું સમજે? પણ તેમાં દોષ કોઈનો નથી. પ્રાચીન વિદ્વાનો કાળઉપર દોષ મૂકે છે તો અમે પણ કાળઉપર દોષ મેલિયે છિયે.

વાણી કેવી જોઈએ તે કોણ જાણે છે? જાણવાની ઈચ્છા રાખના-રને દુકામાં નીચે સમજાવિયે છિયે કે.—

‘કામાન્દુગ્ધે વિપ્રકર્ષલક્ષ્મી કોત્તિસૂતે દુઃકૃતં યાદિનાસ્તિ ।

તાંચાપ્તેતા માતરંસંગલાના ધેનું ધીરાઃ સૂનૃતા વાચમાહુઃ’ ॥

જે વાણી અલક્ષ્મીને દૂર કરે છે, કીર્તિને વધારે છે અને નકારાં કર્મનો નાશ કરે છે તથા સર્વે મનોરથને સાધી આપે છે, તે આરી વા-ણીને ઉપર લખેલા મંગળપદાર્થોની માતારૂપ ઓટલે જન્મ આપનાર અથવા ઉત્પન્ન કરનાર કામદુધાસરખી ધીર પુરવો કહ્યું છે. કેમકે કામ દુધા પણ અલક્ષ્મીનો નાશ કરે છે, કીર્તિને વધારે છે અને નકારાં કર્મનો નાશ કરે છે તથા સર્વે મનોરથ પૂર્ણ કરે છે.

વાંચનારાઓ વિચાર કરશે કે આવા કામદુધાના સરખા શુણો કયા ખોલનારની વાણીમાંથી ઉત્પન્ન થઈ શકે છે? અને જો નહિજ થઈ શકતા હોય તો તે વાણી શા કામની? શું પસિયે મવારને સ-મયે અને સાજને સમયે પોતાની વાણીનો ઉચ્ચાર નથી કરતાં? પણ એથી લોકોનું શું હિત થવાનું?

કેળવણી વધવાથી અમને અદેખાઈ આવી ગઈ હોય એમ કોઈએ રોકા ન કરવી. અમને અદેખાઈ માત્ર અવળા માર્ગ ઉપર અને અ-વળા ખોધ ઉપર છે. લખનારાઓ ભલે પતંગિયા જેટલા વિસ્તાર નાગે અને ખોલનારાઓ ભલે તમારા જેટલા વિસ્તાર પામે પણ તેઓ

જે પોતાનું, દેશનું અને પ્રજાનું હિત કરે તેમ પ્રવૃત્તિ કરતા હોય તે
અમને કશો ખેદ નથી.

કેટલાક સાચું ખોલે-લખે છે તો આચરણ ખોટું કરેછે, કેટલાક આ-
ચરણ સાચું કરે છે તો ખોટું ખોલે-લખે છે, કેટલાક મનમાં જાણે છે ને
મોઢે કહેતા નથી અને કેટલાક મોઢે કહે છે તે મનમાં જાણતા નથી,
કેટલાક સારાને નરતું લેખે છે ને કેટલાક નરતાંને સાઈ લેખે છે, કેટ-
લાક સુધારે તે કુધારે લેખે છે અને કેટલાક કુધારાને સુધારે લેખે છે.
આ પ્રમાણે જીવું લેખે છે તેવુંજ લખાવે છે. આવો ગોટાળો પીંછાળો
વળી ગયો છે ત્યારે શું ખોલવા કે લખવાનો અવકાશ રહે? ખરું
લખનારા ખોલનારા પણ માત્ર લખી ખોલીજ શકે છે, તે નિષ્કૂળ છે.
એ બાબતમાં તો 'યઃ ક્રિયાવાન્ત્સવંઙિતઃ' (જે ક્રિયા કરે, તે પંડિત.) એ
પ્રમાણ થવું જોઈએ.

જે લોકો પોતાની ભાષાનું રૂપ નથી સમજતા અથવા જે કેળવા-
યેલા નથી અને જેઓ જંગલના રેહવાશિયો હોય છે તેની ભાષા-
વિષે કંઈ ખોલવાનું નથી. માત્ર કેળવાયેલા ભાગને માટેજ આ પ્રસંગે
આટલું લખાય છે તે લેખ ઉપરથી જાહેર જણાઈ રહેતું હશે.

લખવા ખોલવાની ઉમેદ લોકોને વધી છે તો અમે તેને રોકતા નથી
પણ માત્ર એટલું સૂચવિએ છિયે કે જીવું તેવું લખાય કે જીવું તેવું
ખોલાય તેને માટે હરકત નહિ પણ સત્વગુણના આશ્રયે રહી લોકો
જીવી સારે લાભ લે અને ભગી બચ નહિ, અને વિચિત્ર પ્રકારનાં
હુત્તરકથાથી કે શોધની વાતોથી દેશને લાભ થાય તેવું ખોલવામાં ને
લખવામાં વખત ખોવો. એ વિના ખીજી રીતે જે વખત ખોયો તે
ખોયોજ સમજવો.

અનુદાન.

વિચારીને લખે લેખ, વિચારી વેણ જાયરે;
અંતઃકરણમાં પ્રેમે, સર્વ સદ્ગુણ સંધરે;
સત્વના અંશને ઝોથે, રહે તે નર કામના;
ખીજ ખોલે-લખે લાખો, તેતો કેવળ નામના.

ચંદ્રમા ચરિત.

(માધવજ્ઞાને ૨૭૨ પા.)

તે મમયે શ્રુતગીયના એગમાં કાંઈ ધર્મ આપ્યું હોય એવું જાણ-
યાથી ચંદ્રમાયે કહ્યું કે 'જ્યારે આપ જેવા વિદ્વાનો પણ વિપત્તિથી
વ્યાકુલ થઈ જતા ત્યારે વિદ્યાનું પ્રયોગના શું, શુરપદ્ધતિનું કૃત શું, અને
વૃદ્ધાની સેવાનું કારણ શું? જો તે કે હું જાણું છું કે આપનું હૃદય વિપ-
ત્તિથી વ્યાકુલ નથી થયું પણ પોતાના અન્નિમનની આવી દગા બન-
વાથી વ્યાકુલ થયું છે અને મૈત્રીર્મ પ્રમાણે મિત્રની વિરહાવસ્થામાં
તેવી ગીતે વ્યાકુલ થઈ જતું તે આપજેવા અન્નિમનનું કાંઈ દૂષણ નથી
પણ ભૂપણ છે; પણ જ્યારે તમે તેવી ગીતે વ્યાકુલ થાને એમજો
ભાઈ આ આપણા વૃદ્ધ ચારમાવતગની ગી અવસ્થા થશે તથા મને અને
આ દેવીને કોણ ધીજી આપશે તે પ્રથમ વિચારવાનું છે. એટલુંજ
નહિ પણ આ દેવીના કેહેવાપ્રમાણે મહામુનિયે કાંઈ અપ્રતિમ પ્રાણ
કન્વાથી તમારા અન્નિમનના મમાગમની પ્રાપ્તિ બતાવી છે, તે નિયે
આપણે હવે શું કરવું તે પણ આપવિના કોણ બતાવનાર છે? માટે
ઝાંઝાપ્યને દૂર કરીને ગોકને ચંદ્રેશ્વરીને અને વિપત્તિને ત-જોરીને ધી-
રજીમાં ધ્યાન લગાડો અને હવે આપણે શું કરવું, આપણે કેમ કર-
વાથી તે મહાભાગને મળવું અને આખા જગત્માં અપ્રતિમ પ્રાણ
કયું છે તે આપ અમને કહો, જે કરવાથી તરત આપણા મન મનોગ્ય
મિદ થાય.'

આ પ્રમાણે ચંદ્રમાના વચન સાંભળી શ્રુતશીયે કહ્યું કે 'માયે
ચંદ્રમા! આપનું બોલવું યથાર્થ છે. હવેથી હું તમાના કહેવા પ્રમા-
ણે ધીર-રાખીશ. જો મૂઠમ નજીથી જોઈએ છિયે તો જગત્માં
વિદ્યાદાન જેવું ખીનું અપ્રતિમ પ્રાણ કાંઈ નથી એમ મને બામે છે.
એની ગીતે અનેક ઇતિહાસો લખાથી મિદ થાય છે કે નિષ્કપટ
બકિન કન્વાથી નંતોપ પામેલા મહુરની કરણા એજ મહિદાનું માન-
ન છે, અને મહિદા એજ પરમાત્માનું સ્વરૂપ ઓગળવાનું પ્રથમ

સાધન છે, માટે વિદ્યાદાન આપવું એજ કલ્યાણકારક અપ્રતિમ પુણ્ય છે. જેકે ઉત્તમોત્તમ મહાદાન ત્રણ છે. એક પૃથ્વીદાન, ખીજું અન્નદાન, અને ત્રીજું વિદ્યાદાન. તેમાં પણ પૃથ્વીને કોઈ લઈ શકે છે, અન્ન દુષ્કાળમાં નિપજતું નથી, પણ વિદ્યાને નથી ચોરનો ભય, નથી રાબતો ભય, નથી ભાયાભાગનો ભય કે નથી ઓછું થવાનો ભય. આતું ઉત્તમોત્તમ વિદ્યાદાન મેલીને ખીજું કંયું દાન ઉત્તમ ગણાય ? એટલુંજ નહીં પણ ખાલકોનું અજ્ઞાનરૂપ અંધપાણું કે જે હજારો રસાયન સેવન કરવાથી દૂર થઈ શકતું નથી, હજારો અંજન-શલાકાથી શમી શકતું નથી અને જેમાં હજારો વૈદ્યોની વૈદ્યવિદ્યા કાંઈ પોતાનું પરાક્રમ કરી શક્તિ નથી એવા અદ્ભુત પ્રકારનું છે, તે વિદ્યાદાન દૂર કરી ભણનારા ખાલકોને દિવ્ય અશુભાળા કરી મેલે છે. માટે આ આશ્રમવાસિ જેટલા ઋષિ લોકો છે તેના સર્વ ખાલકોને ભણાવવાનું કામ હું કરું અને તમે તથા આ દેવી એ ઋષિ લોકોની કન્યાઓને ભણાવવાનું ઉત્તમોત્તમ પુણ્યનું કામ ચલાવો. એવો વિચાર શ્રુતશીલનો સાંભળી ચંદ્રપ્રભાએ તથા દેવકન્યાએ તેવી રીતે ભણાવવાનું ઉત્તમોત્તમ કામ કરવાનું માન્ય કર્યું. ત્યાર પછી તરતજ આશ્રમવાસિ મુનિજનોને ખોલાવી શ્રુતશીલે વિનયપૂર્વક પ્રાર્થના કરી કે 'મુનિજનો ! અમે હમણાં કેટલીક મુદત સુધી આપના સહવાસનું સુખ લેનારા છિયે તેનું મૂલ કારણ આપનું અભાર્યું નથી, કે રાજકુમાર શત્રુશત્રુનું વિયોગદુઃખજ છે. હવે દુઃખના વખતમાં વનમાં દિવસો નિર્ગમન કરવા તે ધણા લાંબા થઈ પડે છે માટે કૃપા કરી આપના ખાલકો સર્વને આપ મારે સ્વાધીન કરો અને આપની સર્વ કન્યાઓને આ ચંદ્રપ્રભાને અને આ દેવકન્યાને સ્વાધીન કરો, જેથી તેઓને રાતદિવસ ભણાવવાના કામને લીધે આ દુઃખદ લાંબો વખત પણ સુખેથી તરત નિકળી જશે અને તેથી અમારે આપનો અપાર ઉપકાર થશે.'

મુનિજનોએ જવાબ આપ્યો કે 'વત્સ શ્રુતશીલ ! એ વિષયમાં તો ઉલટો અમારેજ તમારો ઉપકાર માનવો જોઈયે. વિદ્યા એક ચિંતામં-

છે, વિદ્યાથી સર્વ પ્રકારની સંપત્તિ મળે છે, વિદ્યાથી સર્વ પ્રકારનાં સુખ-મંજે છે, વિદ્યાથી સર્વ પ્રકારનાં દુઃખોનો નાશ થાય છે, વિદ્યાથી માણસ મોટા રાજાઓને પણ માનવાલાયક થઈ પડે છે, વિદ્યાથી માણસ પોતાનું હિતાહિત સમજી શકે છે, વિદ્યાથી માણસ આખી પૃથ્વીમાં પ્રખ્યાત થાય-છે અને વિદ્યાથી માણસ પોતાનાં આત્મસ્વરૂપને ઓળખી જન્મ-મરણરૂપ અસહ્ય દુઃખથી મુક્ત થઈ પરમાત્માનાં પદને પ્રાપ્ત થાય છે. જેજે સિદ્ધિયો સદ્વિદ્યાથી પ્રાપ્ત થાય છે તેનો હંતરમો અંશ પણ ધનથી પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી, એક રાંક પણ વિદ્યાનું ચક્રવર્તી રાજા કરતાં વધારે માન મેળવે છે તે કોનું અનાદ્યું છે? એવા કેટલા કેટલા પ્રકારો નથી કે જેથી આપણે આપણા ઉપર ઉપકાર કરનારાના અનુણી થઈએ, એવા કેટલા કેટલા પ્રકારો નથી કે જેથી આપણે આપણને ધનની મદદ કરનારા માણસના ગણઓશી-ગણ થઈએ, એવા કેટલા કેટલા પ્રકારો નથી કે જેથી આપણે આપણી વિપત્તિમાં સહાય કરનારા માણસોના ગુણઓર ન થઈએ, એવા કેટલા કેટલા પ્રકાર નથી કે જેથી આપણે આપણા જોહિયોનાં સત્કૃત્યો(વિષે કૃતદ્રી ન ગણાઈએ, એવા કેટલા કેટલા પ્રકારો નથી કે જેથી આપણે આપણા સહોદરના અપાર આભારરૂપ ભારથી છૂટા થઈએ, એવા કેટલા કેટલા પ્રકારો નથી કે જેથી આપણે આપણા અજ્ઞાતાના અનુણી ગણાઈએ, એવા કેટલા કેટલા પ્રકારો નથી કે જેથી આપણે આપણને ભયથી રક્ષણ કરનારાના ઉપકારનો બદલો વાળનાર ગણાઈએ, પણ એવો કયો પ્રકાર છે, એવી કઈ યુક્તિ છે અને એવું કયું સાધન છે કે જેથી માણસ પોતાનાં જન્મ આપનારાં માતાપિતાનો તથા પોતાનાં જન્મ અને ઇંચિતને સફલ કરી આપનાર ને અજ્ઞાનપણારૂપ અંધાપાને દૂર કરનાર અને સદ્વિદ્યારૂપ સામાજ્યનાં સુખને અર્પણ કરનાર પોતાના સફરનો અનુણી ગણાય. નથી વિદ્યાવિના કુલ શોભતું, નથી વિદ્યાવિના શીલ શોભતું, નથી વિદ્યાવિના રૂપ શોભતું, નથી વિદ્યાવિના ગુણ શોભતા, નથી વિદ્યાવિના ધન શોભતું, નથી વિદ્યાવિના વૈભવ શોભતા, નથી વિદ્યાવિના જન્મ શોભતું, અને નથી વિદ્યાવિના

જીવિત શોભતું. કુળવાળાઓ, ધનવાળાઓ અને રૂપવાળાઓ પણ માત્ર વિદ્યા ન હોવાથી પશુસમાન ગણાય છે. એવું કયું સુંખ છે, એવું કયું ધન છે, એવો કયો અભ્યુદય છે, અને એવું કયું કલ્યાણ છે કે જે વિદ્યાર્થી મેળવી ન શકાય? આવા અપ્રતિમ પ્રતાપવાળા સદ્વિદ્યારૂપ ચિંતામણિને પક્ષીસ કરનારા સફુરના વિદ્યાર્થીયો તો સો જન્મથી પણ ગણુઓશીગણુ ન થઈ શકે, પણ વિદ્યાર્થીયોનાં માવેતરો કદિ સોનામોહોરથી પૂરેલું આખું પૃથ્વીમંડળ આપે તો પણ સફુર એ સ્નેહપૂર્વક પોતાના ખાલકને અર્પણ કરેલી સદ્વિદ્યાના એક અક્ષરનો પણ તેણે ખદ્દો વાળ્યો એમ અમે માનતી નથી. માટે ઉપકાર તો અમારે માનવો જોઈએ તેમ છતાં તમે એમ કહો છો કે 'તમારાં ખાલકો અને કન્યાઓને અમારી પાસે ભણવા મોકલો તો હું આપનો ઉપકાર માનીશ' એ તમારીજ મહત્તા છે. આવી રીતે પ્રીતિથી ભણાવવા ઉપર ઉત્સાહ ધરનારા તમજેવા સફુરને મેલી દેઈને અમે ખિન્નની પાસે અમારાં ખાલકોને મોકલિયે ત્યારે અમજેવા ખિન્ન કોણ મૂર્ખના અગ્રેસર ગણાય? માટે 'આજ શુભ દિવસ છે તો આજેજ અમે અમારાં ખાલકોને તમને સ્વાધીન કરિયે છિયે અને અમારી કન્યાઓને ચંદ્રપ્રભાની તથા દેવકન્યાની સેવામાં રાખિયે છિયે.' એમ કહી પોતપોતાની પર્ણકુટીઓમાંથી પોતાની પુત્રિઓને અને ખાલકોને તેડી આવી શ્રુતશીલ અને ચંદ્રપ્રભાની પાસે રાખી પાછા પોતપોતાની પર્ણકુટિએ ગયા. (અપૂર્ણ.)

શિક્ષકોનાં કર્તવ્યવિષે સંસ્કૃતનું જાણાંતર.

(આંધળુ પાને ૨૩૮ થી.)

આમ છતાં જ્યારે આપણે પોતાના શિષ્યોઉપર ઉપેક્ષા રાખિયે ત્યારે તે કેવી રામની વાત ગણાય? આપણે જે જે શિક્ષક એવું નામ ધરાવિયે છિયે તે સર્વને પોતાના શિષ્યોપ્રત્યે અપ્રતિમ પ્રેમ આંધવોજ જોઈએ; એઓની અભ્યુદયની, અભિવૃદ્ધિની અને અભિસંરક્ષણની ચિંતા રાતદિવસ હૃદયમાં રાખવીજ જોઈએ અને એઓને કુસંગ

અને ધુરાચારથી દૂર રાખી સત્સંગ અને સદાચાર સાથે જોડવા જોઈએ. ગુરુઓની ખરી ગુરુતા ત્યારેજ ગણાય કે જ્યારે તેના વિદ્યાર્થીઓ આ લોકનું અને પરલોકનું પોતાનું હિત જાણી શકે, જણાવી શકે, અને કરી શકે. આવા વિદ્યાર્થીઓ થવા તે સદુરુઓની કૃપાવિના કદી પણ થવાના નહીંજ. માટે સદુરુઓએ પોતાના વિદ્યાર્થીઓ તરફ પૂર્ણ કૃપાદષ્ટિ રાખવી જોઈએ. સદુરુઓએ સદાચરણ કહીને શીખવવાને બદલે કરીને શીખવવાં તે વધારે ઉત્તમ છે. આખા ભરતખંડનો અભ્યુદય યાય તેવાં મનુષ્યરજો તો ત્યારેજ પાકવાનાં કે જ્યારે એક વિદ્યાલય જુદુંજ સ્થાપવામાં આવ્યું હોય, જ્યારે તેમાં ઉત્તમોત્તમ શિક્ષકોનેજ રાખ્યા હોય, જ્યારે તેઓ જે ભાષામાં આપણે તે ખાલકોને કેળવણી આપવી હોય તેજ ભાષા ખોલતા હોય, જ્યારે ખાલકો ધાવણ છોડે ત્યાંથીજ તે વિદ્યાલયમાં રાખવામાં આવતા હોય, જ્યારે અક્ષરો અનેક પ્રકારની ધાતુના, લાકડાના, અને કાગળના, રમકડાંરૂપે તેમાં રાખવામાં આવતા હોય, જ્યારે 'મિય હરિદત્ત ! ક. ખતાવો જોઈએ, વાલાવિધાનંદ ! આમાં વ. ક્યાં છે તે તમે જાણો છો ? ગુણિગુણરામ ! મને આશા છે કે આ બધા અક્ષરોમાંથી તમે ગ. તરત કાઢીને મને ખતાવશો, ધનરયામ ! તમે ઘ. ઠીક ખતાવ્યો, હવે તેમજ મને ઘ અને ટ ખતાવશો' ? એવી રીતે રમતરૂપેજ ખાલકોને અક્ષરજ્ઞાન અપાતું હોય, જ્યારે તેઓને આવી રીતે સેહેલાઈથી અક્ષરજ્ઞાન સંપૂર્ણ થઈ જાય ત્યારે પછી 'ખાલકો ! તમે પોતપોતાનાં નામના અક્ષરો જોડી આપો જોઈએ, તમે તમારા મિત્રનું નામ જોડી આપો જોઈએ' ! ઈત્યાદિ રીતે રાખકો જોડવાથી શીખવાતા હોય, જ્યારે રાખકોની જોડણી આવી ગયા પછી 'મિય ! ખુત્રો તમે જે જે નામો જોડ્યાં છે તે તે નામો તમારા હાથથી લખી ખતાવી શકશો ? હવે આ ક્રમ અને ખડીયો લખો, વાઃ ! પ્રાણશંકર તો ઘણા દુશીયાર જણાય છે, એટલી વારમાં પોતે જે નામના અક્ષરો જોડ્યા હતા તે લખી પણ આવ્યા, ખરે શિવશંકર પણ કાંઈ તેથી ઉતરતા નથી, ધીરજ્ઞરામ ! તમે જરા લખવામાં ધીરો છો પણ ફીકર નહિ, મને આશા છે કે થોડા દિવસમાં

પ્રાણશંકરની ખરેખરી ધરાવશેજી,' એવી રીતે રમતમાંજ લખવાનું કામ શીખવાતું હોય; જ્યારે 'આવો હું તમને હવે ખીજી રમત ખતાવું,' એમ કહી વિદ્યાલયનાં સંગ્રહસ્થાનમાં તેને તેડી જઈ તેના બુદ્ધા બુદ્ધ પદાર્થો ખતાવી તેનાં નામ ગુણ અને ઉપયોગ ખતાવવામાં આવતા હોય, અને ખીજે દિવસે 'પુત્રો ! મેં તમને ગઈ કાલે કોઈ વસ્તુના ગુણ ખતાવ્યા હતા તે ખતાવો જોઈયે ? હા, ખરે તેજ ખતાવી હતી, હવે લખી આપો કે તેનું નામ શું છે, તેમાં દોષ શું છે અને તેનો ઉપયોગ કેમ કરવો ?' એવી રીતે પ્રત્યેક વસ્તુનાં નામ, રૂપ, ગુણ, દોષ અને ઉપયોગવિષે જ્ઞાણીતા કરાતા હોય; જ્યારે તેવીજ રીતે નજરબાગમાં તેડી જઈ બુદ્ધા બુદ્ધાં વૃક્ષોનાં ફલ, ફુલ અને પાનની આકૃતિ, નામ, ગુણ, દોષ, અને ઉપયોગ ખતાવવામાં આવતો હોય; જ્યારે તે ખાલકો પાંચ પાંચ વર્ષની વયનાં થાય એટલામાં તો અક્ષરજ્ઞાન, લેખન અને વાંચનમાં હુશીયાર થઈ જતાં હોય; જ્યારે 'કૃપાશંકર ! તમારે આજે આ આખાને પાણી પાવું, રેવાશંકર ! તમારે આજે આ વામંતીલતાને સીંચવી, પ્રાણશંકર ! તમારે આજે આ કદંબનાં વૃક્ષોના ક્યારા ખાંધવા, કૃષ્ણદાસ ! આજે સર્વે ફુલગાડની સંભાળ તમે લેજો, નારાયણ-પ્રસાદ ! આપણા પોપટનું લાલન પાલન અને પોપણ તમારે કરતાં જઈ, વિષ્ણુદત્ત ! આ મેનાની ચિંતા હવેથી તમે રાખજો, ધનર્ષયામ ! આ ખાલમૃગને તમારેજ હવે સ્નાયવતું,' ઈત્યાદિ ઈત્યાદિ અનેક રમ્ય સ્થાવર અને જંગમ પદાર્થોની ચિંતાઓ ખાલકો ઉપર નાંખી અભ્યાસથી શ્રમ પામતાં ખાલકોના મનને વિશ્રામ અપાતો હોય; જ્યારે વખતો વખત સફુરઝો ખાલકોપાસે સદુપદેશો આપતા હોય; જ્યારે વખતો વખત ખાલકોપાસે મનોહર ઈતિહાસો કેહેવાતા હોય; જ્યારે વખતો વખત ખાલકોને કાવ્ય, કથા અને કથાનકો સંખંધી જ્ઞાન અપાતું હોય; જ્યારે વખતો વખત આપણું વિનયવાળું, કોમળ અને મનોહર ભાષણ ખાલકો સાંભળી આનંદ પામતાં હોય; જ્યારે ૬૬ વર્ષની ઉમ્મરના ખાલકો થાય તેટલામાં પોતાનું વેદ, રાષ્ટ્રશાસ્ત્ર, તર્કશાસ્ત્ર અને વેદાંતમાં સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવી લેતા હોય અને જ્યારે ૨૫ વર્ષનું વય થાય ત્યાં તો

દેવભાષા, દેરાભાષા, રાજ્યભાષા અને બીજી પણ કેટલીક ભાષાનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવી પોતાનું ખર્ચ કર્તવ્ય બાણી સુધે, એવી રીતે આપણે તેઓને મનવચનકર્મથી પ્રીતિપૂર્વક સરસ રીતીથી શીખવવામાં કમ્મર કંસતા હોઈએ. એટલુંજ નહિ પણ આપણે જેવું મનમા હોય તેવુંજ બોલતા હોઈએ અને જેવું બોલતા હોઈએ તેવુંજ વર્તતા હોઈએ.

પ્રિયસન્મિત્ર ! લખાણમાં લંબાણ થાવું બંધ છે, તેથી ભય પામી દુકામા એટલુંજ કહું છું કે ઉપર લખવાપ્રમાણે આખા ભરતખંડનો અભ્યુદય કરનારી પાઠશાળા સ્થપાવી એ તો સર્વશક્તિમાન પરમેશ્વરની પૂર્ણ કૃપાથી જ્યારે અને ત્યારે ખર્ચ, પણ હાલમા જે બાલકોને લાણાવવાની શાળાએ એક નાનો પણ મનોરંજક નિકુંજ તમારે સ્થાપી દેવો, તેનાં પ્રત્યેક કોમલ વૃક્ષોની તમારે સંપૂર્ણ રીતે સંભાળ રાખવી. તેનું પાલન, તેનું લાલન અને તેનું પોષણ કરવામાં તમારે નિષ્પ્રમાદ રહેવું. જેમ અને તેમ તે વૃક્ષોની છાયા લોકોને તાપ હરનારી થઈ પડે; જેમ અને તેમ તેઓનાં પુષ્પો લોકોને સુખ કરનારા તથા હૃદયવિષે અને મસ્તકવિષે ધારણ કરવાલાયક આભરણરૂપ થઈ પડે; અને જેમ અને તેમ તેઓનાં ઉત્તમોત્તમ ફૂલો સર્વ લોકોના હૃદયમા સંપૂર્ણ સંતોષ કરનારાં, અપ્રતિમ આનંદ ઉપભવનારાં અને અપૂર્વ સ્વાદ આપનારાં થઈ પડે; એટલુંજ નહીં પણ તેઓ ફૂલ, ફૂલ, પાન, છાલ, અંતરછાલ અને છાયા વિગેરે પોતાનાં સર્વસ્વથી પણ સર્વ લોકોને અતિઉપયોગી થઈ પડે; તેમ થવું તે હાલના તમારાં કરેલ પાલન, લાલન અને પોષણઉપર આધાર રાખે છે. માટે જેમ અને તેમ તે બાલ વૃક્ષોની અભિવૃદ્ધિ કરો, અભિરક્ષણ કરો, અને અભિપોષણ કરો. તમે તેવા તેવાં તેઓને જલ પાઓ, તમે તેવાં તેવાં તેઓનાં મૂળમાં ઔપશો નાખો, અને તમે તેવાં તેવાં તેઓનાં સર્વ અંગમાં રસાયન ચઢાવો, કે જેથી તે થોડીજ મુદતમાં રૂપથી, રંગથી, ફૂલથી, ફુલથી અને અતિ શીતલ છાયાથી આપણ સર્વને તથા આપણા આર્થમુક્તિપ્રયોગને અપ્રતિમ આનંદ આપનારાં થઈ પડે. (તથાસ્તુ.) મુક્ત નજરથી જોતા તમારા આ લોકનું અને પરલોકનું ખર્ચ હિત, તમારો ખર્ચ ધર્મ, અને તમારું કર્તવ્ય

એજ છે; માટે પરમકૃપાળુ પરમેશ્વર પાસે હું માગું છું કે તમે નમોદ્ધર
ખડું કર્તવ્ય સમજી તે પ્રમાણે વર્તો અને તેથી તેનું દુઃખ તમને જાતરત
પ્રાપ્ત થાઓ. હુંજ એજ વિનંતિ. સંવત્ ૧૯૩૦ ના વૈશાખ શુદ્ધ ૧૫
ને દિવસ આ પત્ર આપતરફ રવાના કરવામાં આવ્યો છે, તે પોચ્યેથી
તેની પોચ્યનો પત્ર લખી આ માણસનાં અંતઃકરણને આનંદ મક્ક
કરજો એવી આશા છે. લખનારના આશિર્વાદ વાંચજો.

વાંચનાર મિત્રો! આ શિક્ષકોના કર્તવ્યવિષે સંસ્કૃત પત્રનાં ભાષાંતર-
માં જે જે શિક્ષકોને કરવાનું આવ્યું તે પ્રમાણે જે શિક્ષકો લક્ષ રાખે
અને માતાપિતાઓનું જે જે કૃત્ય ખતાવ્યું તે પ્રમાણે જે માવતરો
લક્ષ આપે તો અમે નથી ધારતા કે આપણો અન્યુદય કંઈ દૂર છે.
પ્રત્યેક વિષય કહી જતો, સાંભળી લેતો, વાંચી જતો અને સમજી
જતો એ એટલું છે, પણ જે આપણે બોલિયે, જે આપણે સાંભળિયે,
જે આપણે વાંચિયે અને જે આપણે સમજિયે તેનો અમલ કરવો
એટલે તે પ્રમાણે વર્તવું એ ધારું છું. માટે ઈશ્વર પ્રત્યેક અમારા
વાંચનારોઓમાં, પ્રત્યેક શિક્ષકોમાં અને પ્રત્યેક માવતરોમાં એવા સદ્ધિ-
ચારરૂપ રતની બક્ષીશ કરે કે જેથી તેઓ જેવું સાંભળે, જેવું વાંચે અને
જેવું બોલે, અને જેવું સમજે તેવુંજ વર્તવાની શક્તિ ધરાવે; અને
દુર્વાક્યો બોલવાથી તથા સાંભળવાથી, નહારાં પુસ્તકો વાંચવાથી
અને નહારી સમજણોથી દૂર રહે.

(તથાસ્તુ.)

શરીરના સુખ સાથે ધન મલ્લવાવિષે.

નિજસૌભ્યંનિરુદ્ધાનો વોધનાર્જનમિચ્છંતિ ।

પરાર્યમારવાહીવ જ્ઞેષ્ઠસ્યેવાહિમાજનમ ॥૧॥

જે મનુષ્ય પોતાના સુખની કંઈ પણ અપેક્ષા ન રાખતાં કેવળ
ધનનુંજ સંપાદન કરવાની ઈચ્છા રાખે છે, તે જેમ ખીન્ત મનુષ્યો-
સાર ભાર ઉપાટનાર બળદ અથવા તેવી જાતનું કોઈ પ્રાણી ભાર
ઉપાડવાથી થયેલા અમથી માત્ર દુઃખજ ભોગવે છે, તેમ તે ધન
સંપાદન કરનાર મનુષ્ય પણ માત્ર દુઃખનુંજ પાત્ર થાય છે.

સૂત્ર બાંધવો ! આ અમાર સંસારસાગરમાં અનેક રીતે કેઈ પણ મકારનું સુખ મેળવવું એ પણ કર્તવ્ય કર્મનો એક દેશ કેવાય છે. કેટલાએક પુરૂષો ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થોના સંપાદનમાં સહાયમૂત અને અસંખ્ય અમથી મળેલાં શરીરનાં સુખને સુખરૂપ ગણે છે; કેટલાએક પુરૂષો મનોરંજક અને વ્યવહાર દશામાં સંતોષ ઉપજાવનારાં સ્ત્રી, પુત્ર આદિના સુખનેજ સુખરૂપ માને છે; કેટલાએક મનુષ્યો મોજશોખ મારી આનંદમાં દિવસો ગુજારવા એજ જન્મનું સાદુદ્ય માની, મોજશોખમાં આખો જીવિતનો કાળ કાઢી નાખવો એજ સુખ છે એમ સમજે છે; કેટલાએક સુજાજનો સદ્વિદ્યા સંપાદન કરી જગતમાં પ્રખ્યાત થવું અને પોતાનું નામ સુધરાથી અમર કરવું એનેજ એક સુખરૂપ જાણે છે; કેટલાએક જ્ઞાની પુરૂષો આ પ્રપંચરૂપ અનિત્ય દુનિયા આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિઓથી ભરેલી છે એમ માની, પંચમહાભૂતથી બનેલાં આ નાશાત્મક શરીરમાંથી અને સ્ત્રીપુત્રાદિકમાંથી મમતા છોડી દઈ, એકાંતમાં રહી ઈશ્વરારાધન કરવું એજ ખરૂં સુખ છે એમ સમજે છે; એ વિગેરે પોતાના મનની અનુકૂળતા પ્રમાણે મનુષ્યો પોતાના મનઃકલ્પિત વિચારોથી સુખ પદાર્થને માની બેસે છે; પરંતુ ખરૂં વિચારી જતાં આપણા પ્રાચીન વિદ્વાનોના મતપ્રમાણે ઐહિક અને આમુષ્મિક એ પ્રમાણે તેના બે ભેદ કલ્પેલા છે. તેમાં આ લોક સંબંધી એટલે શારીરિક માનસિક વિગેરે દાણિક સુખો, ઐહિક ગણાય છે અને પરલોક સંબંધી એટલે સ્વર્ગ આદિ અથવા મોક્ષ આદિ અક્ષય સુખને આમુષ્મિક કહે છે. ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ ઇત્યાદિ તેની સાધનસંપત્તિથી, આ બે જાતનાં સુખો મેળવવાં એ એક મનુષ્યોનું કર્તવ્ય છે, પણ આ સર્વ સુખનો આધારતો શરીર ઉપર રહે છે. તેમ તે મેળવવાનું સાધન પણ શરીર છે. કેમકે સર્વ સુખોનાં સાધનરૂપ ધર્મ આદિ ચાર પુરુષાર્થો શરીરવડેજ માણસ મેળવી શકે છે. જો તે સુખી હોય તોજ મનુષ્ય કર્તવ્ય કર્મો કરવામાં શક્તિમાન થાય છે, તોજ તે સારાં સારાં સાધનો મેળવી શકે છે, તોજ

તે આ અપાર સંસારસાગરનો પાર પોતાનાં શુભ કર્મોનહે. પાપી શકે છે, અને દુકામાં એટલુંજ કે તોજ તે સર્વ કર્તવ્ય કર્મો કરવામાં ઉત્સાહ ધરાવી શકે છે. કદાચિત્ દેવયોગથી જોને શરીર દુઃખનું પાત્ર હોય છે, તો પછલાં બાંળી ગયેલો રથ જેમ પોતાના કાંઈ પણ કામમાં આબ્યા શિવાય નકામો થઈ પડ્યો રહે છે, તેમ તે શરીર પણ કાંઈ કર્તવ્ય કર્મના ઉપયોગમાં આબ્યા શિવાય નકામુંજ થઈ રહે છે; અને ઘણા શ્રમથી મળેલ આ મનુષ્ય દેહનું કાંઈ પણ સાર્યકપાણું બનતું નથી; માટે શરીરનું સુખ સર્વના કરતાં પ્રથમ દરજ્જે જરૂરનું છે.

જેમ અને એટલે દરજ્જે શરીરસંબંધી સુખની અવશ્યતા છે, તેમજ અને તેટલે દરજ્જેજ માનસિક સુખની પણ અવશ્યતા છે. જે મનુષ્યનું મન આધિ, બ્યાધિ અને ઉપાધિયોના અસંખ્ય તાપથી આકુલબ્યાકુલ થયેલું હોય તો શારીરિક સુખ મજબુત છતાં પણ તેને કંઈ સુખતું નથી; અને મનમાં ઉત્પન્ન થયેલાં દુઃખની અસર શરીર પર વધારે અમલ ચલાવે છે. તેમ થવાથી શરીર કાંઈ પણ શુભ કર્મો કરવા સમર્થ થતું નથી. વળી શરીર જડ પદાર્થ છે અને તેનો ઘણો ખરો સંચો મનના હાથમાં રહેલો છે. મન જેમ દોરી બંધ તેમ તે બિચાઈ જડ શરીર તેની પછવાડે દોરાતું બંધ છે. એટલે જેમ તે મન ક્રિયા કરાવે, તેમ તે શરીર ક્રિયા કર્યા કરે છે, માટે મન જો કેળવાયેલું અને ખરેખરું સુખસંયુક્ત હોય છે, તોજ શારીરિક સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, અને શુભ કૃત્યો કરી શકાય છે. માટે પ્રાણિમાત્રને શરીરના સુખની સાથે મનનું સુખ પણ અવશ્યનું છે, એમ બતાવું જોઈયે અને તે બે સુખો પ્રથમ મેળવવા શ્રેય કરવો જોઈયે.

આ બે જાતનાં સુખો મેળવી પછી આ અનેક પુણ્યથી મળેલો મનુષ્યદેહ કાંઈ પણ શુભ કર્મો અથવા સદ્વિચારો કર્યાવગરજ નકામો કાઢી નાખવો અને યથેચ્છ વર્તવું એવો અહીં કેવાનો આંશય નથી; પણ આ બે જાતનાં (શારીરિક અને માનસિક) સુખો મેળવ્યાં એટલે તેનાં પાળણું કરવું. અર્થાત્ સ્વસ્થ નિર્વિકાર અને શાંત અંતઃ-

કરણે રાખી આ અનિત્ય શરીરવડે વખાણવાયોગ્ય કર્મો કરી આ અગાધ રાંસારસંમુદ્રને તરી જવો, એજ આહી દેવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે.

વળી એ તો સ્વતઃ સિદ્ધ છે કે કોઈ પણ શાણો નર ઉપર જણાવેલાં જે ભતના સુખની હાનિ થવા ધ્વંષતો નથી છતાં પણ ક્ષણિક સુખ આપનારી અને પોતાનાં મનોહર કટાક્ષખાણથી જગતમાં મોહ ઉપન્નવનારી અંચળ લક્ષ્મીની લેહરમાં લપટાઈ જઈ, શરીર અને મન વિગેરેનાં સુખોપર કાંઈ પણ લક્ષ ન આપી, બલકે માનસિક તથા શારીરિક દુઃખો વોરી લઈ, કેવળ પૈસાનુંજ ઉપાર્જન કરનારા સ્થૂલ દષ્ટિવાળા મનુષ્યો કેવળ દુઃખનુંજ પાત્ર થાય તેમાં શી નવાઈ? કેમકે પોતે ભેળો કરેલો તે પૈસો પોતાને કાંઈ કામ લાગતો નથી, પણ મધમાખોએ અતિ અમથી ભેળું કરેલું મધ જમ તેના કરતાં ઉપયોગમાં ન આવતાં ખીન્નઓને ઉપયોગી થાય છે, તેમ તે કૃપણનો ભેળો થયેલો પૈસો પણ તેના કરતાં ઉપયોગમાં ન આવતાં ખીન્નઓનેજ કામ લાગે છે. માત્ર મધમાખોની પેઠે તે મેળવવામાં વેટેલા દુઃખનુંજ તે પુરૂષ પાત્ર થાય છે.

વળી અક્ષય સુખ મેળવવામાં કદાચિત્ આ અંચળ અને લયવાળાં માનસિક તથા શારીરિક સુખની હાનિ થતી હોય તોપણ તે અયોગ્ય ગણાય નહીં, પણ તેમ બનતું હોય એમ જણાતું નથી. આપ સૂક્ષ્મ સદૃહસ્યો સૂક્ષ્મ દષ્ટિથી વિચારી જ્ઞેશો તો સ્પષ્ટ માલમ પડશે કે, લક્ષ્મી સ્વભાવથીજ ક્ષણિક તથા અંચળ છે તેથી તેનું સુખ પણ ક્ષણિક અને અંચળ હાવું જોઈએ અને તે આપણે નજરે પણ જોઈએ છિયે કે જેને ઘેર હજારો અને લાખો માણસોની ગરદી થતી હોય, જેની હજુરમાં હજારો હજુરીઓ હાજરી ભરતા હોય, જેનો એક ઓખારાનો અવાજ પણ કાને પડતાં અનેક અનુચરો આવી ઉભા રહેતા હોય અને મોટા મોટા અમલદારો, મોટા મોટા સામતો અને મોટા મોટા સદૃહસ્યોનાં પણ જેને ઘેર જઈ અને જેની સેવા જાળવવાથી પગરખાં ફાટી ગયાં હોય, તેવા લોકો અસહ્ય દુઃખ વેડતા અને દૈવયોગથી સાધારણ મનુષ્યની પેઠે ઘણીજ દીન દશાને માત્ર થતા આપણા જ્ઞેવામાં આવે છે.

(અપૂર્ણ.)

ઠા. લિલાધર ઓધવજી સ્મરણાર્થ ફંડ.

આપણા લોકોમાં માણસનાં મરણ પાછળ મોટાવરા કરી મોટા ખર્ચકરવાનો ચાલ તે મરનારની યાદગીરી રાખવાને માટે પડેલો છે, પણ તેથી તેની યાદગીરી રહેતી નથી એવી સમજ આપણા અર્થ સુજ્ઞનોમાં આવવા માંડી છે એ આપણા ઉત્કર્ષનું એક ચિન્હ છે. અમદાવાદના નાગરોમાંથી એ પ્રથમ ચાલ નિકળેલો આપણા જ્ઞેવામાં આવે છે. રાવખડાદુર ભોળાનાથ સારાભાઈએ તેમના પુત્ર ભાઈ આપારાવ ગુજરી ગયા ત્યારે તેમના સ્મરણાર્થ એક મોટી રકમ જુદી કાઢી આપારાવ લાયબ્રેરી કાઢી છે. ત્યાર પછી રાવખડાદુર મણિભાઈએ એક સારી રકમ પોતાના પિતાના સ્મરણાર્થ ગાયકવાડ સરકારના કેળવણીખાતાને હસ્તક આપી છે. અત્રેના પ્રખ્યાત શેઠ સર મંગળદાસ નથુભાઈ, નાઈટ, સી.એસ.આઈ., એમણે એક મોટી રકમથી કલ્યાણીમાં હોસ્પિટલ પોતાના મિયપત્નીના સ્મરણાર્થ કાઢેલી છે અને એવીજ રીતે ખીજ પણ કેટલાએક માનવંતા ગૃહસ્થોનાં સ્મરણાર્થ તેમના મિત્રોએ ઉધરાણાં કરી રકમો જુદાં જુદાં ખાતામાં સ્વાધીન કરેલી છે. તેમનો દાખલો લઈ શેઠ લિલાધર ઓધવજીના એકિઝક્યુટરો મેસર્સ દીનાનાથ રઘુનાથ તથા શેઠ વલ્લભદાસ વિ. ગો. રધનદાસ તથા શેઠ પ્રેમજી ધર્મશી તથા બાઈ ગોમતાબાઈ (શેઠ લીલાધરનાં સ્ત્રી) એમણે એક રકમ રૂ. ૨૦૦) ની અમારી વેદધર્મસભાને સ્વાધીન કરી શેઠ લિલાધર ઓધવજીના સ્મરણાર્થ તેના બ્યાજમાંથી વેદધર્મસભા તરફથી છપાતાં પુસ્તકોને આશ્રય આપવાનું તથા વેદધર્મસભાની પાઠશાળામાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓને પુસ્તકોનો આશ્રય આપવાનું નકી કર્યું છે. અમે આશા રાખીએ છીએ કે આવા દાખલા આપણા આર્ધજંજીરોમાંથી ઘણા જણ લેશે, કારણ કે એમ થવાથી દેશની ઉન્નતિ વધે છે અને મરનારનું નામ કાયમ રહે છે. મોટા મોટા મિનારા બાંધો, ઈમારતો બાંધો, મોજશોખમાં રૂપિયા વાવરો, વરા કરો, પણ તે તમામ કીર્તિ ક્ષણિક છે. માત્ર પુસ્તકો રચા-

વર્ષો ને છપાવવામાં આવ્યો આપનો અને વિદ્યાની વૃદ્ધિ થવામાં મદદ કરવી એજ અગ્રણ્ય કીર્તિ અને હમેશા ટકે એવા ઉપકાર છે, એ અમારા સુજ્ઞ વાચનારાઓની સમજમાં તાકીદે ઉતરે એવી અમારી હમેશા પ્રાર્થના છે.

પુસ્તકોની પહોંચ.

કુસુમગુચ્છ—આ નામના મામિક ચોપાનિયાનાં પહેલા પુસ્તકનો પહેલો અંક અમદાવાદ બાળનાગરઉદ્યોગસભા તરફથી બેટ મળ્યો છે. બાળકોને યોગ્ય આપવાનો આ ચોપાનિયાનો હેતુ છે. એ પ્રયાત્ન સારું છે. આગળ જતા તે તેની પ્રાથમિક વધારે એવી અમારી ઉત્કંઠા છે. પહેલ વહેલી સ્થિતિનેમાટે અમારું જેમ સર્વને તેમ આને અભિનંદન છે. કેમકે શરૂઆત છે. મહુમ્મી યાદ રાખવાનું છે, કે આવા કામો સહેલા નથી, પણ જો તે યોગ્યતા પ્રમાણે કરવાના હોય તો. આની કિંમત વર્ષ ૧ ના ૮ આના તથા ટપાલ ખર્ચ ત્રણ આના જુદા.

વિજ્ઞાપનપત્ર—એ પણ અમને મળ્યું છે. તે અમદાવાદની વડનગરા-વ્યવસ્થાપકશ્રીનેચ્છુક સભાએ બહાર પહોંચ્યું છે. એમાં યાત્રિકા પ્રસ્થાપને, સ્ત્રીઓને અને બાળકોને સુધારવા ને બીજાને સુધારવા વિગ્રાહન કરેલ છે. લખાણ મોટી ઉમરનાં માણસનું નથી જણાતું પણ ઉદ્યેગ દેખવામાં સારો લાગે છે. હાલના નાગરગૃહસ્થોનાં પુત્રો આવા કામમાં તો ઠીક સાહસિક જણાયા છે. આગળ ઉપર બીજા કામોમાં સાહસિકતા દેખાડે ત્યારે આગની સાહસિકતા સંતોષ ઉપજાવે તેમ છે. અખતાર પ્રદાસનાં ચ્છુક જણાય છે. કિંમત આનો ૧૦ છે. સોળપેણ ૫૪ ૪૪ છે.

રાજકોટ અનંતજી બોર્ડિંગ હાઉસનો રિપોર્ટ—૪. મને ૧૮૭૯ થી તે દેશ સુધીનો મળ્યો છે, તે માન્ય રાખિયે છિયે. રા. અનંતજીમાઈએ બોર્ડિંગ હાઉસ ઉધાડી પાછળની પ્રગ્નને પોતે પરચાક જતા જો લાભ આપ્યો છે તે તેમને દેશની લાગણી કેટલી હવી તેની નિશાનો છે. આ સદ્ગૃહસ્થનું અગ્રણ્ય કામ જોઈ બીજા ગૃહસ્થો તેમાં કામ કરી દેશને લાભ આપી પોતાની કીર્તિ વધારે તો તે ઘણું જ મેય રીતે લાભકારક છે. આ રીપોર્ટ ઉપરથી અવસ્થા ઠીક જણાય છે.

સ્વાભાવિકધર્મ—દ્રાહ ધર્મ સંશોધકે રચેલ, કૃતિયાણાઆર્યવત્સળસંભા તરફથી મળેલ છે તે સ્વિકારિયે છિન્ન. લખનારનું વદાંત અને નિર્ધુલુ ઉપાસના ઉપર વળણુ વિશેષ જણાય છે, તેની સાથે સમદમ આદિ રાખવા ઉપર પણ વિશેષ વળણુ છે એ યોગ્ય છે. વદાંતવિચાર અધિકારી માણસનેજ કરવાનો છે. જો અધિકારી ન હોય તો તે માણસની સ્થિતિ ઘણી નફારી થઈ જાય છે. આ પુસ્તક લખનારના લેખ ઉપરથી હજી તેવું કંઈ નથી જોવામાં આવતું એ સંતોષકારક છે. મધ્યમાં સંશોધકે નિરંતર સંશોધન કરવું, પણ માત્ર પોતાના મનની ઝાંઝા વિચારીને કંઈ માની બેસવું નહિ. દેમકે ધર્મનો વિષય જોવા બારેમાં બારે છે તેવાજ ઝીણામાં ઝીણો ને જાણ શુચવાડા ભરેલા છે. આ પુસ્તકમાં બીજેથી લઈ કવિતા ઘણી નાંખી છે તેના કરતાં છુટ ભાષામાં અભિગ્રાહ આપવો તે વધારે યોગ્ય છે. સ્થળે સ્થળે ઝંસ્કન તેમ ઝ્યાંઝ ઝ્યાંઝ ઇંગ્રેજી પ્રમાણે લખી ભાવ ઠીક દર્શાવ્યો છે. આપણા આર્યસાહ્યપુરાણો આદિમાં જે જે વિષયો વિસ્તારથી લખાયા છે તે પરિપૂર્ણ છે માટે જે જે વિષયકે પર જેને રૂમિ હોય તેમણે તેમાંથી કંઈ ભાગ લઈ તે સાથે પોતાના વિચાર ભેળવી બહાર પાડવો તે કરતાં મૂળગ્રંથનેજ ભાષાંતર કરી બહાર પાડવો એ વધારે સારું છે. દેમકે આગળના લખનારની રાતાંશ પણ બરાબરી કરે તેવા આજ હોય એ મહાસંદેહની વાત છે. એ સહુએ જાણવાનું છે. આર્યવત્સલ સભાની શુભ ધારણાથી પ્રસન્ન થઈ તેને અદાય શુભ વિચાર કરતી રહે એવી આશિષ આપિયે છિયે. સોજપેજી પા દૂરમની ચોપડી કિંમત ચાર રૂ પાંચ આના હશે. પુસ્તક બોધ લેવા લાયક છે.

મહારાજાધિરાજ રાજોશ્રી તસ્લસિંહજી, સંસ્થાન ભાવનગરના ઠાકોર સાહેબને માટે માનપત્ર—એ આઠ પેજી એક દૂરમનું પુસ્તક રા. ગિરજશંકર કાશિરામ દિવેલી તરફથી મળ્યું છે. જો કે તે પેહલો ભાગ અને માત્ર છ પૃથ્નો છે તો પણ તેમાં સમાયેલી બાબત ઘણી અગત્યતાથી રાજ્ય-કર્તાએ જાણવા યોગ્ય છે. ઘણી વાર પ્રજાઉપર પડતી આપત્તિથી રાજ્ય-કર્તાએ અજાન રહે છે. એવાએને સૂચવવા તરીકે આ પુસ્તક ઉપયોગી છે. જે લેવાય તો તેમાં દ્રાહનો દોષ લેવાનો નથી પણ પ્રજાને કેમ પીડા થાય તે રાજ્યકર્તાએ જાણવું અને પ્રજાનું દુઃખ ઠાળી અમદુષ્ટિથી સહુને સરખા ન્યાય આપી, પોતાનું અને પોતાના રાજ્યનું ભલું કરવું, એ જોવા લેવાનો છે અને તેને માટે આજનો સમય વધારે યોગ્ય છે. અને આથી રાખિયે છિયે કે લખનારનો ખરો હેતુ હોય તે સૂચન થાય.

आर्यधर्मप्रकाश.

THE

ARYA DHARMAPRAKASH.

पुस्तक १० भुं.

सं व त १८७८.

वसंततिलका.

सर्वान्विहाय कुपथान् कुटिलाद्दुरंतान् ।
स्वीयं मनस्तुरगमादरतो नयेत् ॥
रम्पार्यधर्मसुपथं प्रति शास्त्रसंग-
तोऽन्नं विधाय सुजनानां चित्तार्थनामे ॥

छपावी मकड करनार,

वेदधर्मसलानी कार्यलार मंडणी.

मुंजधर्मधये;

आरिय-धर्म छापणानामां छापुं.

सने १८८२ छसवी

રાંડું ફૂલ ગુલાબનું
 લાલ જંડાનું દાઢી-
 રાંડું આંખો છે મારી
 જડું મુઠ્ઠા છે દાઢી-
 મારું ફૂલ આંખો નથી
 આંખો શર મળું ઠાં મ.

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

જોણે અંબર વાયુ તેજ જલ ને પૃથ્વી પછીથી કરી,
 જોણે સ્થાવર તેમ જંગમ રચ્યાં એવા અનાદી હરિ;
 હે તંત્રી શુભ સૂત્રધાર મહુને ચન્માર્ગમાં સ્થાપજો,
 સત્પ્રજ્ઞા સુવિચાર સત્સમય ને સદ્ધર્મને આપજો.

अनुक्रमणिका.

विवरण

१ अनादिर्ध्वप्रत्ये प्रलाम. (कविता) ..	३
२ अपराधरूप वृक्षोना कृणो ...	१२१
३ आर्षशास्त्रविषे कृष्टनाम्नेक विचार ..	४२, ६०
४ आपणुं ज्ञान आपणान्न हाथमा उ. ११३, १२६, १५५, १७०	
५ अमेक विद्वान्ना मार निद्वार. ...	७३
६ अमेक मारना मतना आर्षस्थितिपर विचार ...	१२३
७ गवर्नर साहेब उपर प्रत्ये आपेना दिनामापत्रनो उत्तर...	११६
८ शुभराती भाषा-मोक्षनारा-पञ्चनारा ..	२४६, २७१
९ मार साधनोभी निजोक्षीता निजक यथाय. ...	४
१० मातकुल्योडित. ...	६६
१ मितने विमारी मानवाविषे (कविता) ...	७८
२ मंदप्रभासरित. ... ८२, १०५, १३७, १५१, १७३, २२५, २७८	
३ जनस्थितिविषे. ...	२१६
४ दुर्गाचारुनुं अमेक द्वार. ...	१२६
५ दुर्गाते मजे नारा कुने नथी ? ...	१४५
६ पायालीसरित. ...	६५, ७८
७ पुस्तकानी पहाय. ... १४१, १६१, १८१, २१४, २६०, २८१	
८ पुस्तकविषे. ...	१६४
९ भगवानो महुपयोग न थाय तो निजकान्न (हरिगीत) ..	२५
१० भगवानो महुपयोग न थाय तो निजकान्न (हरिगीत) ...	१७७, २०६
११ भगवानो महुपयोग न थाय तो निजकान्न (हरिगीत) ...	१७, ३३
१२ भगवानो महुपयोग न थाय तो निजकान्न (हरिगीत) ...	६७
३ विद्वान्ना मार निद्वार. ... २६, ५२, ७५, १८७, २०५, २३८, २४६, २६७	

વિષય.

૨૪ વેદધર્મસંભાના બે મહાસંદોનું મરણ	૨૨
૨૫ શરીરસંબંધી બે બોલ	૨૩
૨૬ શરીરના સુખ સાથે ધન નેળવવાવિષે	૨૪
૨૭ શિક્ષકોના કર્તવ્યવિષે સંસ્કૃતપત્રનું ભાષાંતર...	૧૮૩, ૨૦૧, ૨૩૩, ૨૫૬			
૨૮ શું દેશનો ઉદય એમ કરી રાણા (વસંતતિલકા)	૧૮૩, ૨૧૭, ૨૪૧, ૨૬૬			
૨૯ શેઠ લીલાધર આધવજી...	૨૫
૩૦ શેઠ લીલાધર આધવજી સ્મરણાર્થ ફંડ.	૨૬
૩૧ શેઠ રામાવવાવિષે (કવિતા)	૧૧૪
૩૨ સજ્જનોનાં કરેવવાં (અનુષ્ટુપ)	૫૧
૩૩ સહજ સ્વયંવન...	૧
૩૪ સુમને બે બોલ...	૩૦, ૫૭
૩૫ સુમ ગોકુળજી ઝાલા અને વેદાંત	૮૫
૩૬ સુખે કોણ વસે છે? (ઉપજાતિ)	૧૫૦
૩૭ સંગમજ તથા તદ્દશ્રિત ઉદ્યોગદ્વય	૧૧, ૪૬.
૩૮ સ્ત્રીઆધવિષે બે બોલ	૮૬, ૧૦૨.
૩૯ સંતસંબંધી બે બોલ	૨૪૨
૪૦ સંસાર દુઃખરૂપ છે	૧૭૯